JOSIP BROZ TITO — SABRANA DJELA

ODBOR ZA IZDAVANJE SABRANIH DJELA JOSIPA BROZA TITA

Ljupčo Arsov, predsjednik, dr Vladimir Bakarić, Anka Berus, Rodoljub Čolaković, Radivoj Davidović, Stane Dolanc, Veselin Đuranović, Aslan Fazlija, Slavko Janevski, Lazar Koliševski, Nandor Major, Petar Matić, Miha Marinko, dr Miroslav Pečujlić, dr Ivan Perić, dr Pavle Savić, Petar Stambolić, Lidija Šentjurc, Franc Šetinc, dr Mijat Šuković, dr Marko Šunjić, dr Arif Tanović, Fabijan Trgo, Mihajlo Zvicer, Drago Vukša, sekretar Odbora

REDAKCIJA ZA IZDAVANJE SABRANIH DJELA JOSIPA BROZA TITA

David Atlagić, Ismail Bajra, dr Dušan Bilandžić, dr Drago Borovčanin, mr Milovan Bosić, Slobodan Bosiljčić, dr Velimir Brezovski, dr Pero Damjanović, dr Tone Ferenc, dr Branislav Gligorijević, zamjenik glavnog i odgovornog urednika, dr Danilo Kecić, dr Milan Matić, Veljko Miladinović, Pero Morača, dr Ivan Perić, dr Branko Petranović, dr Nikola Popović, zamjenik glavnog i odgovornog urednika, dr Miljan Radović, dr Stanislav Stojanović, Fabijan Trgo

GLAVNI I ODGOVORNI UREDNIK
dr Pero Damjanović

SEKRETAR REDAKCIJE
mr Enes Milak

NAUČNA PRIPREMA
INSTITUT ZA SAVREMENU ISTORIJU
BEOGRAD

TOM 14

*Istraživanja, napomene,*
*hronologija i priprema*
*za štampu*
MEHMEDALIJA BOJIĆ

# JOSIP BROZ TITO
# SABRANA DJELA

TOM ČETRNAESTI

21. JANUAR—16. APRIL 1943.

IZDAVAČKI CENTAR »KOMUNIST«, BEOGRAD
BEOGRADSKI IZDAVAČKO-GRAFIČKI ZAVOD, BEOGRAD
IZDAVČKO KNJIŽARSKO PODUZEĆE „NAPRIJED“, ZAGREB

BEOGRAD 1982.

Pravovremeno otkrivši neprijateljeve pripreme za ofanzivu, Tito je naredio da se preduzmu efikasne mjere za odbranu slobodne teritorije. Štabovima korpusa je naredio da uporno brane pojedine pravce, ali da ne pružaju frontalan otpor, čemu je neprijatelj uvijek težio, već da, primjenjujući taktiku gipke i aktivne odbrane, zasjeda i udara u bokove i pozadinu neprijateljskih snaga, zatim rušenjem komunikacija i masovnim zaprječavanjem, usporavaju nadiranje napadača, primoravajući ga da već u početku otkrije svoje prave namjere, prije svega gdje grupuše snage, kako bi mu svojim dejstvima poremetili operacijske planove. Svim jedinicama koje nisu bile zahvaćene ofanzivom naredio je da uporno i stalno napadaju na neprijateljeva uporišta, vojne objekte, živu silu i komunikacije širom Jugoslavije.

Na osnovu pravaca neprijateljskog nadiranja i brojnosti angažovanih snaga, Tito je već prvih dana ofanzive ocijenio da su okupatori i kvislinzi odlučili da na svaki način prodru na slobodnu teritoriju i unište jedinice NOVJ s političkim i vojnim rukovodstvom narodnooslobodilačkog pokreta. Procjenjujući situaciju na pravcima neprijateljevog nastupanja, Tito je brzo zapazio krupan nedostatak u njegovom operativnom planu, pa je već 23. januara odlučio da s Operativnom grupom divizija (Prvom i Drugom proleterskom i Trećom udarnom divizijom), kojom je neposredno rukovodio, a koja se našla izvan zahvata neprijateljske ofanzive, preduzme protivofanzivu ka Hercegovini, Sandžaku i Crnoj Gori protiv italijanskih garnizona i četničkih snaga i da odatle, s nove slobodne teritorije, krene k Srbiji i Kosovu. Prenošenjem težišta operacija u istočne krajeve zemlje Tito je namjeravao da ostvari svoju zamisao od novembra 1942. godine (koju je trebalo ostvariti u proljeće 1943) da razbije četničke formacije, da pruži efikasnu pomoć tamošnjim jedinicama NOP-a, da još više rasplamsa narodnooslobodilačku borbu u istočnom dijelu Jugoslavije i ugrozi komunikacije koje prolaze Moravsko-vardarskom i Ibarskom dolinom, a koje su bile od vitalne važnosti za njemačke i bugarske okupatore.

Prije ostvarenja te zamisli, Tito je naredio Štabu Prvog bosanskog udarnog korpusa da zadrži njemačke trupe u Bosanskoj krajini sve dok Operativna grupa divizija Vrhovnog štaba ne uništi italijanske garnizone u dolini Rame i srednjeg toka Neretve, te izvuče izbjeglo stanovništvo i ranjenike, koji se tu zbog surovosti okupatora nisu smjeli ostaviti. Glavnom štabu NOV i PO Hrvatske Tito je naredio da jedinice privremeno povuče u planinske oblasti Like, sačuva ljudstvo i ranjenike, a da po završetku neprijateljske ofanzive, kao i Prvi bosanski korpus, preduzme svojim jedinicama protivofanzivu i ponovo oslobodi okupiranu teritoriju.

Pošto je Vrhovni štab ocijenio da će se neprijatelj ipak probiti na slobodnu teritoriju i svojim mnogobrojnim jedinicama pretražiti

svaku planinu i pronaći bolnice u kojima se liječilo mnoštvo ranjenika i teških bolesnika, a koji bi bili uništeni ako bi ih se okupatori i kvislinzi dočepali, Tito je, nemajući drugog izbora, naredio da se organizuje njihova evakuacija u pravcu nastupanja Operativne grupe divizija Vrhovnog štaba.

Ostvarujući Titovu zamisao, jedinice Prve i Druge proleterske i Treće udarne divizije su, pod neposrednim Titovim rukovodstvom, sredinom februara, u silovitom i iznenadnom napadu, za svega nekoliko dana razbile italijanske garnizone u dolini Rame, u srednjem toku Neretve i na Ivan-sedlu. Zaplijenjene su velike količine ratnog materijala i životnih namirnica. Željeznička pruga Sarajevo–Mostar je onesposobljena u dužini od 80 kilometara. Ali taj se uspjeh, zbog sporog kretanja ranjenika uslijed nedostatka prevoznih sredstava i velike zime, nije mogao iskoristiti, što će dovesti do dramatičnih obrta situacije, u kojima će Titov vojni talenat u vođenju jedinica u najsloženijim i najnepovoljnijim uslovima doći do najvećeg izražaja.

Da bi spasao oko 4000 ranjenika i teških bolesnika, Tito je svjesno prihvatio rizik i naredio jedinicama da ih sačekaju, bez obzira na žestoke napade u međuvremenu pristiglih njemačkih i italijanskih trupa i četničkih formacija na grupaciju Vrhovnog štaba NOV i POJ, i prihvatio vođenje jedne od najsloženijih bitaka – bitke u okruženju protiv višestruko brojno i tehnički nadmoćnih protivnika. U takvoj, izuzetno teškoj situaciji, Tito je, tek kada su svi ranjenici bili stigli u dolinu Rame, 28. februara održao sastanak članova CK KPJ, Vrhovnog štaba i AVNOJ-a, na kome je izložio svoju zamisao kako da se probije neprijateljev obruč, spasu ranjenici i izvrši prodor prema istoku zemlje. A njegova zamisao je bila: da se nakon hitne pregrupacije jedinica, glavninom snaga najprije izvede protivudar ka Gornjem Vakufu – protiv njemačko-ustaške grupacije, koja je najviše ugrožavala ranjenike, a zatim, da se, odbacivši njemačke trupe k sjeveru, hitno okrene front i forsira Neretva, razbiju Mihailovićevi četnici, prebace ranjenici, a onda preduzme opšti napad za uništenje četnika i njihovih italijanskih saveznika u istočnoj Hercegovini, Crnoj Gori i Sandžaku.

Uz ogromno naprezanje, masovni heroizam, odlučnost i umješnost boraca i rukovodilaca i posebno zbog izuzetno vještog vođenja jedinica od strane štabova svih nivoa (a što se sve to dobrim dijelom vidi i iz Titovih radova u ovom tomu), Operativna grupa divizija Vrhovnog štaba je potpuno izvršila Titov plan. Razbijena je njemačko-ustaška grupacija, spaseni su ranjenici i nanesen takav vojni i politički udarac kontrarevolucionarnim i kolaboracionističkim četničkim formacijama (kao i italijanskim kolonama koje su ih podržavale) da one više nisu predstavljale značajan vojni faktor – u Bosni i Hercegovini, Sandžaku i Crnoj Gori – za Narodnooslobodilačku vojsku.

Pošto se Mihailovićev četnički pokret u potpunosti eksponirao kao saradnik okupatora i nastojao da oko sebe okupi razne kontrarevolucionarne i kolaboracionističke snage u zemlji, a isto tako zbog podrške koju su mu davale i reakcionarne snage u savezničkim zemljama, vrhovno rukovodstvo NOP-a je, na liniji političke i vojne strategije, odlučilo krajem marta, odmah poslije bitke na Neretvi, da povede energičnu bitku za suzbijanje njegovog uticaja. U tom smislu su Tito i Aleksandar Ranković, u ime CK KPJ 29. marta 1943, u svom pismu sekretaru Pokrajinskog komiteta KPJ za Bosnu i Hercegovinu, istakli: »Najvažniji naš zadatak jeste uništiti četnike Draže Mihailovića i razbiti njegov upravni aparat, koji predstavlja najveću opasnost za dalji tok narodnooslobodilačke borbe . . .«. Narednog dana Tito je postavio i Štabu Prvog bosanskog udarnog korpusa zadatak da težište borbe privremeno usmjeri na »razbijanje i uništenje te izdajničke bande, koja predstavlja najveću opasnost ne samo za narodnooslobodilačku borbu no i ubuduće«.

Još u toku završne bitke na Neretvi, Tito je svojoj Operativnoj grupi divizija postavio strategijski zadatak: oslobođenje istočne Hercegovine, Sandžaka i Crne Gore od Mihailovićevih četnika i njihovih italijanskih saveznika.

Razbivši glavninu četničkih snaga u martu na okuci Neretve, kod Nevesinja i Kalinovika, Operativnoj grupi divizija je pošlo za rukom da do 16. aprila 1943. godine (dokle sežu dokumenti ovog toma), forsira Drinu, razbije nekoliko talijanskih alpinskih jedinica i ostatke četničkih grupa koji su izbjegli poraz na Neretvi, oslobodi znatan dio pomenutih krajeva, i uz to, nezadrživo produži svoja ofanzivna dejstva k istoku.

U to vrijeme i u ostalim krajevima zemlje snage NOVJ su, po Titovoj direktivi, bile u opštoj ofanzivi. U zapadnoj i srednjoj Hrvatskoj i Bosanskoj krajini već krajem marta i u aprilu su oslobođeni mnogi srezovi kroz koje je bila prošla neprijateljska ofanziva. U Sloveniji i Slavoniji (na čiju slobodnu teritoriju je takođe bila izvedena posebno pripremljena neprijateljska ofanziva) postojale su snažne jedinice NOVJ. U Srbiji, Sremu, Kosovu i u Makedoniji dejstvovalo je više desetina partizanskih odreda. Isto tako je, gotovo svuda, funkcionisao razgranati sistem nove, narodne vlasti, kao i masovnih antifašističkih organizacija.

Osim rješavanja složenih strategijskih i operativnih vojnih problema, Tito je u vrijeme pritiska fašističkih trupa na svim frontovima, znatan dio vremena posvećivao spoljnim i unutrašnjim problemima narodnooslobodilačke borbe. Na spoljnjem planu je najveću pažnju i u zimu i u proljeće 1943. usmjeravao na djelatnost jugoslovenske kraljevske vlade u izbjeglištvu, na držanje zapadnih saveznika i SSSR-a prema NOB i četničkom pokretu Draže Mihailovića.

Pošto je redovno obavještavao Izvršni komitet Komunističke internacionale (IK KI) o toku neprijateljske ofanzive i ulozi Mihailovićevih četnika u njoj, a radio-stanica »Slobodna Jugoslavija« (u Moskvi) prvih dana operacija nije davala odgovarajuće komentare, Tito je 25. januara zbog toga uputio radiogramom protest. U tim teškim danima za narodnooslobodilački pokret Jugoslavije Tito je, krajem januara, uputio, preko IK KI, i dvije depeše vladi SSSR-a, tražeći »ma kakvu pomoć«. Dobivši, 11. februara, odgovor da »zbog nesavladivih tehničkih prepreka nije moguće organizovati materijalnu pomoć«, rukovodstvo NOP-a se još jednom uvjerilo da se mora i dalje, kao što je to bilo i u proteklih dvadeset mjeseci natčovječanske borbe, samo nositi s neprijateljem bez ikakve materijalne i zavanične političke podrške sa strane, sâmo se rvati s ogromnim problemima vođenja oslobodilačkog rata protiv sila Osovine na jugoslovenskom tlu i protiv reakcionarnih savezničkih krugova koji su podržavali emigrantsku vladu, kao i njihovog eksponenta u Jugoslaviji D. Mihailovića. Titova mnogobrojna dokumentovana ukazivanja vladi SSSR-a na Mihailovićevu izdaju donijela su ipak, januara i februara 1943. izvjesne promjene.

Budući da su okupatori i kvislinzi, a takođe i kraljevska izbjeglička vlada u Londonu i međunarodna reakcija stalno ponavljali laži o ciljevima borbe NOP-a, a u očekivanju njegovog poraza pri izvođenju okupatorske ofanzive, još više pojačali tu svoju propagandu, Tito u ime Vrhovnog štaba NOV i POJ i dr Ivan Ribar u ime AVNOJ-a izdali su 8. februara (kada je Tito usmjeravao svoju Operativnu grupu divizija u pravcu Neretve) *Izjavu o karakteru, osnovnim ciljevima i platformi NOP-a u Jugoslaviji.* Izjava je još jednom potvrdila političku strategiju koju je KPJ s Titom na čelu proklamovala još u početku oružanog ustanka naroda i narodnosti Jugoslavije. Radio-stanica »Slobodna Jugoslavija« je emitovala Izjavu i svjetska javnost se upoznala s onim što se dešava u Jugoslaviji, kao i s tim da se NOP i u toj etapi rata drži načela proklamovanog programa.

Pošto su jedinice Titove Operativne grupe u februaru u dolini Neretve zaplijenile veći broj četničkih dokumenata iz kojih se nepobitno vidjela Mihailovićeva saradnja s okupatorima, a Tito o njihovom sadržaju redovno obavještavao IK KI, najzad je 7. marta 1943, poslije osamnaestomjesečnog upornog i dokumentovanog ukazivanja na pravu ulogu D. Mihailovića i njegovih četnika, te većeg broja apela vladi SSSR-a da nešto učini na razobličavanju emigrantske jugoslovenske vlade – dobijeno obavještenje od IK KI da je vlada SSSR-a obećala da pruži »ozbiljnu materijalnu pomoć« i da se trudi »da pruži maksimalnu političku pomoć« na međunarodnom planu u prilog NOP-a. To je u prvoj polovini 1943. bila prva informacija sovjetske vlade koja je obećavala nešto konkretnije u pogledu podrške NOP-u na spoljnjem i unutrašnjem planu. Ali šta je sovjetska vlada tada

zvanično preduzimala kod vlada zapadnih saveznika u korist NOP-a Tito nije znao, jer o tome ga nije obavještavao IK KI, preko kojeg je održavao vezu sa spoljnim svijetom, niti je mogao šta saznati preko sovjetskih ili savezničkih radio-stanica.

Obećanje podrške NOP-u od strane sovjetske vlade stiglo je u vrijeme kada su i britanske radio-stanice počele sve otvorenije govoriti »o herojskoj borbi partizana« i kada su mnogi listovi na Zapadu pisali o sprezi Draže Mihailovića i njegovih četnika s okupatorima protiv NOVJ u bici na Neretvi. Ubrzo će, već u drugoj polovini aprila, britanska Vrhovna komanda za Bliski istok, uz saglasnost svoje vlade, početi da šalje svoje prve grupe i vojne misije u štabove NOVJ. Tako je ishod bitke na Neretvi, te najhumanije bitke (za spas ranjenika) i jedne od najvećih bitaka koje su jedinice NOVJ do tada vodile, imao veliki značaj za NOP i na međunarodnom planu.

U bici na Neretvi, kao i tokom tzv. četvrte neprijateljske ofanzive, Titova odluka za formiranje NOVJ i njegova doktrina o načinu vođenja složenih operacija protiv nadmoćnih protivničkih snaga pokazale su se ispravnim i pravovremenim. U toj bici Tito je u svemu nadmašio njemačko i italijansko komandovanje. Titovo shvatanje manevra i uspješno usmeravanje i grupisanje jedinica po unutrašnjim operacijskim pravcima u odlučujućim fazama bitke postali su klasičan obrazac vođenja jedinica u uslovima neprijateljske nadmoćnosti u ljudstvu i tehnici. Priznanje za to (kako se vidi iz sačuvane ratne arhive okupatora, a koja se djelimično u komentarima ovog toma takođe objavljuje) odali su mu i najviši protivnički komandanti, koji su planirali i sprovodili operaciju »Vajs« (»Vajs I, II« i »Mostar«).

Tito je u ovim bitkama pokazao izuzetnu sposobnost za realnu ocjenu situacija, pa i onda kada nije imao dovoljno pouzdanih podataka o neprijatelju i njegovim namjerama. On je imao jasnu viziju razvoja događaja, koju je smjelo i odlučno ostvarivao. Kao izvrstan strateg i vojskovođa, on se nije pridržavao šablona, već je bez ustezanja, ako je to situacija na frontovima iziskivala, dopunjavao, pa i mijenjao odluke, ali su one uvijek bile u funkciji njegove strategijske zamisli i njegovih operativnih planova. Sve te njegove odlike se dobro vide i iz dokumenata koji se ovdje objavljuju.

Našavši se u situaciji da brani slobodnu teritoriju, tzv. Bihaćku Republiku – na kojoj je bila izgrađena i svestrano funkcionisala narodna vlast, na kojoj je bila razvijena politička, društvena i privredna aktivnost i organizovana pozadina i gdje se nalazilo vrhovno rukovodstvo NOP-a – Centralni komitet KPJ, AVNOJ i Vrhovni štab, Tito naređuje Glavnom štabu Hrvatske i Štabu Prvog bosanskog udarnog korpusa da ne primjenjuju bukvalno klasičan princip partizanskog ratovanja, već da ga kombinuju sa odbranom

pojedinih pravaca da bi se dobilo u vremenu i obezbijedio prostor za organizovanu evakuaciju ranjenika, stanovništva, skladišta, organa vlasti i društveno-političkih organizacija s područja u kojima bi ih nadmoćniji neprijatelj uništio, kao i da bi se stvorili uslovi za protivofanzivu u pravcu Neretve. Osim toga, Tito tada prvi put (poslije velikih neprijateljskih ofanziva) zadržava gotovo sve jedinice i organe NOP-a s teritorija zahvaćenih okupatorsko-kvislinškom ofanzivom na njihovim dotadašnjim područjima dejstva sa zadatkom da, čim se steknu povoljni uslovi, pređu u ofanzivu i ponovo stvore slobodnu teritoriju.

Titov smisao za realno procjenjivanje situacije i njegova odlučnost u ostvarivanju svoje strategijske zamisli jasno se vide i iz njegove odluke (u cilju zavaravanja protivnika o pravom pravcu proboja iz obruča) o rušenju mostova na Neretvi, iz pronicljivog sagledavanja trenutka za obustavljanje gonjenja poraženog neprijatelja kod Gornjeg Vakufa (kako ne bi upao u zamku novog okruženja i u opasnost od uništenja), te za neprijatelje iznenadnog forsiranja Neretve i usmjeravanja Operativne grupe divizija Vrhovnog štaba k istoku – k Drini i istočnoj Hercegovini, umjesto na sjever – ka srednjoj Bosni. Titova ratna varka s rušenjem mostova, kao i njegova depeša koju je emitovala radio-stanica »Slobodna Jugoslavija« da se »Tito uspješno probio preko Bitovnje na sjever« dovele su njemačku komandu u zabludu. Zato se i desilo da su njemačke trupe, prodrijevši u drugoj polovini marta na Neretvu, »udarile u prazno«.

Koliko se Tito realno i bez šablona prilagođavao situaciji na ratištu pokazuje i primjer njegovih dviju teških odluka u toku bitke na Neretvi. Ne mogavši osvojiti Konjic, jedini pogodan pravac za prenos teškog naoružanja i komore prema istoku, Tito je da bi spasao ranjenike bez kolebanja naredio da se sve ono baci u nabujalu Neretvu. Nešto kasnije, opet u cilju spasavanja ranjenika i teških bolesnika, Tito je odvojio dvije divizije (7. banijsku i 9. dalmatinsku) za njihovo nošenje, premda su obje bile neophodne za izvršenje operativnih zadataka. Obavještavajući o tome Moskvu, Tito je, 8. marta javio: »Operacijama na sektoru Mostar – Konjic – G. Vakuf ja rukovodim. Imam na raspolaganju 20 000 boraca, pravih heroja. Naš cilj je: razbiti neprijateljski obruč i spasti 5000 ranjenih drugova . . . Drugi naš cilj jeste: uništiti četnike u Crnoj Gori, Hercegovini i Sandžaku . . .«

Tito je prvih dana četvrte nerpijateljske ofanzive neposredno rukovodio, preko štabova korpusa i pojedinih delegata Vrhovnog štaba, odbranom slobodne teritorije. Poslije prodora Operativne grupe divizija u dolinu Rame i Neretve on se stalno nalazio u središtu bitke – i prilikom osvajanja italijanskih garnizona i kasnije, u bici za proboj iz okruženja. On na licu mjesta održava sastanke i savjetovanja s komandantima, usmjerava štabove divizija, pa i brigada, izdaje

naređenja, daje uputstva i direktive. Koliko je Tito bio angažovan u rukovođenju jedinicama čitalac može saznati iz njegovih sačuvanih 120 depeša upućenih samo štabovima jedinica, dok je pisanih zapovijesti sačuvano 21. U odsudnim trenucima, kao što je bilo prilikom napada na Prozor i u bici za razbijanje njemačko-ustaške grupacije kod Gornjeg Vakufa, on neposredno rukovodi operacijama. A uz to, on se brine o evakuaciji i smještaju ranjenika, obilazi jedinice i lično kontroliše izvršavanje njegovih naređenja. On neprekidno preko radio-veze šalje uputstva, naređenja i obavještenja Glavnom štabu NOV i PO Hrvatske i Štabu Prvog bosanskog korpusa. U ovom tomu se objavljuje takvih 26 njegovih sačuvanih depeša.

Pored ličnih kontakata, pisanih komuniciranja, dostavljanja depeša preko radija i telefonom, Tito je u štabove i jedinice svoje Operativne grupe divizija uputio gotovo sve članove Centralnog komiteta, Vrhovnog štaba i AVNOJ-a da se nađu među borcima i da kao delegati i instruktori pruže pomoć štabovima u rješavanju složenih zadataka. Pored usmenih direktiva, oni su od Tita za vrijeme bitke na Neretvi dobili i devet pisama, obavještenja i direktiva (toliko ih je sačuvano). Uz sve to sačuvano je i osam uputstava i pisama koja je Tito tada slao članovima Politbiroa CK KPJ, Pokrajinskom komitetu KPJ za Bosnu i Hercegovinu i politodjelima brigada. Iz naznačenog perioda sačuvano je i pet Titovih izjava, proglasa, pohvala, kao i jedan članak.

U cijelom ovom sudbonosnom periodu za narodnooslobodilačku borbu i revoluciju Tito je nalazio vremena da gotovo svakodnevno održava radio-vezu s Izvršnim komitetom Kominterne i da mu šalje radiograme raznovrsnog sadržaja. S namjerom da IK KI, preko radio-stanice »Slobodna Jugoslavija« (koja se u to vrijeme nalazila u Moskvi) i svojih sredstava informisanja upoznaje svjetsku javnost sa zbivanjima u Jugoslaviji, Tito je tako reći iz dana u dan javljao o borbama i toku neprijateljske ofanzive u Hrvatskoj i Bosni, uspjesima jedinica Operativne grupe divizija Vrhovnog štaba u dolini Neretve, bezuspješnim nastojanjima udruženih okupatora i kvislinga da unište najbolje snage i vrhovno vojno i političko rukovodstvo NOP-a, o planovima i namjerama Vrhovnog štaba. U velikom broju radiograma Tito je dokumentovano obavještavao Moskvu o tijesnoj sprezi četničkog pokreta na čelu s Dražom Mihailovićem s okupatorima i pravoj ulozi kraljevske vlade u izbjeglištvu, tražeći da sovjetska vlada interveniše kod savezničkih vlada da se razobliči i osudi D. Mihailović, kao i oni koji mu u inostranstvu daju podršku. U najtežim situacijama kada su fašističke trupe uz masovnu podršku vazduhoplovstva opasno sužavale obruč, a snage Operativne grupe divizija Vrhovnog štaba bile u krajnjoj oskudici i prepuštene samima sebi, Tito je i za vrijeme bitke na Neretvi u dva navrata zatražio od Moskve pomoć. Kada je nastupila – poslije forsiranja Neretve i bitke sa

četničkim formacijama, kojima su pružali i Nijemci i Italijani obilatu pomoć u ratnom materijalu, a posebno avio-podršku – strahovita glad, a ranjenike, bolničko osoblje i dobar dio jedinica zavhatila epidemija tifusa, Tito je obavijestio Moskvu da je Vrhovni štab ponudio Nijemcima razmjenu zarobljenika s namjerom da izvuče iz konclogora i zatvora partijske aktiviste za njihove zarobljene vojnike i stručnjake, koje u takvoj situaciji više nije mogao prehranjivati.

Uslovi u kojima je Tito rukovodio bitkama na Neretvi i Drini bili su izuzetno složeni. Našavši se zbog spasavanja hiljada ranjenika i teških bolesnika na gotovo neprohodnim terenima kanjona Rame i Neretve i masiva besputnih, nenaseljenih i snijegom pokrivenih planina, imao je jedinu olakšavajuću okolnost, za razliku od ranijih neprijateljskih ofanziva na grupaciju oko Vrhovnog štaba, da je ovoga puta imao organizovanu radio-vezu sa štabovima triju divizija, Glavnim štabom NOV i PO Hrvatske i Štabom Prvog bosanskog udarnog korpusa. Svi ostali uslovi za vođenje jedne od najsloženijih bitaka – bitke u okruženju, bez ikakve materijalne i neposredne operativne podrške, a pogotovo vazduhoplovstva, protiv savremeno opremljenih i vojnički iskusnih brojnih njemačkih i italijanskih divizija, bili su krajnje nepovoljni. Ali znalačko rukovođenje jedinicama od strane štabova i komandi svih nivoa, stečeno ratno iskustvo u dvadesetomjesečnoj borbi, vosoka svijest i moral kod svih boraca i rukovodilaca, učinili su da Tito dobije i ovu bitku.

I u ovom periodu narodnooslobodilačke borbe Tito je od veza sa spoljnim svijetom tada imao samo jedan radio-aparat za slušanje vijesti i jednu radio-stanicu kojom je održavao vezu s Kominternom. To su bila jedina sredstva preko kojih je mogao bar nešto saznavati i na osnovu tih krajnje oskudnih informacija pratiti razvoj događaja u Evropi i Sredozemlju i donositi odgovarajuće odluke i poteze na spoljnopolitičkom planu.

Kako su Titovi radovi koji se objavljuju u ovom tomu pretežno radiogrami vojne prirode koji su kratko formulisani, priređivač je uz takve dokumente davao šira objašnjenja i komentare da bi ih čitaoci i istraživači Titovog stvaralačkog opusa mogli lakše razumjeti i koristiti.

Mehmedalija Bojić

JOSIP BROZ TITO — SABRANA DJELA

21. januar — 16. april 1943.

# [ŠTABU PRVE PROLETERSKE UDARNE DIVIZIJE]

Ofanziva započela sa svih strana na našu oslobođenu teritoriju – iz Karlovca, Petrinje, Gračaca, Gline, Sanskog mosta itd.[1] Ranjenike ne šalji ovamo. Pokret vršite brže.[2]

21. januar 1943. Tito
[Ostrožac, kod Cazina]

*A-VII, Fond NOR, kut. 14, reg. br. 3-1.*

# [IZVRŠNOM KOMITETU KOMUNISTIČKE INTERNACIONALE][3]

Jedinice Prve proleterske i Treće udarne divizije čiste teritoriju Doboj – Zenica. Ovdje se vode žestoke borbe s Nijemcima, ustašama i četnicima. Od 18. do 19. januara jedinice Treće divizije zauzele Novi Šeher i grad i stanicu Žepče između Zenice i Doboja.[4] Zarobljeno oko 200 neprijateljskih vojnika; osim toga, još jedna četa četnika; mnogo je ubijeno i ranjeno. Zaplijenjeno preko 200 pušaka, 100 000 metaka, 7 teških mitraljeza, jedan minobacač sa 100 mina, jedan oklopni voz, 60 vagona i mnogo drugog materijala.

U tim borbama naročito se istakla [Deseta] Hercegovačka brigada, koja je zauzela Žepče poslije žestokih borbi. Dalje, naročito se istakao Mostarski bataljon ove brigade.

Glavni štab Hrvatske izvještava:

Dvadesetog januara počeli su Nijemci nastupanje s krupnim snagama – oko 15000 od Karlovca u pravcu Slunja.[5] Ustaše i domobrani su u njemačkim uniformama i sa njemačkim oficirima i podoficirima. Ustaše pale srpska sela i ubijaju sve stanovnike — stare i mlade.[6] Naše jedinice ovdje daju žestok otpor. Na sektoru Gline takođe naše jedinice vode žestoke borbe – neprijatelj i ovdje pokušava nastupanje.[7]

21. januar 1943. Valter

[Ostrožac, kod Cazina]

*A–CK SKJ, Fond CK KPJ–KI, reg. br. 1943/21.*

*Prevod s ruskog*

# [IZVRŠNOM KOMITETU KOMUNISTIČKE INTERNACIONALE]

Dvadesetog januara počela je ofanziva sa svih strana na našu oslobođenu teritoriju. Iz Karlovca, kako smo već javili, nastupa 15000 ustaša, Nijemaca i domobrana; iz Like, od Gračaca, nastupa 7000 talijanskih vojnika i 4000 četnika Draže Mihailovića. Iz Prijedora i Sanskog Mosta nastupa 3500 Nijemaca, ustaša i domobrana. Iz Gline i Petrinje nastupa oko [16 000] legionara, domobrana i Nijemaca. U Banjoj Luci, takođe, koncentrisano je oko 10 000 Nijemaca, domobrana i ustaša. Kod Knina sada takođe pokušavaju napad Mihailovićevi četnici i Talijani. Ukupno protiv nas sada nastupa oko 65 000 [vojnika],[8] ne računajući centralnu Bosnu, gdje naše jedinice nastupaju i već su stigle na Savu, između Gradiške i Broda.[9]

Kod Žepče već treći dan se vode žestoke borbe s Nijemcima, koji pokušavaju da povrate grad i stanicu.[10]

Štab Prve proleterske divizije izvještava:

U srednjoj Bosni Mihailovićevi četnici potpuno razbijeni. Ostaci ovih četnika stali pod našu komandu i boriće se protiv Nijemaca i ustaša. Glavne vođe pobijene ili pobjegle. Neki oficiri prešli na našu stranu.

21. januar 43. Valter
[Ostrožac, kod Cazina]

*A-CK SKJ, Fond CK KPJ-KI, reg. br. 1943/22*

*Prevod s ruskog*

## [IZVRŠNOM KOMITETU KOMUNISTIČKE INTERNACIONALE]

Naše jedinice 21. januara vodile uporne borbe na sektoru Karlovac, Glina, Kostajnica, Sanski Most, Gračac i Otočac protiv objedinjenih njemačkih, talijanskih, ustaških i četničkih snaga, koje su počele da nastupaju na našu oslobođenu teritoriju. Na sektoru Gračac – Otočac, poslije dvodnevnih upornih borbi, Talijani i Mihailovićevi četnici bili su odbačeni nazad na polazne položaje, uz krvave gubitke.[11] Na sektoru Karlovac – Slunj uporne borbe nastavljaju se kod mjesta Krnjak i Veljun, bez rezultata za protivnika.[12] Na sektoru Gline neprijatelj odbačen uz velike gubitke na polazne položaje.[13] Na sektoru Sanski Most neprijateljska kolona odbijena, uz velike gubitke, nazad u Sanski Most.[14] Neprijatelj ostavio za sobom 50 mrtvih. Dvadeset prvog januara neprijateljski avioni dva sata neprekidno bombardovali grad Drvar; 22. januara Nijemci bombardovali cio sat gradić Cetingrad. Ubijeno nekoliko žena i djece.

Na sektoru Glina – Kostajnica Nijemci i ustaše vrše užasan teror nad mirnim stanovništvom; 20 000 porodica — izbjeglica bježe u unutrašnjost naše teritorije.

Molim objavite: zbog nastupanja neprijatelja od Karlovca prema Slunju, naređujemo našim jedinicama u Žumberku da izvrše zadatak koji je bio predviđen u tom slučaju.[15] – Glavni štab Hrvatske.

21. januar 1943. Valter
[Ostrožac, kod Cazina]

*A-CK SKJ, Fond CK KPJ-KI, reg. br. 1943/23* *Prevod s ruskog*

# [ŠTABU PRVE PROLETERSKE UDARNE DIVIZIJE]

Preduzmite odmah demonstracije prema Banjoj Luci i akcije na komunikaciji Banja Luka – Gradiška.*

23. januar 1943. Tito
[Ostrožac, kod Cazina]

*A-VII, Fond NOR, kut. 14, reg. br. 4-1*

* O cilju ovog Titovog naređenja vid, nap. 2. – *Red.*

# TREĆOJ DIVIZIJI [ŠTABU TREĆE UDARNE DIVIZIJE]

Odmorite malo trupe i dejstvujte neprekidno na komunikaciji D[onji] Vakuf – Travnik.[16] Ranjene nemojte slati ovamo, jer nije sigurno. Stvorite tamo jednu bolnicu na sigurnom mjestu.

Neprijateljska ofanziva traje već tri dana, no do sada s malo rezltata. Pravci: Karlovac – Slunj, u tri pravca, oko 15 000 Nijemaca, jedan puk*, od Gračaca prema Lapcu i Korenici – Talijani, četnici i ustaše, od Gline i Petrinje prema Bihaću – protivtenkovska divizija legionara u njemačkim odijelima i [s njemačkim] oficirima,[17] [i jedna njemačka divizija] od Sanskog Mosta prema Ključu.[18]

Do sada svugdje odbijeni, samo karlovačka grupa malo napredovala.

23. januar 1943. Tito
[Ostrožac, kod Cazina]

*A-VII, Fond NOR, kut. 14, reg. br. 5-1.*

---

* Omaškom napisano »jedan puk«; treba da piše »jedna divizija«. Pravcem Karlovac – Slunj nastupala je ojačana SS-dobrovoljačka brdska divizija »Princ Eugen« (vid. nap. 8). – *Red.*

# [IZVRŠNOM KOMITETU KOMUNISTIČKE INTERNACIONALE]

Naše jedinice 22 januara vodile uporne borbe s neprijateljskim jedinicama na sektoru Karlovac, Slunj, Glina, Kostajnica, Gračac, Lovinac, Sanski Most, Banja Luka. Napad Mihailovičevih četnika iz Gračaca prema Bruvnu bio je ponovo odbijen, ustaše i Talijani uspjeli pomoću tenkova i jake artiljerijske pripreme da se probiju 10 kilometara naprijed i zauzeli klanac Ploču.[19] Na sektoru Sanskog Mosta i Gline svi neprijateljski napadi odbijeni.[20] [Na sektoru] Karlovac – Slunj Nijemci su, poslije borbi u toku dana i noći, uspjeli da se probiju oko 20 kilometara naprijed do Veljuna.

Jedan od zarobljenih Nijemaca koji ovdje nastupaju priča da su oni brzo bili protjerani iz Srbije.

U centralnoj Bosni naše jedinice ponovo razbile Nijemce na sektoru Teslić.[21] Nijemci ostavili za sobom 15 mrtvih.

23. januar 1943. Valter
[Ostrožac, kod Cazina]

*A-CK SKJ, Fond CK KPJ-KI, reg. br. 1943/24.* *Prevod s ruskog*

# [VELIMIRU TERZIĆU, ZAMJENIKU NAČELNIKA VRHOVNOG ŠTABA NOV I POJ]

Koča [Popović] javlja: 23. [januara] iz Teslića navalilo 1500 Nijemaca. Treća brigada ih strahovito razbila. Nijemci ostavili na bojištu 200 mrtvih i 4 oficira. Naši – 3 mrtva i 24 ranjena. Zarobljeno: 1 bacač – teški, 34 konja s ratnom opremom. Nijemce pomagalo 6 haubica i 2 aviona.[22] Kozarci 21. [ovog mjeseca] napali Klašnice – 20 kil[ometara] od Banje Luke, prema [Bosanskoj] Gradiški.[23] Zarobili 2 topa i onda tukli Banju Luku i Gradišku. Intervenisale jače snage i 6 tenkova iz Banje Luke. Banja Luka – Prnjavor: 3 aviona juče stalno bila aktivna.

Večeras demonstracija s juga na Banju Luku.[24]

24. januar 1943. Stari
[Ostrožac, kod Cazina]

*A-VII, Fond NOR, kut. 14, reg. br. 6-1.*

# [IZVRŠNOM KOMITETU KOMUNISTIČKE INTERNACIONALE]

Naše jedinice 23. januara razbile Talijane, ustaše i četnike u klancu Ploče, blizu Gračaca i odbacile ih nazad na polazne položaje.[25] Neprijtelj ostavio 80 mrtvih i mnogo ranjenih. Zaplijenjeno mnogo ratnog materijala.

Na sektoru Karlovac – Slunj Nijemci i ustaše odbijeni uz njihove ogromne gubitke. Ali, dobivši snažno pojačanje u tenkovima i avijaciji, ponovo su počeli nastupanje i probili se 10 kilometara. Mi smo, poslije neprekidnog bombardovanja avijacije, imali velike gubitke. Na sektoru Glina – Kostajnica jedinice jedne naše divizije razbile jednu neprijateljsku kolonu legionara, koja je nastupala. Ubijeno 40 i zarobljeno 40 legionara. Zaplijenjeno mnogo ratnog materijala, između ostalog nekoliko protivtenkovskih topova, oko 20 automata i mitraljeza i drugog.

Na sektoru Sanskog Mosta neprijatelj dobio snažno pojačanje, i kolonama od oko 6000 vojnika po treći put, uz pomoć tenkova, pošao u napad, ali snažnim protivnapadom naših jedinica neprijatelj je bio razbijen, ostavivši za sobom 50 mrtvih, među kojima jednog komandanta bataljona – majora.[26] Borbe se nastavljaju s velikom upornošću na svim sektorima, jer je neprijatelj dobio veliko pojačanje – oko 25 000 vojnika. Mnogobrojni neprijateljski avioni zverski, neprekidno bombarduju sela i gradove. Dvadeset i trećeg januara bombardovali su: Žirovac, Petrovac, Cetingrad, Bravsko i mnoga druga mjesta. Među stanovništvom ima mnogo žrtava.

24. januar 1943. Valter
[Na putu Bihać – Oštrelj]

*A-CK SKJ, Fond CK KPJ-KI, reg. br. 1943/25.* *Prevod s ruskog*

## ZA I I III DIVIZIJU [ŠTABOVIMA PRVE PROLETERSKE I TREĆE UDARNE DIVIZIJE]

Na sektoru Sanski Most, Glina i Gračac neprijtelj odbijen na polazne položaje s ogromnim gubicima. Jedino je neprijatelj uspio da uđe u Slunj[27] zbog slabog držanja Glavne komande Hrvatske. Druga [proleterska] divizija danas napada kninsku teritoriju, gdje se nalaze četnici iz Hercegovine i Crne Gore.[28] Treća divizija neka napada Turbe – Travnik i Donji Vakuf, komunikacije, a prva divizija Banju Luku.

25. januar 1943. Tito
[Oštrelj]

*A-VII, Fond NOR, kut. 14, reg. br. 7-1.*

# [IZVRŠNOM KOMITETU KOMUNISTIČKE INTERNACIONALE]

Naše jedinice 24. januara na sektoru Gračac – Gospić – Slunj – Glina – Bosanski Novi – Sanski Most – Prijedor vodile uporne borbe. Kod Gračaca, Lovinca i Gospića odbijeni svi napadi Talijana, ustaša i četnika, s velikim gubicima za neprijatelja. Zaplijenjeno mnogo materijala, između ostalog i 2 ispravna tenka. Na sektoru Gline razbijena jedna neprijateljska kolona legionara. Neprijatelj ostavio za sobom 70 mrtvih kod sela Klasnić.[29] Uništen 1 tenk; zaplijenjeno, između ostalog, 4 teška mitraljeza, 2 minobacača, a zarobljeno 10 legionara. Kod Sanskog Mosta neprijatelj dobio iz Banje Luke snažno pojačanje i uspio da se probije 7 kilometara, ali je uz velike gubitke odbačen nazad u grad. Zaplijenjena komora i mnogo oružja. Neprijatelj ostavio 59 ubijenih vojnika.[30]

U srednjoj Bosni naše jedinice 24. januara ponovo napadale Banju Luku.[31]

Kod Slunja nastupanje neprijatelja zaustavljeno.

Jedan Nijemac, zarobljen kod Slunja, priča da su ih hitno prebacili na ovaj front iz Užica – Srbija, a ranije su bili u Vršcu – Vojvodina.[32]

Njemački vojnici su mladi.

25. januar 1943. Valter
[Oštrelj]

*A–CK SKJ, Fond CK KPJ–KI, reg. br. 1943/26.* *Prevod s ruskog*

# [IZVRŠNOM KOMITETU KOMUNISTIČKE INTERNACIONALE]

Zašto [radio-stanica] »Slobodna Jugoslavija«[33] ne govori u svojim komentarima o toj velikoj ofanzivi na oslobođenu teritoriju gdje ujedinjeni Nijemci, ustaše, Talijani i Mihailovićevi četnici čine takva zvjerstva, a londonski radio u isto to vrijeme veliča ovog gnusnog izdajnika naroda?[34] Treba znati da i sada najviše strada srpsko stanovništvo i da najveći dio krivice za to snosi izbjeglička jugoslovenska vlada u Londonu.

25. januar 1943.
[Oštrelj]

Valter

*A–CK SKJ, Fond CK KPJ–KI,*
*reg. br. 1943/26.*

*Prevod s ruskog*

# TREĆOJ DIVIZIJI [ŠTABU TREĆE UDARNE DIVIZIJE]

Neprijatelj pokušava da nastupa sa svih strana i do sada nema nekih naročitih uspjeha. Ova ofanziva je ozbiljna stvar i radi se o našoj slobodnoj teritoriji, o našim ranjenicima. Naše trupe daju svugdje herojski otpor. Sada čujemo da se sprema ofanziva i od Kupresa. Prema tome, naređujem da smjesta uputite na teritoriju Bugojno – Gornji Vakuf 2 brigade, da vršite pritisak na Bugojno, a [Gornji] Vakuf eventualno zauzmete, da biste na taj način spriječili ofanzivu u pravcu Livna, jer su sada to mjesto i teren od životnog značaja za nas.[35] Jednu brigadu ostavite na prostoriji Jajce – Turbe, s tim da vrši pritisak na ta mjesta i ruši prugu.

Ovo naređenje odmah izvršite i javite mi.[36]

26. januar 1943. Tito
[Oštrelj]

*A–VII, Fond NOR, kut. 14, reg. br. 34–1.*

# [IZVRŠNOM KOMITETU KOMUNISTIČKE INTERNACIONALE]

U posljednji čas [primljeno]:

Dvadeset i petog januara noću naše jedinice, na 10 kilometara od Sanskog Mosta, kod sela Eminovaca, uništile njemačko-ustaške jedinice.[37]

Potpuno je uništen jedan bataljon ustaša i četa Nijemaca. Na mjestu borbe ostalo 500 mrtvih ustaša i oficira i 150 njemačkih vojnika i oficira; među ubijenim oficirima nalazi se jedan pukovnik.

Zaplijenjen ogroman ratni materijal, između ostalog 4 brdska topa, 40 puškomitraljeza i 10 teških mitraljeza i drugo.

U ovoj borbi naročito hrabro su se borili: Prvi bataljon Prve krajiške brigade i Prvi bataljon Šeste krajiške brigade. Odato priznanje i zahvalnost ovim bataljonima i komandantu Prvog bataljona Šeste brigade drugu Milanu Miljeviću, koji su uništili ove neprijatelje snažnim noćnim naletom.

26. januar 1943.
[Oštrelj]

Vrhovni komandant
Tito

*A–CK SKJ, Fond CK KPJ–KI, reg. br. 1943/27.*

*Prevod s ruskog*

# [IZVRŠNOM KOMITETU KOMUNISTIČKE INTERNACIONALE]

Naše jedinice 26. januara vodile su uporne borbe na sektoru Gračac, Slunj, Glina, Sanski Most i Knin.

Na frontu kod Gračaca odbijeni su svi napadi Talijana, četnika i ustaša. Na sektoru Slunj cio dan vođene su uporne borbe i predveče naše jedinice su prešle u protivnapad, koji se nastavlja i u toku noći. Na glinskom frontu neprijateljske jedinice pomoću tenkova i avijacije uspjele su da zauzmu mjesto Veliku Kladušu. Kod Sanskog Mosta, poslije jučerašnjeg poraza, Nijemci dobili pojačanje i ponovo pokušali nastupanje, primjenjujući brojnu avijaciju i tenkove. Borba je trajala cio dan i neprijatelj je imao ogromne gubitke. Zaplijenjeno mnogo materijala, između ostalog 10 mitraljeza itd., materijal i ubijeni – prebrojavaju se. Na kninskom sektoru naše jedinice su zauzele Plavno i Golubić. [38] Neprijatelj je imao velike gubitke. Zarobljeno preko 100 Mihailovićevih četnika.

26. januar 1943. Valter
[Oštrelj]

*A–CK SKJ, Fond CK KPJ–KI, reg. br. 1943/28.* *Prevod s ruskog*

PRVA DIVIZIJA [ŠTABU PRVE PROLETERSKE UDARNE DIVIZIJE]

Neprijateljsko nadiranje sve jače. Prikupite cijelu diviziju na prostoriji Jajce – [Donji] Vakuf – Turbe. Po mogućnosti zauzeti Jajce ili D[onji] Vakuf.[39] Demonstracije ne vrijede. Treća [divizija] dobila zadatak da napadne Bugojno i G[ornji] Vakuf.[40] Iz Prozora spremaju Talijani i četnici ofanzivu u pravcu Ravno – Livno.[41] To je velika opasnost za nas.

Zašto nam ništa ne javljate šta radite i šta je novo kod vas? Ovo naređenje izvršiti hitno.

Naši su zauzeli Strmicu, Plavno i Golubić.[42] Bihać je bombardovalo 12 aviona.

27. januar 1943. Tito
[Oštrelj]

*A–VII, Fond NOR kut. 14. reg. br. 9–1.*

# [IZVRŠNOM KOMITETU KOMUNISTIČKE INTERNACIONALE]

Borbe su se 27. januara nastavile na svim frontovima. Neprijatelj je imao oko 200 mrtvih i mnogo ranjenih. Dvadeset i šestog i 27. januara neprijateljski avioni su neprekidno bombardovali naše gradove i sela. Najviše su stradali gradovi Bihać i [Bosansko] Grahovo. Bihać je 27. januara bombardovalo 18 bombardera. Stradalo je mnogo stanovništva: žena, djece i staraca. Naše jedinice su zauzele utvrđeno mjesto Strmicu, blizu Knina.[43] Ubijeno 50 četnika i zaplijenjeno mnogo oružja i drugog materijala. Njemačke jedinice poslije upornih borbi zauzele grad Slunj.[44] Njihovo preimućstvo je u mnogobrojnim tenkovima i avijaciji. Četnici Draže Mihailovića zajedno s Talijanima spremaju se za nastupanje iz Prozora u pravcu Livna. Cilj svih ovih banditskih saveznika je da nas potpuno okruže.

27. januar 1943. Valter
[Oštrelj]

*A–CK SKJ, Fond CK KPJ–KI, reg. br. 1943/29.* *Prevod s ruskog*

# PRVOJ DIVIZIJI [ŠTABU PRVE PROLETERSKE UDARNE DIVIZIJE]

Naređujem najhitnije krenuti u pravcu Donji Vakuf – Prozor preko Komara. Javljajte se svakog dana. Talijani i četnici se koncentrišu u Prozoru i Bugojno – Kupres za napad na Livno. Dejstvovaćete zajedno s II i III divizijom ofanzivno.[45]

29. januar 1943. Tito
[Drvar]

*A–VII, Fond NOR, kut. 706–A, reg. br. 1943/30.*

# TREĆOJ DIVIZIJI [ŠTABU TREĆE UDARNE DIVIZIJE]

Naredio sam I diviziji da se prikupi na prostoru Jajce. Čim stignu prve jedinice te brigade*, vi povucite i Hercegovačku brigadu i dejstvujte sa cijelom divizijom na Bugojno i [Gornji] Vakuf.[46] Drugu diviziju prikupićemo na prostoriji Tomislavgrad [Duvno] – Ravno da zajedno s vama uništi koncentraciju Talijana i četnika kod Prozora. Poslije toga obje divizije dejstvovaće prema Hercegovini. Ovo držati u najvećoj tajnosti.**

29. januar 1943. Tito
[Drvar]

*A–VII, Fond NOR, kut. 14,*
*reg. br. 10–1*

---

* U originalu je pogrešno napisano »brigade«, a očigledno je da treba da stoji »divizije«. – *Red.*

** Posljednje dvije rečenice u originalu su precrtane. – *Red.*

# TREĆOJ DIVIZIJI [ŠTABU TREĆE UDARNE DIVIZIJE]

Koncentrišite odmah dvije brigade prema Prozoru.[47] Druga divizija kreće u tom pravcu, a i Koča [Popović] je dobio taj pravac.

29. januar 1943. Tito
[Drvar]

*A–VII, Fond NOR, kut. 14, reg. br. 11–1.*

# ŠTABOVIMA PRVE PROLETERSKE I TREĆE UDARNE DIVIZIJE

1

## Prvoj diviziji

Naređujem:

Krenite najhitnije na Prozor s dvije brigade da napadnete neprijatelja zajedno s Trećom divizijom. Jedna brigada, bez teške komore, neka se najhitnije prebaci na pravac Mrkonjić [Grad] – Glamoč da zaštiti taj pravac, jer su svi naši ranjenici u velikoj opasnosti. Ofanziva neprijatelja je sa svih pravaca i prijeti opasnost da nam kod Livna odsijeku odstupnicu. Djelujte brzo, uz puno odgovornosti. Brigada kod Mrkonjića mora biti već sutra prebačena.[48]

2

## Trećoj diviziji

Predajte ovu depešu Trećoj diviziji:

Cijela divizija neka se najhitnije koncentriše na prostoriji Prozor – Šćit – Ravno.[49]

29. januar 1943. Tito
[Drvar]

*A-VII, Fond NOR, kut. 14, reg. br. 11-1, i kut. 14-A, reg. br. 31-13.*

# [IZVRŠNOM KOMITETU KOMUNISTIČKE INTERNACIONALE]

Naše jedinice 29. januara vodile su uporne borbe protiv Nijemaca i ustaša na sektoru Sanski Most. Na glavnim položajima kod Djedovače i Eminovaca neprijatelj je razbijen i odbačen nazad u grad Sanski Most. Na pravcu Ključa odbijeni su pokušaji neprijatelja da ponovo zauzme ovaj grad.[50] Na lijevom krilu kod Majkić Japre potpuno je opkoljena neprijateljska kolona od 1000 vojnika s 1000 konja i sada je naše jedinice uništavaju.[51] Na sektoru Slunj neprijatelj ponovo krenuo naprijed uz pomoć tenkova i mnogobrojne avijacije.[52] Na sektoru Gračac bez promjena. Na sektoru Banja Luka – Bosanska Gradiška naše kozaračke jedinice poslije upornih borbi zauzele utvrđeni punkt [selo] Karađorđevo. Garnizon je pobjegao u Banju Luku. Kolona od 500 Nijemaca, koja je pošla iz Banje Luke u pomoć, bila je razbijena, pri čemu su Nijemci ostavili 150 mrtvih i ranjenih.

Neprijateljski avioni 29. [januara] ponovo snažno bombardovali grad Bihać i mnoga druga mjesta. Naročito neprekidno bombarduju ovi banditski avioni kolone izbjeglica s Korduna i iz Banije.[53] Na 26 kilometara od [Bosanskog] Petrovca naši borci su oborili danas jedan njemački teški bombarder. Avion i tri pilota su izgoreli, a jedan iskočio pomoću padobrana i zarobljen. Kad je ta kukavica vidjela da će pasti našima u ruke – sama se ranila u noge da bi spasila svoj život.[54]

29. januar 1943. Valter
[Drvar]

*A-CK SKJ, Fond CK KPJ-KI, reg. br. 1943/30.* *Prevod s ruskog*

# [IZVRŠNOM KOMITETU KOMUNISTIČKE INTERNACIONALE]

Jedinice naše Druge proleterske divizije od 26. do 28. [januara] potpuno su uništile takozvani četnički puk »Mrkonjić« kod Knina.[55] Ubijeno 195 četnika i oficira, u borbi zarobljeno 129 četnika, a 90 nam se predalo. Zaplijenjena 4 mitraljeza 81 mm, 2 teška mitraljeza i 3 puškomitraljeza, 379 pušaka i mnogo metaka – sve to talijanskog porekla. Imali smo 13 mrtvih i 16 ranjenih. Kod Teslića i od Dervente naše jedinice su ponovo odbile sve napade Nijemaca, ustaša i četnika.[56]

Na sektoru Dervente 27. i 28. januara neprijatelj imao velike gubitke. Zaplijenjen 1 minobacač, 5 puškomitraljeza, 22 000 metaka i drugi materijal. Ubijena 23 Nijemca i 50 ih ranjeno. Na sektoru Sanski Most – Ključ ubijeno 80 neprijateljskih vojnika i oficira. Kod Majkić Japre nastavlja se žestoka borba za uništenje okružene kolone Nijemaca i ustaša. Neprijatelj je cio dan neprekidno bombardovao naše položaje s 10 bombardera i štuka. Bombe su padale na njihove okružene jedinice. Dvadeset osmog i 29. [januara] Petrovac i Bihać strašno su bombardovani nekoliko puta. Ubijeno mnogo žena i djece, a takođe zarobljenih domobrana, ustaša i Nijemaca. Neprijateljski avioni zvjerski bombarduju kolone izbjeglica – starce, žene i djecu. Ova eskadrila je bila na istočnom frontu, u šumama kod Lenjingrada, od septembra 1941. do jula 1942. god. To priča zarobljeni avijatičar Dragan Dir iz Osijeka. On priča da Nijemci imaju u svojim magacinima avionske bombe napunjene otrovnim gasovima. Takav magacin ima svaka vazduhoplovna jedinica.

Preko londonskog radija 29. januara neki oficiri su pročitali na srpskom jeziku dekret jugoslovenske izbjegličke vlade o odlikovanju ordenima oficira i podoficira za zasluge u borbama. Povodom toga izvještavamo: svi ti oficiri i podoficiri koji su odlikovani – mrtvi i živi, borili su se i bore se na strani okupatora protiv naše Narodnooslobodilačke vojske. Odlikovan je i Mane Rokvić, četnički vojvoda, koji sada komanduje četnicima iz Gračaca zajedno s Talijanima, ustašama i Nijemcima. Ovaj krvožedni podlac i izdajnik dobro je poznat cijelom narodu u Lici, Dalmaciji i Bosanskoj krajini. Njega narod u svojim pjesmama pominje kao krvožednu zvijer.

Sami autori te emisije još jednom dovoljno jasno potvrđuju da se Draža Mihailović ne bori protiv okupatora nego protiv naroda, jer

se na kraju emisije jasno kaže da narod [treba da] čeka da dobije naređenje od Mihailovića za ustanak, čak se strogo zabranjuje stupanje u bilo kakve akcije protiv okupatora.

Što se tiče odlikovanja izdajničkih oficira i četnika, naša narodna vojska će se pobrinuti da stavi na raspolaganje još više takvih kandidata.

30. januar 1943. Vrhovni štab NOV i POJ
[Drvar]

*A-CK SKJ, Fond CK KPJ-KI, reg. br. 1943/39.* *Prevod s ruskog*

# [IZVRŠNOM KOMITETU KOMUNISTIČKE INTERNACIONALE]

Tridesetog januara nastavljene su žestoke borbe na svim frontovima. Na sektoru Gračaca svi neprijateljski napadi odbijeni. Na sektoru Sanski Most – Ključ već dvanaesti dan neprijatelj uzaludno pokušava napad, i pored dviju njemačkih divizija i ustaških i domobranskih pukova, koji su ovdje koncentrisani.[57] Kod Majkić Japre već treći dan uništavamo opkoljenu neprijateljsku kolonu od 1500 ljudi. Jedinice jedne naše brigade zauzele grad Gornji Vakuf. Neprijateljski avioni bacaju svakodnevno desetine hiljada kilograma bombi na naše gradove i sela i na jadne izbjeglice – žene, djecu i starce. Bihać, Petrovac i druga mjesta potpuno su srušeni.[58] Neviđena zvjerstva čine vazdušni neprijateljski banditi. Preko 50000 izbjeglica, gotovo goli i gladni djeca i žene, kreću se pod neprekidnim bombardovanjem.

31. januar 1943. Valter
[Drvar]

*A-CK SKJ, Fond CK KPJ-KI, reg. br. 1943/31.* *Prevod s ruskog*

# [IZVRŠNOM KOMITETU KOMUNISTIČKE INTERNACIONALE]

Moram ponovo da vas pitam[59] zar vam nikako nije moguće da nam pružite ma kakvu pomoć? Stotinama hiljada izbjeglica prijeti smrt od gladi. Zar se poslije 20 mjeseci naše herojske, skoro natčovječanske borbe ne može naći put da nam se pomogne? Dvadeset mjeseci mi se borimo bez i najmanje materijalne pomoći s bilo koje strane. Ja vas uvjeravam da je ovaj naš divni junački narod Bosne, Like, Korduna, Dalmacije potpuno zaslužio maksimalnu pomoć. Kod nas se pojavio pjegavi tifus, ali mi nemamo lijekova: narod nam umire od gladi, ali ne ropće. Taj gladni narod daje našim borcima posljednji komad hljeba, a sam umire od gladi; daje posljednji par čarapa, košulja ili obuće, a sam ide bos i go po ovoj zimi. Učinite sve što možete da nam pomognete.[60]

31. januar 1943. Tito
[Drvar]

*A-CK SKJ, Fond CK KPJ-KI, reg. br. 1943/31.* *Prevod s ruskog*

## ZA III DIVIZIJU [ŠTABU TREĆE NARODNOOSLOBODILAČKE UDARNE DIVIZIJE]

Gornji Vakuf i Makljen držite. Dolinu Rame još nemojte zatvarati dok ne dobijete za to naređenje, jer bi time privukli pažnju naprijatelja i otkrili naš daljnji plan.[61] Čete držite dalje od Prozora da neprijatelj ne primijeti koncentraciju. Za koji dan ću doći i ja k vama.[62]

2. februar 1943. Tito
[Tušnica, kod Livna]

*A-VII, Fond NOR, kut. 7, reg. br. 14-1.*

# [IZVRŠNOM KOMITETU KOMUNISTIČKE INTERNACIONALE]

Naše jedinice su vodile uporne borbe na sektoru Plitvičkih jezera, gdje su se Nijemci i ustaše koji su napadali udružili s Talijanima i četnicima. Trideset prvog januara u borbi na Prijeboju imale su 90 mrtvih; 1. februara borba se vodila na Prijeboju, Ljubovu, Ploči i Mazinu u Lici.[63] Naše jedinice kontranapadom ponovo zauzele Lovinac. Na sektoru Gračac – Plitvice Nijemci su imali oko 1000 mrtvih i ranjenih, a Talijani i četnici 800.[64]

Na sektoru Donji Vakuf – Bugojno naše jedinice su zarobile 80 domobrana i 2 oficira, zaplijenile 80 pušaka, 10 puškomitraljeza, 10 000 metaka i drugo. Ponovo razrušena željeznička pruga Turbe – D. Vakuf. Neprijatelj imao 20 mrtvih i mnogo ranjenih. Borba se nastavlja kod Bugojna. Na sektoru Sanski Most – Krupa – Bihać svi neprijateljski napadi su odbijeni uz njegove velike gubitke.

2. februar 1943. Valter
[Tušnica, kod Livna]

*A-CK SKJ, Fond CK KPJ-KI, reg. br. 1943/40.* *Prevod s ruskog*

# GLAVNOM ŠTABU NOV I PO ZA HRVATSKU

Preduzete mjere u pogledu povlačenja vaše glavnine u pravcu [Bosanski] Petrovac – Drvar odobravamo.[65] Isto tako i ostavljanje manjih odreda u pozadini neprijatelja. Za vaše ranjenike pripremljeno je mjesto smještaja. U slučaju daljnjeg povlačenja dobićete naređenje. Jakšić [Pavle]* štiti pravac Bihać – Petrovac. Na sektoru Bos[anskog] korpusa neprijatelj trpi velike gubitke i nimalo nije napredovao. Preduzimamo s 3 divizije ofanzivu u pravcu j-i [jugoistoka] da spriječimo neprijateljsku ofanzivu s te strane.

Za Andriju [Hebranga]: s kadrovima ste dobro postupili.[66] Samo pazite da budu maksimalno osigurani.

3. februar 1943. Tito
[Tušnica, kod Livna]

*A-VII, Fond NOR, kut. 7,*
*reg. br. 15-1.*

---

* Pavle Jakšić je tada bio komandant 7 (banijske) divizije NOVJ. – *Red.*

# PRVOJ DIVIZIJI [ŠTABU PRVE PROLETERSKE UDARNE DIVIZIJE]

Ranjene ne smijete ostaviti tamo.[67] Mi ćemo ići daleko. Treba ih prebaciti preko Mliništa u Glamočko polje, a odatle će onda dalje.[68] Naredite da se to odmah izvrši. S vašim maršem požurite. Koča [Popović] bi trebalo da dođe prije ovamo radi dogovora.[69] Ja se nalazim blizu.

3. februar 1943. Tito
[Rudnik Tušnica, kod Livna]

*A-VII, Fond NOR, kut. 7, reg. br. 16-1.*

# [IZVRŠNOM KOMITETU KOMUNISTIČKE INTERNACIONALE]

I

Vašu depešu o pitanju domobranskih oficira[70] nismo mogli potpuno dešifrovati, molimo ponovite.

II

Drugog februara naše jedinice su vodile uporne borbe na sektoru Sanski Most – Ključ[71], na sektoru Bihać – Ripač[72], na sektoru Plitvice – Korenica[73], na sektoru Bugojna.[74] U borbi kod Vrhpolja* uništena 4 neprijateljska tenka i ubijeno mnogo njemačkih vojnika i oficira.[75] Kod Bihaća u borbi prsa u prsa uništena jedna njemačka četa. Ubijeno 95 Nijemaca. U borbi kod Bugojna ubijeno preko 100 ustaša. Drugog februara 12 aviona ponovo bombardovalo Petrovac [Bosanski]. Borbe na svim sektorima dobijaju osobito žestok karakter. Za 13 dana neprijateljske ofanzive ubijeno i ranjeno već nekoliko hiljada neprijateljskih vojnika i oficira.

3. februar 1943. Valter
[Tušnica, kod Livna]

*A-CK SKJ, Fond CK KPJ-KI, reg. br. 1943/41.* *Prevod s ruskog*

* Omaška; treba da piše: selo Ramići (kod Ključa) – *Red.*

GLAVNOM ŠTABU NOV I PO ZA HRVATSKU

Poslije žestokih bojeva 2. februara Nijemci su zauzeli klanac Ripač. Sedma divizija se povukla na liniju Lipa. U slučaju daljnjeg njenog povlačenja[76] pripazite na pravac Vrtoče – Kulen Vakuf – D[onji] Lapac. Krajišnici kod Ključa uništili 4 tenka i zadali mnogo gubitaka. Banijskom [NOP] odredu daćemo naređenje za povratak čim bude moguće.[77]

4. februar 1943. Tito
[Tušnica, kod Livna]

*A-VII, Fond NOR, kut. 14, reg. br. 12-1.*

# TREĆOJ DIVIZIJI [ŠTABU TREĆE NARODNOOSLOBODILAČKE UDARNE DIVIZIJE]

Prebacite jednu brigadu do sela Kopčići – Rumboci. Bolnicu nemojte slati u Livno nego negdje blizu vas – na primjer u selo Zvirnjača.[78]

Kod Ripča, Ključa. Podgrmeča i Korenice vode se ogorčene borbe s velikim njemačkim, talijanskim, ustaškim i četničkim snagama. U bojevima učestvuje mnogobrojna avijacija. Petrovac, Bihać i druga mjesta potpuno su srušena.

4. februar 1943. Tito
[Tušnica, kod Livna]

*A-VII, Fond NOR, kut. 14, reg. br. 15-1.*

# PRVOJ DIVIZIJI [ŠTABU PRVE PROLETERSKE UDARNE DIVIZIJE]

Velike njemačke snage, poslije žestokih borbi 2. februara zauzele su klanac Ripač kod Bihaća.[79] Pravac Petrovac brani VII banijska divizija. Kosta [Nađ] junački odbija* sve napade kod Ključa i Sanskog Mosta. Drugog februara uništio 4 njemačka tenka. Talijani prodrli do Korenice,[80] a Nijemci do Plitvičkih jezera. Nijemci pod svaku cijenu nastoje zauzeti Petrovac, Grmeč itd. Uslijed trinaestodnevne neprekidne borbe naše trupe su mnogo umorne. Tri i po [hiljade] ranjenika predstavljaju veliki problem.[81] Zadatak I, II i III divizije od ogromne važnosti. Imamo opsežan plan, ali moramo raditi hitno.

4. februar 1943. Tito
[Tušnica, kod Livna]

*A-VII, Fond NOR, kut. 14, reg. br. 14-1.*

---

* Misli se na jedinice 1. bosanskog udarnog korpusa NOVJ čiji je komandant bio Kosta Nađ. – *Red.*

ŠTABU I [NARODNOOSLOBODILAČKOG UDARNOG] BOSANSKOG KORPUSA

Ispitajte i ako postoje realni uslovi, Banijski partizanski odred vratite na njegov teren, prema zahtevu G[lavnog] š[taba] Hrvatske.

4. februar 1943.
[Tušnica, kod Livna]

Vrhovni komandant
Tito s.r.[82]

*A–VII, Fond NOR, kut. 14.*
*reg. br. 13-1.*

# [APEL DOMOBRANIMA][83]

Vrhovni štab Narodnooslobodilačke vojske Jugoslavije poziva sve oficire domobranske vojske da stupe u redove naše Narodnooslobodilačke vojske za borbu protiv okupatora, ustaša i četnika, da se istjeraju okupatori iz naše zemlje i da se izvojuju stvarna sloboda i srećna budućnost hrvatskog, srpskog, slovenačkog i ostalih naroda Jugoslavije. Pobjeda nad fašističkim okupatorima sada se jasno vidi. Crvena armija zadaje smrtonosne udarce hitlerovskim hordama. Okupatori, ustaše i četnici otpočeli su ofanzivu na našu oslobođenu teritoriju. To je njihov posljednji pokušaj da unište našu vojsku kako bi poslije mogli mobilisati Hrvate i baciti ih na istočni front, gdje ih čeka neminovna propast zajedno s Nijemcima.

Oficiri i domobrani! Za vas je sada dvanaesti čas da s oružjem u rukama skinete ljagu s hrvatskog naroda koju mu je nanio zločinac i najveći izdajnik Pavelić. Prelazite zajedno s vojnicima i pojedinačno na našu stranu! U našoj narodnoj armiji vama se garantuje da će vam i sada, dok rat traje, i poslije njega, biti obezbijeđeni oficirski činovi i položaji koje imate. Mnogi vaši drugovi koji su prešli na našu stranu sada su komandanti u pješadijskim jedinicama i u artiljeriji. Ova herojska borba koju vode naša NOV i partizanski odredi već 20 mjeseci, nije samo najpravednija borba u historiji naših naroda već i najveličanstvenija epopeja našeg naroda, i u ovim historijskim danima vi ne treba da budete na strani neprijatelja našeg naroda, već u redovima onih koji svojom krvlju pišu najljepšu stranicu historije naših naroda.

4. februar 1943.
[Tušnica, kod Livna]

U ime VŠ NOV i POJ
komandant Tito

*A-CK SKJ, Fond CK KPJ-KI, reg. br. 1943/42.*

*Prevod s ruskog*

# [IZVRŠNOM KOMITETU KOMUNISTIČKE INTERNACIONALE]

U „Njujork Tajmsu" londonski dopisnik Salsberger objavio je saoštenje[84] da su partizani prošle godine tobože strijeljali nekoliko engleskih oficira koji su htjeli da se priključe Draži Mihailoviću, među kojima i engleskog dopisnika u Beogradu Atertona.[85] Mi odgovaramo da je to jedna od mnogih kleveta i izmišljotina jugoslovenske gospode iz Londona, sklepana zajedno s Dražom Mihailovićem, i koja ima za cilj da kompromituje jugoslovenske partizane pred svjetskom javnošću, a prije svega pred engleskim narodom. Ponavljamo: Salsbergerovo saopštenje je obična izmišljotina i kleveta. Što se tiče Atertona koji je stvarno došao u naš Štab zajedno s jugoslovenskim poručnikom Nedeljkovićem [Radojem] i narednikom Patrikom [Patrick o'Donovan], oni su isto tako slobodno otišli kako su i došli: tom prilikom njihova uloga bila je veoma mračna, i samo naše obaveze prema Saveznicima primoravaju nas da ćutimo o Atertonovoj ulozi. Njihov slučaj je potpuno razjašnjen i tek po svršetku rata moći će o tome da se govori.

4. februar 1943.
[Tušnica, kod Livna]

U ime Vrhovnog štaba NOV i POJ
komandant Tito

*A-CK SKJ, Fond CK KPJ-KI, reg. br. 1943/43.*

*Prevod s ruskog*

# PRVOJ DIVIZIJI [ŠTABU PRVE PROLETERSKE UDARNE DIVIZIJE]

Vaše jedinice smjestite za sada na prostoriju Makljen, G[ornji] Vakuf.[86] Daljni pravac biće Uzdol – Solakova Kula.

Koča [Popović] i Fića [Filip Kljajić] neka hitno dođu na savjetovanje. Kod Pera [Ćetkovića] će saznati mjesto.[87]

Neprijateljska ofanziva se nastavlja s nesmanjenom žestinom na svim sektorima. Kod Ripča juče su krvavo odbijeni svi pokušaji prodora. Isto tako kod Sanica – Ključ. Jedna kolona s tenkovima prodrla je do Pravoslavnih Jasenica. U Lici se vode borbe kod Korenice.

5. februar 1943. Tito
[Tušnica, kod Livna]

*A-VII, Fond NOR, kut. 14, reg. br. 17-1.*

# [IZVRŠNOM KOMITETU KOMUNISTIČKE INTERNACIONALE]

Štab Bosanskog korpusa izvještava:

Na sektoru Sanski Most – Ključ naše jedinice su razbile jedan njemački bataljon kod sela Ramići. Na bojnom polju nađeno 100 njemačkih leševa i mnogo ranjenika. Zarobljeno 15 njemačkih vojnika i nekoliko legionara. Uništena 4 tenka i zaplijenjeni trofeji.

Postepeno uništavamo njemačku grupu kod Majkić Japre. S ovom grupom nalazi se i jedan njemački general. Svi pokušaji Nijemaca da priteknu u pomoć ovoj grupi ostali su bez uspjeha i neprijatelj je bio razbijen i odbačen nazad.[88]

Na sektoru Bihaća nastavljaju se žestoke borbe kod sela Ripač, gdje Nijemci imaju velike gubitke. Na svim sektorima naše jedinice prelaze u kontranapade. Na ličkom sektoru borba se vodi kod varošice Korenice.

5. februar 1943. Valter
[Tušnica, kod Livna]

*A–CK SKJ, Fond CK KPJ–KI, reg. br. 1943/44.* *Prevod s ruskog*

# GLAVNOM ŠTABU NOV I PO ZA HRVATSKU

Sedma [banijska] divizija potisnuta je prema [Bosanskom] Petrovcu. Terzić [Velimir] javlja da [joj] je naredio da zauzme položaje na Oštrelju. U vezi s tim pazite na pravac prema Kulen-Vakufu – Vrtočama. Kosta [Nad] javlja da je neprijatelj uspio da spoji grupu od Krupe s grupom od Majkić Japre. Na taj način Nijemci drže drum Krupa – Sanski Most, tj. Podgrmeč. Odstupnica vaše glavnine može da ide u pravcu Srba – Grahova i Drvara. Javite stanje kod vas.

5. februar 1943. Tito
[Tušnica, kod Livna]

*A–VII, Fond NOR, kut. 14, reg. br. 16–1.*

## PRVOJ DIVIZIJI [ŠTABU PRVE PROLETERSKE UDARNE DIVIZIJE]

Sedma banijska divizija potisnuta je prema Petrovcu. Zauzima položaje na Oštrelju. Nijemci su zauzeli cijeli drum Sanski Most – Krupa u Podgrmeču. Talijani ušli u Udbinu.[89] Tvoje* jedinice neka zauzmu položaje koje je držao Pero [Ćetković]: Gračanica – G[ornji] Vakuf. Kreni hitno s Perom k nama.

6. februar 1943. Tito
[Tušnica, kod Livna]

*A–VII, Fond NOR, kut. 14, reg. br. 18–1.*

---

* Odnosi se na komandanta 1. proleterske udarne divizije Koču Popovića. – *Red.*

# [IZVRŠNOM KOMITETU KOMUNISTIČKE INTERNACIONALE]

Poslije žestokih borbi naše jedinice se povukle iz Bihaća.[90] Nijemci – SS-divizija [»Princ Eugen«] svim snagama pokušavaju prodor u pravcu Petrovca. Kod sela Ripač naše jedinice uništile 3 neprijateljska tenka. Neprijatelj imao veliki broj mrtvih i ranjenih. Na sektoru Sanski Most–Ključ ponovo odbijeni napadi Nijemaca i ustaša, koji su imali mnogo mrtvih i ranjenih. Na sektoru Plitvica uništeno 6 njemačkih tenkova i 1 top s poslugom.

Trećeg februara ustaše kod Bugojna po treći put razbijene i odbačene nazad u grad. Za vrijeme trodnevnih borbi ovdje ubijeno 200 ustaša i mnogo ih ranjeno. Naša Četvrta dalmatinska brigada očistila desetak ustaških sela u okolini Imotskog. Ubijeno i ranjeno oko 150 ustaša.

6. februar 1943. Valter
[Tušnica, kod Livna]

*A–CK SKJ. Fond CK KPJ–KI. reg. br. 1943/45.* *Prevod s ruskog*

GLAVNOM ŠTABU [NOV I PO] HRVATSKE

Javite hitno o stanju kod vas. Osigurajte dobro pravac odstupanja vaše glavnine na Drvar.[91] Ne dozvolite da se trupe rasture. Mogli biste već sada poslati barem jednu brigadu u pomoć [Pavlu] Jakšiću* kod Drvara. Javite možete li to učiniti. Ne dozvolite da vas neprijatelj opkoli na uskom prostoru.

Smrt fašizmu – sloboda narodu!

7. februar 1943. Tito
[Tušnica, kod Livna]

*A–VII, Fond NOR, kut. 14, reg. br. 19–1.*

* Pavle Jakšić je tada bio komandant 7. banijske divizije NOVJ. – *Red.*

## ŠTABU I [PROLETERSKE UDARNE] DIVIZIJE

Ustaše tražile iz Bugojna da se šalju bombarderi da tuku komunikaciju Bugojno – Prozor.[92] Boban [Rafael] tražio pomoć od 5. [ustaškog] puka za Bugojno. Trupe smjestite na prostoriji G[ornji] Vakuf – Ždrimci. Javljajte se svakog dana. Koča [Popović] i Fića [Kljajić] neka hitno dođu.[93]

Smrt fašizmu – sloboda narodu!

7. februar 1943. Tito
[Tušnica, kod Livna]

*A–VII, Fond NOR, kut. 14, reg. br. 21–1.*

# ŠTABU III [UDARNE] DIVIZIJE

Pero [Ćetković] i polit[ički] komesar [Radomir Babić] neka hitno dođu u Duvno do Peka [Dapčevića].[94] Prebacite još jednu brigadu do Šćita, a jednu u Pidriš – da se ne bi suviše rano približile Prozoru. Javljajte se svakog dana redovno.

Smrt fašizmu – sloboda narodu!

7. februar 1943. Tito
[Tušnica, kod Livna]

*A–VII, Fond NOR, kut. 14, reg. br. 20–1.*

# ZAPOVIJEST[95]

Uslijed velike ofanzive koju su započeli ujedinjeni neprijatelji – Nijemci, Talijani, ustaše i četnici Draže Mihailovića na našu oslobođenu teritoriju u Bosni i Lici, *NAREĐUJEM* svima partizanskim odredima i brigadama u Slavoniji, Sloveniji, Srbiji, Crnoj Gori, Hercegovini i istočnoj Bosni da smjesta preduzmu pojačane napade protiv oslabljenih garnizona neprijatelja, da smjesta preduzmu uništavanje željezničkih pruga, razne vrste transporta, vojnih skladišta, saobraćajnih puteva i veza, kao i svih vojnih objekata. Okupatori su dovukli sa svih strana Jugoslavije vojsku protiv naše oslobođene teritorije i ovo treba da iskoriste svi naši naoružani odredi protiv okupatora i njihovih slugu.

Naša Narodnooslobodilačka vojska već se bori više od 20 dana protiv neprijateljske ofanzive s neviđenim heroizmom. Ona se bori protiv mnogobrojnih neprijatelja nanoseći im ogromne gubitke. Ona ispunjava svoj dug pred narodom i taj dug moraju odmah ispuniti i svi naši borci i ostali rodoljubi.

7. februar 1943.
[Tušnica, kod Livna]

Vrhovni komandant NOV i POJ
Tito

*A–VII, Fond NOR, kut. 7–A, reg. br. 17–1.*

# [IZVRŠNOM KOMITETU KOMUNISTIČKE INTERNACIONALE]

Naše jedinice su vodile 5. februara uporne borbe na sektoru Sanski Most – Ključ, Sanski Most – Krupa, Bihać – Petrovac, na sektorima Udbine i Korenice u Lici. Na pravcu Bihać – Petrovac zbog brojne i tehničke nadmoćnosti neprijatelj je uspio da nekoliko puta potisne naše jedinice.

Sanski Most – Ključ bez promjena. U Lici Talijani, ustaše i četnici zauzeli Udbinu. Neprijateljski avioni stalno bombarduju naša naseljena mjesta i gradove. Petog februara ponovo cio dan 18 aviona bombardovalo grad Drvar teškim i zapaljivim bombama. Grad skoro potpuno srušen, a takođe i Petrovac [Bosanski].

Naša 6. brigada i nekoliko partizanskih odreda u istočnoj Bosni razbili četnike na Majevici i Trebavi. Razoružano 450 četnika.

7. februar 1943. Tito
[Tušnica, kod Livna]

*A–CK SKJ, Fond CK KPJ–KI, reg. br. 1943/46.* *Prevod s ruskog*

# IZJAVA[96] VRHOVNOG ŠTABA NOV I POJ I ANTIFAŠISTIČKOG VIJEĆA NOJ

Uslijed toga što okupatori, ustaše i četnici Draže Mihailovića neprekidno na razne načine šire klevete i lažne informacije o narodnooslobodilačkom pokretu i njegovim ciljevima, smatramo za potrebno da izdamo slijedeću izjavu:

Narodnooslobodilački pokret u Jugoslaviji pod rukovodstvom Vrhovnog štaba NOV i POJ i Antifašističkog vijeća narodnog oslobođenja Jugoslavije, jeste opštenarodni pokret, u kojem učestvuju svi pravi rodoljubi, bez obzira na političko i vjersko ubjeđenje i nacionalnost. Taj pokret ima za cilj:

1. Oslobođenje zemlje od okupatora i izvojevanje nezavisnosti i istinski demokratskih prava svima narodima Jugoslavije.

2. Neprikosnovenost privatne svojine i punu mogućnost samoinicijative u industriji, trgovini i poljoprivredi.

3. Nikakvih radikalnih promjena u odnosu na društveni život i djelatnost, osim zamjene reakcionarnih općinskih uprava i žandarma – koji su se bili stavili u službu okupatora – narodnooslobodilačkim odborima koji imaju istinski demokratski narodni karakter.

Sve važnije mjere kako u odnosu na društveni život tako i u državnoj organizaciji rješavaće poslije svršetka rata predstavnici naroda, koje će zaista slobodno birati sam narod.

4. Narodnooslobodilačkom pokretu koji se bori za slobodu naroda, za socijalna i demokratska prava, tuđi su svako nasilje i nezakonitost.

5. Oficirima koji stupe u narodnooslobodilačku vojsku zagarantovani su njihovi činovi i položaj koji odgovara njihovim sposobnostima.

6. Narodnooslobodilački pokret priznaje u potpunosti nacionalna prava Hrvata, Slovenaca, Srba, kao i Makedonaca, Crnogoraca i drugih. Taj pokret je jednako hrvatski kao i srpski i slovenački.

Prema tome, on predstavlja garantiju da će biti izvojevana nacionalna prava svim narodima Jugoslavije.

U ime Antifašističkog vijeća narodnog oslobođenja Jugoslavije
predsjednik
dr Ivan Ribar

U ime Vrhovnog štaba NOV i POJ
Vrhovni komandant
Tito

8. februar 1943.
[Duvno]

*A–VII, Fond NOR, kut. 12,*
*reg. br. 14/10–1.*

## GLAVNOM ŠTABU NOV I PO HRVATSKE

Nijemci od Vrtoča došli do Kulen-Vakufa. Oni teže da se spoje s Talijanima prema [Gornjem] Lapcu.[97] Bacite na taj pravac jednu brigadu, a jednu pošaljite na Drvar za pojačanje Jakšiću [Pavlu]. Ne dozvolite da vam opkole glavninu u Lapačkoj dolini. Tu treba da ostavite jednu diviziju, a drugu – VIII ili VI, držite na pravcu Drvara. Slažemo se s pozivanjem brigade iz Žumberka na Kordun.[98] Znajte da Jakšić mora biti zaštitnica za transport ranjenika, kojih ima ogroman broj, a naše I, II i III divizija počele su dejstvovati ofanzivno da bismo proširili prostoriju i smjestili ranjenike i izbjeglice.[99] Nije isključeno da će Talijani i četnici početi s ofanzivom i iz Knina.[100] Prema tome, čuvajte pravac Drvar i slobodu manevrisanja glavnini. Na taj način ćete sačuvati glavninu i biti u mogućnosti da povratite izgubljeni teren u Lici, čim za to dođe vrijeme. Postupite po ovom naređenju.

Smrt fašizmu – sloboda narodu!

8. februar 1943. Tito
[Duvno]

*A-VII, Fond NOR, kut. 14, reg. br. 32-1.*

# DRUGU TERZIĆU [ZAMJENIKU NAČELNIKA VRHOVNOG ŠTABA NOV I POJ]

Slažem se da Kosta [Nađ] pošalje jednu brigadu na sektor [Bosansko] Grahovo. Javi mu to odmah telefonom. Jakšićevu brigadu ću povući iz Martin-Broda i narediti Glavnom štabu Hrvatske da zatvori taj pravac.[101] Jednu Jakšićevu brigadu treba odmah uputiti [pravcem]: Šujica – Zanoglina,[102] koja će zamijeniti Sandžačku brigadu, jer ova kreće prema Makljenu da bi Koča [Popović] mogao na vrijeme stići na svoj određeni sektor.[103] Naredi hitno da i bataljon 1. brigade I divizije krene u sastav Kočinih jedinica.[104] Druga Jakšićeva brigada, koju će zamijeniti Kosta kod Oštrelja, trebala bi takođe što prije krenuti u pravcu Livna da bi tu ostala kao rezerva za upotrebu u kojem bilo pravcu.[105] Ona Jakšićeva brigada koja se nalazi kod Martin-Broda kreće odmah čim Hrvati pošalju zamjenu.

Nadiranje neprijatelja kod Grahova ne treba shvatiti suviše panično.[106] Saopštite komandi 10. kr[ajiške] brigade da ne pravi glupe i nepotrebne pokrete [bataljona] u pravcu Knina, već da ih rasporedi tako da brane pravce Grahovo – Drvar i Grahovo – Livno dok ne stigne još jedna Kostina brigada.

Smrt fašizmu – sloboda narodu!

9. februar 1943. Stari
[Duvno]
Telefonom u 10 časova

*A-VII, Fond NOR, kut. 14, reg. br. 23-1.*

[IZVRŠNOM KOMITETU KOMUNISTIČKE INTERNACIONALE]

Posljednja tri dana nastavljaju se žestoke borbe na sektorima Sanski Most – Ključ, Risovac – Suvaja i Korenica – D[onji] Lapac. Na sektoru Sanski Most – Ključ odbijeni svi napadi njemačkih i ustaških jedinica. Na sektoru Risovac – Suvaja Nijemci imali u trodnevnim borbama 600 mrtvih i više od toga ranjenih.[107] Zaplijenjen veliki broj teških mitraljeza i puškomitraljeza, pušaka, minobacača i drugog ratnog materijala. Na sektoru Korenica – Lapac Talijani, ustaše i četnici povukli se iz Korenice i s Plitvičkih jezera. Samo na pravcu Bihać – Petrovac Nijemci su uspjeli da se probiju prema Petrovcu.[108]

9. februar 1943. Tito
[Duvno]

*A-CK SKJ, Fond CK KPJ-KI, reg. br. 1943/47.* *Prevod s ruskog*

## ŠTABU I [PROLETERSKE UDARNE] DIVIZIJE

Iz Bugojna traže ustaše pomoć i javljaju da danas prave izviđanje na lijevoj strani puta Bugojno – G[ornji] Vakuf, u pravcu vaših jedinica.[109] Preduzmite mjere da se uhvate ove izvidnice ustaša.

10. februar 1943. Tito
[Duvno]

*A-VII, Fond NOR, kut. 14, reg. br. 25-1.*

# GLAVNOM ŠTABU [NOV I PO] HRVATSKE

Pošaljite hitno jednu brigadu u Martin-Brod da zamijeni Jakšićevu brigadu[110], koja mora odmah da krene prema Drvaru radi zaštite evakuacije ranjenika. Noćas naša 2. brigada* napada Imotski i Posušje. Nijemci su se spojili na komunikaciji Bihać – Ključ 9. februara.[111] Glavno njihovo nadiranje od Bihaća u pravcu Ključa završeno je i sada očekujemo novo nadiranje prema Glamoču. Talijani i četnici već nadiru u pravcu [Bosanskog] Grahova.

Izvršite odmah naređenje.

10. februar 1943. Tito
[Duvno]

*A-VII, Fond NOR, kut. 14, reg. br. 27-1.*

* U originalu omaškom napisano »brigada« umjesto »divizija«. – *Red.*

# PRVOM BOSANSKOM KORPUSU

Prikupite jednu brigadu kod Drvara kao rezervu[112] a, u slučaju potrebe, dovoljno će biti u prvi čas poslati jedan bataljon u pomoć 10. brigadi kod [Bosanskog] Grahova.[113]

10. februar 1943. Tito
[Duvno]

*A-VII, Fond NOR, kut. 14, reg. br. 26-1.*

# [IZVRŠNOM KOMITETU KOMUNISTIČKE INTERNACIONALE]

Naše jedinice nastavljaju uporne borbe na sektorima Ključ – Sanski Most, Petrovac – Drinići, Suvaja – Risovac, Bihać – Drenovača, Grahovo [Bosansko] – Knin, Udbina – Gračac i Korenica. Na sektoru Bihać – Drenovača odbijen napad jednog puka Nijemaca i tom prilikom neprijatelj imao 150 mrtvih i ranjenih. Na sektoru Grahovo – Knin odbijen napad četnika Draže Mihailovića i Talijana. Krupne jedinice naše vojske u noći 10. februara opkolile grad Imotski i mjesto Posušje.[114] Borba se nastavlja.

10. februar 1943. Tito
[Duvno]

*A-CK SKJ, Fond CK KPJ-KI, reg. br. 1943/48.* *Prevod s ruskog*

## ŠTABU II [PROLETERSKE UDARNE] DIVIZIJE

Hitno uputite Obradovića s 4 haubice u Šćit, gdje mora stići 14. februara do ponoći.[115]

[12. februar 1943,
Duvno]

Tito

*A-VII, Fond NOR, kut. 14,*
*reg. br. 27-2.*

# [ALEKSANDRU RANKOVIĆU, ČLANU POLITBIROA CK KPJ I VRHOVNOG ŠTABA NOV I POJ]

Druže Marko,

Pišem ti na brzinu jer odlazim.[116] 1) Slažem se da se povuče brošura koju sam vidio[117], kao i s reorganizacijom u Agitpropu KPH.[118] 2) Isto tako, možemo organizovati kurs koji predlažeš pri CK KPJ odnosno Vrh[ovnom] štabu.[119] 3) Naredbu za izdavanje brašna ću ti napisati sutra i poslati po kuriru, a vi izdajte telefonom naređenje u moje ime da vam se izdaju duvan i brašno za izbjeglice.[120] Ako izbjeglice mogu dati svoje konje i kola, uputite ih u Imotski da to prime. Ostalo brašno nam je potrebno za vojsku i bolnice.[121] Neka Terzić javi Kosti [Nađu] da pošalje za veću količinu duvana za njegove divizije. 4) St[efan] Mitrović neka ostane gdje jeste[122] dokle ga ne rasporedimo u koji politodjel.[123] Ostale drugove koji su bili u pozadini slati u jedinice – Prvu, Drugu, Treću i druge divizije, jer ih oni i sami traže.[124] Od ovih iole sposobnije pol[itčki] i organizaciono upotrebiti za prevoz ranjenika.

Gojku [Nikolišu][125] saopšti slijedeće: ranjenike neka ne gura dalje od ovog terena. Neka budu razmješteni od Glamoča do duvanjskih sela. U okolicu Šćita i Prozora ne smiju se ranjenici slati, jer će tamo biti borbe. Ja ću dati zapovijest kada treba dalje da krenu. Tifusne [bolesnike] smjestiti u Glamoćko polje u neke zgrade. Za prevoz ovih daćemo kamione. Vi ste trebali odavno poslati jedan kamion da primi naftu da bi se sva vozila stavila u pokret. Razumije se, oni će prevoziti teške ranjenike. U isto vrijeme treba hitno evakuisati i materijal iz Imotskog jer naše jedinice odlaze na drugi zadatak. Zavojnog materijala vjerovatno ima I divizija (22 sanduka rezerve) koje je spremila za Centralnu bolnicu. Gojku zaista stavite neki mali auto na raspolaganje. Slažem se da treba prikupljati zavojni materijal, ali ne rekvizicijom, već dobrovoljnim davanjem. Upozori Gojka da njegov personal upropašćuje ne samo konje već i sanit[etski] mat[erijal]. Protiv takvih treba preduzeti najstrože mjere.

Smrt fašizmu – sloboda narodu!

12. februar 1943. S pozdravom
[Duvno] Tito

*A-CK SKJ, Fond CK KPJ, reg. br. 1943/85.*

# [IZVRŠNOM KOMITETU KOMUNISTIČKE INTERNACIONALE]

Na svim sektorima fronta naše jedinice daju stalni otpor neprijateljima koji nastupaju. Jedna jedinica naše Četvrte krajiške divizije 10. februara nedaleko od [Bosanskog] Petrovca potpuno je razbila jedan bataljon njemačke SS-divizije »Princ Eugen«. Pripustivši Nijemce na 50 koraka, borci su otvorili jaku puščanu i mitraljesku vatru. Borba je trajala svega pola sata. Nerpijatelj se u panici razbježao, ostavivši na bojnom polju 60 mrtvih, znatan broj ranjenih i 20 zarobljenih. Zaplijenjena sva komora bataljona s municijom, jedan minobacač i mnogo mina, veliki broj puškomitraljeza i teških mitraljeza, jedna radio-stanica itd.[126]

Devetog februara jedinice jedne naše divizije u snažnom noćnom napadu zauzele su mjesto Posušje blizu Imotskog.[127] Ubijeno mnogo ustaša, a ostatak od 1000 neprijateljskih vojnika pobjegao u Imotski. Desetog februara jedinice iste divizije, pod komandom Peka Dapčevića, u snažnom noćnom napadu zauzele utvrđeni grad Imotski, koji je branilo 3000 ustaša. Poslije devetočasovne borbe neprijatelj u panici odstupio, uspjevši prethodno da spali magacine municije, odjeće i oružja, u kojima je pored ostalog izgorelo 3000 haubičkih granata, ogromna količina metaka itd. Ubijeni i ranjeni ustaše još se prebrojavaju. Zaplijenjena ogromna količina raznog materijala. Pored ostalog, i 22 vagona hercegovačkog duvana, 24 vagona brašna, 4 miliona kuna, 10 tona goriva, jedan kamion i jedan putnički automobil. U Posušju zaplijenjeno 25 000 metaka, nekoliko mitraljeza, 4 vagona brašna i drugih namirnica. Naše jedinice nastavljaju gonjenje neprijatelja, koji se povlači. U napadu na Imotski mi smo imali svega 5 mrtvih i 12 ranjenih, a istovremeno samo u gradu je nađeno do sada 65 ustaških leševa.

12. februar 1943. Valter
[Duvno]

*A–CK SKJ, Fond CK KPJ–KI, reg. br. 1943/52.* *Prevod s ruskog*

## ŠTABU I [PROLETERSKE UDARNE] DIVIZIJE

Čudi me da niste shvatili, iako je bilo dovoljno jasno kazano, da vaše jedinice moraju biti prikupljene 14. o[vog] mj[eseca] na prostoriji Solakova Kula – Ždrimci, kako bi mogle u toku jednoga marša stići na određeno mjesto radi izvršenja svoga zadatka.[128] Prema tome, naređujem da još u toku 15. o[vog] mj[eseca] najhitnije uputite jednu brigadu (I) da zatvori Ivan-planinu uveče 16. o[vog] mj[eseca]. To je potrebno zbog toga što su jedinice II divizije već u pokretu i stići će tačno 16. o[vog] mj[eseca] na prugu na određenom mjestu[129] i, prema tome, bilo bi vrlo nezgodno da vaša akcija zakasni.

S obzirom na obavještenje koje ste nam poslali,[130] riješili smo da obje vaše brigade – Sandžačka i Krajiška – ostanu na položajima gdje se sada nalaze radi zatvaranja pravca prema Bugojnu da nas neprijatelj s te strane ne bi ugrozio i eventualnim jačim prodorom doveo u pitanje našu komunikaciju, radi koje i poduzimamo ove akcije. U vezi s tim Peru [Ćetkoviću] smo dali zadatak da odmah po likvidaciji Prozora krene prema Rami, Ostrošcu i Konjicu.

Obje vaše brigade kod G[ornjeg] Vakufa biće zamijenjene čim stignu Jakšićeve brigade, koje su već u pokretu. Po oslobođenju Prozora uputićemo dvije haubice na Makljen da biste ih imali pri ruci u slučaju eventualnog neprijateljskog prodora. Mišljenja sam da Štab vaše divizije ostane negdje u blizini vaših dviju brigada.

Smrt fašizmu – sloboda narodu!

14. februar 1943.
[Šćit, kod Prozora]

Vrhovni komandant
Tito

*A–VII, Fond NOR, kut. 7, reg. br. 18–1.*

## [IZVRŠNOM KOMITETU KOMUNISTIČKE INTERNACIONALE]

Glavni štab NOV i PO za Hrvatsku izvještava:

Trinaestog februara naše jedinice vodile uporne borbe s talijanskim jedinicama na sektoru Mazin – Lapac.[131] Naše jedinice u nekoliko kontranapada ubile 300 i ranile 200 talijanskih vojnika. Od početka ofanzive na ličkom sektoru Talijani, četnici i ustaše izgubili oko 3700 mrtvih i ranjenih, a Nijemci 1500 mrtvih i ranjenih. Zaplijenjena 3 ispravna tenka, 5 minobacača, 9 teških mitraljeza i 7 puškomitraljeza, 15 automata, 144 puške, 20 000 metaka i drugo. Uništeno 9 tenkova i 2 teška topa. Na ostalim frontovima bez promjena.

15. februar 1943. Valter

[Šćit, kod Prozora]

*A–CK SKJ, Fond CK KPJ–KI, reg. br. 1943/53.* *Prevod s ruskog*

## DRUGOJ DIVIZIJI [ŠTABU DRUGE PROLETERSKE UDARNE DIVIZIJE]

Ako je ikako moguće, pristupite izvršenju vašeg zadatka 16. februara prije podne da neprijatelj ne bi mogao poslati pomoć napadnutom garnizonu u Pr[ozoru].[132]

15. februar 1943. Tito
[Šćit, kod Prozora]

*A–VII, Fond NOR, kut. 14, reg. br. 28–1.*

# GLAVNOM ŠTABU [NOV I PO] HRVATSKE

Javite odmah ako vam treba municije, jer mi vam je možemo dati do 40 000 metaka i dostaviti do Glamoča, a možda i dalje. Isto tako možete dobiti i duvana, jer smo ga u Imotskom zaplijenili 23 vagona.

15. februar 1943. Tito
[Šćit, kod Prozora]

*A–VII, Fond NOR, kut. 14,*
*reg. br. 29–1*

# ŠTABU [PRVOG] BOSANSKOG [UDARNOG] KORPUSA

Javljajte redovno situaciju kod vas. Pošaljite čim više konja za duvan.

Saopštite Jakšiću [Pavlu] neka odmah krene još jedna njegova brigada u Livno da zamijeni onu prvu njegovu brigadu kod Šujice, jer dotična mora da krene na Makljen čim prije.[133] Oslobodite čim prije i Jakšićevu treću brigadu vašim snagama.

15. februar 1943. Tito
[Šćit, kod Prozora]

*A–VII, Fond NOR, kut. 14, reg. br. 30–1.*

# [SRETENU ŽUJOVIĆU, ČLANU POLITBIROA CK KPJ I VRHOVNOG ŠTABA NOV I POJ]

Druže Crni,

Primili smo tvoje pismo.[134] Bili smo jako zabrinuti kako ste prošli i zato smo jutros uputili kurire do tebe.[135] Oni su, izgleda, stigli kasnije i mimoišli se s tvojim kuririma.

Ovdje nema kola ni stoke za vuču, jer su četnici sve opljačkali i popalili.[136] Zato treba da nađeš sanke u selu Ravno i selu Zvirnjača da na njih natovariš stvari i pošalješ drumom u pravcu Šćita. Mi ćemo u 18 časova uputiti kamion u susret da primi stvari s kola i doveze ih do nas.

Kamion i autobus kojima ste došli do blizu s[ela] Ravno, vratite nazad u Duvno i dalje za Imotski, gdje da se stave na raspolaganje Štabu Dalmatinske divizije,[137] koji organizuje i sprovodi evakuaciju plijena iz Imotskog.

Svi drugovi i drugarice koji su pošli s tobom, ukoliko nisu upotrebljeni za sprovodnike kola, neka krenu pješice u manastir. Uz put ne treba da se raspituju za nas, već neka idu drumom i vidjeće manastir do koga drum direktno vodi.

Mi smo uputili tamo druga Živu [Živadina Đorđevića],[138] inžinjera, s 5 pionira da pomoću čete s[ela]* Ravno i mobilisanih mještana dobro pročisti put između Duvna i Šćita, kao i da ga neprekidno održava u ispravnom stanju kako bi se mogao nesmetano i sigurno obavljati automobilski saobraćaj. Živa treba da je stigao juče po podne u s[elo] Ravno. Vidi šta je uradio i malo porazgovaraj s njim o tome.

Sandžačka brigada treba hitno da krene,[139] bez obzira na to da li je došla brigada VII divizije da je smijeni, jer ona do mraka 15. februara mora biti na položajima između Pidriša i G[ornjeg] Vakufa, a najkasnije do ponoći 15. februara, jer je noćas važna akcija u ovome pravcu.[140] Zato njene dijelove ne treba upotrebljavati ni za kakve poslove.

---

* U selu Ravno se tada nalazila Komanda mjesta sa jednom četom mjesne partizanske straže. – *Red.*

Ovo pismo za Sandžačku brigadu uputi odmah, kao i pismo za Pantu [Pantića].[141]

Smrt fašizmu - sloboda narodu!

15. februar 1943. Tito
[Šćit, kod Prozora]

*A–CK SKJ, Fond CK KPJ,*
*reg. br. 5794/II 1–3(43)*

## BOSANSKOM KORPUSU [ŠTABU PRVOG BOSANSKOG UDARNOG KORPUSA]

Druga divizija je izbila na prugu kod Drežnice, blizu Mostara. Nastavlja napredovanje prema Jablanici. Talijani daju silan otpor. Napad na Prozor 15. noću nije uspio.[142] Šesnaestog se napad ponavlja. Talijani se jako brane iz utvrđenja.

16. februar 1943. Tito
(Šćit, kod Prozora)

*A–VII, Fond NOR, kut. 14, reg. br. 31–1.*

# ŠTABU II PROL[ETERSKE] UDARNE DIVIZIJE

Prozor nismo zauzeli: [napad] obnavljamo večeras. Energično napadni. Pomozi Treću [diviziju] uzvodnim dejstvom.[143]

[16. februar 1943,
Šćit, kod Prozora]

*A–VII, Fond NOR, kut. 731,
reg. br. 5–9*

# [IZVRŠNOM KOMITETU KOMUNISTIČKE INTERNACIONALE]

Štab Prvog bosanskog korpusa izvještava: Na sektoru Ključ – Paunovac Peta bosanska divizija 13, 14. i 15 [februara] vodila uporne borbe.[144] Jedna njemačka tenkovska kolona ušla u grad Petrovac, ali dalje kretanje prema Drvaru spriječeno. Na Podgrmeču neke naše brigade vode uporne borbe s njemačkim i ustaškim jedinicama.[145] Poslije upornih borbi jedinice talijanskih divizija »Sasari«, »Bergamo« i »Re« zauzele Gornji Lapac. U borbi kod Gornjeg Lapca ubijeno 150 talijanskih vojnika i 2 oficira, a ranjeno 100. Uništen 1 tenk i 4 kamiona. Zarobljeno 12 vojnika, 4 minobacača s preko 100 mina, 8 puškomitraljeza i 1 teški mitraljez, 100 pušaka, 30 000 metaka, 35 mazgi, 700 čaršava i mnogo drugog materijala.[146] Jedinice jedne hrvatske divizije i nekoliko partizanskih odreda [147] ponovo se prebacile na Kordun i čiste teritoriju od neprijateljskih garnizona, i tom prilikom su uništile nekoliko kamiona, ubile 15 Nijemaca, 30 ustaša i zarobile jednog kapetana.

Petnaestog februara naše jedinice u blizini G[ornjeg] Lapca napale talijanske jedinice i tada je ubijeno mnogo Talijana i zaplijenjen jedan brdski top. Već 48 časova vode se uporne borbe kod mjesta Prozora s talijanskim garnizonom, koji ima jaka betonska utvrđenja. Mi smo riješili da po svaku cijenu zauzmemo Prozor.[148] Jedinice jedne naše divizije zauzele željezničku prugu Mostar – Rama. Uništen jedan tenk i nekoliko kamiona s municijom.[149]

16. februar 1943. Valter
[Šćit, kod Prozora]

*A–CK SKJ. Fond CK KPJ–KI. reg. br. 1943/54.* *Prevod s ruskog*

# [IZVRŠNOM KOMITETU KOMUNISTIČKE INTERNACIONALE]

Molimo saopštite Valdesu [Josipu Kopiniču] i Stevi [Ivanu Krajačiću]:

Vladimir Nazor, hrvatski pjesnik koji se nalazi kod našeg štaba[150], moli da se sazna i hitno javi šta je s njegovom sestrom.[151] Da li su je ustaše proganjale poslije njegovog bjekstva k partizanima?

17. februar 1943. Valter
[Šćit, kod Prozora]

*A–CK SKJ, Fond CK KPJ–KI, reg. br. 1943/55.* *Prevod s ruskog*

# [IZVRŠNOM KOMITETU KOMUNISTIČKE INTERNACIONALE]

Jedinice jedne naše divizije pod komandom Peka Dapčevića 16. februara zauzele željezničku prugu i put Mostar – Konjic. Pošto su poslije upornih borbi zauzele most na rijeci Neretvi kod Grabovice, naše jedinice nastavljaju nastupanje. Na ovom sektoru zaplijenjena 23 kamiona s municijom, koji su pod zaštitom tenkova upućeni u grad Prozor. Uništen jedan tenk, a ostali se vratili u Mostar. Ubijeno 30 talijanskih vojnika i zarobljeno 210 talijanskih vojnika i oficira, među njima jedan pukovnik. Pao nam je u ruke ogroman ratni materijal.[152]

Šesnaestog [februara] noću, poslije 36-časovnih upornih borbi naše jedinice jedne druge divizije zauzele grad Prozor. Talijanski garnizon skoro uništen, zaplijenjen ogroman ratni materijal, pored ostalog i 6 topova – 4 haubice i 2 brdska topa. Ubijeni i trofeji još se prebrojavaju.[153]

Trinaestog februara srušili smo jedan njemački bombarder. Posada iskočila pomoću padobrana ponijevši sa sobom i mitraljez, kojim je dala otpor kada se spustila. Poslije kratke borbe, 4 fašistička avijatičara ubijena, i to: 1) Karl Štajnbrik, 2) Zingfrid Hajn, 3) Hajnc Oto, 4) Vilhelm Kumbijer, – svi iz Njemačke.[154] Poslije odlikovanja od Pavelića, ovi banditi su dobili i partizansko odlikovanje!

17. februar 1943.
[Šćit, kod Prozora]

Valter

*A–CK SKJ, Fond CK KPJ–KI, reg. br. 1943/56.*

*Prevod s ruskog*

ŠTABU I [PROLETERSKE UDARNE] DIVIZIJE

Volođa [Vladimir Smirnov] bolestan.[155]

Tunel[156] ovako zakrčiti: stvoriti kompozicije od jedne lokomotive i 7 vagona. Šest vagona dobro napuniti zemljom, kamenom, šinama ili ugljem, a krajnji da bude prazan. Lokomotiva prve kompozicije nabacuje punom parom vagone na polje dužine kompozicije s koga je skinut kolosjek. Potom skinuti opet šine za dužinu druge kompozicije. Sad se lokomotiva druge kompozicije, gurajući pred sobom vagone najvećom brzinom, sudara s drugom kompozicijom u tunelu. Tako postupati sa svim kompozicijama. Mašinist iskače iz lokomotive kad joj da punu paru. Svakoj lokomotivi kad se ohladi minirati kazan sa 2 k[ilo]g[rama] eksploziva.

Zakrčivanje tunela izvesti na sredini.

Most na potoku Lukač minirati. Kolosjek otvorene pruge prevrnuti, a pragove popaliti.

[18. februar 1943, Šćit, kod Prozora]

Tito

*A–VII, Fond NOR, kut. 2, reg. br. 26–5.*

## DRUGOJ [PROLETERSKOJ UDARNOJ] DIVIZIJI

Prozor pao juče; ratni plijen ogroman: 5000 haubičkih udarnih granata i 3 vagona puščane municije, 4 haubice i 2 protivavionska topa. Vašu municiju otpremajte prema Rami. Vicku [Krstuloviću][157] ćemo javiti da dođe po municiju. Hercegovačka već napada Ramu.[158]

18. februar 1943. Tito
[Šćit, kod Prozora]

*A–VII, Fond NOR, kut. 14, reg. br. 32–1*

## ŠTABU II [PROLETERSKE UDARNE] DIVIZIJE

Javite hitno još u toku dana da li je ikako moguće da danas napadnete Jablanicu.[159] Ovaj napad je potreban zbog toga što već drugo veče napadamo Ramu, ali neprijatelj iz Jablanice[160] žestoko reagira artiljerijom. U slučaju da danas napadate, naše će jedinice napasti Ramu.[161]

Tito

Druže Veljko [Dragićević][162],
Udesi vezu sa II divizijom da danas obavezno dobiješ odgovor.

[19. februar 1943,
Šćit, kod Prozora]

*A-VII, Fond NOR, kut. 7,*
*reg. br. 20-1.*

# DRUGU MARKU [ALEKSANDRU RANKOVIĆU, ČLANU POLITBIROA CK KPJ I VRHOVNOG ŠTABA NOV I POJ][163]

Primio sam tvoju prvu i drugu poštu.[164] Nisam odgovarao zbog toga što sam još uvijek bolestan.[165] Štampariju uputite odmah,[166] a Đido [Milovan Đilas] neka dođe još prije da bi oko Prozora našao za nju mjesto.

Do propasti svih magazina s hranom u Grmeču nije moralo doći, jer sam ih ja stotinu puta upozoravao da magazine razmjeste i na Klekovači i Oštrelju.[167]. Hranu za bolesne je morao dati, jer smo ih mi uzeli pod svoju brigu, ali, razumije se, ne možemo ih sami ishranjivati bar dok ne stignu na mjesto. Bišćanski bataljon niste ni trebali ovamo pozivati, jer on spada kod njih. Po pitanju raspodjele koman[dnog] i polit[ičkog] kadra ja se slažem.[168] Za ranjenike ćemo poslati do Ravna sir, marmeladu i dvopek, tako da im se tu daje jedan obrok u toku puta. Dr Gojku [Nikolišu] naredite da pošalje ljude s kotlovima za kuhanje čaja i kafe. Transporti ranjenika ni po koju cijenu ne smiju se kretati danju, već polaziti u 5h [17 časova]. Poslaćemo neke kamione za prevoz ranjenika.

Kod Prozora su Talijani doživjeli najteži udarac u ratu s nama, a mi zadobili najveći plijen. Iako je utvrđenje bilo najjače na koje smo do sada naišli, ipak su borci III divizije izvršili zadatak sa zadivljujućim junaštvom.[169]

Smrt fašizmu – sloboda narodu!

19. februar 1943. Tito
[Šćit, kod Prozora]

*A-CK SKJ, Fond CK KPJ,*
*reg. br. 1943/105.*

# [IZVRŠNOM KOMITETU KOMUNISTIČKE INTERNACIONALE]

Naše jedinice i dalje nastupaju uz željezničku prugu Mostar–Sarajevo.[170] Nastavljajući gonjenje razbijenih talijanskih jedinica u Prozoru, Hercegovačka brigada u sadejstvu sa Prozorskim partizanskim bataljonom 18. februara zarobila sve [te] talijanske vojnike i oficire, zaplijenivši 4 ispravna tenka, 4 minobacača, 10 kamiona s municijom i veliki broj teških mitraljeza i puškomitraljeza, pušaka i drugog.

Samo kod Prozora ubijeno [i zarobljeno] 1150 talijanskih vojnika i oficira. Ovdje su Talijani doživjeli pravu katastrofu. Mi smo uništili ne samo garnizon već i njihovu bazu za nastupanje na našu teritoriju. Pored ostalog, u samom Prozoru je zaplijenjeno: 6 topova, 4 minobacača, 12 teških mitraljeza i 25 puškomitraljeza, 500 pušaka, 5 tenkova, 1 traktor, 2 putnička i 10 teretnih vozila, 2 radio-stanice, 3 vagona haubičkih granata, 1000 granata 47 mm, 400 000 metaka, 250 sanduka mina, 50 sanduka ručnih granata, 4 vagona brašna, 4 vagona raznih konzervi itd. Mi smo imali 23 mrtva i 108 ranjenih.

19. februar 1943. Valter
[Šćit, kod Prozora]

*A–CK SKJ. Fond CK KPJ–KI, reg. br. 1943/57.* *Prevod s ruskog*

# GLAVNOM ŠTABU [NOV I PO] HRVATSKE

Naša ofanziva sjajno napreduje. Zatvorili [smo] prugu Sarajevo – Mostar na duljini od 80 kilometara, kod Mostara (Drežnica) i Sarajeva (Raštelica). Do sada pali Prozor, Ostrožac, Bradina, Raštelica i sve ostale stanice osim Konjica, Jablanice i Rame. Plijen je ogroman u oružju, municiji, hrani, zarobljenim Talijanima, a naročito ubijenim. Svi su garnizoni ili potpuno uništeni ili zarobljeni. Do sada ubijeno 1500 Talijana. Držite se dobro jer će sada Talijani morati u Hercegovinu.

20. februar 1943. Tito
[Šćit, kod Prozora]

*A-VII, Fond NOR, kut. 14, reg. br. 33-1*

## BOS[ANSKOM] KORPUSU [ŠTABU PRVOG BOSANSKOG UDARNOG KORPUSA]

Pali Prozor, Bradina, Raštelica, Ostrožac, Drežnica, Grabovica i druge stanice. Svi garnizoni Talijana uništeni ili zarobljeni. Ubijeno do sada 1500 Talijana, a 600 zarobljeno. Mi smo zadobili 6 topova sa 6000 granata, 7 tenkova, 34 kamiona, 8 vagona puščane municije, oko 15 bacača i ogromnu količinu mitraljeza, pušaka i puškomitraljeza, nekoliko radio-stanica, a naročito veliku količinu namirnica. Ovdje smo razbili neprijateljsku bazu za ofanzivu. Javite stanje kod vas. Možemo vam dati municije i oružja.

20. februar 1943. Tito
[Šćit, kod Prozora]

*A-VII, Fond NOR, kut. 14,*
*reg. br. 3-2.*

ZAMAK U OSTROŠCU, KOD BIHAĆA, U KOJEM JE BORAVIO JOSIP BROZ TITO SA SRETENOM ŽUJOVIĆEM I VLADIMIROM NAZOROM, OD 9—24. JANUARA 1943.

PANORAMA DRVARA (SNIMLjENA 1942) U KOJEM JE TITO BORAVIO OD 27. JANUARA DO 1. FEBRUARA 1943.

JOSIP BROZ TITO U SELU ŽABLJAK, KOD LIVNA, SA RUKOVODIOCIMA 2. PROLETERSKE UDARNE DIVIZIJE I SVOJIM PRATIOCIMA, FEBRUARA 1943.

KUĆA U TUŠNICI, KOD LIVNA, U KOJOJ JE JOSIP BROZ TITO BORAVIO SA SRETENOM ŽUJOVIĆEM I VLADIMIROM NAZOROM, POČETKOM FEBRUARA 1943.

VOZILA I ORUŽJE ITALIJANSKE DIVIZIJE „MURĐE" KOJE SU UNIŠTILE JEDINICE 2. PROLETERSKE UDARNE DIVIZIJE KOD DREŽNICE, SREDINOM FEBRUARA 1943.

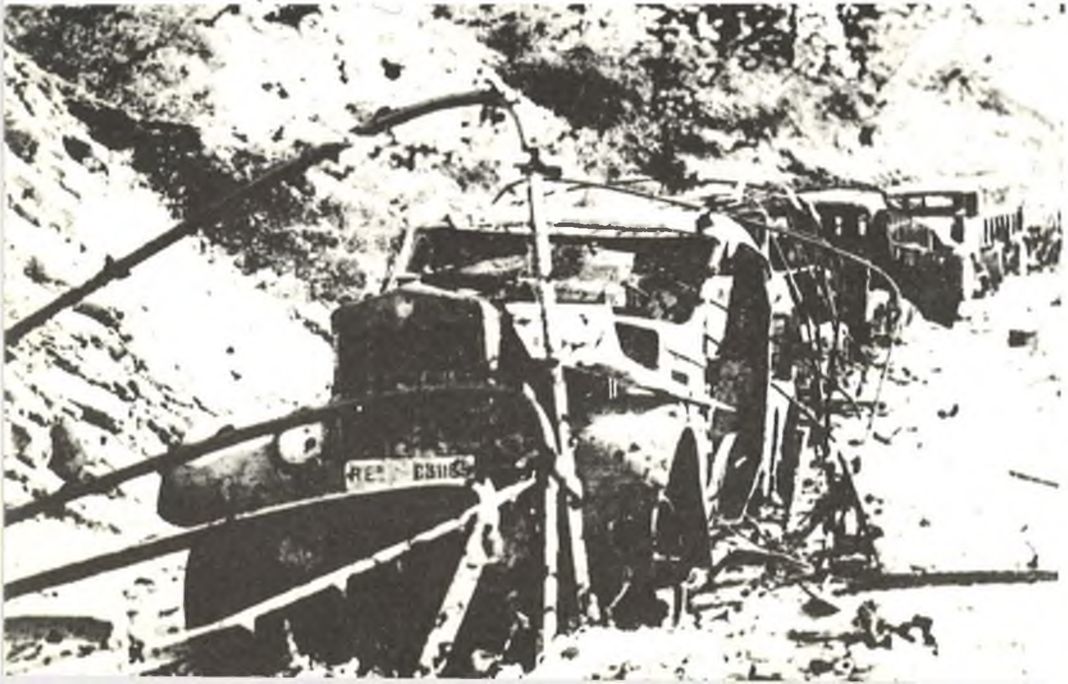

SAMOHODNA ARTILJERIJA KOJU SU ZAPLIJENILE JEDINICE NOVJ OD DIVIZIJE „MURĐE", KOD PROZORA, SREDINOM FEBRUARA 1943.

FRANJEVAČKI SAMOSTAN U ŠĆITU, KOD PROZORA, U KOJEM JE BORAVIO JOSIP BROZ TITO OD 14—16. FEBRUARA 1943.

KUĆA (DANAŠNJI IZGLED) U SELU GRAČANICI, KOD PROZORA, U KOJOJ JE POVREMENO NOĆU BORAVIO JOSIP BROZ TITO, KRAJEM FEBRUARA 1943.

IZVRŠNI ODBOR AVNOJ-a U DOLINI RIJEKE RAME, KRAJEM FEBRUARA 1943. GODINE: (S LIJEVA NA DESNO) VESELIN MASLEŠA, DR MLADEN IVEKOVIĆ, VLADA ZEČEVIĆ, NURIJA POZDERAC, DR IVAN RIBAR, PAVLE SAVIĆ, IVAN MILUTINOVIĆ, DR SIMA MILOŠEVIĆ I MILE PERUNIČIĆ.

VRHOVNI KOMANDANT NOV I POJ JOSIP BROZ TITO SA PEKOM DAPČEVIĆEM, MITROM BAKIĆEM, SRETENOM ŽUJOVIĆEM, VLADIMIROM NAZOROM U DOLINI RAME, KRAJEM FEBRUARA 1943.

VODENICA U SELU GRAČANICI, KOD PROZORA, U KOJOJ JE ODRŽANO 28. FEBRUARA 1943. SAVJETOVANJE VRHOVNOG ŠTABA NOV I POJ I POLITBIROA CK KPJ.

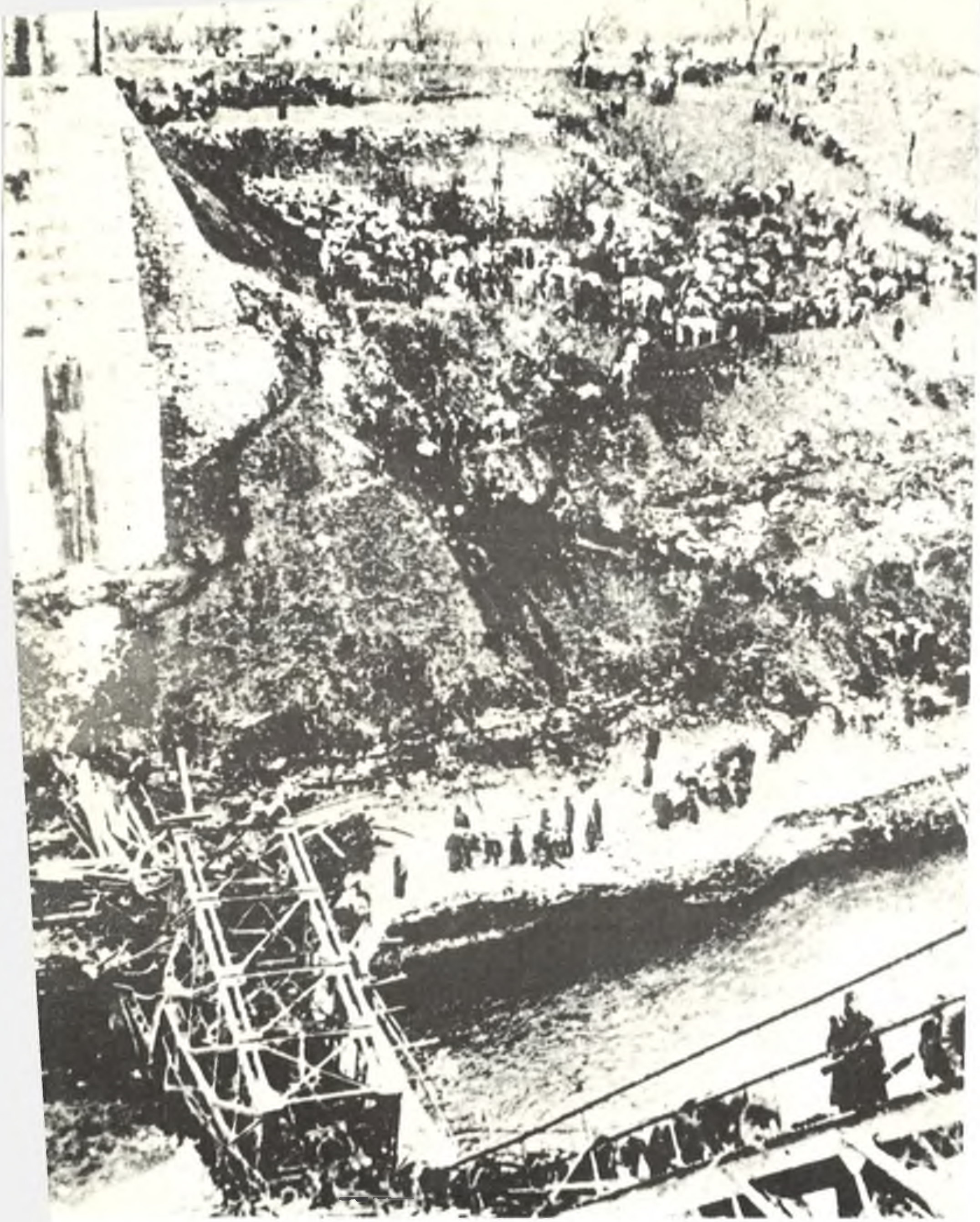

MOST NA NERETVI, KOD JABLANICE, PREKO KOJEG SU PREŠLE JEDINICE OPERATIVNE GRUPE DIVIZIJA VRHOVNOG ŠTABA NOV I POJ I RANJENICI, OD 8. DO 15. FEBRUARA 1943.

## PRVOJ DIVIZIJI [ŠTABU PRVE PROLETERSKE UDARNE DIVIZIJE]

Ako vidite da je moguće odmah likvidirati Konjic, nemojte oklijevati.[171] Neka vam pomogne 5. crnogorska. Zatvorite dobro pravac prema Medakoviću i Špiljanima da niko ne pobjegne.

20. februar 1943. Tito
[Šćit, kod Prozora]

*A-VII, Fond NOR, kut. 14.*
*reg. br. 1-2.*

## II DIVIZIJI [ŠTABU DRUGE PROLETERSKE UDARNE DIVIZIJE]

Naša artiljerija od Rame pomoći će vašu akciju na Jablanicu. Javite kad napadate. Dejstvujte brzo i odlučno.[172]

Naši zauzeli Bradinu, Ivan-planinu, St. Raštelicu itd. Plijen ogroman, a dosta i zarobljenih.[173] Ostrožac isto pao.[174]

20. februar 1943. Tito
[Šćit, kod Prozora]

*A-VII, Fond NOR, kut. 14, reg. br. 2-2.*

# DRUGU VELJKU [PAVLU ILIĆU, POMOĆNIKU NAČELNIKA VRHOVNOG ŠTABA NOV I POJ]

Uputi odmah Krajišku brigadu drumom preko Rame za Konjic.[175] Nema potrebe da se gura preko brda jer je Rama pala. O padu Rame je izvijestio P[ero] Ćetković. Zarobljeno je još 6 tenkova i velika količina mitraljeza i dr. Ubijeno oko 200 Talijana.

Pomeni Koči [Popoviću] u moje ime pismeno naređenje da na Ivan-sedlu drži najmanje jednu cijelu brigadu, jer me Pero izvještava da je Lekić [Danilo] tamo ostavio malo snaga i nezaštićenu Ivan-planinu i pojurio prema Konjicu,[176] a na taj način se mogla upropastiti cijela akcija. Ovo naređenje za Koču može se hitno motociklom odnijeti.

20. februar 1943.
[Šćit, kod Prozora]

S pozdravom
Tito

*A-VII, Fond NOR, kut. 7-A, reg. br. 33-1.*

# [IZVRŠNOM KOMITETU KOMUNISTIČKE INTERNACIONALE]

Molimo objavite preko [radio-stanice] »Slobodna Jugoslavija«:
Vrhovni štab drugovima u istočnoj Bosni.

Isa [Jovanović] s prijateljima postupio nepravilno što nije ostao uz Kulturnog [Avda Huma] i što se vratio nazad na staro mjesto.[177] Naređujemo Isi da se sa svojim prijateljima najhitnije uputi tamo gdje je prošle godine došao s Kočom [Popovićem] idući k nama, tj. gdje je premrzlim nogama prvi put ukazana pomoć.[178]

20. februar 1943. Tito
[Šćit, kod Prozora]

*A-CK SKJ, Fond CK KPJ-KI, reg. br. 1943/59.* *Prevod s ruskog*

# [IZVRŠNOM KOMITETU KOMUNISTIČKE INTERNACIONALE]

Od zarobljenih talijanskih oficira iz Prozora dobili smo slijedeće informacije: VI korpus – štab se nalazi u Dubrovniku, ima 3 divizije i to: diviziju »Murđe« [»Murge«] sa štabom u Mostaru, diviziju »Marke« [»Marche«] sa štabom u Dubrovniku i »Mesina« [»Messina«] sa štabom u Metkoviću. Pored toga, u Herceg-Novom je divizija »Emilia«. Pukovi divizije »Marke« nalaze se u Trebinju, Dubrovniku i Gacku.

[20. februar 1943,
Šćit, kod Prozora]

*A-CK SKJ, Fond CK KPJ-KI, reg. br. 1943/59.*

*Prevod s ruskog*

# [IZVRŠNOM KOMITETU KOMUNISTIČKE INTERNACIONALE]

Naše jedinice u Lici uspješno odbijaju neprijatelja kod Donjeg Lapca i natjerale su Talijane da se povuku prema Udbini.[179] Naše jedinice razbile neprijateljsku kolonu i zaplijenile 3 tenka i 10 kamiona i mnogo ratnog materijala.

Naše jedinice zauzele 80 kilometara željezničke pruge Mostar – Sarajevo i sada uništavamo posljednje garnizone. Neprijatelj jako utvrđen. Kod Bosanskog Petrovca Nijemci bez uspjeha pokušavaju prodor prema Drvaru.[180] Na sektoru Ključa borbe se nastavljaju, a i na Grmeču naše jedinice daju herojski otpor.[181]

20. februar 1943. Valter
[Šćit, kod Prozora]

*A-CK SKJ, Fond CK KPJ-KI, reg. br. 1943/61* *Prevod s ruskog*

# [IZVRŠNOM KOMITETU KOMUNISTIČKE INTERNACIONALE]

Mi smo zarobili kod Prozora nekoliko talijanskih oficira, među kojima 2 oficira za vezu. Jedan od njih je kapetan Paskvalino Neno, oficir za vezu pri štabu divizije »Murđe« [»Murge«]. Oni daju slijedeće informacije:

U Dubrovniku se nalazi štab VI korpusa, koji ima 3 divizije, i to: diviziju »Murđe« sa štabom u Mostaru; diviziju »Marke« [»Marche«] sa štabom u Dubrovniku i diviziju »Mesina« sa štabom u Metkoviću. Osim toga, na prostoru Herceg-Novi – Budva – Cetinje nalazi se divizija »Emilia«. Svaka divizija ima po 3 puka. Pukovi divizije »Murđe«* nalaze se: 55. u Trebinju, 56. u Gacku**, a u Bileći se nalazi puk [49. legija] Crnih košulja.

U borbi protiv nas sada je samo divizija »Murđe« i jedinice divizije »Marke«.

Kao što smo već javili, u Lici protiv nas nastupaju 3 divizije i to: »Sasari«, »Bergamo« i »Re«.

20. februar 1943. Valter
[Šćit, kod Prozora]

*A-CK SKJ, Fond CK KPJ-KI, reg. br. 1943/62.* *Prevod s ruskog*

---

* Pogrešno; treba da piše »Marke«. – *Red.*

** Pogrešno; 56. italijanski puk se tada nalazio u Dubrovniku. – *Red.*

PRVOJ DIVIZIJI [ŠTABU PRVE PROLETERSKE UDARNE DIVIZIJE]

Ivan-planinu dobro zatvorite kod Raštelice.[182] Uputite izvidnice i dalje prema Sarajevu. Lekić [Danilo] nije smio uputiti svoje jedinice na Konjic*, a oslabiti Ivan-planinu. Napad na Konjic treba dobro pripremiti i napasti s najmanje 2 brigade – u grad upasti klinom.

Po mogućnosti, ako je sve spremno, Konjic zauzeti 21. februara noću.[183]

21. februar 1943. Tito
[Šćit, kod Prozora]

*A-VII, Fond NOR, kut. 14, reg. br. 4-2*

* O neuspjelom napadu dijelova 1. proleterske brigade na Konjic noću 19/20. februara 1943. vid. nap. 171. – *Red.*

# [PAVLU ILIĆU, POMOĆNIKU NAČELNIKA VRHOVNOG ŠTABA NOV I POJ]

Druže Veljko,

Uputi se smjesta nekim mot[ornim] vozilom na Makljen i vidi u čemu je stvar kada neprijatelj djeluje tako snažnom art[iljerijskom] vatrom.[184] Dalm[atinska] brigada[185] neka bude spremna da ide na pomoć Jakšiću [Pavle]. Isto tako i Kraj[išku] brigadu, ako nije otišla, zadrži u pripremi, a ako je otišla, neka ostane blizu Prozora da bi je upotrebili kao pojačanje u slučaju potrebe.[186] Ako je nepr[ijatelj] prodro do [Gornjeg] Vakufa – kao što izgleda – onda ćemo baciti sve 4 brigade u kontraofanzivu da bismo ga odbacili natrag.

Zašto niste poslali haubice na Makljen, kao što sam rekao? Neka još rano večeras krenu 4 haubice na Makljen i uzmu elemente prema Vakufu da spriječe neprijatelja da ovako nesmetano tuče položaje.[187] Javi mi odmah u čemu je stvar.

21. februar 1943. Tito
[Šćit, kod Prozora]

*A-VII, Fond NOR, kut. 7,*
*reg. br. 29-1.*

# [IZVRŠNOM KOMITETU KOMUNISTIČKE INTERNACIONALE]

Izvojevana je do sada najveća pobjeda nad okupatorima. Vrhovni štab je izdao naređenje za napad na najvažniju željezničku prugu – Sarajevo – Mostar za uništenje svih utvrđenih tačaka. Napad je izveden na frontu širokom 100 km. Naše jedinice presjekle su željezničku prugu kod Mostara i kod Tarčina, u blizini Sarajeva. Na taj način bili su odsječeni svi neprijateljski garnizoni na ovoj teritoriji. Napad je počeo 15. februara od Prozora, od Drežnice i od Tarčina. Od 15. do 21. februara bili su uništeni svi garnizoni osim Konjica. U to vrijeme ubijeno je 1580 talijanskih vojnika i oko 25 oficira. Zarobljeno je 950 talijanskih vojnika i 10 oficira, među njima 1 pukovnik i 2 potpukovnika. Zaplijenjeno 6 haubica, 5 brdskih topova, 2 protivavionska topa, 2 protivtenkovska topa (svega 15 topova), 16 tenkova, 1750 pušaka, 16 minobacača, 139 puškomitraljeza i 77 teških mitraljeza, 10000 ručnih granata, 38 kamiona, 2 traktora, 13 vagona artiljerijskih granata i mina, jedan milion i 500000 metaka, 270 mazgi, 17 vagona namirnica, 8 motocikla i mnogo drugog materijala.

Nijemci dovukli krupne snage[188] i sada se vode vrlo teške borbe na Ivan-sedlu kod Mostara i kod Bugojna. Iz Grčke dovučena brojna avijacija, koja nas stalno bombarduje, naročito naše bolnice.

Ovim našim napadom okupatori su dobili najjači udarac, jer je sada uništena jedna od najvažnijih željezničkih pruga Sarajevo – Mostar. Napominjem da se četnici Draže Mihailovića i ovdje bore protiv nas na strani okupatora.[189]

24. februar 1943. Tito
[Gračac, kod Prozora]

*A-CK SKJ, Fond CK KPJ-KI, reg. br. 1943/64.* *Prevod s ruskog*

## ZA IV OPERATIVNU ZONU [ŠTABU DEVETE DALMATINSKE NARODNOOSLOBODILAČKE UDARNE DIVIZIJE][190]

Pošaljite hitno preko Rakitnice u Drežnicu konje za puške, municiju i drugo. Dobićete 300 pušaka, koliko možete odnijeti municije i koji bacač.

Krenite odmah s jačim vašim jedinicama i pravite pritisak na Široki Brijeg, a ako možete i zauzmite ga.

25. februar 1943. Tito
[Gračac, kod Prozora]

*A-VII, Fond NOR, kut. 14, reg. br. 6-2.*

## BOSANSKOM KORPUSU [ŠTABU PRVOG BOSANSKOG NARODNOOSLOBODILAČKOG UDARNOG KORPUSA]

Nemojte odlaziti još s vašim jedinicama u centralnu Bosnu dok mi ne prodremo kod Konjica, jer nije isključeno da nam to i ne uspije. I onda ćemo morati tražiti drugi pravac za ranjene. Za vaš pokret ćemo dati mi naređenje.[191] Pravite čim veći pritisak na Jajce i čuvajte pravac Mlinište. Ovdje se na nas sručila sva sila avijacije i ne da nam po čitave dane da se maknemo.[192] Nijemci silno nadiru od Sarajeva, a Talijani i četnici od Mostara. Javite o stanju kod vas.[193]

25. februar 1943. Tito
[Gračac, kod Prozora]

*A-VII, Fond NOR, kut. 14, reg. br. 5-2.*

## DRUGU CRNOM [SRETENU ŽUJOVIĆU, ČLANU POLITBIROA CK KPJ I VRHOVNOG ŠTABA NOV I POJ]

U Jablanici ima veliki materijal, koji treba noćas ili najkasnije sutra naveče izvući i smjestiti u blizini vas. Zato se pobrini da odmah nađeš nekoliko kamiona koji će to prevoziti. Kamioni ionako više ne prevoze ranjenike, a to treba izvući iz tunela, jer će se most rušiti.

Molim te saopšti vijećnicima [AVNOJ-a][194] da se bez moga naređenja [naprijed] više ne kreću, jer bi se moglo dogoditi da pješke idu natrag. Nema razloga ni za kakvu paniku, a oni najmanje imaju pravo na to.[195]

Jedino Nuriju [Pozderca] treba ostaviti, i on treba da dođe kod tebe, jer može da koristi.[196]

Isto tako se i glumci ne smiju kretati bez naređenja.[197] Šta će ovdje?

Nemoj dopustiti da se ovamo nagura masa ljudstva, da to u jednom trenutku možda ometa i našim jedinicama kretanje.

Ako danas i sutra ne padne Konjic, onda treba i glumce i vijećnike itd. uputiti odakle su i došli.[198]

S pozdravom:

Smrt fašizmu – sloboda narodu!

25. februar 1943. Tito
[Gračac, kod Prozora]

*A-CK SKJ, Fond CK KPJ, reg. br. 1943/103.*

## [IZVRŠNOM KOMITETU KOMUNISTIČKE INTERNACIONALE]

Glavni štab NOV i PO za Hrvatsku izvještava:

U toku trodnevnih borbi kod Gornjeg Lapca Talijani imali 400 mrtvih i 600 ranjenih.[199] Uništena cijela komora 152. puka divizije »Sasari«, zaplijenjeno: 3 topa, 2 tenka, 5 kamiona, 25 motocikla, 6 radio-stanica, 3 teška mitraljeza i 10 puškomitraljeza, 5 minobacača, 2000 ručnih granata, nekoliko stotina mina, 100 000 metaka i mnogo drugog materijala; uništeno: 1 tenk, 16 kamiona, 6 motocikla, 8 tona benzina, 100 mazgi, jedan top i drugo.

Bosanski korpus izvještava: naše jedinice vode uporne borbe na sektoru Sanski Most – [Bosanska] Krupa. Uništena 3 kamiona s Nijemcima, a 6 Nijemaca zarobljeno i zaplijenjena 3 puškomitraljeza.

Jedna krajiška brigada vodi uporne borbe kod Lušci Palanke i nanosi neprijatelju silne gubitke.[200]

25. februar 1943. — Valter
[Gračac, kod Prozora]

*A-CK SKJ, Fond CK KPJ-KI, reg. br. 1943/65.* — *Prevod s ruskog*

# [IZVRŠNOM KOMITETU KOMUNISTIČKE INTERNACIONALE]

Na frontu Mostar – Sarajevo vode se žestoke borbe, naročito na Ivan-planini, kod opkoljenog Konjica i blizu Mostara, na Bijelom Polju. Neprijtelj svakog dana sve više koristi avijaciju, koja nam čini mnogo neprilika. Osim toga, Draža Mihailović sa svih strana šalje svoje četnike u pomoć Talijanima i Nijemcima. Za vrijeme napada naših jedinica na mjesto Jablanicu dvije takozvane četničke brigade – Hercegovačka i Rogatička četnička brigada napale s leđa jedan naš bataljon kod sela Ravni, i tada je bilo ubijeno 7, a ranjeno 14 naših boraca. U našem kontranapadu ubijeno 50, ranjeno 70 i zarobljeno nekoliko četnika. Dvadeset trećeg februara naše jedinice noću napale grad Konjic, Mihailovićevi četnici došli Talijanima u pomoć i ponovo s leđa napali naše jedinice.[201] Zbog toga mi nismo uspjeli da zauzmemo Konjic i imali smo od strane četnika ubijenih 14 i 20 ranjenih drugova. Sada se Mihailovićevi četnici koncentrišu kod Mostra – oko 2500, kao pomoć Talijanima.[202] Sve se to, ja mislim, radi po naređenju londonske izbjegličke vlade. Smatram da je potrebno odlučno tražiti odgovor po ovom pitanju od jugoslovenske vlade i informisati engelsku vladu o ovim novim slučajevima, dok mi dajemo stotine i stotine žrtava u korist Saveznika. Molim ovo shvatite ozbiljno, jer mi se nalazimo u vrlo teškom položaju. Mi sa sobom vodimo preko 3000 naših ranjenika i naše operacije povezane su i s pitanjem spasavanja ovih junaka, koji su sada izloženi svakodnevnom divljačkom bombardovanju avijacije, a četnici nam najviše otežavaju operacije protiv okupatora i otežavaju obezbjeđivanje ranjenika.

25. februar 1943. Tito
[Gračac, kod Prozora]

*A-CK SKJ, Fond CK KPJ-KI, reg. br. 1943/66.* *Prevod s ruskog*

# [IZVRŠNOM KOMITETU KOMUNISTIČKE INTERNACIONALE]

Prenosim zapovijest Vrhovne komande četnika Mihailovića, koju smo zaplijenili kod četničkog kurira.[203]

Dvadeset šestog februara naše jedinice već su zauzele polovinu grada Konjica, poslije naših trodnevnih krvavih napada. Iznenada, naše jedinice su napadnute s leđa, od strane krupnih jedinica Mihailovićevih četnika, koji su došli u pomoć Nijemcima, Talijanima u ustašama.[204] Zbog toga smo mi naredili našim jedinicama da se povuku na desnu obalu Neretve. Osim toga, naš plan da oslobodimo Hercegovinu i istočnu Bosnu nije uspio. Jedina komunikacija kojom je trebalo prevesti 4000 renjenika ponovo je čvrsto u rukama okupatora i četnika. Molimo da na osnovu ovog četničkog dokumenta upoznate Josifa Visarionoviča sa situacijom i da preduzmete sve da se energično zahtijeva od jugoslovenske vlade da položi račune.[205] Ovo je hitno, jer smo mi u kritičnom položaju. U četničkom dokumentu imena su falsifikovana i govori se o komunistima da bi se obmanule nasilno mobilisane mase.[206]

Molim za vaš hitan odgovor!

[27. februar 1943. Gračac, kod Prozora]

Tito

*A-CK SKJ, Fond CK KPJ-KI, reg. br. 1943/70.*

*Prevod s ruskog*

# BOSANSKOM KORPUSU [ŠTABU PRVOG BOSANSKOG NARODNOOSLOBODILAČKOG UDARNOG KORPUSA]

Držite se pod svaku cijenu kod Drvara.[207] Municiju, topove i ostalo šaljemo odmah kamionom u Glamoč.[208]

Naredio sam Hrvatskom štabu da pošalje barem dvije brigade preko Martin-Broda za Drvar*. Porušite dobro drum Drvar – Grahovo. Pozovite vaše dvije brigade iz Podgrmeča da napadnu Nijemce s leđa kod Petrovca.[209]

Pošaljite kurirom u centralnu Bosnu Prvoj brigadi naređenje da krene prema Turbetu i Travniku, da poruši komunikacije i sadejstvuje s našim snagama kod Bugojna.[210]

Poslaćemo nešto riže za borce.

Neka se vaša 9. brigada prikupi hitno kod Kupresa[211] da učestvuje s dvjema banijskim u napadu. Tamo šaljem borna kola i topove za napad.[212]

28. februar 1943. — Tito

[Gračac, kod Prozora]

*A–VII, Fond NOR, kut. 14, reg. br. 3–7*

---

* Tu Titovu naredbu vid. na str. 98. – *Red.*

# GLAVNOM ŠTABU NOV I PO HRVATSKE

Konjic nismo zauzeli, iako je već skoro bio pao. U pomoć je došao veliki broj četnika iz Sandžaka, Crne Gore i Hercegovine i udario nam u leđa. Prema tome, put za ranjenike je zatvoren i njima sada prijeti velika opasnost zbog toga što je i Oštrelj pao u ruke Nijemaca.

Naređujem da odmah pošaljete barem dvije najbolje brigade preko Martin-Broda za Drvar ili za Grahovo da, zajedno s Bosancima, razbijete Nijemce.[213] Ja šaljem topove i municiju u tu svrhu.

Izvršite to hitno uz punu odgovornost. U opasnosti je 3500 ranjenih.[214]

28. februar 1943. Tito
[Gračac, kod Prozora]

*A-VII, Fond NOR, kut. 14, reg. br. 8–2.*

## ŠTABU II PROL[ETERSKE] DIVIZIJE

Neka Peko [Dapčević] odmah dođe k meni.[215] Ovdje će saznati gdje se nalazi Crni [Sreten Žujović]*.

[28. februar 1943,
Gračac, kod Prozora]

Tito

*A–VII, Fond NOR, kut. 731,*
*reg. br. 5–9*

---

* Sreten Žujović Crni se tada nalazio zajedno s Titom u selu Gračac. – *Red.*

## ŠTABU DEVETE DALMATINSKE NARODNOOSLOBODILAČKE UDARNE DIVIZIJE

Izbegavajte velike borbe i suvišne žrtve. Ako nećete moći da se održite, onda krenite u našem pravcu.[216] U vezi s time, odmah rokirajte vaše brigade u Rakitno i onda dalje prema Prozoru. To učinite samo u tom slučaju ako smatrate da vam tamo neprijatelj ugrožava opstanak i da je nemoguća ishrana boraca. Javite odmah vaše mišljenje o tome. Oružje i municija poslati.

1. mart 1943. Tito
[Gračac, kod Prozora]

*A–VII. Fond NOR. kut. 14, reg. br. 9–2.*

# ŠTABU PRVE [PROLETERSKE NARODNOOSLOBODILAČKE UDARNE] BRIGADE

Naređujem da vaša 1. brigada u toku ove noći forsiranim maršem produži put preko Solakove Kule na Uzdol do sela Ljubunci.[217] Ovdje će se sutra odmoriti i samo u slučaju kritičnog stanja kod 1. dalmatinske brigade učestvovaće u borbi. Prema tome, povežite se odmah sa Štabom 1. dalm[atinske] brigade, čije se jedinice nalaze na lijevoj obali Vrbasa, kod sela Voljevac i Zastinje. Trebalo bi da barem jedan ili dva bataljona prebacite na desnu obalu Vrbasa, negdje kod sela Ćorče i Pridvorci.

Objasnite vašim borcima nužnost da izvrše ovaj veliki napor koji se od njih traži.

Smrt fašizmu – sloboda narodu!

1. mart 1943.
19.30 časova
[Gračac, kod Prozora]

Vrh[ovni] komandant
Tito

*A–VII, Fond NOR, kut. 7, reg. br. 35–1.*

BOSANSKI KORPUS [ŠTABU PRVOG BOSANSKOG NARODNOOSLOBODILAČKOG UDARNOG KORPUSA]

Javite odmah mogu li se preko Grahova prebaciti za Liku teški ranjenici.[218]

Osim toga, javite kolike su neprijateljske snage koje nadiru prema Glamoču od Drvara.[219] Šta bi bilo potrebno učiniti da se te snage razbiju?

2. mart 1943. Tito
[Gračac, kod Prozora]

*A-VII, Fond NOR, kut. 14,*
*reg. br. 10-2.*

# IV OPER[ATIVNA] ZONA [ŠTABU DEVETE DALMATINSKE NARODNOOSLOBODILAČKE UDARNE DIVIZIJE]

Neprijatelj [je] sada koncentrisao velike snage na pravcu Vakuf – Prozor, gdje sada idu krajnje žestoki bojevi, a isto tako i kod Konjica, koji nismo zauzeli, jer su došle velike snage u pomoć iz Sarajeva i četnici iz svih krajeva. Zbog ranjenih mi smo u nezgodnoj situaciji. Da li bi se ranjeni mogli prebaciti na Biokovo? Javite da li se tamo sprema kakva ofanziva.[220]

2. mart 1943.
[Gračac, kod Prozora]

Tito

*A–VII, Fond NOR, kut. 14, reg. br. 11–2.*

# [SRETENU ŽUJOVIĆU, ČLANU POLITBIROA CK KPJ I VRHOVNOG ŠTABA NOV I POJ]

Druže Crni,

Nema govora o prebacivanju ranjenika u Solakovu Kulu sve dotle dok se ne riješi vojnička situacija kod G[ornjeg] Vakufa.[221]

Sve ranjenike i bolesnike iz Livna i Duvna prebaciti na Dinaru, a odatle se kasnije mogu prebacivati i na Biokovo.[222] Ranjenike treba istovremeno obezbijediti i hranom. Za prebacivanje ovih ranjenika daćemo večeras tri kamiona, a upotrebiti i onaj dalmatinski. Čim se izvrši prebacivanje, povratiti ova tri kamiona, jer će nam trebati.

Ovo staviti do znanja Štabu IV operat[ivne] zone radi obezbjeđenja ranjenika i bolesnika.

S drug[arskim] pozdravom.

Tito

2. mart 1943.
[Gračac, kod Prozora]

300 zaraznih – Livno
Dinara*
100 teških – Podhum

---

150 rekonvalescenata – Duvno
Ovamo**
150 teških – Eminovo Selo
rekonval[escenti] ne idu,
svi ostali [idu]

*A–CK SKJ, Fond CK KPJ,*
*reg. br. 1943/5798.*

---

* Tekst ispod datuma je naknadno dopisao mastilom S. Žujović na pismu koje je dobio od Tita. – *Red.*

** Pod »ovamo« S. Žujović podrazumijeva teren na kome se on tada kretao. – *Red.*

# [VELIMIRU TERZIĆU, ZAMJENIKU NAČELNIKA VRHOVNOG ŠTABA NOV I POJ]

Drugu Terziću,

Smatram neophodnim da se VIII brigada odmah povuče s položaja na odmor,[223] jer inače neće biti sposobna za akcije i razbijanje neprijatelja, koje treba da počne 4. ov[og] m[jese]ca ujutru.[224] Prema tome, Karanović treba da se koncentriše kod Oglavka s cijelom svojom brigadom,[225] a IV crnogrsku[226] pojačaće dijelovi II proleterske brigade.[227]

Ovo pregrupisavanje treba izvršiti danas podveče, a ako vrijeme dozvoli, onda i ranije.

Kad stignu I prolet[erska] brigada i III sandžačka brigada,[228] zauzeće položaje I dalm[atinske] brigade,[229] koja će se sukcesivno prebacivati prema Rami kamionima koji će na obratnom putu prebacivati II dalmat[insku] brigadu[230] u sastav svoje divizije. Za ovu izmjenu dalm[atinskih] brigada ja ću dati još naknadno naređenje prema situaciji na frontovima. U slučaju da naši kod Vakufa slome neprijatelja, treba ga goniti u stopu i ne dati mu da se koncentriše kod Bugojna.

S drug[arskim] pozdravom.

2. mart 1943. Tito
[Gračac, kod Prozora]

*A–CK SKJ, Fond CK KPJ, reg. br. 1943/5797/II, 1–6.*

# [IZVRŠNOM KOMITETU KOMUNISTIČKE INTERNACIONALE]

Već nekoliko dana ponovo su se rasplamsale veoma žestoke borbe na sektoru Bugojno – Gornji Vakuf. Nijemci su ovdje koncentrisali grupne snage. S obje strane dejstvuje veliki broj artiljerijskih oruđa i veliki broj neprijateljskih aviona. Neki punktovi na planini Raduši prelaze već 5–6 puta iz ruku u ruke. Neprijatelj po cijenu ogromnih gubitaka hoće da se probije prema Prozoru i da nam odsiječe komunikaciju prema frontu Konjic – Mostar.[231]

Takođe žestoke borbe vode se kod Konjica, Mostara i Ivan-sedla.[232] Naše jedinice razbile 28. februara talijanske i četničke jedinice na 16 kilometara od Mostara.[233] Na sektoru Prozor – Mostar – Konjic, prema tačnim podacima, ubijeno je 2000 talijanskih vojnika, 45 oficira – među kojima je u Jablanici poginuo komandant 259. puka divizije »Murđe« pukovnik Maltoni Emilio, koji je učestvovao [u borbama] u Italiji i Albaniji. Zarobljeno je ukupno 1200 talijanskih vojnika i 20 oficira. Divizija »Murđe« gotovo potpuno uništena. Pored toga, ubijeno je 200 četnika, 350 Nijemaca i ustaša. Ovdje ne brojimo gubitke neprijatelja kod Bugojna i Vakufa. Zaplijenjeno do sada: 84 teška mitraljeza i 150 puškomitraljeza, dva miliona metaka, 16 tenkova ispravnih i 8 oštećenih, 16 topova i 6000 granata, 15 tona benzina i nafte i ogromna količina ostalog materijala, o čemu smo već izvijestili.

Takođe se vode veoma žestoke borbe na sektorima Drvar – Petrovac, Ključ – Jajce. Dvadeset i šestog i 27. [februara] ovdje je ubijeno 800 njemačkih vojnika i oficira i 400 ranjeno; uništen jedan avion, 3 tenka.

Dvadeset i osmog februara na sektoru Ključ – Mlinište ubijeno i ranjeno 500 njemačkih vojnika i oficira.[234]

Na Kordunu naše jedinice su ponovo oslobodile Tušilović. Kod Slunja uništena oklopna terezina od 35 tona, ubijena 2 njemačka oficira, a 13 vojnika ranjeno – među njima i jedan pukovnik. Uništen garnizon u Zvečaju i zarobljeno 20 domobrana. Kod Budačke rijeke uništen jedan kamion i ubijena 3 njemačka oficira i 52 ustaše. Talijanske divizije povukle se iz Like i naša teritorija ponovo je oslobođena.

Jedna dalmatinska divizija* koja nastupa od Imotskog prema Ljubuškom već pet dana vodi uporne borbe protiv talijanskih i ustaških jedinica.

Borbe na svim frontovima nastavljaju se s velikom upornošću s obje strane.

2. mart 1943. Tito
[Gračac, kod Prozora]

*A-CK SKJ, Fond CK KPJ-KI, reg. br. 1943/72.* *Prevod s ruskog*

* Odnosi se na 9. dalmatinsku diviziju NOVJ. – *Red.*

# ZAPOVIJEST ZA LIKVIDACIJU NJEMAČKIH I USTAŠKIH SNAGA U DOLINI VRBASA

(Sekcije: Prozor i Travnik, razmjere 1:100 000)

Operativna ideja: glavninu njemačko-ustaških snaga koncentrisanih u dolini rijeke Vrbasa oko G[ornjeg] Vakufa obuhvatnim manevrom sa juga i sjevera, razbiti i produžiti energično dejstvo niz rijeku Vrbas.

Važnost operacije: Poslije velikih uspjeha naših divizija na pruzi Sarajevo – Mostar i uništenja jedne talijanske divizije, neprijatelj je koncentrisao jače snage u gornjem toku rijeke Vrbasa na prostoriji Bugojno – G[ornji] Vakuf, na pruzi Konjic – Sarajevo, kao i jakim koncentracijama na liniji Bihać – Petrovac – Mrkonjić-Grad, s ciljem da obuhvatnim manevrom razbije i uništi našu živu snagu. Samim tim naši bi ranjenici bili ugroženi i dovedeni u ozbiljnu situaciju. Pred naše divizije postavljen je zadatak razbijanja neprijateljskih snaga koncentrisanih u dolini rijeke Vrbasa na prostoriji G[ornji] Vakuf – Bugojno.

Vojni i politički rukovodioci da objasne našim borcima veličinu i značaj ovog zadatka. Razbijanjem i uništavanjem neprijateljskih snaga ne samo da ćemo olakšati naše položaje i stvoriti povoljne uslove za daljne ofanzivne operacije, već ćemo obezbijediti živote naših ranjenika.

Podaci o neprijatelju: Jačina njemačko-ustaških snaga na sektoru G[ornji] Vakuf iznosi jedan puk od tri bataljona, ukupno oko 3200 vojnika.[235] Oni su uspjeli da ovladaju linijom Škarino Brdo (1127) – selo Mračaj – Crni vrh (1206) – Trlica – selo Pidriš – Vilića Guvno.

Neprijatelj raspolaže sa 6 haubica razmještenih zapadno od G[ornjeg] Vakufa između kote 666 i rijeke Vrbasa. Njegove snage pokušale su drskim prodorima da se uvuku u vidu klinova u naš raspored. Jedna njemačka četa uvukla se kod Vilića Guvna, gdje je opkoljena od jedinica naše IV prol[eterske] brigade i do sada je imala oko 60 mrtvih.

NAREĐUJEM

1. Desna kolona
Komandant: drug Koča [Popović];

I prol[eterska] div[izija] bez III
kraj[iške] brig[ade],
I dalmatin[ska] brigada

Svega: 3 brigade

1. Napada opštim pravcem: selo Seferovići – selo Dobrošin – selo Ždrimci – selo Krupa – selo Sarajvilić, s odsjeka Crni vrh (1206) – selo Seferovići sa zadatkom da razbije neprijateljske snage na ovome pravcu, obuhvatajući neprijateljsko lijevo krilo na prostoru selo Vrsi – selo Sarajvilić, spriječavajući im odstupanje desnom obalom rijeke Vrbasa k Bugojnu. Zona širenja desno: po potrebi; a lijevo: drum Prozor – Karamustafića Most i dalje dolinom rijeke Vrbasa.

Po izbijanju na drum G[ornji] Vakuf uputiti I dalmatinsku brigadu III divizije drumom G[ornji] Vakuf – Travnik, sa zadatkom obezbjeđenja desnog boka naših snaga od Travnika, a s ostalim brigadama produžiti energično gonjenje u pravcu Bugojna. Vezu, lijevo, održavati sa srednjom kolonom na drumu Prozor – G[ornji] Vakuf – Bugojno. Komandno mjesto: selo Zastinje, a zatim na pravcu nadiranja.

2. Srednja kolona
Komandant: drug Peko [Dapčević];
II prol[eterska] div[izija] bez II
dal[matinske] brig[ade],
VII hrvat[ska] brig[ada],
2. bat[aljon] III krajiške brigade

Svega: 3 brigade

2. Napada opštim pravcem: Vilića Guvno – Kobila – Podovi (919) – selo Paloč, s odjseka Vilića Guvno – selo Pidriš, sa zadatkom da razbije nprijateljske snage na ovome pravcu, obuhvatajući neprijateljsko desno krilo i uništavajući počesno njegovo dijelove. Po izbijanju na Stražicu (853), hitno uputiti dva krajiška bataljona preko sela Podgrađe na desnu obalu rijeke Vrbasa, koji će zauzeti položaje na liniji kota 766 – selo Bistrica, sa zadatkom da spriječi odstupanje neprijateljskih dijelova od G[ornjeg] Vakufa k selu Sarajvilić. Zona širenja desno: drum Prozor – Karamustafića Most, a odatle rijeka Vrbas; lijevo: Mlične glave (1807) – Prskalove staje – potok Volice – sve zaključno.

Po razbijanju neprijateljskih snaga na svome sektoru i zauzeću G[ornjeg] Vakufa, VII hrvat[sku] brigadu uputiti pravcem: selo Sarajvilić – selo Bojska – Pandurica planina na prostoriju selo Trnovac – Crni vrh (1379) – Bijela gromila (1208) – selo Puhovac, sa zadatkom da u sadejstvu s I dalm[atinskom] brigadom zatvori pravac Travnik – G[ornji] Vakuf. Vezu održavati desno s I divizijom na

drumu Prozor – G[ornji] Vakuf – Bogojno. Komandno mjesto: Makljen, [a zatim] Pidriš – Šestaci kota 760. Po likvidaciji neprijatelja i izbijanju brigada na liniji Strmica – selo Podgrađe, s III i IV* prol[eterskom] brigadom energično produžiti nadiranje lijevom obalom rijeke Vrbasa u pravcu Bugojna. Bataljone III kraj[iške] brigade, po izvršenom zadatku, uputiti u sastav svoje divizije.

3. Lijeva kolona
Komandant: drug Jakšić [Pavle];
Osma hrvat[ska] brig[ada],
Treća kraj[iška] brigada, bez 2. bat[aljona],
Prvi bat[aljon] XVI hrvat[ske] brig[ade]

Svega: 2 brigade

3. Napada: a) VIII hrvat[skom] brigadom pravcem Oglavak – Luče polje – selo Tihomišlje, sa zadatkom da izbije na drum G[ornji] Vakuf – Bugojno, kod Han-Ploče i spriječi odstupanje neprijatelja od Vakufa k Bugojnu, odnosno, dolazak eventualnog pojačanja od Bugojna ka G[ornjem] Vakufu; b) III kraj[iškom] brigadom, bez dva bataljona, pravcem: selo Planinica – Gračanica, sa zadatkom da izbije na drum G[ornji] Vakuf – Bugojno, postavi zasjedu kod Gračanice i spriječi dolazak eventualnog pojačanja od Bugojna ka G[ornjem] Vakufu. Rad ove zasjede ima da se karakteriše najvećom upornošću i žilavošću, sprečavajući svaki prodor od Bugojna ka G[ornjem] Vakufu. Vezu održavati sa srednjom kolonom na liniji Prskalove staje – dolina potoka Voljice.

Komandno mjesto: Oglavak, [a zatim] Luče polje, Tihomišlje.

4. Glavnina artiljerije
Komandant: drug Gavrilčenko;
2 haub. baterije 100 mm

Svega: 4 haubice

4. Postaviće se na prostoriji oko Makljena, a po mjeri napredovanja naših trupa pomjerati se u rejon Trlice i dalje ka G[ornjem] Vakufu, sa zadatkom da potpomaže nadiranje naših kolona, a naročito srednje i desne kolone.

5. Veza: desna kolona održavaće vezu sa srednjom kolonom pomoću radio-stanice. Srednja kolona uspostaviće telefonsku vezu s glavninom artiljerije pomoću voda za vezu VII divizije i svojih sredstava, naslanjajući se na stalnu telefonsku liniju Prozor – G[ornji] Vakuf – Bugojno. Lijeva kolona tražiće pomoć artiljerije od komandanta desne kolone radio-putem.

* Pogrešno otkucano na pisaćoj mašini; treba da piše: II i IV. – *Red.*

6. Sanitetska služba: ranjene i bolesne upućivati u svoja divizijska previjališta.

7. Evakuaciju ranjenih vršiće: desna kolona u selo Cvrče, desna* i srednja u selo Rumboci i selo Ripci. Za prenošenje ranjenika stavlja vam se na raspolaganje po jedna kolona zarobljenih Talijana.

8. Znaci raspoznavanja i borbeni znaci:

za 3. mart: Petar – Stanko
za 4. mart: Branko – Marko
za 5. mart: Crni – Stari

9. Početak napada 3. marta u 15 časova.[236]

10. Naše mjesto: kod komandanta srednje kolone.

Smrt fašizmu – sloboda narodu!

3. mart 1943. u 04,00 časova.
[Gračac, kod Prozora]

Vrhovni komandant
Tito, s.r.

Dostavljeno
Drugovima: Koči, Peku, Jakšiću
i Gavrilčenku.
3. mart 1943.

*A–VII, Fond NOR, kut. 7, reg. br. 36–1.*

* Omaška; treba da piše: *lijeva*. – *Red.*

ŠTABU [PRVOG] BOS[ANSKOG] [NARODNOOSLOBODILAČKOG UDARNOG] KORPUSA

Pravac Glamoč – Livno branite čim dulje da možemo prebaciti preko Grahova jedan dio ranjenika u Liku.[237] Javite tačno situaciju na cijelom vašem sektoru.[238]

3. mart 1943. Tito
[Gračac, kod Prozora]

Javite u čijim je rukama [Bosansko] Grahovo i situaciju na tom sektoru.*

*A–VII, Fond NOR, kut. 14, reg. br. 13–2.*

* Cijela rečnica je naknadno dopisana olovkom. – *Red.*

# [SRETENU ŽUJOVIĆU, ČLANU POLITBIROA CK KPJ I VRHOVNOG ŠTABA NOV I POJ]

Druže Crni,

Večeras u 18h neka krene 5 tenkova na položaj kod druga Terzića [Velimira]. Jedan tenk zadrži.[239]

Izdaj naređenje štabu Dalmatinske brigade[240] da jednim svojim vodom obezbijedi haubicu kod mosta.[241]

Oko 20h prebaci štampariju na raskrsnicu prema selu Duge, tj. kod mlina. Čim pioniri večeraju, neka krenu ovamo radi zakopavanja štamparije.[242]

S drug[arskim] pozdravom.

3. mart 1943. Tito
u 14.30 časova
[Gračac, kod Prozora]
*Primljeno u 15.30*
C[rni]

*A–CK SKJ, Fond CK KPJ,*
*reg. br. 1943/5799/II, 1–8.*

# [IZVRŠNOM KOMITETU KOMUNISTIČKE INTERNACIONALE]

Na sektoru Gornji Vakuf – Prozor vodi se veoma žestoka borba. Nijemci bacaju u borbu sve nove i nove snage, ali poslije petodnevnih upornih borbi naše jedinice su odbacile protivnika s planine Raduše prema Bugojnu i G[ornjem] Vakufu. Nekoliko naših haubičkih baterija neprekidnom vatrom nanosi neprijatelju velike gubitke. Borba se nastavlja s velikom upornošću.[243] Veliki broj njemačkih i talijanskih aviona neprekidno bombarduje naše položaje i naseljena mjesta.

Na sektoru Drvar – Mlinište njemačke snage su uspjele da zauzmu ova mjesta i pokušavaju da prodru dalje prema Glamoču. Prvog marta u borbi kod Mliništa ubijeno je i ranjeno 400 njemačkih vojnika i oficira.

Mi smo digli u vazduh sve mostove na rijeci Neretvi od Mostara do Ivan-planine. Uništena 4 željeznička mosta i 3 na putevima – dužine od 60 do 100 metara.[244] Uništeni svi željeznički uređaji na 100 kilometara pruge, tako da ovu najvažniju željezničku prugu neprijatelj neće moći da koristi 10–12 mjeseci.

3. mart 1943. Valter
[Gračac, kod Prozora]

*A–CK SKJ, Fond CK KPJ-KI, reg. br. 1943/75.* *Prevod s ruskog*

# POHVALE VRHOVNOG ŠTABA NARODNOOSLOBODILAČKE VOJSKE I PARTIZANSKIH ODREDA JUGOSLAVIJE JEDINICAMA 4. CRNOGORSKE PROLETERSKE I 3. KRAJIŠKE UDARNE BRIGADE

Drugog marta jedna njemačka fašistička kolona, s podlom namjerom da se po svaku cijenu probije preko Vilića Guvna prema Šćitu i ugrozi naše ranjene drugove, bila je u poslednjem momentu dočekana od jedinica naše junačke IV crnogorske proleterske brigade. U jednodnevnoj neprekidnoj i upornoj borbi II bataljon ove brigade, uz sadejstvo jedinica III krajiške udarne brigade, uspio je ne samo zaustaviti ovu neprijateljsku kolonu nego je i potpuno razbiti.

Svjesni svoje velike odgovornosti i ljubavi prema našim ranjenim borcima, naši borci IV crnogorske proleterske brigade svojom krvlju i svojim životima ispunili su slavno svoju zadaću. Za ovo besprimjerno herojstvo boraca IV crnogorske proleterske brigade, a naročito II bataljona, izražavam im svoje priznanje i duboku zahvalnost. Neka ovaj herojski podvig boraca IV crnogorske proleterske brigade i jedinica III krajiške udarne brigade služi kao primjer svim našim borcima, komandirima i politkomesarima naše Narodnooslobodilačke vojske.

U ovim velikim i sudbonosnim danima kada se ostrvljeni neprijatelji okomiše na nas sa svih strana s ciljem da unište našu legendarnu Narodnooslobodilačku vojsku, a u prvom redu da ugroze naše ranjene heroje, pred svim našim borcima, komandirima i političkim komesarima postavlja se kao najveći, najsvetliji zadatak braniti svojom krvlju i životima svoje ranjene drugove.

Izražavam svoje priznanje i zahvalnost takođe komandantu II bataljona IV crnogorske proleterske brigade drugu Strugaru Niku, koji je u ovoj teškoj i krvavoj borbi, kao i u svim dosadašnjim bojevima, pokazao veliku hrabrost, hladnokrvnost i junaštvo.

Ovaj podvig boraca naše IV crnogorske proleterske brigade neka služi kao primjer i putokaz u daljim našim teškim i napornim borbama svim borcima, komandirima i politkomesarima naše Narodnooslobodilačke vojske i partizanskih odreda Jugoslavije.

Slava herojima palim za ovu svetu stvar!

3. mart 1943. — Vrhovni komandant NOV i POJ
[Gračac, kod Prozora] — Tito

*»Bilten Vrhovnog štaba NOV i POJ«, br. 23–27, za decembar 1942 – april 1943.*

# BOS[ANSKOM] KORPUSU [ŠTABU PRVOG BOSANSKOG NARODNOOSLOBODILAČKOG UDARNOG KORPUSA]

Na vas pada velika odgovornost što ste se maknuli s puta neprijatelju, koji je skoro bez borbe ušao u Glamoč, pa možda i u Livno.[245] Zbog toga je nekoliko stotina ranjenika u smrtnoj opasnosti u Duvnu. Krenite sa svim vašim jednicama u pravcu Kupres – Vukovsko – Gornji Vakuf – centralna Bosna.[246] Već 6 dana na Makljenu bijesni strašna borba. Učestvuju naše 3 divizije i velike snage neprijatelja. Vaša pomoć nužna radi spasa ranjenih.

4. mart 1943. Tito
[Makljen, kod Prozora]

*A-VII, Fond NOR, kut. 7, reg. br. 38-2.*

## ČETVRTOJ OPER[ATIVNOJ] ZONI [ŠTABU DEVETE DALMATINSKE NARODNOOSLOBODILAČKE UDARNE DIVIZIJE]

Ubrzajte vaš pokret u našem pravcu: Duvno – planina Ljubuša – Šćit, Iz Duvna hitno sklonite ranjene negdje na planinu Ljubušu.

4. mart 1943. Tito
[Makljen, kod Prozora]

*A-VII, Fond NOR, kut. 7, reg. br. 37-1.*

## ŠTAB III [NARODNOOSLOBODILAČKE UDARNE] DIVIZIJE

Prva dalmatinska [brigada] je u borbi kod G[ornjeg] Vakufa i, prema tome, ne možemo je odmah uputiti. Rokirajte vašu Hercegovačku brigadu kao pomoć V crnogorskoj. Njenu teritoriju do Ostrošca preuzeće II dalmatinska [brigada] II divizije, koja je sada na prostoriji Jablanica – Rama. Držite po svaku cijenu vaše položaje da nam [neprijatelji] ne udare s leđa. Naše divizije kod G[ornjeg] Vakufa uspješno napreduju. Nadamo se noćas, ili najdalje sutra, odbaciti neprijatelja u Bugojno.[247] Poslije toga sve naše jedinice će imati pokret, koji ćemo odrediti. Javite brojčano stanje neprijatelja koji ide protiv vas.

Smrt fašizmu – sloboda narodu!

Vrh[ovni] komandant
Tito

4. mart 1943.
17.30 časova
[Gračac, kod Prozora]

*A–VII, Fond NOR, kut. 7, reg. br. 40-1.*

# ŠTABU X HERCEGOVAČKE [NARODNOOSLOBODILAČKE UDARNE] BRIGADE

Izdao sam naređenje vašoj diviziji da Hercegovačka brigada pojača naše lijevo krilo, tj. V crn[ogorsku] brigadu.* Da se ne gubi vrijeme – jer je veoma hitno – naređujem da se vaši bataljoni još u toku ove noći rokiraju u pravcu V crnog[orske] brigade, tako da vaše desno krilo bude zaključno kod Ostrošca. Prostoriju između Rame i Ostrošca držače bataljoni II dalmat[inske] brigade. Sve ovo [mora se iz]vršiti u to[ku ove noći].

Smrt fašizmu – sloboda narodu!

4. mart 1943.
17.30 časova
[Gračac, kod Prozora]

Vrh[ovni] komandant
Tito

*A-VII, Fond NOR, kut. 7, reg. br. 40-1.*

---

* O tome vid. prethodni dokument na str. 118. – *Red.*

# ŠTABU II DALMATINSKE [NARODNOOSLOBODILAČKE UDARNE] BRIGADE

S obzirom na to što neprijatelj s jačim snagama[248] nadire u pravcu naše V crn[ogorske] brigade, prisiljeni smo rokirati X herc[egovačku] birgadu na naše lijevo krilo kao pomoć V crnogorskoj. Deseta herc[egovačka] brigada zauzimaće svojim desnim krilom položaje do Ostrošca. Prema tome, naređujem da se hitno, još u toku ove noći, rokiraju vaša 2 bataljona na prostoriju Rama – Ostrožac. Ostale vaše snage treba da drže prostoriju Rama – Jablanica, s tim da s najvećim oprezom kontrolišete kutlinu rijeke Doljanke. Vaše glavno uporište t[reba] i nadalje da bude Slatina. Šaljite nerpekidno patrole do Sovića.

Smrt fašizmu – sloboda narodu!

4. mart 1943.
17.30 časova
[Gračac, kod Prozora]

Vrh[ovni] komandant
Tito

*A-VII, Fond NOR, kut. 7, reg. br. 39-1.*

# [IZVRŠNOM KOMITETU KOMUNISTIČKE INTERNACIONALE]

Kod Gornjeg Vakufa vodi se žestoka borba. Drugog marta jedna njemačka kolona od 500 vojnika[249] probila se gotovo do naših bolnica; jedinice IV crnogorske brigade koje su došle na vrijeme [Drugi bataljon] i jedna jedinica III krajiške brigade u snažnom naletu razbile su ovu kolonu i odbacile je nazad prema G[ornjem] Vakufu. Nijemci su jedanaest puta ponavljali napad, ali je Crnogorski bataljon odbio sve napade i u borbi prsa u prsa odbacio neprijatelja. Na bojnom polju ostalo je 108 mrtvih njemačkih vojnika i mnogo ratnog materijala. U ovoj borbi jedinice IV crnogorske brigade pokazale su izvanredan heroizam i izdržljivost. Naročito se istakao Drugi bataljon ove brigade na čelu s komandantom Nikom Strugarom koji se već mnogo puta istakao u borbama. Na sektoru Gornjeg Vakufa takođe se istakla III krajiška brigada. Zarobljen je njemački narednik Franc Mincer iz 36. grenadirske divizije 737. grenadirskog puka, koji je 19. februara prebačen iz Grčke na ovaj sektor fronta.[250] Iz ovoga se vidi da se protiv nas bori već 7 njemačkih divizija, pored 6 talijanskih i hrvatskih jedinica i četnika.

Na sektoru Drvar – Mlinište – Glamoč njemače jedinice su uspjele da zauzmu Glamoč.

Zbog 40-dnevnih neprekidnih upornih borbi, naše jedinice su veoma iscrpene.

Dobili smo tačne informacije da je Draža Mihailović došao u Split s 1500 četnika.[251] Kod Mostara četnicima komanduje poznati izdajnik Stanišić.

Možemo li se nadati ma kakvoj pomoći od saveznika? Molimo odgovorite jer je neizvjesno koliko još mi možemo izdržati ovakav napor.[252] Naše žrtve su ogromne, a ranjenici nam strašno smetaju u operacijama.

4. mart 1943. Tito
[Gračac, kod Prozora]

*A-CK SKJ, Fond CK KPJ-KI, reg. br. 1943/77.* *Prevod s ruskog*

ŠTABU I PROLETERSKE [UDARNE] DIVIZIJE

1) Odlučili smo da našim glavnim snagama nadiremo pravcem: Prozor – Jablanica – Prenj i dalje k istoku.[253] Kod Jablanice ćemo odmah podići most. S nama idu svi ranjenici.

2) Vaša divizija obrazuje opštu zaštitnicu sa zadatkom da štitite i zatvarate pravac: G[ornji] Vakuf – Prozor – Rama – Jablanica. Marševaćete širim frontom, zatvarajući pravac: G[ornji] Vakuf – Prozor i Gornji Vakuf – selo Mejnik – selo Duge. Vi ćete marševati pozadi začelja ranjenika.

3) Najhitnije vratite I dalmatinsku brigadu u sastav svoje divizije, pravcem preko Solakove Kule.

5. mart [1943.]
[Gračac, kod Prozora]

Vrhovni komandant
Tito

*A–VII, Fond NOR, kut, 7,*
*reg. br. 42-1.*

ŠTAB III [NARODNOOSLOBODILAČKE UDARNE] DIVIZIJE

1) S divizijom ostajete na dosadašnjem zadatku.[254] Danas, u toku noći, biće vam upućena I dalmatinska brigada preko Solakove Kule.

2) Pravac nadiranja naših glavnih snaga s ranjenicima: Prozor – Jablanica – planina Prenj i dalje k istoku.

Za dalji vaš rad slijediće naređenje.

Strogo tajno – nikome ne govoriti ništa.[255]

[5. mart 1943,
Gračac, kod Prozora]

Vrhovni komandant
Tito, s.r.

*A-VII, Fond NOR, kut. 7,
reg. br. 43-1.*

# [IZVRŠNOM KOMITETU KOMUNISTIČKE INTERNACIONALE]

U Srbiji se nalazi bjelogardejski korpus jačine oko 6000 ljudi (2000 došlo iz Bugarske).[256] Komandant Stejfon, nač[elnik] štaba Boris Gocarev . . .* štaba u Beogradu.

Korpus zasad vrši garnizonsku službu.

1. puk – komandant Zborovski, Krupanj – Loznica – Krupanj. Naoružanje – jedna protivtenkovska baterija na puk, teški mitraljezi i minobacači. Policijske čete.

2. puk – komandant Adtinov [Šatilov], baza Kraljevo.

3. puk – komandant Miršanov, baza Požarevac, Negotin, Petrovac i Bor.

4. puk [jedan bataljon] – Kosovska Mitrovica.

4. puk – Beograd, Šabac, Valjevo, Kraljevo (organizator Petljarev Semjenov iz Osijeka, pomoćnik poručnik Esper-Lavrov, Stefan).

5. mart 1943.
[Gračac, kod Prozora]

*A-CK SKJ, Fond CK KPJ-KI, reg. br. 1943/170031/400.* *Prevod s ruskog*

* Tekst nepotpun, s tačkicama u originalu dokumenta. – *Red.*

## GLAVNOM ŠTABU [NOV I PO] HRVATSKE

Odobravamo da se obustavi pokret vaših jedinica.[257]

Mi se nalazimo još uvijek na prostoriji Prozor, gdje neprijateljske snage sa svih strana navaljuju na nas. Naš pokret ukočen zbog 3500 ranjenika koje vodimo sa sobom. Kod Gornjeg Vakufa – Prozora već 8 dana [su] silne krvave borbe. Razbili smo 718. njemačku diviziju i dijelove 36. njemačke divizije[258] koja je 19. februara došla iz Grčke, kao i 4 bojne ustaša; ali neprijatelj dovlači nova pojačanja. Gubici na objema stranama [su] ogromni, ali moramo spasti ranjene. Zarobili smo jednoga majora, komandanta njemačkog bataljona.[259]

6. mart 1943. Tito
[Gračac, kod Prozora]

*A–VII, Fond NOR, kut. 14, reg. br. 12–2.*

## ČETVRTOJ [OPERATIVNOJ] ZONI [ŠTABU DEVETE DALMATINSKE NARODNOOSLOBODILAČKE UDARNE DIVIZIJE]

Krećite s vašim snagama dolinom i kosama rječice Doljanke u pravcu Jablanice, s vašim desnim krilom Diva – Grabovica, pravac Karaula na Neretvi. Pazite na vaš desni bok od četnika.[260] U toku 6. marta vaše prethodnice moraju biti kod Jablanice.

6. mart 1943. Tito
[Gračac, kod Prozora]

*A–VII, Fond NOR, kut. 14, reg. br. 14/2.*

ŠTABU III [UDARNE] DIVIZIJE

Odmah uputite Hercegovačku brigadu prema Ostrošcu. Suviše ste se razvukli i odgolitili ste nam bok kod Ostrošca. Odmah rokirajte glavne vaše snage prema Ostrošcu. Naš lijevi bok kod Ostrošca morate zaštititi po svaku cijenu. [261]

6. mart 1943.
[Gračac, kod Prozora]

Vrhovni komandant
Tito, s.r.

*A–VII, Fond NOR, kut. 14, reg. br. 16–2.*

## ŠTABU I [PROLETERSKE] DIVIZIJE

Hitno uputite I proletersku brigadu preko Solakove Kule k Ostrošcu, pošto je naš lijevi bok ovdje ugrožen. Vi ostajete prema G[ornjem] Vakufu s dvije brigade. Rušite puteve.

6. mart 1943. Vrhovni komandant
[Gračac, kod Prozora] Tito, s.r.

*A–VII, Fond NOR, kut. 14, reg. br. 16–2.*

# ŠTABU IV OPERAT[IVNE] ZONE [ŠTABU DEVETE DALMATINSKE NARODNOOSLOBODILAČKE UDARNE DIVIZIJE]

Najhitnije postupite po našem naređenju.* Morate što prije izbiti dolinom i južnim kosama Doljanke preko Diva – Grabovice na Karaulu na Neretvi, likvidirajući na svom putu četničke grupe. Radite brzo i energično.

[7. mart 1943,
Gračac, kod Prozora]

Tito, s.r.

*A–VII, Fond NOR, kut. 14,*
*reg. br. 33–2*

---

* Odnosi se na naređenje od 6. marta 1943. To naređenje vid. na str. 126. – *Red.*

ŠTABU I [PROLETERSKE UDARNE] DIVIZIJE

Naše prethodnice već su prešle Neretvu.[262] Produžavamo dalje. Vi s dvije brigade zatvarate pravac Bugojno – Vakuf – Prozor – Rama, a zatim obrazujete opštu zaštitnicu naše glavne kolone – pozadi ranjenika.

[7. mart 1943,
Gračac, kod Prozora]

Tito

*A–VII, Fond NOR, kut. 14,*
*reg. br. 34–2*

# ŠTABU III [NARODNOOSLOBODILAČKE UDARNE] DIVIZIJE

Najhitnije postupite po našem jučerašnjem naređenju.*

[7. mart 1943,
Gračac, kod Prozora]

Tito

*A-VII, Fond NOR, kut. 14,*
*reg. br. 35-2.*

* Vid. dokument na str. 127. – *Red.*

# [IZVRŠNOM KOMITETU KOMUNISTIČKE INTERNACIONALE]

Poslije osmodnevnih neprekidnih žestokih borbi na sektoru G[ornji] Vakuf – Prozor završila se borba u našu korist – razbijene njemačke jedinice 718. i 36.* divizije i 2. ustaškog puka povukle se u neredu prema Bugojnu.[263] Neprijatelj je imao 850 mrtvih i ranjenih. Imamo zarobljenike, i među njima je jedan njemački major, komandant bataljona, s odlikovanjem gvozdenog krsta prvog stepena (ime ćemo dati). [264] Zaplijenjeno 40 teških mitraljeza i puškomitraljeza, 2 topa 75 mm i mnogo drugih trofeja. Mi smo imali znatne gubitke. Među ubijenim Nijemcima znatan je broj oficira. Prilikom povlačenja njemački avioni su uništili zapaljivim bombama Gornji Vakuf, Prozor i sela: Mačkovac, Vrsi, Mračaj, Saraj, Vilići i mnoga druga.

Kod Konjica borba još traje.

7. mart 1943. Tito
[Gračac, kod Prozora]

*A–CK SKJ, Fond CK KPJ–KI, reg. br. 1943/80.* *Prevod s ruskog*

---

* Treba da stoji 717. divizije (vid. nap. 250). – *Red.*

ŠTABU III [NARODNOOSLOBODILAČKE UDARNE] DIVIZIJE

Sve ranjenike iz vaše bolnice i iz Solakove Kule hitno uputite najkraćim pravcem za Jablanicu.[265] Brdske topove ne možemo uputiti. Vi ostajete i dalje kao stalna pobočnica prema Ostrošcu, za zatvaranje pravca k Rami i uz Neretvicu, sve dok začelje ranjenika ne pređe Jablanicu. Poslije ćete dobiti novi zadatak. Nadiranje naših snaga uz dolinu Neretve, pravcem prema Ulogu, nastavlja se.

8. mart 1943. u 10.30 časova
[Gračac, kod Prozora]

Tito, s.r.

*A–VII, Fond NOR, kut. 14, reg. br. 46–2.*

ŠTABU II [PROLETERSKE UDARNE] DIVIZIJE

Ostavite što veći broj konja iz vaše divizije, I proleterske brigade i s terena na lijevoj obali Neretve, kod sela Luga, za prenos ranjenika.[266]

8. mart 1943. u 11 časova [Gračac, kod Prozora]

Tito, s.r.

*A–VII, Fond NOR, kut. 14, reg. br. 18–2.*

## ŠTABU III [NARODNOOSLOBODILAČKE UDARNE] DIVIZIJE

Ranjenike na nosilima iznijeti na cestu Prozor – Rama, gdje će ih prihvatiti kamioni.

8. mart 1943. Tito
[Grčac, kod Prozora]

* Ranjenici i bolesnici iz Solakove Kule, po izjavi dr Gojka [Nikoliša], već su prebačeni. Ovo se odnosi na onih 35 nosila – ranjenika – III divizije, koji će sići na cestu na najpogodnijem mjestu.

*A-VII, Fond NOR, kut. 14, reg. br. 19-2.*

* Ove dvije posljednje rečenice na radiogramu je dopisao zamjenik načelnika Vrhovnog štaba NOV i POJ Velimir Terzić. – *Red.*

# [IZVRŠNOM KOMITETU KOMUNISTIČKE INTERNACIONALE]

I

Sedmog i 8. marta vodile su se žestoke borbe kod Konjica. Naše jedinice prešle u protivnapad i odbacile neprijatelja nazad prema Konjicu. Na tom sektoru bore se zajedno Nijemci, Talijani, ustaše, domobrani i znatan broj četnika Draže Mihailovića. Naše jedinice prešle rijeku Neretvu i nastupaju protiv četnika Draže Mihailovića, čijih ovdje ima 7 brigada crnogorskih – po 400 ljudi u brigadi, 2 iz istočne Bosne i 2 iz Hercegovine. Sedmog marta naše jedinice razbile četnike na planini Prenj, blizu Konjica. Ubijeno preko 120 četnika, 40 zarobljeno. Četnici ostavili mnogo ranjenika.[267] Ranjen je i komandant četničke brigade major Nikola Bojović. Na desnoj obali rijeke Neretve, u blizini Mostara, na stanici Karaula, nekoliko naših tenkova naletjelo na četnički logor i pobilo mnogo četnika. Četnici se u panici razbježali, ostavivši sve oružje i namirnice. Zaplijenjena je sva arhiva s vrlo dragocjenim dokumentima.

Glavni štab Hrvatske izvještava da su naše ličke brigade zauzele mjesta Gračac i Otrić.[268] Talijani se povukli i spalili selo Mogorić. Naše jedinice ponovo zauzele 2 ispravna tenka, mnogo municije, pušaka i automatskih oružja.

Njemački major zarobljen kod Gornjeg Vakufa zove se Artur Štreker, iz Vupertala. On neće da dâ nikakve podatke o vojnoj dislokaciji.

8. mart 1943.
[Gračac, kod Prozora]

Tito

*A-CK SKJ, Fond CK KPJ-KI, reg. br. 1943/81.*

*Prevod s ruskog*

# [IZVRŠNOM KOMITETU KOMUNISTIČKE INTERNACIONALE]

*Tajno*

II

Na sektoru Mostar – Konjic – G[ornji] Vakuf operacijama neposredno rukovodim ja. Imam na raspolaganju 20 000 boraca, pravih heroja.[269] Naš cilj je: razbiti neprijateljski obruč i spasti 5000 ranjenih drugova.[270] Ali pošto dosad nismo uspjeli da zauzmemo Konjic, moraćemo da ovladamo planinskim masivom Prenj i da najtežim putem prenosimo ranjenike. Tenkove i 6 baterija haubica moramo da uništimo zbog nedostatka puta. Sa sobom ćemo ponijeti 20 topova malog kalibra i oko 80 teških minobacača. Drugi naš cilj jeste: uništiti četnike u Crnoj Gori, Hercegovini i Sandžaku, mobilisati sve sposobne muškarce u našu vojsku i preduzeti novo nastupanje s tom vojskom. Nijemci odvode sve odrasle muškarce i žene i šalju u Njemačku. Oni zalaze po kućama i noću odvode ljude, hvataju ih na ulici itd.

8. mart 1943. Tito
[Gračac, kod Prozora]

*A-CK SKJ, Fond CK KPJ-KI, reg. br. 1943/81.* *Prevod s ruskog*

# ŠTABU VII NAR[ODNO]OSL[OBODILAČKE] UDARNE HRVATSKE DIVIZIJE

Poslije neuspješnih pokušaja neprijatelja da koncentričnim dejstvom opkoli glavninu naše vojske i ugrozi naše ranjenike na prostoru Glamoč – Livno – Imotski – Prozor, Vrhovni štab je donio odluku da glavnim snagama naše vojske preduzme kontraofanzivu opštim pravcem: Rama – Boračko jezero – Ulog – Foča. Ta naša ofanziva je već u toku i povoljno se razvija. Naše snage nalaze se već u ofanzivnom nastupnom pokretu označenim pravcem.

Vaša divizija u sastavu: VII i XVI brigada, zajedno s X hercegovačkom brigadom, dodijeljenom iz III udarne divizije, ima sljedeći zadatak:

1) Kao desna nastupna kolona nadirati pravcem: Jablanica – Glogošnica – Kobilje polje – Jasenjani – Ravni – Podgorani – Gornje Zimlje – Donje Zimlje – Lakat – sjeveroistočni dio Nevesinjskog polja, izbijajući na prostor Kifino Selo – Plužine, odakle se kretati dalje u jugoistočnom pravcu, a prema razvoju situacije i naknadnim direktivama ovoga štaba.

2) Kao desna nastupna kolona imate zadatak da zaštitite desni bok naše glavne kolone od pravca Mostara i od Nevesinja i da suzbijete svaki pokušaj neprijatelja da pravcima Donje Zimlje – Lokva – Velika Poljana, Nevesinje – Kljuni – Luka – Kruševljani, Nevesinje – Kifino Selo – Ulog ugrozi desni bok naše glavne kolone. Naročito na ova dva posljednja pravca neprijatelj će vjerovatno pokušati da izvrši ispad iz Nevesinjskog polja jačim snagama, što vi morate suzbiti.

3) Razbuktati i raširiti opšti narodni ustanak u Hercegovini protiv okupatora i njegovih slugu četnika i ustaša, mobilišući, prvenstveno na dobrovoljnoj bazi, svo za borbu sposobno ljudstvo. Sve novomobilisane organizovati i formirati u partizanske jedinice, popunjavajući pri tom vaše brigade i bataljone odabranim borcima. Za formiranje novomobilisanih jedinica nastojati da se za njihovo jezgro uzme neka starija partizanska jedinica, odnosno grupa boraca, koja će ih što prije vojnički i politički učvrstiti i osposobiti za sve vrste borbenih zadataka. Sve ovakve jedinice biće privremeno pod vašom komandom i dobijaće od vas zadatke.

4) Nastojati da stvorite što veći slobodni teritorij, na kome odmah organizovati narodnooslobodilačku vlast, ostavljajući narodnooslobodilačke odbore.

5) Za vašom divizijom odnosno kolonom biće svakako upućen jedan dio naših ranjenika. Zato, pored navedenog, vi imate svetu dužnost da o ovim ranjenicima povedete brigu, i to kako o njihovom smještaju i ishrani tako i o njihovom obezbjeđenju svagda i u svim prilikama.

6) Na pravcu vašeg nadiranja do sela Ravni sadejstvovaće vam naša artiljerija s tenkovima, i to dolinom Neretve, cestom do Grabovice, olakšavajući vam na taj način vaše brzo prodiranje predviđenim pravcem.

Na prostoru Karaula – Grabovica već su izbile prethodnice Dalmatinske divizije, koje na ovom dijelu Neretve imaju podići most za svoje svrhe. S ovom divizijom odmah uspostaviti vezu i istu neprekidno održavati. Vjerovatno je da će izvjesne jedinice Dalmatinske divizije slijediti za vašom kolonom, što će biti naknadno odlučeno i vi ćete o tome biti blagovremeno obaviješteni preko Štaba Dalmatinske divizije, koji se za sada još nalazi na desnoj obali Neretve.

7) U označenom pravcu vašeg dejstva imaćete za glavnog neprijatelja četničke bande, i to kako njihove terenske jedinice tako i one četničke snage koje su dovedene iz Crne Gore za borbu protiv nas. Prema vođama i starješinama ovih bandi (vodnicima, komandirima i komandantima, kao i intendantima – to [su] većinom sve bivši jugoslovenski oficiri, podoficiri i žandarmi i ostali bivši činovnici) biti bez milosti i poslije kratkog saslušanja i pribavljanja podataka od istih, likvidirati ih na licu mjesta. Prema onim zarobljenicima kod kojih se ustanovi da su zavedeni, prevareni, prisilno mobilisani i nalaze se odskora u četničkim redovima, uzeti pravilan stav i nastojati da se svi ovakvi što više prime u naše jedinice. Zarobljenike ne puštati kućama, jer će ih njihove vođe naknadno mobilisati i uvesti u borbu protiv nas.

8) Povezati se odmah sa svim našim terenskim jedinicama i odredima ukoliko se oni nalaze u zahvatu vašeg dejstva. Ukazati im moralnu podršku i vojničku pomoć. Nastojati da se ovakve jedinice umnože i brojno ojačaju.

9) U korijenu uništiti svaku četničko-uštašku organizaciju ma kakve vrste ona bila.

10) Vezu s nama održavati na pravcima: Gornje Zimlje – Lokva – Velika Poljana, Nevesinje – Kljuni – Luka – Kruševljani i na pravcu Nevesinje – Kifino Selo – Ulog. Čim izbijete u Gornje Zimlje, Nevesinjsko polje i oko Kifinog Sela, pošaljite nam pismene izvještaje po sigurnim kuririma – odnosno odjeljenjima za vezu, dobrim poznavaocima terena.

11) Ishrana vaših jedinica na terenu: dobrovoljnim prilozima, konfiskacijom od narodnih neprijatelja i rekvizicijom. To važi i za ranjenike. Kraj kroz koji prolazite je prilično bogat, naročito Nevesinjsko polje, gdje su uslovi za ishranu naročito povoljni.

12) Karakteristika vašeg rada: vaš rad ima se karakterisati najvećom brzinom i energijom. Vi morate hitati i nastojati da se što prije probijete u Nevesinjsko polje. Najzad, pošto je naša glavna kolona već u pokretu, vi trebate što prije izbiti u njenu visinu da biste zaštitili njen desni bok. U stvari, trebate i prethoditi odnosno biti istaknuti naprijed u odnosu na našu glavnu kolonu, jer ćete na taj način najbolje izvršiti svoj zadatak.

Prema neprijatelju u borbi ispoljiti najveću ofanzivnost, bezobzirnost, drskost i nasrtljivost, uništavajući njegovu živu silu i rastrojavajući njegove jedinice. Da bi ovo postigli, trebate ispoljiti u svakom susretu s neprijateljem brzo manevrovanje, dejstvujući na njegove bokove i pozadinu.

Vaša VII brigada već se nalazi na lijevoj obali Neretve, dok će vaša XVI brigada stići sutra do zore kod Jablanice, gdje ćete je prihvatiti i uzeti pod svoju komandu.

Što se tiče X hercegovačke brigade, odmah ćemo danas narediti Štabu III divizije da vam ovu brigadu uputi najhitnije preko Jablanice u sastav vaše kolone. Ne čekajući da stigne X hercegovačka brigada, vi ćete s ove dvije vaše brigade preduzeti odmah nastupni pokret naprijed označenim pravcem. Pokret izvršite u vidu nastupnog marša, isturajući ispred sebe na većoj daljini izviđačke čete, koje će blagovremeno ispred vas izbijati na pojedine prevoje, ovladavati važnim tačkama i dostavljati vam potrebne podatke o neprijatelju i zemljištu.

Pokret i namjere držati u najvećoj tajnosti. Ovo naređenje je strogo povjerljive prirode i ni u kom slučaju ne smije pasti neprijatelju u ruke. Prijem naređenja potvrdite.

U prilogu vam dostavljamo šifru za vaš prijemnik, po kojoj ćemo vam dostavljati radio-vezom potrebna naređenja.

Izvršenju dobijenog zadatka pristupite odmah.

Smrt fašizmu – sloboda narodu!

9. mart 1943. — Vrhovni komandant
[Gračac, kod Prozora] — Tito

*A-VII, Fond NOR, kut. 7, reg. br. 2-2.*

## ŠTABU IV OPERAT[IVNE] ZONE [ŠTABU DEVETE DALMATINSKE NARODNOOSLOBODILAČKE UDARNE DIVIZIJE]

Najhitnije podignite most na Neretvi na najpogodnijem mjestu između Karaule i Grabovice. Preko toga mosta će se prebacivati vaše snage i ranjenici na lijevu obalu Neretve. Podizanje mosta obezbijedite mostobranom jačih snaga.[271] Povedite sa sobom sve novomobilisane drugove.

9. mart 1943. Tito, s.r.
[Gračac, kod Prozora]

*A-VII, Fond NOR, kut. 14, reg. br. 47-2.*

# DRUGU VELJKU [PAVLU ILIĆU, POMOĆNIKU NAČELNIKA VRHOVNOG ŠTABA NOV I POJ]

Naređenje druga Terzića za raspored naših trupa kod Prozora treba donekle korigirati.[272]

1) S obzirom na situaciju kod sela Rumboci i Vilića Guvno, gdje je moguće da neprijatelj još u toku današnjeg dana ovlada Šćitom, trebalo bi Kočino [Popovića] desno krilo povući više natrag, jer u protivnom slučaju njegove bi se jedinice na desnom krilu mogle naći odsječene od glavne komunikacije Prozor – Rama.

2) Da bi se mogao efikasnije zaštititi pravac Šćit – Prozor potrebno je da se zaposjedne brdo Kolivret iznad Šćita. U slučaju odstupanja naših jedinica, Kočino desno krilo treba da odstupa kosama s obe strane druma Prozor – Rama; dolinom Rame treba da štiti pravac odstupanja najmanje jedan dobar bataljon sa svim potrebnim alatom za rušenje mostova.

3) Bolesne i ranjene, ukoliko se ne bi uspjelo da ih se evakuiše drumom, treba prebaciti preko Kostajnice prema Rami.

4) Svu puščanu i ostalu municiju evakuisati iz Prozora.

Smrt fašizmu – sloboda narodu!

10. mart 1943. u 3,25 sati
[Gračac, kod Prozora]

Vrhovni komandant
Tito

*A-VII, Fond NOR, kut. 7, reg. br. 4/3-2.*

## ŠTABU II PROL[ETERSKE UDARNE] DIVIZIJE

Produžite energično nadiranje. Prva proleterska [brigada] mora još ostati na dosadašnjem zadatku prema Konjicu.[273] Ukazaćemo pomoć Sedmoj hrvatskoj brigadi u toku sutrašnjeg dana.[274]

[11. mart 1943,
rejon Jablanica]

Tito

*A-VII, Fond NOR, kut. 731,*
*reg. br. 5-9*

# [IZVRŠNOM KOMITETU KOMUNISTIČKE INTERNACIONALE]

Devetog marta razbijena njemačko-talijanska i ustaško-četnička grupa na liniji Konjic – Ostrožac – Ivan-sedlo. Neprijatelj odbačen nazad u grad Konjic i na Ivan-sedlo[275] pretrpjevši ogromne gubitke. Tačni podaci slijede. Jedinice jedne naše divizije i dalje nastupaju južno od Konjica[276] prema Nevesinju. Na ovom sektoru četnici Draže Mihailovića do sada pretrpjeli vrlo velike gubitke.[277] Stotine mrtvih ostavljaju za sobom. Do sada zarobljeno oko 200 četnika. Jedna četa četnika sama se predala u zarobljeništvo i odmah stupila u našu vojsku. To su mobilisani seljaci iz Crne Gore, koji govore da su ih mobilisali [20] februara pod vidom borbe protiv Muslimana. Mihailovićevi četnici mobilisali sve muškarce od 16 do 60 godina. Svi oni pričaju da se mobilizacija vrši prisilno i pomoću Talijana, uz užasan teror nad stanovništvom. U svakom četničkom bataljonu nalazi se po jedna takozvana štapska četa, koja se sastoji od starih, organizovanih jugoslovenskih četnika, od žandarma, policajaca i drugih starih neprijatelja naroda. Te čete bandita primoravaju prisilno mobilisane seljake, pod prijetnjom strijeljanja njih samih ili njihove rodbine — da se bore protiv naše vojske.

13. mart 1943. Valter
[Boračko jezero]

*A–CK SKJ, Fond CK KPJ–KI, reg. br. 1943/83.* *Prevod s ruskog*

# ŠTABU II PROL[ETERSKE UDARNE] DIVIZIJE

Jutros je prošla za vama Hercegovačka brigada, koja će od [sela] Borci skrenuti preko [sela] G[ornje] Zimlje za Nevesinjsko polje, kao i tri bataljona Prve proleterske – na vašem raspolaganju za dalje prodiranje.

Hitno javite kakva je situacija.

[15. mart 1943,
Boračko jezero]

*A–VII, Fond NOR, kut. 731, reg. br. 5–9.*

# [IZVRŠNOM KOMITETU KOMUNISTIČKE INTERNACIONALE]

Na sektoru Mostar – Konjic borba se nastavlja i dobija sve žešći karakter. Kod Konjica, na desnoj obali rijeke Neretve, Nijemci i četnici su 12. marta bili potpuno razbijeni. Poginulo oko 300 Nijemaca i četnika. Druga divizija Peka Dapčevića produžava nastupanje, i razbivši četnike kod sela Borci zauzela Glavatičevo na rijeci Neretvi.[278] Zarobljeno 220 četnika; 120 prisilno mobilisanih četnika odmah stupilo u našu vojsku. Mnogobrojna njemačka i talijanska avijacija svakodnevno baca stotine tona bombi. Sva sela koja smo mi oslobodili neprijatelj uništava zapaljivim bombama. Dva mjeseca nismo imali mira nijedan dan. Sunčani dani odgovaraju neprijateljskoj avijaciji.[279]

Ponovo smo zaplijenili veliku količinu četničkih materijala koji se odnose na saradnju s okupatorima u ovim operacijama. Četnici, Nijemci, Talijani i ustaše – to je sada jedan neprijateljski tabor. Iz dokumenata se vidi da je mnogo prije napada okupatora na našu oslobođenu teritoriju sklopljen sporazum s Dražom Mihailovićem, uz saglasnost jugoslovenske vlade u Londonu, o zajedničkom dejstvu u ovoj ofanzivi na nas sa ciljem potpunog uništenja Narodnooslobodilačke vojske. Šaljemo vam te dokumente i molimo da učinite sve kako bi ta odvratna jugoslovenska fašistička banda u Londonu bila likvidirana i raskrinkana kao pravi saveznik okupatora.[280]

Mi smo u veoma teškom položaju. Borimo se već 2 mjeseca da spasemo živote naših 5000 ranjenih boraca. Savlađujemo užasne teškoće pri prebacivanju ovih ranjenika za našim jedinicama, koje u neprekidnim borbama razbijaju neprijateljski obruč koji se uvijek ponovo stvara.

Četnička propaganda neprijateljski se odnosi prema Sovjetskom Savezu. To je prava fašistička banda, koja se služi Gebelsovim rječnikom.

[16] mart 1943.
[Rejon Boračkog jezera]

Valter

*A–CK SKJ, Fond CK KPJ–KI, reg. br. 1943/84.*

*Prevod s ruskog*

# EKONOMSKOM ODSJEKU VRHOVNOG ŠTABA

Posljednjih dana primijećeno je kod izvjesnih jedinica da pojedini drugovi, tražeći hranu po selima, zalaze po kućama, otimaju i pljačkaju bez obzira na imovno stanje i politički stav tih sela prema našoj borbi. To se događa kako u selima u kojima postoje NOO tako i u onima gdje još nije uspostavljena narodna vlast. NOO-e, kao predstavnike narodne vlasti u oslobođenim selima, ne pita niko od ovih drugova bar za obavještenja o prilikama u odnosnim selima. U ovome naročito prednjače intendanti raznih jedinica, komora, bolnica, kao i pojedinci, koji se bez znanja i odobrenja svojih starješina odvajaju od svojih jedinica u cilju pribiranja hrane za sebe lično. Takvi postupci nisu svojstveni našoj vojsci, koja je uvijek istupala pred narodom kao pravi oslobodilac i zaštitnik. Ovakvi postupci predstavljaju zločine najveće vrste. Po do sada prijavljenim slučajevima, povedena je istraga i krivci će biti primjerno kažnjeni.

Da se ubuduće ne bi ponavljali ovakvi i slični istupi, koji škode ugledu naše vojske i očevidno štete interesima naše borbe,

NAREĐUJEM

1) Pribiranje živežnih namirnica na terenu, kako za ljudstvo tako i za stoku, ima se vršiti putem dobrovoljnih priloga, rekvizicijom i konfiskacijom od narodnih neprijatelja, i to uvijek komisijskim putem, preko NOO–a, ako oni već postoje u odnosnim selima. Ove komisije određuju se zapoviješću štabova divizija, brigada (eventualno detašovanih bataljona – baterija) i upućuju se blagovremeno na teren u određene rejone. Komisije snose punu odgovornost za savjesnost i pravilnost u radu. One treba da imaju pismeno ovlašćenje pretpostavljenog štaba. Dakle, nikakva nabavka hrane ne može se izvršiti drugim putem osim komisijskim i [od] za to naročito određenih komisija dotičnih jedinica.

2) Najstrože se zabranjuje da pojedinci prikupljaju namirnice bilo za sebe bilo, navodno, za svoje jedinice. Ne smije se zalaziti po kućama i tražiti hrana i druge potrebe bez znanja i pismenog ovlašćenja svojih pretpostavljenih.

Nadležne starješine staviće do znanja svojim jedinicama da se borci ne smiju udaljavati iz svojih jedinica bez znanja i pismenog odobrenja svojih pretpostavljenih. Svagda, i u svim prilikama, svaki

starješina mora znati gdje su mu borci – na kakvoj dužnosti i kakvom zadatku. Na taj način pojačaće se kontrola i nadzor nad ljudstvom i pojedinci neće moći lutati po selima i vršiti ovakve ispade.
3) Svi oni koji se uhvate odnosno za koje se dokaže da su pljačkali, krali, otimali i nasilno prikupljali hranu iz pojedinih kuća, biće strijeljani pred strojem za primjer drugima.

Jednom zasvagda treba shvatiti, i tako postupiti, da se hrana ima prikupljati komisijskim putem i da se pribavljena hrana raspoređuje i dijeli jedinicama odnosno borcima jednovremeno, u njihovim osnovnim jedinicama. Za to postoje intendantski organi pojedinih jedinica, i tako ima biti sprovedena organizacija ishrane na terenu iz mjesnih sredstava.

Prednju naredbu saopštiti svim borcima, komandirima, komandantima i politkomesarima i po istoj ubuduće postupiti. Prijem naredbe potvrdite.

Smrt fašizmu – sloboda narodu!

17. mart 1943.
[Rejon sela Glavatičeva]

Vrhovni komandant
Tito

*A–VII, Fond NOR, kut. 13, reg. br. 5–4.*

# [IZVRŠNOM KOMITETU KOMUNISTIČKE INTERNACIONALE I RADIO-STANICI »SLOBODNA JUGOSLAVIJA«]

Molimo da objavite preko »Slobodne Jugoslavije« ovo saopštenje radi kamuflaže našeg štaba jer su Nijemci saznali da se ja nalazim kod Konjica i koncetrišu sve svoje snage kako bi nas uništili:

Komandi druge grupe Narodnooslobodilačke vojske – sektor Konjic – Mostar. Već dva dana mi vas slušamo, ali vaša stanica ne odgovara. Radite ponovo na starim talasima, dok ne uspostavimo vezu na novim talasima. Ja sam se srećno probio sjeverno od planine Bitovnje.

17. mart 1943. Tito
[U rejonu sela Glavatičeva]

*A–CK SKJ, Fond CK KPJ–KI, reg. br. 1943/85.* *Prevod s ruskog*

[IZVRŠNOM KOMITETU KOMUNISTIČKE INTERNACIONALE]

Naše jedinice nastavljaju uporne borbe na sektoru Konjic – Mostar na lijevoj obali rijeke Neretve. Svi napadi Nijemaca u namjeri da zauzmu uzvišenje iznad rijeke Neretve i komunikacije Konjic – Mostar odbijeni uz velike gubitke po neprijatelja. Na sektoru Nevesinje – Glavatičevo 15. [marta] noću razbijene četničke bande Mihailovića. Zaplijenjeno: 2 minobacača, 3 teška mitraljeza i drugog materijala. Četnici imali velike gubitke.

Glavni štab Hrvatske izvještava:

Jedanaestog marta naše jedinice srušile jedan tromotorni talijanski bombarder. Jedinice Pete operativne zone prvih dana marta uništile 3 voza na liniji Zagreb – Sušak: jedan je oklopni voz. Poginulo 60 Talijana i nekoliko zarobljeno.

17. mart 1943. Valter
[U rejonu sela Glavatičeva]

*A–CK SKJ, Fond CK KPJ–KI, reg. br. 1943/86.* *Prevod s ruskog*

# ŠTABU I [PROLETERSKE UDARNE] DIVIZIJE

Najhitnije uputite dva bataljona I proleterske brigade za Glavatičevo.[281]

18. mart 1943.
[Glavatičevo]

Tito, s.r.

*A–VII, Fond NOR, kut. 14, reg. br. 20–2.*

# [IZVRŠNOM KOMITETU KOMUNISTIČKE INTERNACIONALE]

Sedamnaestog marta na sektoru Konjic – Ostrožac Nijemci preduzimali snažne napade na naše položaje. Svi napadi odbijeni uz velike gubitke po neprijatelja.[282]

Nastavljajući svoje nastupanje, jedinice naše Druge divizije 17. marta potpuno razbile glavne četničke snage na planini Lipjeta – Tisme kod Nevesinjskog polja. Ubijeno 300 četnika i oko 300 ranjeno. Zaplijenjeno: 7 teških minobacača, 6 teških mitraljeza i 5 puškomitraljeza, 100 konja s ratnim materijalom i municijom. Zarobljeno 70 četnika. Poznati izdajnik Bajo Stanišić, koji je komandovao ovim frontom, jedva se spasao, ostavivši doručak netaknut. Osim četnika, zarobljeno je 10 talijanskih vojnika koji su rukovali minobacačima. Nastavljajući gonjenje razbijenog neprijatelja, naše jedinice zauzele Kruševljane i nekoliko drugih naseljenih mjesta u Nevesinjskom polju.[283]

Glavni štab Hrvatske izvještava: naše jedinice[284] rastjerale četničku stražu na željezničkoj pruzi Knin – Gračac i srušile najveći vijadukt Bender, zbog čega pruga Split – Zagreb neće moći da radi najmanje 6 mjeseci. Osim toga, naše jedinice zauzele željezničke stanice Raduč i Sv. Rok, pri čemu je zaplijenjeno 60 pušaka i 2 puškomitraljeza.

Jedna krajiška brigada ponovo zauzela Drvar i Bosanski Petrovac.

18. mart 1943. Valter
[U rejonu sela Glavatičeva]

*A-CK SKJ, Fond CK KPJ-KI, reg. br. 1943/87.* *Prevod s ruskog*

## ŠTABU I PROLET[ERSKE] BRIGADE (DRUGU PLAVOM [MIJALKU TODOROVIĆU] I MILOJU [MILOJEVIĆU])[285]

S vaša dva bataljona obrazujte jednu nastupnu kolonu koja ima da nadire pravcem: Međe – Krupac – Lađanica – Janjina – Vranješina – Živanj – Vilišta – Uzriječje – Javorak – Jezero – Ulog, sa zadatkom: da očistite taj pravac od četničkih bandi, da izbijete na cestu Ulog – Nevesinje, da zauzmete Ulog i držite ovu važnu tačku u svojim rukama. Pri zauzeću Uloga obuhvatite ga sa južne strane izbijajući prethodno na Panduricu. Po izbijanju na Ulog, ovladajte objema obalama Neretve, uhvatite vezu sa srednjom kolonom, koja nadire desnom obalom Neretve prema Oblju. S ovom kolonom možete preko Neretve održavati stalnu vezu.

Imajte u vidu da prema Nevesinjskom polju nadiru 4 brigade kao zasebna udarna grupa, tj. desno od vas, te je, prema tome, vaš desni bok iz tog pravca obezbijeđen.[286]

Vaša kolona biće pod neposrednom komandom Štaba II divizije, s kojim odmah uhvatite vezu i saopštite mu ovo naše naređenje.

Smrt fašizmu – sloboda narodu!

19. mart 1943. — Vrhovni komandant
[Glavatičevo] — Tito

*A-VII, Fond NOR, kut. 7, reg. br. 10–2.*

# [IZVRŠNOM KOMITETU KOMUNISTIČKE INTERNACIONALE]

Za vrijeme borbe kod mjesta Glavatičeva naše jedinice zarobile takozvanu kulturnu omladinsku nacionalnu četničku grupu (agitprop) Draže Mihailovića i to: Petra Vukmirovića, Mitra Vidića, Nika Đurića, policijskog agenta s Cetinja, Đorđa Vukčevića, Božidara Delevića i Kučovića. Oni izjavljuju slijedeće: Nas je poslao Draža Mihailović sa zadatkom da vodimo velikosrpsku nacionalnu propagandu. Pošli smo pravo iz Mihailovićevog štaba zajedno s četničkim jedinicama upućenim u Bosnu protiv partizana. Mihailovićev štab se nalazi u Lipovu, blizu Kolašina. Štab je isti kao i ranije: Draža Mihailović, načelnik štaba potpukovnik Pavlović, kapetan Negotinac (Mitić), politički rukovodioci Dragiša Vasić i profesor Žujević. U Mihailovićevom štabu nalazi se još oko 25 engleskih oficira u srpskoj nacionalnoj nošnji. Njihov starješina je jedan potpukovnik, koji je lično izjavio da je on predstavnik engleske vlade.[287] Među njima se nalazi i onaj kapetan Hadson – nadimak Marko – koji je dolazio kod nas još u Užicu i za koga su četnici govorili da smo ga mi ubili.[288]. I Mihailović i engleski oficiri sastaju se često s predstavnicima talijanskih vlasti. Stalnu vezu s Talijanima održava kapetan Rakočević.

Svaki četnički bataljon osim svog komandanta ima i jednog talijanskog komandanta, koji kontroliše bataljon i izdaje iz magacina namirnice i municiju.

19. mart 1943.
[U rejonu sela Glavatičeva]

Valter

*A-CK SKJ, Fond CK KPJ-KI, reg. br. 1943/88.*

*Prevod s ruskog*

# [ŠTABOVIMA OPERATIVNE GRUPE DIVIZIJA VRHOVNOG ŠTABA NOV I POJ]

Zapaženo je da u posljednje vrijeme mnoge naše jedinice troše, nesrazmjerno svrsi i težini zadataka, velike količine municije.

Svim borcima i starješinama dobro je poznato šta znači ostati bez municije. To naročito dobro znaju oni drugovi koji su vodili prošle godine borbe u Sandžaku, kada smo plaćali jedan puščani metak 14 lira.

Dalje, treba imati na umu da sadašnjim i sljedećim operacijama protiv četničkih bandi nećemo uskoro doći do nekih većih količina municije i oružja, zato što su četnici u tome veoma siromašni.

Zato za izvjestan duži period sljedećih ratnih operacija treba računati samo s onom količinom municije koju sada imamo u našim jedinicama.

Iz navedenih razloga treba sprovesti najveću štednju municije u svim jedinicama.

Da bi se ova štednja sprovela

NAREĐUJEM

1. U borbi vatru ne otvarati, sem kad se mora. Najbolje bi bilo vatru uopšte ne otvarati do dolaska na jurišno odstojanje, kada je potrebno upasti samo bombama u neprijateljski položaj.

Najveći se rezultati u današnjim borbama postižu manevrima – obuhvatima i obilascima, ugrožavajući neprijateljsku pozadinu i komunikacije, prinuđavajući ga da se odrekne dalje borbe i da se povuče. Zato se brzim i iznenadnim manevrisanjem zamjenjuju dugi vatreni napadi, koji traže veliki utrošak municije, bez vidnih rezultata.

Dakle, brzim i iznenadnim menevrima – pokretima na neprijateljske bokove i pozadinu zamijenićete duge vatrene napade i uštedjeti municiju.

U noćnim napadima, prepadima i zasjedama troši se srazmjerno mnogo manje municije, zato redovno primenjivati ove načine dejstva.

2. Kad se već mora otvoriti vatra na neprijatelja, onda je otvoriti što docnije, iz sljedećih razloga:

– postiže se iznenađivanje neprijatelja i moralno deluje na njega, izaziva strah i neizvjesnost,

– tačnije se gađa i, prema tome, veći se gubici nanose neprijatelju,

– postiže se tajnost svojih namjera i svog borbenog rasporeda, štedi se municija.

Zato vatru ne otvarati preko granica sljedećih odstojanja:

– puškom do 300 metara,
– strojnicom – automatskom puškom do 200 met[ara],
– puškomitraljezom do 500 met[ara],
– mitraljezom do 1000 met[ara],
– lakim bacačem do 200 met[ara],
– teškim bacačem do 2000 met[ara],
– protivtenkovskim topom 37 mm do 300 met[ara],
– pješadijskim topom 37 mm do 500 met[ara],
– protivkolskim [topom] 47 mm do 500 met[ara],
– brdskim topovima 65 mm i 75 mm do 3000 met[ara].

Ovo samo onda kad se cilj dobro vidi, osmatranje gađanja dobro i pogađanje sigurno.

Pored ostalog, prema težini i vrsti zadatka treba približno proračunati (naročito kod topova) koliko zrna treba utrošiti u projektivanoj akciji.

3. Municiju čuvati u bojnim komorama, uvijek dovoljno obezbijeđenim kako od eventualnog neprijateljskog dejstva tako i od vlage i od atmosferskih nepogoda uopšte.

Odmah po prijemu ovog naređenja dostavite nam pregled stanja municije u vašoj diviziji po brigadama. – Prijem naredbe potvrditi.

[21. mart 1943,
Glavatičevo]

Vrhovni komandant
Tito

*A-VII, Fond NOR, kut. 709, reg. br. 4–1 a.*

## ŠTABU III [NARODNOOSLOBODILAČKE UDARNE] DIVIZIJE

Javljajte se svakog dana. Pošaljite popis Talijana s podacima.[289]

[21. mart 1943,
Glavatičevo]

Tito, s.r.

*A-VII, Fond NOR, kut. 14,*
*reg. br. 41/2.*

ŠTABU I [PROLETERSKE UDARNE] DIVIZIJE

Hitno uputite VII krajišku brigadu pravcem: Glavatičevo – Zabrđani – Doljani – Polja, gdje će primiti zadatak od II divizije.[290]

Saopštite XVI brigadi da najhitnije krene lijevom obalom Neretve za Ulog za smjenu proletera.[291]

22. marta [1943,
u rejonu sela Glavatičeva]

Tito, s.r.

*A-VII, Fond NOR, kut. 14, reg. br. 24–2.*

# ŠTABU II [PROLETERSKE UDARNE] DIVIZIJE

*Hitno*

Šaljemo vam VIII krajišku i dva bataljona I proleterske u pomoć. Vi odmorite vaše jedinice i sačekajte dolazak ovih pojačanja, kada ćete poduzeti opšti napad.[292]

22. mart [1943, u rejonu sela Glavatičeva]

Tito, s.r.

*A-VII, Fond NOR, kut. 14, reg. br. 23–2.*

ŠTABU I [PROLETERSKE UDARNE] DIVIZIJE

Saopštite Pavlu Pekiću da zarobljene oficire uputi za Glavatičevo, gdje će se smjestiti.

22. mart [1943, rejon sela Glavatičeva] — Tito

*A-VII, Fond NOR, kut. 10, reg. br. 30-1.*

# [IZVRŠNOM KOMITETU KOMUNISTIČKE INTERNACIONALE]

Naše jedinice 19, 20. i 21. marta vodile uporne borbe kod Konjica, Kalinovika i Nevesinja.[293] Odbivši sve napade njemačkih, talijanskih, četničkih i ustaških jedinica kod Konjica, jedinice naše Sandžačke brigade nanijele neprijatelju velike gubitke i uništile jedan tenk od 32 tone.

Produžavajući svoje nastupanje jedna jedinica naše Druge divizije približila se mjestu Kalinovik, gdje se sada vode veoma krvave borbe sa četnicima Draže Mihailovića i s talijanskim jedinicama.[294] Devetnaestog, 20. i 21. marta Treća udarna divizija Pera Četkovića, u sadejstvu s jednom jedinicom Druge divizije, potpuno je razbila talijansko-četničke jedinice u Nevesinjskom polju i podišla Nevesinju na 4 kilometra, opkolivši ovaj grad. Za vrijeme ovih borbi naše jedinice su u neodoljivim napadima zauzele sva uzvišenja do 1750 metara i utvrđenje. U ovim borbama ubijeno 300 talijanskih vojnika i četnika. Zarobljeno 80 četnika i 38 talijanskih vojnika. Zaplijenjeno: 20 minobacača, 31 teški mitraljez i puškomitraljez, ogromne količine municije, 102 konja s raznim ratnim materijalom itd.[295] U ovim borbama naročito se istakla V crnogorska brigada, koja je sama razbila 2000 talijanskih vojnika i četnika zaplijenivši 15 minobacača i 20 teških mitraljeza. Ova herojska brigada već je 6 nedjelja bez odmora u neprekidnim borbama kod Prozora, kod Konjica, na Ivan-sedlu itd. Ona je u tim borbama pokazala čudo od hrabrosti, izdržljivosti i samoodricanja, i pored velikih žrtava u borbi s udruženim neprijateljima, nanoseći im ogromne gubitke.

Štab Prvog bosanskog NOU korpusa izvještava: Naše jedinice, pored B[osanskog] Petrovca i Drvara, oslobodile B[osansko] Grahovo i Podgrmeč.[296] Sada se vode borbe kod Bihaća, Glamoča, Livna i Knina, kod Mrkonjić-Grada. Peta Kozaračka NOU brigada zauzela Dobrljin.[297] Zarobljeno 90 domobrana i 40 oficira i velika količina ratnog materijala; 85 domobrana i jedan oficir stupili dobrovoljno u redove naše vojske.

[22. mart 1943, rejon sela Glavatičeva]

Vrhovni komandant
Tito

*A-CK SKJ, Fond CK KPJ-KI, reg. br. 1943/97.*

*Prevod s ruskog*

ŠTABU II PROL[ETERSKE] DIVIZIJE

Zauzeli smo Nevesinje. Razbijene četnike gonimo. Veliki plijen u Nevesinju.*

[23. mart 1943, rejon sela Odžaka] — Tito

*A-VII, Fond NOR, kut. 731, reg. br. 5-9.*

* O zadobijenom plijenu u Nevesinju vid. na str. 161. – *Red.*

# [IZVRŠNOM KOMITETU KOMUNISTIČKE INTERNACIONALE]

Dvadeset drugog marta jedinice naše [Treće] divizije, [Peta] i Četvrta crnogorska brigada, poslije višečasovnih upornih borbi, zauzele grad Nevesinje. Pao nam je u ruke ogroman ratni materijal, koji se još prebrojava. Talijansko-četničke jedinice potpuno razbijene i povlače se.

*Dva bataljona Prve proleterske brigade razbila su dvije četničke brigade i zauzeli mjesto Ulog, na komunikaciji Nevesinje – Kalinovik. Imamo mnogo zarobljenika.

23. mart 1943. Valter
[U rejonu sela Odžaka]

*A-CK SKJ, Fond CK KPJ-KI, reg. br. 1943/89.* *Prevod s ruskog*

# ŠTABU TREĆE [NARODNOOSLOBODILAČKE] UDARNE DIVIZIJE

Primili smo vaš izvještaj o zauzeću Nevesinja.

Sada vi treba da preduzmete slijedeće:

1) Obezbijediti se od pravca Mostara jačom jedinicom i spriječiti svaki pokušaj prodora od Mostara k Nevesinju. Taj pravac, s obzirom na jake prirodne položaje, lako je zatvoriti i braniti. Za nas je osjetljiviji pravac Bijelo Polje – Zimlje, i to kako onaj preko Rujišta za G[ornje] Zimlje tako i onaj preko Prijevorca za D[onje] Zimlje. Morate obratiti pažnju na oba ova pravca – prelaza iz Bijelog Polja u Zimlje, pošto s tog pravca mogu četničke bande najlakše i najbrže upasti u sjeverni dio Nevesinjskog polja, tj. u pozadinu vaše divizije. Mi ćemo vjerovatno za zatvaranje ovih pravaca upotrijebiti brigade Dalmatinske divizije čim se odmore i reorganizuju njihove jedinice.

Vi nastavite s gonjenjem i razbijanjem četničkih bandi, koje su se vjerovatno još u manjim grupama zadržale ili prikrile. Ovo vršite s manjim jedinicama, dok vaše glavne snage odmorite, dobro nahranite i pripremite za nove zadatke.

2) Odmah preduzmite mobilizaciju najširih razmjera na dobrovoljnoj bazi. Mobilisati što više ljudstva, prvenstveno omladine. Sve mobilisane odmah uvoditi u brigade, gdje će se najbrže sroditi i prekaliti. Mobilisano ljudstvo dati prvenstveno Hercegovačkoj brigadi, koja može imati do 2000 boraca. Ako izvjestan dio ljudstva pretiče, onda ga dodijeliti V crnogorskoj brigadi. Ne formirati potpuno nove jedinice s potpuno novim ljudstvom. Ako se odlučite na formiranje novih jedinica, onda im za njihovo jezgro dati jednu staru jedinicu iz pojedinih brigada, prvenstveno Hercegovačke. Sve ljudstvo koje je pripadalo bivšim četničkim jedinicama takođe mobilisati i uvrstiti u naše jedinice na dobrovoljnoj bazi. One koji neće da uđu u naše redove pustiti kućama, voditi nad njima naročiti nadzor i kontrolu, zabraniti im ma kakvo udaljavanje iz njihovih sela i staviti im do znanja da će, ako se ma šta primijeti kod njih u radu protiv Narodnooslobodilačke vojske, biti odmah strijeljani.

3) Organizovati narodnu vlast na cijeloj oslobođenoj teritoriji. Obrazovati narodnooslobodilačke odbore. Postaviti komande mjesta u Nevesinju i Kifinom Selu, a ako je potrebno i u drugim većim mjestima. Na ovim dužnostima postaviti sigurne i pouzdane ljude, koji

će biti u stanju da uspostave i učvrste narodnu vlast, kao i da suzbiju svaki uticaj četničkih bandi.

4) Evakuisati iz Nevesinja sav ratni materijal, hranu i ostalo. Pošto je Ulog u našim rukama, smatramo da jedan dio evakuacije možete upraviti k Ulogu, ukoliko je očišćen onaj dio puta od Pandurice do Plužina. Drugi dio evakuacije, naročito hranu i stoku, upraviti prema Glavatičevu, i to naročito sve ono što je namijenjeno za bolnice, I i VII diviziju.

Jedan dio oružja (pušaka, autom[atskog] oružja i municije) dajte Dalmatinskoj diviziji, koja ima nekoliko stotina ljudi bez oružja. Takođe, treba joj dodijeliti nešto odijela i obuće – ako je nađeno u Nevesinju. Ovo treba svakako da dodijelite Dalmatinskoj diviziji da bi je što prije osposobili za nove zadatke. Podnesite nam detaljan izvještaj o zadobijenom plijenu, i to kako o onom u borbama do Nevesinja [tako i poslije te borbe], a posebno o onome što je nađeno u Nevesinju.

5) Odmah organizujte obavještajnu službu na cjelokupnoj oslobođenoj i neoslobođenoj teritoriji Hercegovine. Naročito nastojte da što prije prikupite podatke o stanju i jačini neprijatelja u Gacku, Bileći, Trebinju i Stocu, kao i Mostaru, i o njihovim daljim namjerama. Ove podatke o pomenutim garnizonima dostavite nam najhitnije.

Takođe izvijestite nas kakav su imali odjek kod narodnih masa razbijanje četnika i zauzeće Nevesinja i Nevesinjskog polja, kao i na kakav ste prijem naišli kod Srba, Hrvata i Muslimana. O svemu ovome detaljno nas izvijestite.

Situacija na pravcu II divizije je slijedeća:

Kod Uloga su dva bataljona I proleterske brigade razbili dvije četničke brigade, i to Stolačku i Bilećku, nanijeli im velike gubitke i nagnali ih u bjekstvo. Sada se Ulog nalazi u našim rukama.

Prema Kalinoviku jedinice II divizije izbile su kod Oblja. Kod Kalinovika četnici su koncentrisali jače snage, upravo sve ono što još imaju i što su doveli iz Crne Gore. Tu se nalazi i Pavle Đurišić s vasojevićkim brigadama. Ove četničke bande uporno brane pristupe ka Kalinoviku. Mi smo pojačali II diviziju Sedmom krajiškom brigadom, kao i s ona dva bataljona I proleterske koji su bili kod Uloga, a koje će smijeniti XVI hrvatska brigada. Na taj način mi ćemo imati prema Kalinoviku jače snage kada ćemo preduzeti opšti napad u cilju razbijanja i uništenja kalinovačke četničke grupe.

Što se tiče ranjenika, svi su evakuisani i nalaze se van opasnosti. Sada se u zaštitnici prema Konjicu nalaze dvije brigade I [proleterske] divizije.[298] Sedma divizija sa dvije brigade nalazi se na prostoru Čičevo – Glavatičevo – selo Blace – selo Grušča. Naredili smo [9.] dalmatinskoj diviziji da se rokira u Nevesinjsko polje a na prostoru Pridvorci – Nevesinje.

O svemu nas redovno i najhitnije obavještavajte.

Direktivu za vaš dalji rad u operativnom pogledu daćemo vam naknadno.

Smrt fašizmu — sloboda narodu!

23. mart 1943. Vrhovni komandant

[U rejonu sela Odžaka]

*A-VII, Fond NOR, kut. 7, reg. br. 11-2.*

# POHVALA

Borci, komandiri, komandanti i polit[ički] komesari V crnogorske udarne brigade.

U ovim teškim i sudbonosnim danima, kada su se sve neprijateljske snage, kako okupatorske tako i četničke i ustaške, ujedinile s ciljem da u svojoj velikoj ofanzivi unište našu Narodnooslobodilačku vojsku, borci naše herojske armije napregli su sve svoje snage da osujete ovu paklenu namjeru neprijatelja našeg naroda. U tim teškim i krvavim borbama borci, komandiri, komandanti i polit[ički] komesari naše Narodnooslobodilačke vojske pokazali su sjajne primjere herojstva, samopregora i izdržljivosti. Oni su mogli izdržati ovo veliko iskušenje samo zato što su svjesni svoje velike odgovornosti pred narodom, svoje velike dužnosti prema našim ranjenicima, zbog čijeg su se spasa morali izdržati ovi natčovječanski napori.

Izražavam svoje priznanje i zahvalnost vama, borcima, komandirima, komandantima i polit[ičkim] komesarima V crnogorske udarne brigade, koji ste u bojevima za posljednjih mjesec i po dana, a naročito kod Prozora, Konjica i Nevesinja, pokazali bezgraničnu ljubav prema djelu narodnog oslobođenja, koji ste pokazali divan primjer odvažnosti i upornosti u borbi s neprijateljima naroda. Vi ste, dragi drugovi, pokazali da nosite visoko zastavu slobodarskog i herojskog crnogorskog naroda. Naprijed, drugovi ratnici! U borbu za oslobođenje crnogorskoga naroda, koji stenje pod jarmom talijansko-četničkog ropstva.

23. mart 1943.
[U rejonu sela Odžaka]

Vrhovni komandant
NOV i POJ
Tito

*A VII, Fond NOR, kut. 10, reg. br. 33-1.*

# [IZVRŠNOM KOMITETU KOMUNISTIČKE INTERNACIONALE]

Jedinice Druge [proleterske] divizije poslije upornih borbi zauzele su 23. marta utvrđeno mjesto Kalinovik, na granici istočne Bosne i Hercegovine.[299] Ubijeno 180 četnika, ranjeno 200 i 30 zarobljeno. Zaplijenjena velika količina ratnog materijala, a pored ostalog i 2 haubice s velikom količinom granata. Mi smo imali 35 mrtvih i 100 ranjenih. Četnici potpuno razbijeni i u panici se povlače k Crnoj Gori i Sandžaku.[300]

Deseta hercegovačka brigada razbila je četnike i Talijane u Gornjem Zimlju, blizu Mostara.[301] Zaplijenjeno 5 teških mitraljeza, jedna radio-stanica i 40 konja s ratnim materijalom.

Glavni štab Hrvatske izvještava: Kod Lovinca, na ličkoj željezničkoj pruzi, naše jedinice nekoliko dana vodile uporne borbe s 4. ustaškim zdrugom.[302] Ubijeno i ranjeno 300 ustaša i 33 zarobljeno. Zaplijenjeno 2 topa i 500 granata. Uništena 3 tenka. Jedinice Banijskog NOP odreda napale željezničku stanicu Sunja na pruzi Zagreb–Beograd.[303] Zarobljeno 204 domobrana i 3 oficira. Zaplijenjeno 130 pušaka, 7 puškomitraljeza, 50000 metaka i mnogo ostalog ratnog materijala. Stanica potpuno uništena.

24. mart 1943. Valter
[Romani, kod Kalinovika]

*A–CK SKJ, Fond CK KPJ–KI, reg. br. 1943/90.* *Prevod s ruskog*

ŠTABU I [PROLETERSKE UDARNE] DIVIZIJE

Zauzeli Kalinovik. Gonimo razbijene četnike, Sandžačku brigadu uputite za Kalinovik. Treća krajiška, s jednim članom vašeg štaba, ostaje u Borcima kao zaštitnica prema Konjicu.

24. nart [1943, Romani, kod Kalinovika]

Tito, s.r.

*A–VII, Fond, NOR, kut. 14. reg. br. 36–2.*

ŠTABU III [NARODNOOSLOBODILAČKE UDARNE] DIVIZIJE

Zauzeli Kalinovik. Gonimo razbijene četnike. Pošaljite zaplijenjenu hartiju i lijekove preko Uloga za Kalinovik. Zarobljene Talijane* uputite za Glavatičevo za nošenje ranjenika.

24. mart [1943,
Romani, kod Kalinovika]

Tito, s.r.

*A–VII, Fond NOR, kut. 14, reg. br. 37–2*

---

* Odnosi se na italijanske vojnike koji su zarobljeni u borbama za Nevesinje. O tome više vid. na str. 161. – *Red.*

# ŠTABU II [PROLETERSKE UDARNE] DIVIZIJE

Rezervišite hranu i stoku za naš Prateći bataljon za tri dana za 300 ljudi.

24. mart [1943, Tito, s.r.
Romani, kod Kalinovika]

*A-VII, Fond NOR, kut. 14, reg. br. 27–2,*

ŠTABU IV OPERAT[IVNE] ZONE
[ŠTABU DEVETE DALMATINSKE
NARODNOOSLOBODILAČKE UDARNE DIVIZIJE]

Zauzeli Kalinovik. Gonimo razbijene četnike. Stavite na raspolaganje drugu Mitru Vujoviću, šefu Ekon[omskog] odsjeka V[rhovnog] š[taba] jedan bataljon za prikupljanje hrane u Nevesinjskom polju. Livanjski bataljon ostaje kod vas.

[24. mart 1943,
Romani, kod Kalinovika]

Tito, s.r.

*A–VII, Fond NOR, kut. 14,*
*reg. br. 30–2.*

## ŠTABU III [NARODNOOSLOBODILAČKE UDARNE] DIVIZIJE

Peko [Dapčević] zaplijenio dvije haubice, bez udarnih igala.[304] Obradović [Branko] s poslugom da pođe za Kalinovik – preko Uloga.[305] Prethodno da uputi nekog da zakopane zatvarače uzme i prenese za Kalinovik.[306] Odgovorite o postupku.

24. mart [1943,
Romani, kod Kalinovika]

Tito, s.r.

*A–VII, Fond NOR, kut. 14,*
*reg. br. 28/2.*

## GLAVNOM ŠTABU [NOV I PO] HRVATSKE

Smjenjivanje Manole [Srećka] obustaviti.[307] Smatramo da je vaša odluka o smjeni nepravilna, jer je Manola u najtežim situacijama za vrijeme nepr[ijateljske] ofanzive izvršavao sve zadatke i bio odličan komandant.

24. mart [1943, Romani, kod Kalinovika]

Tito

*A–VII, Fond NOR, kut. 14, reg. br. 28/2.*

# DEPEŠA [ŠTABU PRVOG BOSANSKOG NARODNOOSLOBODILAČKOG UDARNOG KORPUSA]

Zauzeli smo Nevesinje i Ulog. Razbijene četnike gonimo. Veliki plijen u Nevesinju.

24. mart [1943].
[U rejonu sela Dindol,
Kod Kalinovika]

Tito

*A–VII, Fond NOR, kut. 14,*
*reg. br. 1/3.*

ŠTABU I [PROLETERSKE UDARNE] DIVIZIJE

Sandžačkom brigadom skrenite od Zabrđana preko Bjelemića za Kalinovik, jer je bolji put.[308] Primite svoje prezdravjele u Glavatičevu.

25. mart [1943,
selo Drače, kod Kalinovika]

Tito, s.r.

*A–VII, Fond NOR, kut. 14,*
*reg. br. 38–2.*

# ŠTABU DRUGE PROLETERSKE UDARNE DIVIZIJE DRUGOJ PROL[ETERSKOJ] DIVIZIJI

Mobilišite najmanje dvjesta konja s vlasnicima i sprovodnim odjeljenjem. Uputite ih u Glavatičevo za prenos ranjenika.[309] Uputite vod za svoje prezdravjele u Glavatičevo s rezervnom hranom za njih.

[25. mart 1943,
selo Drače, kod Kalinovika]

Tito

*A–VII, Fond NOR, kut. 731, reg. br. 6–9.*

## ŠTABU III [NARODNOOSLOBODILAČKE UDARNE] DIVIZIJE

Sve zarobljenike četnike i Talijane odmah uputite u Kulu za prenos ranjenika. Uputite jedan vod u Glavatičevo za svoje prezdravjele s rezervnom hranom za njih.

25. mart [1943,
selo Drače, kod Kalinovika]

Tito, s.r.

*A–VII, Fond NOR, kut. 14,*
*reg. br. 40–2.*

ŠTABU IV OPERAT[IVNE] ZONE
[ŠTABU DEVETE DALMATINSKE
NARODNOOSLOBODILAČKE UDARNE DIVIZIJE]

Uputite jedan vod u Glavatičevo za svoje prezdravjele s rezervnom hranom za njih.

25. mart [1943,
selo Drače, kod Kalinovika]

Tito, s.r.

*A–VII, Fond NOR, kut. 14, reg. br. 39/2.*

## ŠTABU IV OPERAT[IVNE] ZONE [ŠTABU DEVETE DALMATINSKE NARODNOOSLOBODILAČKE UDARNE DIVIZIJE]

Hitno javite da li ste spremni s brigadama za nove zadatke.[310]

26. mart [1943, selo Drače, kod Kalinovika]

Tito, s.r.

*A–VII, Fond NOR, kut. 14, reg. br. 42–2.*

## ŠTABU III [NARODNOOSLOBODILAČKE UDARNE] DIVIZIJE

Odgovor

Uzmite potrebne količine hrane iz Centralnog magacina za bolnice. Izvijestite o situaciji.[311]

28. mart [1943,
selo Drače, kod Kalinovika]

Tito, s.r.

*A–VII, Fond NOR, kut. 14, reg. br. 43–2.*

# ŠTABU VII HRVATSKE DIVIZIJE

Odmah smijenite III krajišku brigadu na pravcu Konjic – Borci vašom VIII brigadom.[312] Bataljon ove brigade koji je čuvao talijanske zarobljenike za nošenje ranjenika, neka ostane i dalje kao straža kod istih do evakuacije teških ranjenika u Bjelimiće, kada će se vratiti u sastav svoje brigade.

Vaša divizija (sa VII i VIII brigadom), ostaje i dalje na zadatku zatvaranja pravca: Konjic–Glavatičevo, budno pazeći na obje strane Neretve. Ako bude bilo potrebno, vi ćete blagovremeno pojačati VIII vašu brigadu na pravcu Konjic – Borci bataljonima vaše VII brigade s obzirom na važnost ovoga pravca i na jačinu same VIII brigade.

Morate obratiti naročitu pažnju na organizaciju obavještajne i izviđačke službe. U tom cilju neophodno je da preduzmete slijedeće:

a) Preko svojih povjerenika redovno se obavještavati o stanju u Konjicu i neprijateljskim položajima oko Konjica,

b) Svakodnevno vršiti izviđanje pravcima: Grušča – Dubočani – Čuhonići, Borci – Špiljani – Vrdolje – Džepi i pravcem: Borci – Boračka Draga – Crno Polje. Ovim pravcima upućivati jače izviđačke dijelove (vodove i čete), koji će biti u stanju i da likvidiraju manje četničke grupe na svom pravcu izviđanja.

Ostale snage držite prikupljene, pogodno razmještene u cilju odmora i oporavka, uvijek spremne da se angažuju na pravcu kako to bude nalagala situacija.

Vezu s našim jedinicama u Nevesinjskom polju treba neprekidno da održavate manjim odjeljenjima za vezu.

Nastojte da se na toj prostoriji što bolje učvrsti narodna vlast i izvrši mobilizacija ljudstva. Vašim pravilnim stavom prema mjesnom stanovništvu, koje je pretežno muslimansko, vi ćete u ovome smislu mnogo doprinijeti.

Što se tiče ishrane vaše divizije na tome prostoru, mi smo vam blagovremeno izdali potrebno naređenje.[313] Vjerovatno je da ste već dobili nešto namirnica iz Nevesinja i Nevesinjskog polja. Vi ćete i ubuduće upućivati vaše intendantske organe u Nevesinjsko polje, koji će uz pripomoć tamošnjih naših jedinica pribavljati hranu za vas. Takođe, potrebno je da u cilju nabavke hrane upućujete vaše intendantske organe u pravcu sela koja se nalaze na desnoj obali

rijeke Rakitnice, pošto tamo ima dosta stoke i žita, a sela su pretežno četnička, te možete primijeniti i konfiskaciju.

Vaša XVI brigada ostaje i dalje u rejonu Uloga, pod našom neposrednom komandom zato što je nama bliža i s njom imamo i telefonsku vezu.

Odmah nam dostavite izvještaj o stanju kod neprijatelja na vašem sektoru, o stanju vaših jedinica poslije izvršene reorganizacije i odmora, kao i o situaciji kod naših ranjenika.

Vezu s nama održavajte kuririma preko Bjelimića na Kalinovik.

Smrt fašizmu — sloboda narodu!

28. mart 1943.
[Drače, kod Kalinovika]

Vrhovni komandant

*A-VII, Fond NOR, kut. 7, reg. br. 12-2.*

## ŠTABU III KRAJIŠKE BRIGADE I PROLETERSKE DIVIZIJE

Danas smo naredili Štabu VII hrvatske divizije da smijeni vašu brigadu na pravcu: Konjic – Borci svojom VIII brigadom.

Odmah po izvršenoj smjeni krenite s vašom brigadom pravcem: Borci – Glavatičevo – Zabrđani – Odžaci (Bjelimić) – Kalinovik – selo Jelašca, gdje ćete se zadržati do daljeg naređenja. Ukoliko ne bude dovoljno mjesta za smještaj vaše brigade u selu Jelašcu, možete jedan dio smjestiti u selo Borije, koje je neposredno sjeverno od Jelašca. Po dolasku na označenu prostoriju, odmah stupite u vezu sa štabom vaše divizije, od kojeg ćete dobiti dalji zadatak.

Pri prolasku kroz Kalinovik javite se telefonom ovome štabu na br[oj] 11.

Smrt fašizmu — sloboda narodu!

28. mart 1943. Vrhovni komandant
[Drače, kod Kalinovika]

*A-VII, Fond NOR, kut. 7, reg. br. 13-2*

## ŠTABU IV OPERAT[IVNE] ZONE [ŠTABU DEVETE DALMATINSKE NARODNOOSLOBODILAČKE UDARNE DIVIZIJE]

Vaš zadatak je da u sadejstvu s III divizijom razbijete četničke bande na pravcu Nevesinje – Mostar. Ovim operacijama rukovodi Štab III divizije, koji će vam dati zadatak.[314]

29. mart [1943,
Drače, kod Kalinovika]

Tito, s.r.

*A-VII, Fond NOR, kut. 14, reg. br. 44-2.*

ŠTABU III [NARODNOOSLOBODILAČKE UDARNE] DIVIZIJE

Hitno izvijestite o stanju zdravlja druga Pera [Ćetkovića].[315]

29. mart [1943,
Drače, kod Kalinovika]

Tito, s.r.

*A-VII, Fond NOR, kut. 14, reg. br. 45-2.*

# [IZVRŠNOM KOMITETU KOMUNISTIČKE INTERNACIONALE]

Naše operacije kod Konjica su 24. marta završene. Svi pokušaji neprijatelja da probije naš front ostali su bez uspjeha i on se povukao na desnu obalu rijeke Neretve. Trideset pet dana trajala je krvava borba na sektoru Konjic – Mostar – Prozor – G[ornji] Vakuf. Plan neprijatelja da uništi naše jedinice okruženjem na ovom sektoru propao je i naprijatelj je razbijen, u mnogim borbama pretrpio je ogromne gubitke. Svi naši ranjenici su spaseni.[316] Mi sada nastupamo na frontu [širokom] 150 kilometara, od Nevesinja u Hercegovini do Goražda u istočnoj Bosni. Naše jedinice već se nalaze na rijeci Drini i sada se vode borbe kod grada Foče s talijanskim i četničkim jedinicama.[317] Kad su naše jedinice zauzimale grad Nevesinje, talijanska vojska je uspjela da uništi sva vojna skladišta s oružjem i municijom. Mi smo zaplijenili samo 160 pušaka, 25 000 metaka i oko 10 vagona namirnica: konzervi, brašna, pirinča, masti itd. (Zašto vi niste objavili da su grad Nevesinje i mjesto Ulog zauzele naše jedinice?)

Glavni štab Hrvatske izvještava: naše jedinice zauzele Babin Potok i Crnu Vlast – blizu Vrhovina, u Lici. Ubijeno 40 četnika i 2 oficira, zarobljeno 150 četnika; zaplijenjeno 12 teških mitraljeza i 10 talijanskih puškomitraljeza; 157 pušaka, 4 minobacača, 3000 metaka. Ovi Mihailovićevi četnici obezbjeđivali su talijanski garnizon i željezničku stanicu. Lička željeznička pruga i grad Gračac nalaze se i dalje u našim rukama.

Bosanski korpus izvještava: naše jedinice nekoliko dana vode žestoke borbe na liniji Krupa – Bos[anski] Novi. Ubijeno 79 njemačkih oficira i vojnika.[318] Neprijateljska ofanziva na planinu Kozaru ponovo doživjela neuspjeh.[319] Grad Glamoč ponovo u našim rukama.

29. mart 1943. Valter
[Drače, kod Kalinovika]

*A-CK SKJ, Fond CK KPJ–KI, reg. br. 1943/91.* *Prevod s ruskog*

# ISI JOVANOVIĆU, SEKRETARU POKRAJINSKOG KOMITETA KPJ ZA BOSNU I HERCEGOVINU

Dragi Iso,

Malo će te začuditi način na koji ti dostavljamo ovo pismo. Ali neka te to ne dovodi u sumnju. Kad se jednom sastanemo, objasnićemo vam sve.[320] Evo o čemu se radi.

Sa VI brigadom,[321] pojačanom delovima Majevičkog odreda[322] ili Fruškogorskog odreda, hitno se prebacite između Goražda i Međeđe na sandžačku stranu i čistite teren od četnika u pravcu Zaborka i Čajniča. Ovde ćete uhvatiti vezu s levim krilom naše I divizije i dobiti dalje direktive.

Na svome putu, tj. prilikom prebacivanja, ne sukobljavajte se s Nemcima, ne preduzimajte nikakve akcije na pruzi, jer je to u interesu sadašnjih naših operacija.[323] Još pre vašega prelaska pošaljite kurire u pravcu Ustikoline, gde će uhvatiti vezu s našim jedinicama.[324]

Najvažniji naš zadatak sada jeste uništiti četnike Draže Mihailovića i razbiti njegov upravni aparat, koji predstavlja najveću opasnost za dalji tok narodnooslobodilačke borbe.

Sve ostalo saznaćete kad se sastanemo.

U istočnoj Bosni ostavite manje odrede, čiji će zadatak za sad biti borba protiv četnika i mobilizacija novog ljudstva. Pojačavanje VI brigade delovima Majevičkog odreda ne sme ići na račun brzine pokreta u gore predviđenom pravcu.

S drugarskim pozdravom

29. mart 1943.
[Drače, kod Kalinovika]

Stari [Josip Broz Tito]
Marko [Aleksandar Ranković]
Crni [Sreten Žujović]

P.S. Javi Majevičanima da će se najskorije prebaciti na njihov teren neki jači delovi Slavonaca. Kurira i ovo pismo primite bez rezerve.*

*A-CK SKJ, Fond CK KPJ, reg. br. 1943/4285/III, 7-2*

---

* Rečenice u postskriptumu dopisao je naknadno mastilom A. Ranković, koji je takođe obavijestio Isu Jovanovića o pogibiji Anđe Ranković. – *Red.*

# [IZVRŠNOM KOMITETU KOMUNISTIČKE INTERNACIONALE]

Naše jedinice nastavljaju borbu s četnicima i italijanskim jedinicama na sektoru Nevesinje — Mostar i Nevesinje — Stolac u Hercegovini. Jedinice Prve [proleterske] divizije pod komandom Koče Popovića i Druge [proleterske] divizije Peka Dapčevića vode sada uporne borbe na Drini od Ustikoline do Foče i crnogorske granice. U Foči su koncentrisane sve četničke jedinice razbijene kod Konjica i Kalinovika i jedinice jedne talijanske divizije. Talijansko-četničke snage utvrđuju se na lijevoj obali rijeke Drine na prostoru od 60 kilometara.[325] U Foči se nalazi i sam Draža Mihailović, koji je pobjegao iz Kalinovika sa svojim razbijenim brigadama i tu došao dva dana prije poraza njegovih jedinica i jedinica njegovih okupatorskih saveznika.[326]

II

Prilikom razmjene zarobljenika[327] naši su delegati zapazili na željezničkoj pruzi Zagreb — Beograd jake njemačke jedinice i ratni materijal koji se kreću prema istoku. Tom prilikom dobili su i obavještenje da Nijemci namjeravaju da napadnu Siriju u vezi s Kavkazom.

III

Molimo da objavite apel Vladimira Nazora.[328]

29. mart 1943. Valter
[Drače, kod Kalinovika]

*A–CK SKJ, Fond CK KPJ–KI, reg. br. 1943/92.* *Prevod s ruskog*

ŠTABU BOS[ANSKOG] KORPUSA

U vezi s tim što je Draža Mihailović mobilisao sve snage Crne Gore, Hercegovine, Sandžaka, istočne Bosne itd. i još u decembru načinio sporazum s Talijanima, Nijemcima i ustašama za zajedničku veliku ofanzivu protiv nas, koja je počela u januaru ove godine — mi smo riješili uperiti sve naše snage na razbijanje i uništenje te izdajničke bande, koja predstavlja najveću opasnost ne samo za narodnooslobodilačku borbu, nego i ubuduće. U borbi na sektoru Mostar — Konjic te su nam bande zadavale najviše muke. One su brojale oko 12 000 i zaposjele su sve visove na lijevoj strani Neretve,[329] tako da smo bili sa svih strana opkoljeni u dolini rijeke, i samo blagodareći u historiji ratova neviđenom herojstvu naših boraca, mi smo strahovito razbili Nijemce kod Vakufa, Talijane, Nijemce, ustaše i četnike kod Konjica i spasli 4000 naših ranjenika. Ova borba je trajala 6 nedjelja i naši su gubici veoma veliki.

Iskoristivši kontakt s Nijemcima za razmjenu zarobljenika, mi smo uspjeli neutralizirati Nijemce od četnika i Talijana.[330] O tome morate voditi i vi računa i svu vašu borbu usmjeriti protiv četnika u centralnoj Bosni i Krajini, a odbrambenu borbu voditi protiv ustaša, ako vas napadnu ili pomažu četnike. To je privremeno — do dalje naredbe.

Pošto su četničke snage ovdje veoma jake, i vi ćete morati prebaciti jednu diviziju u istočnu Bosnu za razbijanje tih bandi. Ove vaše snage morale bi krenuti preko centralne Bosne i Ozrena, a na putu neće izvoditi nikakvih akcija. Mi ćemo poslati u [tu] svrhu vodiče.

30. mart 1943. Tito
[Drače, kod Kalinovika]

*A-VII, Fond NOR, kut. 7,*
*reg. br. 14–2*

# ŠTABU [TREĆE I DEVETE NOU DIVIZIJE]

Vaš izvještaj koji ste juče poslali radiogramom primljen je u ovome štabu.[331]

Direktiva za vaš dalji rad je slijedeća:

1) Četvrta crnogorska, I dalmatinska i X hercegovačka brigada (bez dva bataljona) obrazuju zasebnu grupu, pod komandom Štaba III divizije.

S naprijed naznačenim jedinicama odmah preduzeti nastupni pokret u Gatačko polje sa zadatkom: razbijanje četničkih snaga i likvidacija tamošnjih neprijateljskih garnizona, izvršenje mobilizacije najširih razmjera, uspostavljanje narodne vlasti. Pri izvršenju ovoga zadatka treba naročito imati u vidu da prvenstveno treba likvidirati Gacko i Avtovac, obuhvatajući ih sa sjevera, pa tek onda ostala neprijateljska uporišta u Gatačkom polju. Poslije toga očistiti i Fazlagića Kulu od neprijateljskih snaga – ako to, s obzirom na naš stav prema Muslimanima, ne bi imalo nikakvih političkih posljedica. S njima treba prvenstveno pokušati pregovore.

Poslije likvidacije neprijateljskih uporišta u Gatačkom polju i razbijanja četničkih snaga, vaša će grupa dobiti blagovremeno novi zadatak.

S nama održavati stalnu radio-vezu, kao i kurirsku, preko Plužina i Uloga na Kalinovik.

2) Dva bataljona iz X hercegovačke brigade, koja su već ranije bila upućena prema Dabarskom polju, obrazuju zasebnu grupu,[332] sa zajedničkom komandom i slijedećim zadatkom:

Odmah preduzeti nastupni pokret pravcem Dabarsko polje — Popovo polje, sa zadatkom da čisti teren južne Hercegovine od četničkih bandi, da izvrši mobilizaciju najširih razmjera, kao i da uspostavi i učvrsti narodnu vlast na dotičnoj oslobođenoj teritoriji. Ova grupa ima da uzme u svoj sastav sve naše terenske jedinice koje sada dejstvuju na prostoru Dabarsko polje — Popovo polje. Štab III divizije će za ovu grupu imenovati zajednički operativni štab, s tim što će s ovim bataljonima poći i jedan član Štaba X hercegovačke brigade.[333]

Ova grupa održavaće vezu s nama kuririma preko Plužina, odakle će njene izvještaje prihvatati Štab Dalmatinske divizije i hitne

dostavljati nama radio-putem, a ostale preko svojih kurira ovome štabu, preko Kalinovika.

3) Deveta dalmatinska divizija ima slijedeći zadatak:

Zatvoriti pravce:

a) Mostar—Nevesinje—Kifino Selo—Plužine,

b) Prijevorac—D[onje] Zimlje—gornje Nevesinjsko polje,

c) Rujište—Gor[nje] Zimlje—Lokva—Čehoje, odnosno Lokva—Kula.

U cilju izvršenja prednjeg zadatka, Dalmatinska divizija će preuzeti slijedeći raspored: dvije brigade rasporediti na prostoru selo Bratač—Kifino Selo—Bijenja, a jednu brigadu na prostoru selo Presjeka—selo Kruševljani—Čehoje, držeći lake izviđačke dijelove na istočnim padinama i bedemima Veleža i Crne Gore, naročito na prevojima.

Sada će Dalmatinska divizija odmah smijeniti jedinice koje polaze na zadatke u Gatačko i Dabarsko polje; naprijed naznačeni raspored zauzeće postepeno, a [povući će se] *tek onda kad na to bude prinuđena nadmoćnijim neprijateljskim snagama.*

Vezu s nama održavati radio-putem, kao i kuririma preko Uloga na Kalinovik.

4) Peta crnogorska brigada biće u rezervi i na odmoru oko Plužina. Pošto je ova brigada u posljednje vrijeme imala teške borbe i velike gubitke, ona će za sada ostati na naznačenom mjestu radi odmora i oporavka – eventualno kao rezerva, bilo prema Nevesinjskom bilo prema Gatačkom polju.

5) Podaci o neprijatelju u Gatačkom polju: prema prikupljenim podacima izviđačkih četa XVI hrvatske brigade, sada se u Gacku nalazi oko 500 četnika, dok se u Fazlagića Kuli nalazi, navodno, 500–600 domaćih ustaša (vjerovatno milicionara).

6) Na pravcu Konjic–Glavatičevo nalaze se VII i VIII brigada VII hrvatske divizije, s kojima treba desnokrilna brigada Dalmatinske divizije da održava neprekidnu vezu preko Grabovice i Kule na selo Borci, odnosno na Glavatičevo. Kod Uloga nalazi se jedan bataljon XVI hrvatske brigade, sa zadatkom: obezbeđenje ove važne tačke.

7) Situacija na pravcu Kalinovik — Foča: jedinice I i II divizije izbile su na Drinu na prostoru Ustikolina — Bastasi. Prelazak rijeke je u toku i vjerovatno u najkraće vrijeme biće naše glavne snage prebačene na onu stranu obale Drine, razbijajući prethodno četničke bande, a zatim će se pristupiti likvidaciji fočanskog garnizona.

8) Službi izviđanja i obavještavanja posvetite naročitu pažnju. Poučite se negativnim primjerom u ovom smislu koji ste iskusili posljednjih dana, kada su vas četnici iznenadili usred bijela dana, zauzevši na prepad Nevesinje, kojom ste prilikom imali teške i uzaludne gubitke.

9) U toku izvršenja postavljenih zadataka pred narodom nastupajte kao pravi narodni oslobodioci i zaštitnici. Morate najener-

gičnije suzbijati svaku pljačku ili nasilno otimanje hrane. Pribavljanje hrane vršiti putem i načinom kako je to predviđeno dosadašnjim našim naređenjima.

O svemu nas redovno i najhitnije obavještavajte.

Prijem naređenja potvrdite.

Smrt fašizmu — sloboda narodu!

30. mart 1943. Vrhovni komandant
[Drače, kod Kalinovika]

*A-VII, Fond NOR, kut. 7,*
*reg. br. 15–2*

# ŠTABU VII HRVATSKE DIVIZIJE

1) Pošto vaša VIII brigada ima veliki broj oboljelih od tifusa i postoji bojazan daljeg širenja zaraze u ovoj jedinici, odmah ćete smijeniti ovu brigadu s dosadašnjih položaja vašom VII brigadom.[334] Po izvršenoj smjeni, VIII brigadu povući na odmor u karantin, a na prostor Razići — Ribari — Srednje Njive, gdje će se izvršiti parenje odijela, kupanje i čišćenje ljudstva ove brigade.

2) Vaša XVI brigada, s dva bataljona, nalazi se na prostoru Krbljine–Dobro polje, zatvarajući pravac od Trnova ka Kalinoviku, a jedan bataljon ove brigade ostao je i dalje kod Uloga.

3) Na prostoru Presjeka — Kruševljani—Čehoje nalaziće se jedna dalmatinska brigada iz Dalmatinske divizije, s prednjim izviđačkim dijelovima u selu Zimlje, zatvarajući pravce koji iz Bijelog Polja preko Prijevorca i Rujišta vode ka D[onjem] Zimlju.[335] S ovom brigadom treba da održavate stalnu i neprekidnu vezu jačim odjeljenjima.

4) Uputite jedan vod u Bjelimić, koji će pri Komandi mjesta vršiti službu obezbjeđenja.

5) Odmah uzmite dinamo iz Dalmatinske divizije i osposobite vašu radio-stanicu za rad s nama.

Prema ranije dostavljenoj direktivi,[336] vi ostajete i dalje na dosadašnjem zadatku.

S nama održavajte vezu preko Kalinovika.

Smrt fašizmu – sloboda narodu!

30. mart 1943. — Vrhovni komandant
[Drače, kod Kalinovika]

*A-VII, Fond NOR, kut. 7, reg. br. 16–2*

# ŠTABU II PROLETERSKE DIVIZIJE

Položaj

1) Ne poznajemo situaciju kod vas. Već drugi dan nemamo od vas nikakvih izvještaja. Zato nas najhitnije izvijestite o slijedećem:

a) Da li su vaše jedinice prešle Drinu i na koju su liniju do sada izbile? Kada, gdje i koje su jedinice do sada prebačene na onostranu obalu, a koje se još nalaze na ovoj obali Drine?[337]

b) Da li je ostalo četničkih snaga na ovostranoj obali Drine – na pravcu Foče, i gdje se one sada nalaze?[338] Šta ste preduzeli za likvidaciju tih snaga i njihovo odbacivanje na desnu obalu rijeke?

2) Obratiti naročitu pažnju na zaštitu i obezbeđenje vašeg prelaska kod Broda, pošto će ove četničke bande, ako su ostale na lijevoj obali Bistrice, tj. na položajima Gradačka stijena – Gradac, pokušati da ugroze vaš prelazak kod Broda. U tom cilju vi treba da ostavite bar jedan bataljon na prostoru Djedjevo – Gradačka stijena.

3) Vi, s tri vaše brigade, obrazujte južnu grupu, koja će, po razbijanju četnika na onostranoj obali Drine i izbijanju na liniju Ljutnica — Trovrh — selo Falovići, preduzeti sa svim glavnim snagama, jednovremeno sa sjevernom grupom – I proleterskom divizijom (I proleterska i III krajiška brigada), likvidaciju fočanskog garnizona. Po izbijanju na označenu liniju na desnoj obali Drine vi ćete se Sandžačkom brigadom obezbijediti od pravca Vikoč–Čelebić da biste mogli nesmetano s ostalim snagama preduzeti napad na Foču.[339]

Napominjemo da sjeverna grupa ima zadatak da izbije na liniju rječica Slatina — Hunka (kota 1229) – desna obala potoka Banovac, obezbjeđujući se prema Ifsaru, Čajniču i Goraždu jačim izviđačkim dijelovima, dok će se glavne snage, jednovremeno sa vama, angažovati za napad na Foču.

Vezu sa sjevernom grupom uspostaviti na ušću rijeke Slatina u Ćehotinu i zapadno od ovoga ušća.

4) Prema izvještaju Štaba I divizije, I proleterska brigada nije uspjela da se do 30 ov[og] mjeseca, do 1 čas, prebaci preko Drine. U toku današnjeg dana ova brigada će nanovo pokušati da pređe Drinu, pošto je uspjela da se dočepa skele na kojoj je oštećeno uže uslijed udara zrna, a koje je potrebno prethodno opraviti. Napominje se da

je ova brigada u toku jučerašnjeg dana nanijela neprijatelju na onostranoj obali Drine osjetne gubitke, odbacila ga od onostrane obale rijeke i na taj način uspjela da dođe do skele.

5) Na prostoru Jeleč — Miljevina nalaze se dva bataljona VII krajiške brigade radi zatvaranja pravca Foča – Jeleč. Jedan bataljon ove brigade upućen je na Previlu za zaštitu lijevog boka I proleterske brigade od pravca Bogovića.

Naređeno je III krajiškoj brigadi da hitno dođe u sastav svoje divizije, i ona će vjerovatno stići u toku 1. ili 2. aprila. Ova brigada biće upotrijebljena na pravcu dejstva I proleterske brigade.

6) Dostavljamo vam karakteristiku za radio-vezu s I proleterskom divizijom. Ovu vezu je neophodno da što prije uspostavite radi objedinjavanja dejstva vaših divizija i jednovremenosti akcije, kako prema četnicima a tako i kasnije, pri napadu na Foču.

O svemu nas redovno i najhitnije obavještavajte.

Radio-vezu s nama održavajte četiri puta dnevno.

Smrt fašizmu – sloboda narodu!

30. mart 1943.
u 11,30 čas[ova]
[Drače, kod Kalinovika]

Vrhovni komandant

*A–VII, Fond NOR, kut. 7, reg. br. 17–2.*

# ŠTABU III [NARODNOOSLOBODILAČKE UDARNE] DIVIZIJE

Druga Pera [Ćetkovića] sahranite na tajnom mjestu[340] – bez spoljnih oznaka. Ovu sahranu maskirati kopanjem groba i insceniranjem sahrane na javnom mjestu na groblju.

Oca druga Pera uputite k nama.

30. mart [1943, Drače, kod Kalinovika]

Tito, s.r.

*A-VII, Fond NOR, kut. 14, reg. br. 3/3.*

# [ŠTABOVIMA TREĆE I DEVETE NOU DIVIZIJE][341]

3) Dalmatinsku diviziju rasporediti i to: za zatvaranje pravca Mostar – Nevesinje – Plužine dvije brigade na prostoru Bratač – Kifino Selo – Bijenja, za pravce iz Zimlja u gornje Nevesinjsko polje jednu brigadu na prostoru: Presjeka – Kruševljani – Čehoje, zatvarajući pravac od Prenja – prema Kuli.

4) Sada će Dalmatinska divizija smijeniti jedinice[342] koje polaze na zadatak u Gatačko i Dabarsko polje i označeni raspored zauzeće postepeno, kad na to bude prinuđena nepr[ijateljskim] dejstvom, ostavljajući prema nepr[ijatelju] lake izviđačke dijelove.

5) Peta crnogorska brigada biće u rezervi i na odmoru oko Plužina.

Službi izviđanja i obavještavanja posvetiti naročitu pažnju.

30. mart [1943,
Drače, kod Kalinovika]

Tito, s.r.

*A-VII, Fond NOR, kut. 14, reg. br. 5/3.*

## ŠTABU III [NARODNOOSLOBODILAČKE UDARNE] DIVIZIJE

Peta crnogorska [brigada] ostaje kod Plužina na odmoru i u rezervi.

30. mart [1943, Drače, kod Kalinovika]

Tito, s.r.

*A-VII, Fond NOR, kut. 14, reg. br. 4/3.*

# [IZVRŠNOM KOMITETU KOMUNISTIČKE INTERNACIONALE]

Naše jedinice razbile su 28. marta Talijane i četnike na Donjoj Bišini blizu Mostara, na Babjoj glavi i Rakovoj nozi, na Prnjavorcu i Rujištu. Neprijatelj ostavio 70 mrtvih. Zarobljeno 30 vojnika. Naše jedinice nastavljaju napredovanje.

Neprijateljska ofanziva na oslobođenu teritoriju Bosanske krajine završila se potpunim neuspjehom. Ubijeno i ranjeno u toku 50-dnevnih borbi oko 8000 neprijateljskih vojnika, uništeno 14 tenkova, 21 kamion, 2 oklopna voza, 92 motocikla, 3 haubice, 300 konja i mnogo drugog materijala.

30. mart 1943. Valter
[Drače, kod Kalinovika]

*A-CK SKJ, Fond CK KPJ–KI, reg. br. 1943/94.* *Prevod s ruskog*

# [IZVRŠNOM KOMITETU KOMUNISTIČKE INTERNACIONALE]

*Povjerljivo*

I

U našim jedinicama masovno se pojavio pjegavi i trbušni tifus.[343] To je naš najopasniji neprijatelj, ali mi nemamo sredstava i uslova da se borimo protiv njega. U dvomjesečnim neprekidnim borbama naši borci su veoma iscrpeni i lako podliježu ovoj epidemiji. Odmor i karantin borcima ne možemo obezbijediti zato što neprijatelj to ne dopušta i mi moramo voditi ofanzivne operacije.

Za vrijeme boravka dvojice naših delegata u Zagrebu od 20. do 25. marta u vezi s razmjenom njemačkih i hrvatskih [domobranskih] zarobljenika za naše drugove po zatvorima i koncentracionim logorima,[344] njemačke vlasti i oficiri svakojako su pokušavali da vode razne razgovore, i tom prilikom su naši drugovi, pored ostalog, saznali slijedeće: 1) Autoritativni njemački krugovi ne vjeruju u invaziju Engleza u Evropi. 2) U Africi Englezi imaju oko 250 000 vojnika, a NIjemci samo 50 000, a ipak Englezi ne preduzimaju ozbiljne operacije.[345] 3) Nijemci ne vjeruju Talijanima i sumnjaju da oni nešto pregovaraju s Englezima, naročito krugovi princa Umberta, i preko Vatikana. Nijemci znaju i to da su Mihailovićevi četnici povezani s Londonom [i] preko Vatikana. Njemački vojni krugovi raduju se i smiju se što mi razbijamo talijanske divizije i s prezrenjem govore o talijanskoj vojsci.[346] 4) Nijemci su otvoreno govorili našim delegatima da oni smatraju narodni partizanski pokret najopasnijim po njihove interese na Balkanu. Oni znaju da nas ne mogu uništiti, ali se nadaju da će razbiti našu vojsku na sitne odrede i uništiti naše baze. 5) Oni sumnjaju da mi imamo neka 3 podvodna čamca na Jadranskom moru. 6) Njemački ambasador u Zagrebu izjavio je preko jednog majora da želi da se sastane sa mnom. 7) Nijemci vjeruju da će oni pobijediti još u toku ove godine i da između njih i Engleza može doći do sporazuma.

II

Ne samo u redovima naših boraca nego i kod svih naroda Jugoslavije raste mržnja prema Englezima zbog toga što ne otvaraju

drugi front u Evropi, smatrajući da Englezi svjesno žele slabljenje Sovjetskog Saveza u teškoj borbi s Nijemcima.

Molimo javite šta se može preduzeti po ovom pitanju.[347]

30. mart 1943. Valter
[Drače, kod Kalinovika]

*A-CK SKJ, Fond CK KPJ-KI, reg. br. 1943/95.* *Prevod s ruskog*

# [IZVRŠNOM KOMITETU KOMUNISTIČKE INTERNACIONALE]

Štab Bosanskog korpusa izvještava:

Jedan bataljon ustaša razbijen 9. marta kod Kostajnice. Zaplijenjeno: radio-stanica, 12 poljskih kuhinja, 5000 metaka, puške i drugo. Banijski partizanski odred 12. marta napao na željezničku stanicu Banijska Kut. Zarobljeno 37 vojnika, [i zaplijenjeno] 42 puške, jedan mitraljez i drugi ratni materijal.

Rezultati neprijateljske ofanzive na sektoru Prvog bosanskog korpusa za 50 dana jesu slijedeći: zaplijenili smo 4 topa, 3 protivtenkovska topa, 6 minobacača, 40 teških mitraljeza i 50 puškomitraljeza, 600 pušaka, 3 radio-stanice, 200 000 metaka. Gubici Korpusa: 250 mrtvih, 450 ranjenih i 600 bolesnih.

31. mart 1943. Valter
[Drače, kod Kalinovika]

*A-CK SKJ, Fond CK KPJ-KI,*
*reg. br. 1943/96.*

*Prevod s ruskog*

# [IZVRŠNOM KOMITETU KOMUNISTIČKE INTERNACIONALE]

Vaša depeša od 3. marta* veoma nam je teško pala.[348] Vaša zbunjenost i sumnje u vezi s mojom informacijom govore o postojanju izvjesnog nepovjerenja i sumnje prema našim akcijama. Ta okolnost, poslije dvogodišnjih natčovječanskih napora u ovoj borbi, nikako nas ne ohrabruje u ovoj teškoj situaciji u kojoj se mi sada nalazimo, već naprotiv.

1) Što se tiče razmjene ratnih zarobljenika,[349] stvar je u ovome: kod nas u zarobljeništvu bilo je svega 27 Nijemaca, većinom građanskih lica. Ovi Nijemci bili su kod nas još od oslobođenja Jajca i o njihovoj razmjeni za naše odgovorne drugove i komandante govorilo se još od Livna, gdje je razmijenjena grupa od 8 Nijemaca – građanskih lica.[350] I tada su Nijemci htjeli s nama pregovore, ali mi smo to odlagali.

Ali ovdje se radi više o razmjeni hrvatskih domobranskih oficira, 100 ljudi koji neće da stupe u redove naše vojske;[351] nemamo čime da ih hranimo, a da ih likvidiramo bilo bi vrlo nepravilno politički i imalo bi krupne posljedice.

2) Vi treba da znate da u uslovima naše borbe mi ne možemo voditi sa sobom veliki broj ratnih zarobljenika. Ranije smo to praktikovali i gotovo uvijek su zarobljenici dolazili opet u ruke svojih, a da mi pri tom nismo dobijali nijednog našeg čovjeka koji se nalazi u kandžama okupatora. Od ofanzive u Srbiji[352] do sada mi smo na taj način izgubili oko 1000 zarobljenih Nijemaca i Talijana. Takva pojedinačna razmjena praktikovana je i s Talijanima u Crnoj Gori, Dalmaciji i Hrvatskoj, a da pri tom nimalo nije oslabljena naša borba protiv okupatora, već naprotiv.

3) U koncentracionim logorima i zatvorima Pavelićevim[353] nalaze se još stotine patriota i naših rukovodećih drugova koji još nisu ubijeni, i takva razmjena i spasavanje ovih drugova veoma su značajni za široke narodne mase Hrvatske, Bosne, Dalmacije itd., a da i ne govorimo [o značaju] za našu narodnu vojsku, koja u tome vidi našu brigu o ljudima.

4) Što njemački predstavnik u Zagrebu želi da govori sa mnom i pored svih svinjarija koje su napisane u njemačkim i hrvatskim

* Trebalo bi da stoji 31. marta ili 3. aprila. – *Red.*

novinama o meni – za to niko nije kriv, i znači da ja ne želim s njim da razgovaram, čak i ne mislim na to.

5) U ovoj našoj nemilosrdnoj borbi, a naročito u posljednje vrijeme, u borbi ginu većinom partijski kadrovi koji moraju da budu uvijek prvi da bi svojim primjerom povukli ostale borce. Ti gubici u kadrovima tako su strašni da to predstavlja ozbiljnu opasnost za našu narodnu vojsku. Zato moramo iz kandži neprijatelja iščupati što više naših drugova koji su ostali živi, da bi oni stupili u redove naše vojske. Delegati koji su u vezi s razmjenom išli u Zagreb dobili su i zadatak da nabave lijekove protiv tifusa itd. Posljednjih dana kod nas je počela prava epidemija tifusa. Osim toga, zbog iscrpenosti i gladovanja u dvomjesečnim borbama borci nam jednostavno počinju da umiru: borac na izgled zdrav, samo iscrpen ide, ali odjednom pada mrtav. I to nisu pojedinačni slučajevi.

Kod nas je sada veoma teško pitanje snabdijevanja boraca i ranjenika namirnicama i lijekovima. Naši borci nemaju odmora, borbe se vode neprekidno, a mi ni od koga nemamo nikakve materijalne pomoći, Sovjetski Savez nam ne može pomoći zbog tehničkih poteškoća,[354] a Englezi, koji se također nazivaju našim saveznicima, pomažu saveznike okupatora i naše najgore neprijatelje – Mihailovićeve četnike.[355]

Možete biti sigurni da će naša borba ostati neokaljana, kakva je i dosad bila, ali vi treba da znate i to da mi odgovaramo za živote nekoliko miliona stanovnika koji imaju povjerenja prema nama i našoj borbi i moramo postupati tako da to povjerenje ostane čvrsto.

Na kraju ponavljam da vaše prekore mi nismo zaslužili i oni su nam veoma teško pali.

Nije nam jasno zašto [radio-stanica] »Slobodna Jugoslavija« više ne spominje Mihailovićeve četnike.[356] Na ovo pitanje očekuju odgovor borci, AVNOJ i narod, jer se to svakojako tumači baš sada kada se vode teške borbe protiv tih četnika. Molimo javite nam u čemu je stvar.

3[1]. mart 1943. Tito
[Drače, kod Kalinovika]

*A-CK SKJ, Fond CK KPJ-KI, reg. br. 1943/74.* *Prevod s ruskog*

## ŠTABU II [PROLETERSKE UDARNE] DIVIZIJE

Požurite s prelaskom Drine. Koristite sva moguća sredstva da što prije pređete na prostor Trbušće – Bastasi. Prva proleterska se još nije prebacila, ali i dalje pokušava.[357] Postoji mogućnost ugrožavanja našeg lijevog boka od Sarajeva, zato učinite sve da što prije pređete s vašim snagama.[358] Hitno izvijestite o situaciji.

1. april [1943], u 7 časova — Tito, s.r.
[Drače, kod Kalinovika]

*A-VII, Fond NOR, kut. 731, reg. br. 7–9.*

# [IZVRŠNOM KOMITETU KOMUNISTIČKE INTERNACIONALE]

Naše jedinice i dalje nastupaju u Hercegovini. Četvrta crnogorska brigada i jedinice Treće divizije očistile svu teritoriju od Nevesinja i približile se mjestu Gacku.[359] Jedna druga naša kolona nastupa prema Stocu.[360] Trideset prvog marta ova kolona i Peta crnogorska brigada pod komandom Save Kovačevića razbila talijansko-četničke jedinice u blizini Dabarskog polja. Ubijeno 30 i zarobljeno 16 neprijateljskih vojnika. Zaplijenjen jedan top 37 mm, jedan teški minobacač, 55 pušaka, jedan teški mitraljez i drugi materijal.

Glavni štab Hrvatske izvještava: Naše jedinice[361] očistile Škare, Donje Polje i Glavice kod Otočca, Zarobljeno 50 neprijateljskih vojnika, zaplijenjeno 9 teških mitraljeza, 2 minobacača, 60 pušaka i drugog materijala.

Bosanski štab [Prvi bosanski korpus] izvještava da su naše jedinice očistile Strmicu kod Knina.[362] Ubijeno 50 četničkih bandita.

U Petoj [operativnoj] zoni – Gorski kotar – počeo je 6. marta napad Talijana, ali poslije žestokih borbi od nekoliko dana Talijani su bili razbijeni i povukli su se.[363]

Na sektoru Nevesinje – Gacko poginuo je herojskom smrću komandant Treće divizije drug Pero Ćetković, bivši kapetan jugoslovenske vojske. Ovaj vjerni sin crnogorskog naroda učestvovao je od prvih dana ustanka u svim borbama naše slavne Prve divizije kao komandant Crnogorskog bataljona, zatim Prve dalmatinske brigade i na kraju kao komandant Treće divizije, na čijem je čelu prošao centralnu Bosnu, zauzeo dobro utvrđeni grad Prozor, razbio njemačko-talijansko-četničke jedinice kod Konjica, zauzeo Nevesinje itd. Ćetković se odlikovao visokim vojnim sposobnostima, bio je vješt, hrabar i hladnokrvan vojni rukovodilac. Borci su ga voljeli zbog tih njegovih osobina.

Slava ovom slavnom sinu crnogorskog naroda!

[1. april 1943,
Drače, kod Kalinovika]

Tito

*A-CK SKJ. Fond CK KPJ–KI. reg. br. 1943/98.*

*Prevod s ruskog*

ŠTABU II [PROLETERSKE UDARNE] DIVIZIJE

Požurite s tehničkim pripremama. Sjeverna grupa je već gotova.[364] Ona ima 24 splava i radionicu za izradu svih potrebnih dijelova plovnih objekata. To i vi treba da stvorite u najkraćem roku. Sad se na vas čeka.

3. april 1943. Tito, s.r.
[Govza, kod Kalinovika]

*A-VII, Fond NOR, kut. 14, reg. br. 8–3.*

BORCI 7. BANIJSKE UDARNE DIVIZIJE U DOLINI RAME NA MARŠU PREMA NERETVI, PRVA POLOVINA MARTA 1943.

ŠTAB 1. DALMATINSKE NOU BRIGADE KOD IDBARA, KRAJEM MARTA 1943.

BORCI 2. PROLETERSKE UDARNE DIVIZIJE PRELAZE DRINU, JUŽNO OD FOČE, POČETKOM APRILA 1943.

FAKSIMIL TITOVE DEPEŠE ŠTABU 1. PROLETERSKE UDARNE DIVIZIJE OD 21. JANUARA 1943.

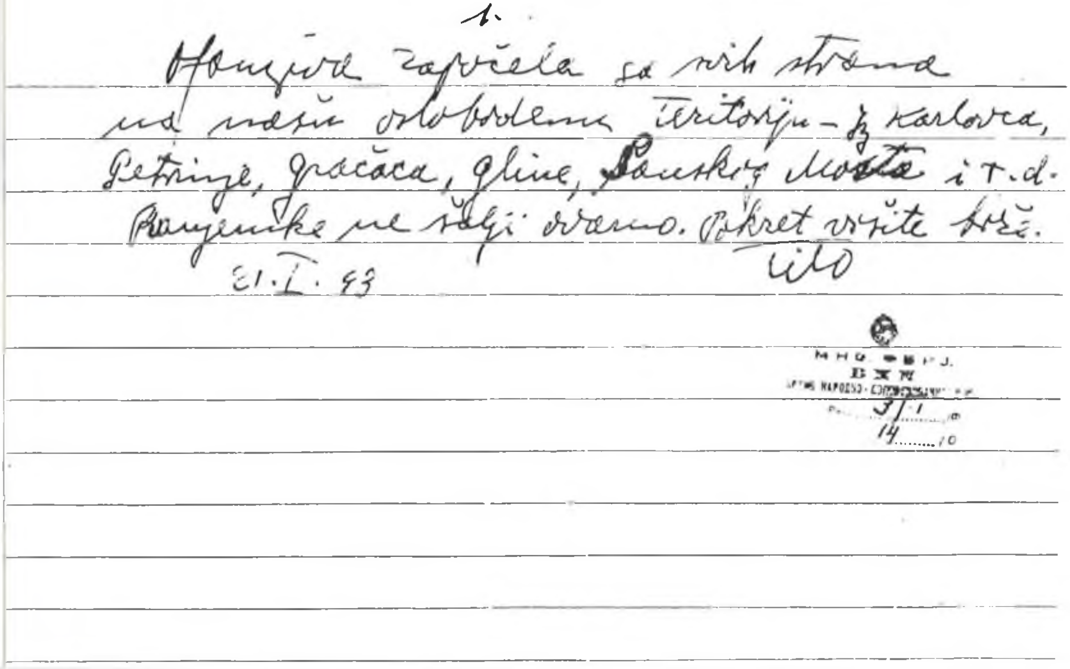

1.

Ofanziva započela sa svih strana na našu oslobodjenu teritoriju – iz Karlovca, Petrinje, Gračaca, Gline, Bosanskog Mosta i t.d. Ranjenike ne šalji ovamo. Pokret vršite brže.

Tito

21.I.43

2.

Почему „Свободная Югославия"
не говорит в своих комментариях
о этом зверском наступлению
на освобожденную территорию
где объединены Немцы, Усташи
Итальянцы и четники Михай-
ловича делают такие звер-
ства, а Лондонский радио

3.

16988/353

В это самое время велика 16
от этого трудного народа по-
мощи. Нужно знать что и
сейчас больше всего страдают
Сербские жители и что больше-
всего виновен за это Комите[illegible]
эмигрантское правительство
тельство в Лондоне.

25.I.43. Вальтер

FAKSIMIL DRUGE I TREĆE STRANE TITOVOG RADIOGRAMA IZVRŠNOM KOMITETU KOMINTERNE OD 25. JANUARA 1943.

Hitno III Diviziji.

~~[illegible]~~ Neprijatelj pokušava da nastupa sa više strana i do sada nema nekih naročitih uspjeha. Ova ofanziva je ozbiljna stvar i radi se o našoj slobodnoj teritoriji o našim ranjenicima. Naše trupe daju svugdje herojski otpor. Sada čujemo da se sprema ofanziva i od Kupresa. Prema tome naređujem da smjesta uputite na teritoriju Bugojno–Gornji Vakuf 2 Brigade koje prave pritisak na Bugojno, a Vakuf eventualno zauzmete da bi na taj način spriječili ofanzivu u pravcu Livna jer je sada to mjesto i teren od životnog pitanja za nas. Jednu brigadu ostavite na prostoriji Jajce–Turbe sa time da vrši pritisak na ta mjesta i ruši pruge. Ovo naređenje odmah izvršite i javite mi. Tito

26.I.1943.

FAKSIMIL TITOVE DEPEŠE ŠTABU 3. UDARNE DIVIZIJE OD 26. JANUARA 1943.

FAKSIMIL TITOVE DEPEŠE GLAVNOM ŠTABU NOV I PO HRVATSKE OD 3. FEBRUARA 1943.

МНО. ФНРЈ
АРХИВ НАРОДНО-ОСЛОБОДИЛАЧКОГ РАТА
Бр. Рег. 15-1
К. 7

Glavni štab Hrvatske

Preduzete mjere u pogledu povlačenja vaše glavnine u pravcu [illegible]–Drvar odobravamo. Isto tako i ostavljanje manjih odreda u pozadini neprijatelja. Za vaše ranjene opremljeno je mesto smještaja. U slučaju daljnjeg povlačenja dobićete naređenje. Jakšić štiti pravac Bihać–Petrovac. Na sektoru Bos. Krupa neprijatelj trpi velike gubitke i ništa nije napredovao. Preduzimamo sa 3 divizije ofanzivu u pravcu J.I. ~~[illegible]~~ da spriječimo neprijateljsku ofanzivu sa te strane.

Za Andriju: Sa Kadrovima ste dobro postupili. Samo pazite da budu maksimalno osigurani.

# I Z J A V A

## Vrhovnog štaba NOV i POJ i Antifašističkog vijeća NOJ

14/10-2

Usljed toga što okupatori, ustaše i četnici Draže Mihailovića neprekidno na razne načine šire klevete i lažne informacije o narodno-oslobodilačkom pokretu i njegovim ciljevima, smatramo za potrebno da izdamo sledeću izjavu:

Narodno-oslobodilački pokret u Jugoslaviji pod rukovodstvom Vrhovnog štaba NOV i POJ i Antifašističkog vijeća narodnog oslobođenja Jugoslavije, jeste opštenarodni pokret u kojem učestvuju svi pravi rodoljubi, bez obzira na političko i vjersko ubjeđenje i nacionalnost. Taj pokret ima za cilj:

1. Oslobođenje zemlje od okupatora i izvojevanje nezavisnosti i istinski demokratskih prava svima narodima Jugoslavije;

2. Neprikosnovenost privatne svojine i punu mogućnost samoinicijative u industriji, trgovini i poljoprivredi;

3. Nikakvih radikalnih promjena u odnosu na društveni život i djelatnost, osim zamjene reakcionarnih općinskih uprava i žandarma — koji su se bili stavili u službu okupatora — narodno-oslobodilačkim odborima koji imaju istinski demokratski narodni karakter.

Sve važnije mjere, kako u odnosu na društveni život, tako i u državnoj organizaciji, rešavaće posle svršetka rata pretstavnici naroda, koje će zaista slobodno birati sam narod;

4. Narodno-oslobodilačkom pokretu koji se bori za slobodu naroda, za socijalna i demokratska prava, jeste tuđe svako nasilje i nezakonitost;

5. Oficirima, koji pristupaju u narodno-oslobodilačku vojsku, zagarantovani su njihovi činovi i položaj koji odgovara njihovim sposobnostima;

6. Narodno-oslobodilački pokret priznaje u potpunosti nacionalna prava Hrvata, Slovenaca, Srba, kao i Makedonaca, Crnogoraca i drugih. Taj pokret je jednako hrvatski kao i srpski i slovenački. Prema tome, on pretstavlja garantiju da će biti izvojevana nacionalna prava svim narodima Jugoslavije.

*U ime Antifašističkog vijeća NOJ*
*pretsjednik*, **dr. Ivan Ribar**

*U ime Vrhovnog štaba NOV i POJ*
*vrhovni komandant*, **Tito**

8-II-1943 godine

FAKSIMIL IZJAVE VRHOVNOG ŠTABA NOV I POJ I AVNOJ-a OD 8. FEBRUARA 1943.

FAKSIMIL TITOVE DEPEŠE ŠTABU 1. BOSANSKOG UDARNOG KORPUSA OD 20. FEBRUARA 1943.

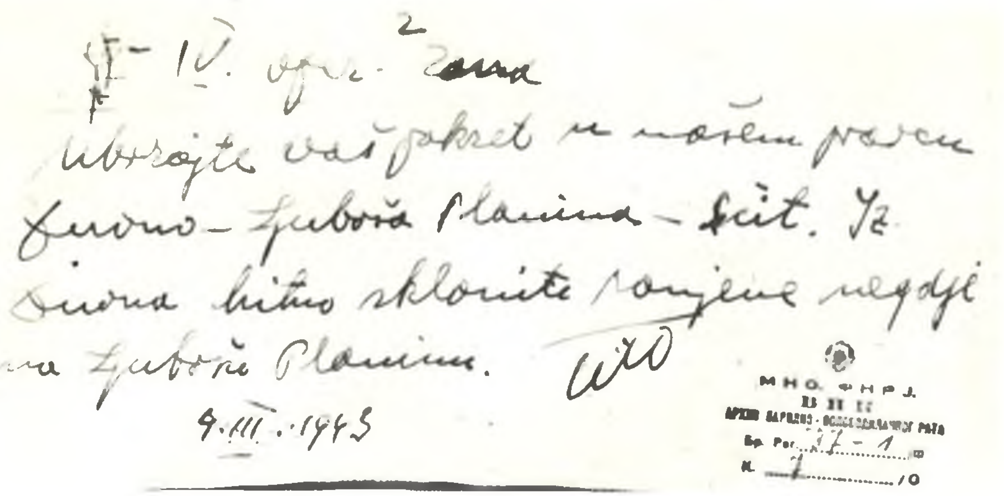
Š. – IV. oper. zona
Ubrzajte vaš pokret u našem pravcu Livno – Ljubuša planina – Šćit. Iz Livna hitno sklonite ranjene negdje na Ljubuši planini.
Tito
4.III.1943

FAKSIMIL TITOVOG NAREĐENJA ŠTABU IV OPERATIVNE ZONE NOV I PO HRVATSKE OD 4. MARTA 1943.

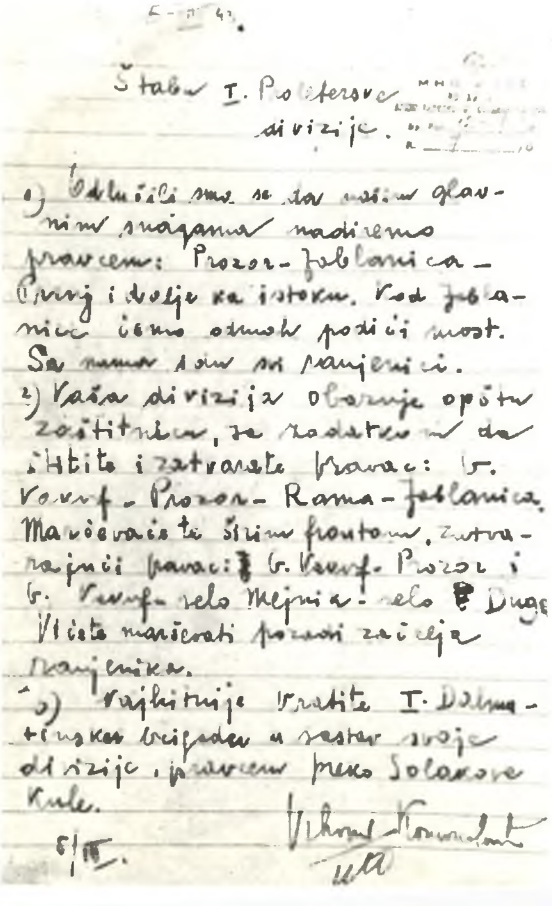
5-III-43.

Štabu I. Proleterske divizije.

1) Odlučili smo se da našim glavnim snagama nadiremo pravcem: Prozor – Jablanica – Konjic i dalje ka istoku. Kod Jablanice ćemo odmah podići most. Sa nama idu svi ranjenici.
2) Vaša divizija obrazuje opštu zaštitnicu, sa zadatkom da štitite i zatvarate pravac: G. Vakuf – Prozor – Rama – Jablanica. Manevrišite širim frontom, zatvarajući pravac: G. Vakuf – Prozor i G. Vakuf – selo Mejnia – selo Duge. Vi ćete manevrisati pozadi začelja ranjenika.
3) Najhitnije vratite I. Dalmatinsku brigadu u sastav svoje divizije, pravcem preko Solakove Kule.

Vrhovni Komandant
Tito
5/III.

FAKSIMIL TITOVOG NAREĐENJA ŠTABU I. PROLETERSKE UDARNE DIVIZIJE OD 5. MARTA 1943.

VRHOVNI ŠTAB
NARODNO - OSLOBODILAČKE VOJSKE
I PARTIZANSKIH ODREDA JUGOSLAVIJE

dana 23- III - 1943 god.
časova

M.H.O. ... P.J.
Kr. Br. 33-1
K. 10

P O H V A L A

Borci, komandiri, komandanti i polit. komesari V Crnogorske Udarne Brigade!

U ovim teškim i sudbonosnim danima, kada su se sve neprijateljske snage, kako okupatorske, tako i četničke i ustaške, ujedinil sa ciljem da u svojoj velikoj ofanzivi unište našu Narodno-Oslobodilačku Vojsku, borci naše herojske Narodne Armije napregli su sve svoje snage da osujete ovu paklenu nameru neprijatelja našeg naroda. U tim teškim i krvavim borbama borci komandiri, komandanti i polit. komesari naše Narodno-oslobodilačke Vojske pokazali su sjajne primjere herojstva, samopregora i uzdržljivosti. Oni su mogli izdržati ovo veliko iskušenje samo zato, jer su svjesni svoje velike odgovornosti pred narodom, svoje velike dužnosti prema našim ranjenicima, radi čijeg se spasa moralo izdržati ove nadčovječanske napore.

Izražavam svoje priznanje i zahvalnost vama, borcima, komandirima, komandantima i polit. komesarima V Crnogorske Udarne Brigade, koji ste u bojevima za poslednjih mjesec i po dana, a naročito kod Prozora, Konjica i Nevesinja pokazali bezgraničnu ljubav delu narodnog oslobodjenja, koji ste pokazali divan primjer odvažnosti i upornosti u borbi sa neprijateljima naroda. Vi ste, dragi drugovi, pokazali da nosite visoko zastavu slobodarskog i herojskog Crnogorskog naroda. Napred, drugovi, ratnici! U borbu za oslobodjenje Crnogorskoga naroda, koji stenje u jarmu italijansko-četničkog ropstva.

Vrhovni Komandant
N. O. V. i P. O. J.,
Tito

FAKSIMIL POHVALE VRHOVNOG KOMANDANTA NOV I POJ JOSIPA BROZA TITA OD 23. MARTA 1943. JEDINICAMA 5. CRNOGORSKE NOU BRIGADE.

Другу Терзићу,

Слажем се са наређењем да I дивизија одмах пошаље једну бригаду у покрет како би уништили а не само разбили четнике. Подвуци још једанпут у депеши Кочи да је та ствар хитна и да се не смије одлагати. Правац који си му дао је добар само си требао дати и даљи правац на с. Коњевка - Кошко Поље, с тим да два батаљона крену од Коњевке преко Ситниковог брду ближу Таре, тако да се затвори правац отступа с [illegible] на Пецке. II дивизији нареди да појача Санџачку бригаду са 4 батаљона који су најближи на расположењу. Офанзивне операције против ове банде предузеће се оног момента када Кочине снаге стигну на одређени правац.

Напомена:

Најбоље је да јавиш да се II пролетерска хитно смени Далматинцима како би читава II пролетерска ишла на појачање Санџачкој. Пеко је иначе наредио да се ова смена изврши одмах.

Тито

Другу Терзићу,

FAKSIMIL TITOVOG NAREĐENJA ZAMJENIKU NAČELNIKA VRHOVNOG ŠTABA NOV I POJ VELIMIRU TERZIĆU, OD 15. APRILA 1943.

ŠTABU IV OPERAT[IVNE] ZONE
[ŠTABU DEVETE DALMATINSKE UDARNE DIVIZIJE]

Izvijestite nas o situaciji.[365] Nemojte upućivati u Centralnu bolnicu vaše bolesnike i ranjenike, već obrazujte svoju divizijsku bolnicu.

3. april [1943.] Tito, s.r.
[Govza, kod Kalinovika]

*A-VII, Fond NOR, kut. 14, reg. br. 7–3.*

ŠTABU II [PROLETERSKE UDARNE] DIVIZIJE

Prethodno ispitajte prevozna sredstva bilo na Sutjesci bilo na mjestima demonstracije radi sigurnosti u prevoženju. Slažemo se s odlukom o prelasku sutra naveče, o čemu ćemo izvijestiti Sjevernu grupu i haub[ičku] bateriju. Nastojte da što prije ovladate grebenima na onostranoj obali, kao i da obezbijedite neprekidnost u prevoženju, stalno poboljšavajući prevozna sredstva kvalitativno i kvantitativno, stvarajući neprekidnu vezu bilo kerepom bilo nekim visećim mostom. Sam prelaz dobro obezbijedite.

3. april [1943.] Tito, s.r.
[Govza, kod Kalinovika]

*A-VII, Fond NOR, kut. 14, reg. br. 6–3.*

ŠTABU I PROLETERSKE DIVIZIJE

Primili smo vaš izvještaj od 1. aprila [1943], poslat u 23 časa, sa izvještajem Štaba I proleterske brigade.[366]

Prema izloženoj situaciji na vašem sektoru, a u vezi sa stanjem na sektoru II divizije, vi treba da preduzmete slijedeće:

1) U cilju ostvarenja iznenađenja, sigurnosti prelaska i onemogućavanja neprijatelju da manevruje svojim rezervama, neophodno je obezbijediti jednovremenost prelaska za obje grupe, tj. Sjevernu i Južnu, bar s po jednim prelaskom na pripadajućim sektorima.

Vi znate da je vaš sektor od Foče, odnosno od druma Kalinovik – Foča do Ustikoline i sjevernije. Na tome sektoru vi ćete izabrati mjesto za prelazak i najmanje dva mjesta za demonstracije. Mjesto za prelazak treba da bude sjeverno od Ustikoline, a mjesto za demonstracije između Ustikoline i Foče. Za izabrana mjesta za demonstracije potrebno je, u cilju obmane neprijatelja, danju donositi građu i pripremati plovni materijal kao da će se stvarno na tome mjestu vršiti prelazak. Na ovaj način će se najbolje odvratiti pažnja neprijatelja od stvarnog mjesta prelaska i natjerati ga na pogrešno grupisanje snaga. Dobro je imati ovih mjesta za demonstraciju što više.

2) Da bi se obezbijedili iznenađenje, brzina i sigurnost operacije, prelazak obiju grupa mora biti jednovremen, tj. svaka grupa na izabranom mjestu prelaska svoga sektora mora otpočeti prelazak istoga časa. Pošto Južna grupa – II divizija – još nije gotova s tehničkim pripremama za prelazak, za sada ne može ni vaša grupa vršiti prelazak, a naročito sama I proleterska brigada, jer bi to predstavljalo veliki rizik za ovu jedinicu. Ovo staviti do znanja Štabu I proleterske brigade s tim da i dalje neprekidno vrši tehničke pripreme, kao i da svoje izrađene plovne objekte prethodno ispita na Kolunskoj rijeci ili na samoj Drini, na jednom od mjesta demonstracije. Svako prevremeno prebacivanje manjih dijelova I proleterske brigade bez stalne podrške i pomoći ostalih sljedujućih jedinica u prevoženju predstavlja veliki rizik i opasnost za takve prvoprevezene jedinice, zato se u ovo nikako ne upuštati.

Naročito napominjemo da je problem prelaska kod Južne grupe više tehnički nego taktički, tj. ne predstavlja neke naročite teškoće u savlađivanju neprijateliskog otpora na onostranoj obali koliko sam

prelazak preko Drine. Izgleda da je na sektoru Južne grupe neprijatelj brojno i kvalitativno slabiji nego što se predviđalo.

3) Što se tiče učešća naših jedinica u ovoj operaciji, sasvim je jasno da će sve naše snage obiju grupa, zajedno s raspoloživim artiljerijskim jedinicama, uzeti puno učešće i imati jasne i određene zadatke u duhu osnovne direktive ovoga štaba i detaljno razrađenih planova Štaba I i II divizije. U tom smislu mi ćemo dodijeliti zadatak haubičkoj bateriji, a ako vi imate neki predlog u pogledu njene upotrebe, dostavite nam ga blagovremeno, uzimajući pri tom u obzir njen domet od 9 k[ilo]m[etara] računajući od ceste.

4) Vi imate za sada I proletersku i VII krajišku brigadu, a vjerovatno je da će sutra do mraka biti na prostoru Jeleč – Miljevina i III krajiška brigada. Vi ćete s ovim snagama učestvovati u prelasku preko Drine i njegovom obezbjeđenju.

Vi znate vaš sektor, takođe znate snage i sredstva kojima raspolažete. Sada treba da pristupite temeljitim taktičkim i tehničkim pripremama.

U taktičke pripreme treba da predvidite mjesta za prelazak i mjesta za demonstracije, zatim jedinice koje će ovo vršiti. Dalje, treba da predvidite jedinice za zaštitu prevoženja, koje se prve prebacuju i zauzimaju uži mostobran (ovo mora biti najbolja jedinica), i trupe za zaštitu prelaska s teškim automatskim oruđima, bacačima i topovima na ovostranoj obali, koje će potpomagati prevoženje i svojim vatrenim dejstvom omogućiti prvoprevezenim jedinicama da što prije ovladaju užim mostobranom, tj. prvim grebenom na onostranoj obali. Naročito se napominje da jedinice koje se prve prevoze moraju biti obilno snabdjevene puškomitraljezima i ručnim bombama.

U tehničke pripreme treba da predvidite izbor najpogodnijeg mjesta za prelazak preko rijeke, s obzirom na osobine rijeke, stvor njenih obala i prikrivenosti prilaza. Dalje, treba pripremiti građu i izraditi plovne objekte – skele za prevoženje. Ove skele treba da budu što većih razmjera, izrađene od balvana, tako da ih voda ne može prevrnuti. Svi izrađeni plovni objekti, bilo skele bilo čamci, moraju se prethodno ispitati, pa tek onda uzeti ih u obzir za prevoženje. U ovom pogledu ne ostavljati ništa slučajnostima.

Sve pripreme kako taktičke tako i tehničke moraju se izvoditi u najvećoj tajnosti. Naročito treba nastojati da izabrano mjesto za prelazak ostane nepoznato neprijatelju do posljednjeg momenta. To se mora vješto maskirati.

Sam prelazak izvršiće se u vidu prepada jednovremeno na sektorima obiju grupa od Ustikoline do Bastasa. Vršiće se snažan pritisak na cijelome frontu. Da li će se prelazak na izabranom mjestu prevoženja izvršiti s vatrenom pripremom ili bez nje, ne može se precizirati. To zavisi od toga da li je neprijatelj zaposio onostranu obalu i sprječava iskrcavanje. Treba imati u vidu da se bez vatrene pripreme postiže tajnost iznenađenja, zato je primjenjivati samo ako

se mora. Na mjestima demonstracije svakako primijeniti vatrenu pripremu radi obmane. Po izvršenom prevoženju jedinica, zaštite mjesta prevoženja, treba nastaviti, po planu prevoženja, neprekidno dalje prebacivanje ostalih jedinica koje će učvrstiti i proširiti uspjehe prvoprebačenih trupa i izbiti što prije na liniju šireg mostobrana, tj. za vašu grupu na liniju: riječica Slatina – selo Slatina – Hunka – desna obala potoka Banovac. U ovakvim situacijama za prvoprebačene trupe bitni uslovi uspjeha su odlučnost i energija, bezobzirnost, drskost i nasrtljivost prema neprijatelju, uz nastojanje da ga u neodoljivom naletu zbace s onostrane obale i obezbijede uži mostobran.

5) Dakle, uspjeh ove operacije zavisi od temeljno izvršenih taktičkih i tehničkih priprema obiju grupa, tj. Sjeverne i Južne. Ove pripreme treba neprekidno vršiti danju i noću i na njima angažovati, a naročito na tehničkim, što više stručnog ljudstva iz svih brigada vaše divizije. Ovim pripremama mora se sve predvidjeti i ništa se ne smije ostaviti slučajnostima.

Prema stepenu izvršenih taktičkih i tehničkih priprema, mi ćemo blagovremeno narediti prelazak preko Drine imajući pri tom prvenstveno u vidu da taj prelazak bude jednovremen za obje grupe. Ako baš ne bi mogao da bude jednovremen, u istom času, odnosno u istom danu, može se s obzirom na jačinu i raspored neprijatelja na sektoru Južne grupe dozvoliti njenim jedinicama da pređu jedan dan prije vas.

U duhu ovoga naređenja vi pristupite odmah daljim planskim i užurbanim pripremama i o svemu nas redovno obavještavajte. Budite u stalnoj radio-vezi sa II divizijom i obavještavajte se o stanju na njihovom sektoru.

Smrt fašizmu – sloboda narodu!

4. april 1943.
[Govza, kod Kalinovika]

Vrhovni komandant
Tito, s.r.

*A-VII, Fond NOR, kut. 7–17, reg. br. 2–1.*

# [IZVRŠNOM KOMITETU KOMUNISTIČKE INTERNACIONALE]

1.

Drugog marta* naše jedinice u noćnoj borbi zauzele grad Gacko i mjesto Avtovac; razbijene talijanske jedinice i ustaše povukli se u pravcu Bileće, a Bajo Stanišić s 1500 četnika povukao se na crnogorsku granicu. Zarobljen 51 neprijateljski vojnik, zaplijenjen jedan minobacač i nekoliko mitraljeza. Ratni materijal još se prebrojava.[367]

Drugog marta** jedinice naše Četvrte i Šeste ličke bigade očistile mjesta Ramljane, Lešće, Janjče i Smiljan.[368] Zarobljeno 600 domobrana, 16 oficira. Zaplijenjeno 650 pušaka, 12 teških mitraljeza i 11 puškomitraljeza, 500 000 metaka i mnogo drugog materijala. Osma [kordunaška] divizija očistila Zalužnicu. Predalo se u zarobljeništvo 40 četnika. Srušeni su željeznička pruga između Gospića i Ličkog Osika i most kod Budaka.

4. april 1943. Valter
[Govza, kod Kalinovika]

*A-CK SKJ. Fond CK KPJ-KI. reg. br. 1943/100.* *Prevod s ruskog*

* Omaška; treba da stoji: 2. aprila. — *Red.*
** Takođe treba da stoji: 2. aprila. – *Red.*

# [IZVRŠNOM KOMITETU KOMUNISTIČKE INTERNACIONALE]

*Tajno*

2.

Prema podacima dobijenim od stanovništva, Nijemci su koncentrisali na željezničkoj pruzi Sarajevo – Višegrad oko 80 000 vojnika s mnogo artiljerije i tenkova. Zasad nam nije poznato kakav im je cilj.[369] Na sarajevskom aerodromu i u okolini nalazi se sada 200 njemačkih aviona. Mi mislimo da to nije samo protiv nas, već i radi obezbeđenja [od] iskrcavanja Saveznika na Balkanu. Stalno nam stižu informacije da se njemačka vojska i ratni materijal neprekidno prevoze u pravcu istoka – Turske i Grčke. Za vrijeme borbi na rijeci Neretvi i kod G[ornjeg] Vakufa u Bugojno je došao general Ler, komandant njemačkih jedinica na Balkanu. On je lično rukovodio operacijama protiv nas.

4. april 1943. Valter
[Govza, kod Kalinovika]

A–CK SKJ, Fond CK KPJ–KI, *reg. br. 1943/100.* *Prevod s ruskog*

ŠTABU I [PROLETERSKE UDARNE] DIVIZIJE

Jutros smo poslali direktivu.* Treba da preuzmete komandu po izdatoj direktivi, te, ako nije neophodno, ne bi trebalo da dolazite – da se ne gubi vrijeme. Mi smo u Govzi.

[4. april 1943, Govza, kod Kalinovika]

Tito, s.r.

*A-VII, Fond NOR, kut. 14, reg. br. 18-5.*

---

* Odnosi se na direktivu za pripreme forsiranja reke Drine (vid. str. 211–213). – *Red.*

# ŠTABU II [PROLETERSKE UDARNE] DIVIZIJE

Na planini Ruda kod Zakmura i oko Vrbnice nalazi se 200 četnika iz Miljevinskog bataljona. Odmah ih pozovite na predaju, pošto oni to žele.

4. april [1943.]
[Govza, kod Kalinovika]

Tito, s.r.

*A–VII, Fond NOR, kut, 14, reg. br. 10-3.*

## GLAVNOM ŠTABU HRVATSKE

*Depeše**

Zauzeli smo Gacko i Avtovac i oslobodili Gatačko polje. Razbijene četničke bande pobjegle su u Crnu Goru, a ustaško-talijanske u Bileću.

[4. april 1943, Govza, kod Kalinovika] — Tito, s.r.

*A-VII, Fond NOR, kut. 14, reg. br. 15-3*

---

* Riječ *depeše* napisana je u originalu. Tekst iste sadržine Tito je poslao i štabovima 1. bosanskog korpusa NOVJ i 2. proleterske udarne divizije. – *Red.*

# [ŠTABU PRVOG BOSANSKOG NARODNOOSLOBODILAČKOG UDARNOG KORPUSA]

Učinite sve da osigurate Podgrmeč od neprijateljskoga zuluma.[370] Za to imate dosta snaga. Pazite budno na kretanje njemačkih trupa i na njihove namjere i odmah nam o svemu javite.[371] Sada se koncentrišu krupne njemačke snage na liniji Sarajevo – Višegrad, do 80 000. Ne znamo još da li to znači novu ofanzivu protiv nas. Ako do nje dođe, moraćete udariti snažno na prugu Sarajevo – Brod. Prema tome, koncentrišite već sada u centralnoj Bosni te snage.

Ako zbog situacije kod vas nećete biti u stanju uputiti cijelu diviziju u istočnu Bosnu, onda ćete uputiti barem dvije brigade.

Ne razumijemo to ispadanje prema Podgrmeču kad znamo da su sve njemačke divizije ovdje, pa i »Vražja« divizija.[372]

4. april 1943. Tito
[Govza kod Kalinovika]

*A-VII, Fond NOR, kut. 14, reg. br. 11-3.*

## ŠTABU II [PROLETERSKE UDARNE] DIVIZIJE

Šta je sa kerepom kod Bastasa? Ispitajte i prelaze kod Šćepan-Polja i Mratinja. Radite i velike čamce, za to imamo puno daske u Jeleču. Šta je s neprijateljem?

5. april [1943.]
[Govza, kod Kalinovika]

Tito, s.r.

*A–VII, Fond NOR, kut. 14, reg. br. 12-3.*

ŠTABU III DIVIZIJE

Odmorite ljudstvo i pripremite [ga] za nove zadatke. Izviđajte k Bileći, Banjanina i Stabnu. Pošaljite nam 20 litara benzina za radio-stanicu.

7. april [1943,
Govza, kod Kalinovika]

Tito, s.r.

*A–VII, Fond NOR, kut, 14,*
*reg. br. 13-3.*

ŠTABOVIMA BATALJONA, BRIGADA I DIVIZIJA

I pored velikih vojničkih uspjeha u ovoj ofanzivi i velikih teškoća i napora koje su naši borci savlađivali, u pitanju organizacije prehrane činjene su krupne greške i nepravilnosti. Intendanture operativnih jedinica i bolnica nisu se snalazile na terenu i nisu obezbjeđivale redovnu ishranu. Neorganizovanim i često politički nepravilnim vršenjem snabdijevanja, ostavile su rđav i štetan utisak kod stanovništva.

Pored neorganizovanog i nepravilnog snabdijevanja, bilo je slučajeva da izvjesni nesavjesni intendanti i pojedini koji su to imali za zadatak nisu uopšte vodili brigu o ishrani i njezi boraca i ranjenika.

Naročitu osudu zaslužuju nebriga i nestaranja o stoci i njenoj ishrani. I u slučajevima gdje se ishrana stoke mogla vršiti uredno, nesavjesnost onih koji se o stoci nisu brinuli dovodila je do upropašćavanja stočne hrane, iznuravanja i propadanja stoke.

Nemanje kontrole, dezorganizacija i nepravilan rad umnogome su doprinijeli samovoljnom snabdijevanju pojedinaca, pri čemu su izvjesni pravili ispade i izgrede nedostojne boraca Narodnooslobodilačke vojske i ujedno mogli baš zbog opšte neorganizovanosti ishrane izbjeći kontrolu, otkrivanje i kaznu.

U duhu naredbe Vrhovnog štaba NOV i POJ od 17. marta 1943. god.,* da bi se sprovela i obezbijedila pravilna organizacija snabdijevanja i pravilna raspodjela provijanta

NAREĐUJEM

S obzirom na to da se snabdijevanje vojske vrši putem

a) ratnog plana,

b) konfiskacije imovine izdajnika i narodnih neprijatelja,

c) dobrovoljnih priloga,

d) rekvizicije,

određuje se slijedeći postupak u cilju što racionalnijeg iskorišćavanja životnih namirnica i svih potreba vojske:

1) Ratnim plijenom raspolaže isključivo Ekonomski odsjek Vrhovnog štaba NOV i POJ i raspoređuje ga prema stvarnim potrebama naše vojske. Zabranjuje se operativnim jedinicama da

* Tekst ove naredbe vid. na str. 147–148. – *Red.*

poslije zauzeća nekog grada uzimaju od ratnog plijena rezervne hrane više nego za dva dana. U svakom drugom slučaju operativno vojno rukovodstvo odnosno štab dogovoriće se sa predstavnikom Ekonomskog odsjeka NOV i POJ.

Konfiskaciju kao mjeru protiv izdajnika i narodnih neprijatelja sprovode nadležni vojni organi po presudi vojnog suda. Na sve što se konfiskuje izdaje se potvrda, koja služi kao dokaz da je konfiskacija izvršena. Kod istog lica konfiskacija se može vršiti samo jedanput, izuzev slučajeva ako se kod dotičnog naknadno otkriju skrivene zalihe.

Dobrovoljne priloge skupljaju narodnooslobodilački odbori i starješine dotičnog sela opštine i grada od cjelokupnog naroda uz pripomoć masovnih antifašističkih organizacija i predaju ih opunomoćenim nadležnim vojnim organima.

Rekvizicije su izuzetne mjere i njima se pristupa u slučaju da drugi izvori ne podmiruju potrebe vojske. Rekvizicije se sprovode od nadležnih vojnih i civilnih organa uz propisnu potvrdu, na osnovu koje vlasnik dotične rekvirirane vrijednosti ima pravo na naknadu po oslobođenju naše zemlje.

2) Za sve nabavke izvršene bilo kojim putem izdaju se potvrde ovjerene pečatom dotične jedinice ili ustanove.

3) O svim nabavkama, bez obzira na to kojim su načinom izvršene, podnose se izvještaji. Intendanti bataljona dužni su da još u toku dana obavijeste intendanta brigade koliko su namirnica uzeli, odakle i za koliki broj vojnika, a intendant brigade dužan je da odmah obavijesti intendanta divizije, i to poimenično, koliko je ljudske ili stočne hrane uzeo, od koga lica i iz kojeg mjesta, za svoju brigadu. Intendant divizije dužan je da obavijesti Ekonomski odsjek VŠ najmanje dva puta nedjeljno odakle se njegova divizija hranila, koliko je ljudske i stočne hrane uzela, na koji način, od kojih lica i iz kojih mjesta.

4) Intendanti su dužni da svaki dan uzimaju brojno stanje od polit[ičkih] komesara i na osnovu tog brojnog stanja vršiti raspodjelu i podnositi izvještaj za bataljon, brigadu, odnosno diviziju. Za tačnost ovih izvještaja odgovorni su polit[ički] komesari bataljona odnosno brigada odnosno divizija. Intendanti brigada odnosno divizija dužni su kontrolisati intendante bataljona odnosno brigada da li se oni drže propisanih tablica kako za prehranu vojske tako i za prehranu stoke. Opštu kontrolu vršiće članovi ili delegati Ekonomskog odsjeka VŠ. Za svako nepridržavanje tablica i za svaku nepravilnost uzimaće se na odgovornost.

5) Dijelovi brigada ili manje jedinice mogu se samostalno snabdijevati samo u slučaju ako se kreću odvojeno od glavnine. I u ovim slučajevima intendanti dotičnih jedinica moraju se snabdjeti potvrdama ovjerenim od svojih viših komandi.

6) Sve komande mjesta kao i komande područja dužne su da stvaraju svoje magacine bez obzira na to da li na njihovoj teritoriji ima ili nema vojske. Iz tih magacina oni u prvom redu snabdijevaju prolazeće i posadne trupe. Komande mjesta odnosno komande područja moraju obavještavati Ekonomski odsjek Vrhovnog štaba jednom nedjeljno, a u slučaju nekih promjena i češće, od koga su, šta i na koji način uzeli, i o stanju zaliha u svojim magacinima. Ekonomski odsjek Vrhovnog štaba će sa svoje strane obavještavati komande područja odnosno komande mjesta, pomoću spiskova dobijenih od intendanata divizija, o količinama i načinu snabdijevanja trupa na terenu. Komande područja odnosno komande mjesta na osnovu ovih podataka moći će provjeravati pravilnost snabdijevanja vojske na podređenim im područjima.

7) Za izvršenje ove naredbe i njeno striktno sprovođenje snose odgovornost štabovi kao cjelina, a posebno polit[ički] komesari i intendanti bataljona, brigada odnosno divizija.

Smrt fašizmu – sloboda narodu!

7. april 1943. — Vrhovni komandant
[Govza, kod Kalinovika] — Tito

*A-CK SKJ, Fond CK KPJ,*
*reg. br. 5608/IV, 1-16/43).*

# [IZVRŠNOM KOMITETU KOMUNISTIČKE INTERNACIONALE]

Poslije višednevnih upornih borbi, 6. aprila naše jedinice Druge [proleterske] divizije prešle su rijeku Drinu kod grada Foče.[373] Grad i obalu Drine štite jedinice jedne talijanske alpske divizije i krupne jedinice Mihailovićevih četnika.[374] Sada se vode veoma žestoke borbe na desnoj obali Drine.

Forsiranje Drine predstavlja veliki podvig naših jedinica. Pod silnom artiljerijskom i mitraljeskom vatrom, borci Druge dalmatinske brigade postavljali su splavove za prebacivanje preko silno nadošle i najopasnije rijeke u Jugoslaviji. Ali hrabri dalmatinski ribari, koji čine trećinu ove brigade, izvanredno su izvršili svoj zadatak i prvi savladali ne samo rijeku nego i dobro utvrđenog neprijatelja.

Petog aprila u noći naše jedinice[375] su razbile ustaše i zauzele Fazlagića Kulu, ozloglašeni ustaški punkt u Hercegovini, poslije Borča. Zarobljeno je 150 ustaša Muslimana, zaplijenjeno 150 pušaka, 10 000 metaka i drugog materijala. Napominjem da se Fazlagića Kula, glavni Pavelićev punkt u Hercegovini, držao dvije godine i ustaše iz ovih mjesta počinili su užasna zvjerstva nad srpskim stanovništvom u Hercegovini. Četničke vođe Mihailovićevih četnika vršili su u Crnoj Gori, Hercegovini, Sandžaku i Bosni mobilizaciju Srba pod vidom borbe protiv ustaša [iz] Fazlagića Kule, a poslije ih vodili protiv nas. Naročito posljednja opšta četnička mobilizacija u ovim krajevima sprovedena je pod tim vidom. O tome govore svi zarobljeni četnici i zbog toga se među četnicima pojavilo veliko nezadovoljstvo i već su se čitave brigade razišle kućama, a mnogi stupaju u redove naše vojske kad su vidjeli da njihove vođe ne samo što ne misle da se bore protiv ustaša iz Fazlagića Kule nego su s njima u sporazumu za zajedničku borbu protiv nas.

Glavni štab Hrvatske izvještava: Jedinice VIII hrvatske divizije očistile su Brlog na Banijskom polju. Zarobljeno 80 četnika i talijanskih vojnika i preko 100 ubijeno. Zaplijenjeno 200 pušaka, 20 teških mitraljeza i 5 puškomitraljeza, 200 000 metaka, 6 minobacača, jedna radio-stanica, 200 šinjela, 150 pari cipela i mnogo drugog materijala. Istovremeno, likvidiran je ustaški punkt Kompolje.[376] Zarobljeno je 38 ustaša, zaplijenjeno 50 pušaka, 4 puškomitraljeza, 5000 metaka i drugo.

U centralnoj Bosni naše jedinice zauzele su Tešanj, Šeher, Pribinić.[377] Zadobijen je plijen.

7. april 1943. Valter
[Govza, kod Kalinovika]

*A-CK SKJ, Fond CK KPJ-KI, reg. br. 1943/101.* *Prevod s ruskog*

# RADIO-STANICI »SLOBODNA JUGOSLAVIJA«

U ime Vrhovnog štaba izražavam priznanje i zahvalnost borcima, komandantima i politkomesarima Druge dalmatinske brigade iz Druge [proleterske] divizije za primjerno izvršenje zadatka, za hrabrost i upornost koje su pokazali u borbi na rijeci Drini i za prebacivanje preko rijeke.[378] Vi, junački sinovi (sunčane) Dalmacije, pokazali ste se kao dostojni potomci svojih slavnih predaka, smjelih mornara i vjernih, slobodoljubivih sinova plavog Jadrana.

7. april 1943.
[Govza, kod Kalinovika]

Vrhovni komandant NOV i POJ
Tito

*A-CK SKJ, Fond CK KPJ-KI, reg. br. 1943/102.*

*Prevod s ruskog*

# [IZVRŠNOM KOMITETU KOMUNISTIČKE INTERNACIONALE]

Molimo da objavite preko [radio-stanice] »Slobodna Jugoslavija«: »Kuriri druga Ise [Jovanovića] i Čokalije [Uglješe Danilovića] stigli u naš Štab.[379] Isa i Čokalija takođe moraju sa svim svojim drugovima što prije doći k nama ovim istim putem, a ne kako smo ranije odredili.«[380]

7. april 1943. Stari
[Govza, kod Kalinovika]

*A-CK SKJ, Fond CK KPJ-KI, reg. br. 1943/103.* *Prevod s ruskog*

ŠTABU I [PROLETERSKE UDARNE] DIVIZIJE

Južna grupa prešla Drinu, razbila četnike i ovladala predviđenim položajima.[381] Potrebno je da pohitate s prelaskom da biste što prije presjekli vezu Foča – Ifsar.

8. april [1943.]
[Govza, kod Kalinovika]

Tito, s.r.

*A-VII, Fond NOR, kut. 14, reg. br. 20-3.*

ŠTABU II [PROLETERSKE UDARNE] DIVIZIJE

Primili vaš izvještaj.[382] Sjeverna grupa večeras prelazi [Drinu], pošto je sinoć zakasnila. Stigla je i III krajiška.

8. april [1943.] Tito, s.r.
[Govza, kod Kalinovika]

*A-VII, Fond NOR, kut. 14, reg. br. 18-3.*

# ŠTABU I [PROLETERSKE UDARNE] DIVIZIJE

Talijani i četnici užurbano evakuišu Foču pravcem za Ifsar. Požurite s prelaskom, da što prije izbijete na njihovu odstupnicu Foča – Ifsar.

8. april [1943.] u 13. časova. Tito, s.r.
[Govza, kod Kalinovika]

Drugu Paji [Pavlu Saviću]
Ovu depešu *najhitnije* pošaljite I diviziji.

Terzić [Velimir]

*A-VII, Fond NOR, kut. 14, reg. br. 19-3.*

ŠTABU III DIVIZIJE

Zadržati vaše glavne snage i dalje u Gatačkom polju ne angažujući se k jugu i jugoistoku. Učvrstite narodnu vlast i izvršite mobilizaciju. Peta crnogorska brigada mora ostati i dalje oko Plužina radi eventualne intervencije k Nevesinjskom polju, koje neprijatelj ugrožava.

9. april [1943.] Tito, s.r.
[Govza, kod Kalinovika]

*A-VII, Fond NOR, kut. 14, reg. br. 21-3.*

# ŠTABU III DIVIZIJE

Izvjestite nas o situaciji južne grupe hercegovačkih bataljona upućenih prema Dabarskom polju.[383]

Održavajte stalnu vezu s [Devetom] Dalmatinskom divizijom koja štiti vašu pozadinu.

9. april [1943.]
[Govza, kod Kalinovika]

Tito, s.r.

*A-VII, Fond NOR, kut. 14, reg. br. 23-3.*

ŠTABU IV OPERAT[IVNE] ZONE
[ŠTABU DEVETE DALMATINSKE UDARNE DIVIZIJE]

Ne smijete dozvoliti da neprijatelj prodre k Pridvorcima, Kifinom Selu i Odžacima. Držite snage prikupljenije. Ne smijete voditi pasivnu odbranu, već kontranapadima braniti označene pravce. Peta crnogorska brigada ostaje kod Plužina. Vašu bolnicu evakuišite za Ulog.

9. april [1943.] Tito, s.r.
[Govza, kod Kalinovika]

*A-VII, Fond NOR, kut. 14, reg. br. 22-3.*

# ŠTABU I [PROLETERSKE UDARNE] DIVIZIJE

Primili izvještaj.[384] Južna grupa zauzela južni dio Foče – između Drine i Ćehotine, razbila četnike, koji sa Talijanima bježe. Hitno presijecite odstupnicu Foča – Ifsar. Šestu i Majevičku brigadu rasporediti na prostoru: Previla – Jabuka – Mrežica, a njihovi štabovi da dođu k nama.[385] Zarobljene Nijemce sprovesti za Kalinovik.

9. april [1943.]
[Govza, kod Kalinovika]

Tito, s.r.

*A-VII, Fond NOR, kut. 14, reg. br. 25-3.*

ŠTABU II [PROLETERSKE UDARNE] DIVIZIJE

Ranjenike ne šaljite za Centralnu bolnicu, već ih zadržite u divizijskoj bolnici na liječenju.

9. april [1943.] Tito, s.r.
[Govza, kod Kalinovika]

*A-VII, Fond NOR, kut. 14,*
*reg. br. 24-3.*

# [IZVRŠNOM KOMITETU KOMUNISTIČKE INTERNACIONALE]

Poslije upornih borbi 7. i 8. aprila naše jedinice zauzele sva utvrđenja na brdima južno od Foče.[386] Talijanska alpska divizija i četnici Draže Mihailovića dali jak otpor, ali su bili razbijeni i odbačeni na desnu obalu rijeke Ćehotine. Neprijatelj pretrpio velike gubitke. Borba se nastavlja.[387]

U Hercegovini naše jedinice i dalje nastupaju prema Crnoj Gori.

Nekoliko krajiških i ličkih brigada pod komandom Rodića [Slavka] očistile cijelu teritoriju oko grada Knina. Ubijeno 150 talijanskih vojnika i 230 četnika; 270 četnika zarobljeno i zaplijenjena velika količina ratnog materijala.[388]

Naše krajiške jedinice nastavljaju uspješne borbe u rejonu Mrkonjić-Grada i u Podgrmeču protiv njemačkih i ustaških jedinica[389]

Prilikom prelaska preko rijeke Drine u blizini grada Foče, takođe se istakla Druga [proleterska] udarna srpska brigada. Borci, komandanti i politkomesari pokazali su veliku upornost, hrabrost i riješenost da po svaku cijenu savladaju ovu silno nadošlu i divlju rijeku. U izvršavanju ovog teškog zadatka naročito se istakao politkomesar te brigade drug Aleksa Dejović, koji je uvijek svima služio za primjer, a naročito ovdje, gdje je teško ranjen i izgubio nogu. Ovaj mladi 21-godišnji borac iz Užica već je treći put ranjen u borbi protiv okupatora i njihovih izdajničkih slugu. Drug Dejović je pokazao svojim primjerom kakav treba da bude politkomesar, i zato su ga svi borci i komandanti voljeli i mnogo ga žale kao pravog ratnog druga.[390]

9. april 1943. Valter
[Govza, kod Kalinovika]

*A–CK SKJ, Fond CK KPJ–KI, reg. br. 1943/104* *Prevod s ruskog*

# PRVOJ DIVIZIJI [ŠTABU PRVE PROLETERSKE UDARNE DIVIZIJE]

Razbiti neprijatelja pred sobom, presijecajući komunikaciju Foča – Ifsar, a s vašim glavnim snagama upraviti dejstvo prema Čajniču, odsijecajući ga od Pljevalja i Goražda. Odmah prebacite i VII krajišku brigadu,[391] koju da smijene Bosanci,[392] kao što smo već juče naredili. Peko [Dapčević] je potpuno ovladao prostorom Drina – Ćehotina i južnim dijelom Foče, a on će preduzeti prelazak preko Ćehotine i izbijanje na komunikaciju Foča – Slatina.

10. april [1943.] Tito s.r.
[Govza, kod Kalinovika]

*A–VII, Fond NOR, kut. 14, reg. br. 27–3.*

## ŠTABU I [PROLETERSKE UDARNE] DIVIZIJE

Odmah naredi da jedan bataljon VI [istočnobosanske] brigade iz Jabuke dođe prema Foči da smijeni bataljon VII [krajiške] brigade. Talijani s artiljerijom drže položaje na desnoj obali Ćehotine, sjeverno i sjeveroistočno od Foče. Pripremaju se za odbranu.

10. april [1943.] Tito, s.r.
[Govza, kod Kalinovika]

*A–VII, Fond NOR, kut. 14,*
*reg. br. 28-3.*

ŠTABU II [PROLETERSKE UDARNE] DIVIZIJE

Koča [Popović] javlja da je I proleterska izbila na Goli vrh. Talijani i četnici uputili pojačanje iz Čajniča prema Foči.[393] Ako dozvoljava situacija na vašem pravcu, pojačajte jednom brigadom Koču na pravcu sela Slatine, kako bi se što prije razbile ove glavne četničko-talijanske snage.

10. april [1943.] Tito, s.r.
[Govza, kod Kalinovika]

*A-VII, Fond NOR, kut. 14, reg. br. 29-3.*

# PRVOJ DIVIZIJI [ŠTABU PRVE PROLETERSKE UDARNE DIVIZIJE]

Preduzeti bezobzirno gonjenje k Čajniču glavnim snagama, a jednom brigadom zatvoriti i stegnuti obruč oko Foče zajedno s Južnom grupom.

10. april [1943.] Tito, s.r.
[Govza, kod Kalinovika]

*A–VII, Fond NOR, kut. 14, reg. br. 26–3.*

## DRUGOJ DIVIZIJI [ŠTABU DRUGE PROLETERSKE UDARNE DIVIZIJE]

Sporazumno sa Sjevernom grupom* odmah pristupite likvidaciji Fočanskog garnizona.

10. april [1943.] Tito, s.r.
[Govza, kod Kalinovika]

*A-VII, Fond NOR, kut. 14, reg. br. 30-3*

---

* Odnosi se na 1. proletersku diviziju. – *Red.*

## [ALEKSANDRU RANKOVIĆU, ČLANU POLITBIROA CK KPJ I VRHOVNOG ŠTABA NOV I POJ]

Druže Marko,

Izgleda ipak da je u Crnoj Gori situacija bolja no što smo mislili i da će dati dobre rezultate ako se malo više založimo s našim snagama. Ovdje je jasno jedno: treba dati još jedan odlučan udarac četnicima u samoj Crnoj Gori i oni će se raspasti.[394] Prema tome ćemo izraditi naš strategijski plan.

Bilo bi dobro da povratite letke da ih i Terzić pročita kad budete vi gotovi.[395]

[10. april 1943,
Govza, kod Kalinovika]

Stari

*A–CK SKJ, Fond CK KPJ,
reg. br. 5801/II, 1–10643.*

# [IZVRŠNOM KOMITETU KOMUNISTICKE INTERNACIONALE]

Šesta istočnobosanska brigada izvještava da je u toku tri mjeseca – januara, februara i marta – imala 15 akcija i sukoba s okupatorima, ustašama i četnicima. Tada je ubijeno 258 neprijateljskih vojnika, a 263 zarobljeno. Zaplijenjeno 16 teških mitraljeza i puškomitraljeza, 240 pušaka, 40 000 metaka i mnogo drugog materijala. Uništena 2 voza, nekoliko neprijateljskih utvrđenih tačaka u istočnoj Bosni itd.

Desetog aprila u noći jedinice naše Prve divizije forsirale su rijeku Drinu[396] između Goražda i Foče, zauzele talijanska utvrđenja, produžavajući nastupanje na desnoj obali Drine prema Čajniču i Foči kako bi neprijatelju presjekle odstupnicu prema Pljevljima.

Druga divizija, zauzevši veći dio Foče, produžava nastupanje na lijevoj obali rijeke Ćehotine. Do sada je očišćeno desetak naseljenih mjesta između ove rijeke i rijeke Tare. Razbijeni crnogorski četnici povlače se u Crnu Goru, a Talijani u pravcu Pljevalja.

Šesta istočnobosanska brigada spojila se s našim jedinicama kod Goražda, razbivši njemački garnizon kod Renovice i zarobivši jednog njemačkog oficira i 7 podoficira.

11. april 43. Tito
[Govza, kod Kalinovika]

*A–CK SKJ, Fond CK KPJ–KI, reg. br. 1943/105* *Prevod s ruskog*

ŠTABU I [PROLETERSKE UDARNE] DIVIZIJE

Odmah upotrijebite cjelokupne vaše snage za razbijanje talijanske grupe prema vama na pravcu Čajniča.[397] Blokadu talijanske posade kod Foče preuzeće II divizija, o čemu ćemo je izvijestiti.[398]

11. april [1943.]
[Govza, kod Kalinovika]

Tito, s.r.

*A–VII, Fond NOR, kut. 14, reg. br. 34–4.*

# ŠTABU II PROL[ETERSKE] DIVIZIJE

Pošto Sjeverna grupa ima pred sobom jake neprijateljske snage,[399] za čije uništenje ima angažovati sve svoje jedinice, to ćete vi jednom brigadom blokirati sa sjevera i sjeveroistoka talijansku posadu na desnoj obali Ćehotine.

11. april [1943.] Tito, s.r.
[Govza, kod Kalinovika]

*A-VII, Fond NOR, kut. 14, reg. br. 35-3.*

# DRUGOJ DIVIZIJI [ŠTABU DRUGE PROLETERSKE UDARNE DIVIZIJE]

Odmah nas izvijestite o situaciji.[400] Sadejstvujte što brže i što efikasnije Sjevernoj grupi, koja vodi žestoke borbe na položajima Goli vrh – Banjača s nadmoćnijim neprijateljskim snagama.

11. april [1943.]
[Govza, kod Kalinovika]

Tito, s.r.

*A-VII, Fond NOR, kut. 14, reg. br. 36-3.*

ŠTABU I [PROLETERSKE UDARNE] DIVIZIJE

S cijelom vašom grupom od tri brigade – I i III kao i VII – preduzmite odmah energično gonjenje k Čajniču, izbijajući što prije na Metaljku i likvidirajući Čajniče.* Naredili smo Južnoj grupi da svojim brigadama odmah likvidira talijansku posadu na desnoj obali Ćehotine kod Foče.

11. april [1943.] Tito, s.r.
[Govza, kod Kalinovika]

*A-VII, Fond NOR, kut. 14, reg. br. 37-3*

* O ishodu sudara kod Ifsara i Čajniča vid. nap. 397. i 401, i na str. 249. i 254. – *Red.*

# ŠTABU II [PROLETERSKE UDARNE] DIVIZIJE

Neprijatelj na pravcu Sjeverne grupe potpuno razbijen i bježi k Čajniču.[401] Sjeverna grupa s cjelokupnim svojim snagama ima zadatak da ga goni i da što prije izbije na Metaljku i likvidira Čajniče. Vi ćete odmah pristupiti s vašim brigadama likvidaciji odsječene talijanske posade na desnoj obali Ćehotine sjeverno od Foče.

11. april [1943.]
[Govza, kod Kalinovika]

Tito, s.r.

*A-VII, Fond NOR, kut. 14, reg. br. 32-3.*

# GODIŠNJICA STVARANJA II PROLETERSKE BRIGADE

Prvi mart 1942. g[odine] jeste historijski datum, datum stvaranja naše slavne II proleterske brigade.[402] Stvorena toga značajnog dana u Čajniču, ona danas slavi svoju godišnjicu u znaku teških i krvavih bojeva u blizini toga mjesta. Druga proleterska brigada je u samom početku bila iskovana od dobrog i isprobanog čelika. Užičani, Čačani, Šumadinci, koji su se prekalili u desetomjesečnim krvavim bojevima po šumadijskim selima i planinama, ušli su u II proletersku brigadu. Borci ove brigade prethodno su prošli teška i krvava iskušenja. U najtežim danima svoje porobljene otadžbine, kao vjerni sinovi srpskog naroda, podigli su se na ustanak kao osvetnici zadojeni neodoljivom mržnjom prema okupatoru, podigli su zastavu borbe za slobodu, koju su visoko držali i dok su bili partizani i koju nepokolebljivo nose kroz krvave ratne bure kao dio naše Narodnooslobodilačke vojske. Borci naše II proleterske brigade iskusili su na svojim leđima, još kao partizani, svu podlost domaćih izdajnika Nedića,[403] Pećanca[404] i na koncu Draže Mihailovića, s čijim su se četničkim hordama morali boriti u najtežim časovima velike okupatorske ofanzive oktobra i novembra 1941. g[odine].[405] Svu izdajničku podlost Draže Mihailovića i njegovih oficira prvi su uvidjeli baš borci II proleterske brigade. Kada su ovi narodni izrodi napali s leđa naše oslobođeno Užice,[406] borci buduće II proleterske brigade su u neodoljivom naletu smrvili kod Užičke Požege žandarsko-oficirske bande Draže Mihailovića i prisilili ove bandite da traže mir i poštedu.[407]

Borci buduće II prolet[erske] brigade izvršili su s nepokolebljivim požrtvovanjem i hrabrošću, koji ih čine dostojnim sinovima njihovih slavnih slobodoljubivih šumadijskih predaka, marš preko Lima pod najtežim zimskim uslovima, pod borbom, gazeći valove ove divlje rijeke.[408] Ovaj prelazak rijeke Lima u teško zimsko doba biće zabilježen u analima našeg narodnooslobodilačkog rata kao jedan veoma težak vojni podvig koji može da služi na čast svakoj vojsci.

Na dan osnivanja II proleterske brigade njeni borci su dali zavjet da će poći putevima svoje starije sestre – I proleterske brigade, da njihova ruka neće nikada uzdrhtati, pa makar morala da digne oružje i na vlastitog oca, ako se radi o izdajniku naroda, ako se radi o interesima oslobođenja naše porobljene otadžbine. Taj svoj zavjet

borci II prolet[erske] brigade časno su ispunjavali u cijelom periodu jedne godine teških i krvavih borbi širom Bosne, Hercegovine i Dalmacije.

Slavan je put koji su prošli borci II proleterske brigade u toku jedne godine. Marš u istočnu Bosnu radi likvidacije izdajničkih četničkih bandi Dangića [Jezdimira] bio je težak i naporan zadatak.[409] Trebalo je proći visoke i snježne planine u pravcu Srebrenice i Vlasenice, trebalo je u neprohodnim mjestima potražiti ove izdajničke četničke zlikovce, razbiti ih i protjerati preko Drine – sve su to borci naše II prolet[erske] brigade časno izvršili zajedno s I proleterskom brigadom.

Za vrijeme ponovne velike neprijateljske ofanzive ujedinjenih okupatora, ustaša i četnika na našu oslobođenu teritoriju,[410] borci II prolet[erske] brigade imali su ponovo da izvrše velike i teške zadaće. Njihov marš obratno, iz istočne Bosne, prelazak u Sandžak i teške i krvave borbe s nadmoćnim neprijateljem kod Čajniča, njihova uporna borba s istim tim okupatorskim snagama kod Foče, pokazali su da su borci II prolet[erske] brigade zaista dostojni nositi ovo veliko ime, da su zaista prava i nepobjediva vojska na koju Vrhovni štab može uvijek računati kao na jedinicu koja će izvršiti svaki pred nju postavljeni zadatak. U tom svom ubjeđenju Vrhovni štab se nije nikad prevario. U teškim i upornim borbama u Hercegovini, u Crnoj Gori, kod Gacka, na Gatu i kod Čemerna, gdje je trebalo spasavati naše ranjene borce, borci II prolet[erske] brigade izdržali su natčovječanske napore i dali teške i dragocjene žrtve u interesu spasavanja naših ranjenih drugova. Ovdje su dali svoje živote takvi heroji kao što je bila Anđa Ranković[411] i mnogi drugi. Ovdje je pao legendarni narodni heroj Petar Leković.[412] Borci II prolet[erske] brigade i ovdje su dokraja časno izvršili svoj težak zadatak.

Za vrijeme našeg historijskog pohoda u Bosansku krajinu [413] borci II prolet[erske] brigade, zajedno sa I, III i IV brigadom, pokazali su divne primjere izdržljivosti i samoprijegora. Borba kod Kupresa s ustaškim banditima, borba na Manjači s njemačkim i četničkim hordama, borba kod Jajca, borba kod Grahova i Knina, borba kod Livna, borba na Posušju – to su djela naše slavne II prolet[erske) brigade, koja će biti zapisana zlatnim slovima u historiju našeg oslobodilačkog rata.

U ovoj posljednjoj velikoj ofanzivi ujedinjenih neprijatelja našeg naroda.[414] II prolet[erska] brigada pokazala je svojim neviđenim junaštvom, požrtvovanošću i samoprijegorom da je zaista izrasla u jednu snažnu i monolitnu udarnu silu, da je izrasla u jednu od prvih naših borbenih jedinica. Borba kod Drežnice,[415] kod Glavatičeva,[416] kod Kalinovika[417] i sada na Drini to potpuno potvrđuje, i srpski narod može biti ponosan što u svojim redovima ima takve sinove koji svojim slavnim djelima ispisuju najljepše stranice historije srpskog naroda.

U tim teškim i krvavim jednogodišnjim borbama II prolet[erska] brigada dala je mnoge i dragocjene žrtve koje su pale na polju slave za slobodu i sreću ne samo srpskog već i svih naroda Jugoslavije. U tim borbama pali su takvi heroji kao što su Duško Dugalić,[418] Mićo Matović,[419] Kušić [Milinko],[420] Aleksa Dejović,[421] student Almohlino [Elijas-Guta], Radmila Miljaković,[422] puškomitraljezac »Šoša« [Radiša Radosavljević],[423] drugarica Desa [Petronijević] i mnogi drugi. To su za nas dragocjeni i teški gubici, ali redove II prolet[erske] brigade popunili su novi borci iz Bosanske krajine, s Korduna i iz Dalmacije da bi na taj način odužili svoj dug za one žrtve koje su dali borci Srbi za oslobođenje tih krajeva gdje su se oni borili. Sa stupanjem novih boraca iz raznih krajeva u našu II prolet[ersku] brigadu, ona još više postaje brigada bratskog jedinstva svih naroda Jugoslavije. Novi borci koji su ušli u II prolet[ersku] brigadu pokazali su u svim dosadašnjim bojevima da su dostojni saborci svojih starih ratnih drugova iz junačke Šumadije.

Koje su glavne odlike naše II prolet[erske] brigade? Prvo, to su vjernost i ljubav prema stvari za koju se bori, a to su sloboda naroda, bratstvo i jedinstvo naroda, pravednija i srećnija budućnost; drugo, to je neodoljiva mržnja ne samo prema okupatoru već i prema svim izdajnicima našeg naroda; treće, to su hrabrost, disciplina koja se sve više pojačava, međusobna ljubav boraca, komandira, komandanata i politkomesara i, konačno, spremnost da se izvrši svaki pa i najteži zadatak. Eto, to su vrline naše II prolet[erske] brigade, koje se sve više pojačavaju kod boraca, komandira, komandanata i politkomesara i koje čine ovu našu jedinicu uzorom za mnoge ostale brigade.

Naša II prolet[erska] brigada jeste u stvari brigada mladog naraštaja, brigada omladine. Nju sačinjava u ogromnoj većini omladina, i to u prvom redu omladina Šumadije, koja je od prvih dana ustanka u Srbiji listom stupila u partizanske odrede i koja je u svojim dosadašnjim borbama pokazala da se u njoj s pojačanom snagom rasplamtio oslobodilački duh njenih slavnih predaka o čijem je junaštvu i slobodarskim borbama sprska historija ispisala svoje najljepše stranice. Onaj polet, ona izdržljivost i onaj samoprijegor koje je do sada pokazala II prolet[erska] brigada jesu u prvom redu djelo omladine, omladine s visokom sviješću o svojoj dužnosti prema narodu u ovim teškim i krvavim danima, kada se radi o biti ili ne biti ne samo Srba već i svih Slovena, kada se radi o tome da li će mlado pokoljenje živjeti srećno i slobodno u svojoj nacionalno oslobođenoj zemlji ili čamiti u fašističkom jarmu bez svih prava koja čovjeka čine čovjekom. Omladina naše II prolet[erske] brigade, koja je prošla kroz mnoge naše krajeve, koja je upoznala svu bijedu naših naroda, stvorenu još mnogo prije okupacije naše zemlje, napajala se još više jednom i jedinom velikom mišlju da se iz ove današnje teške i krvave borbe mora roditi nešto bolje, nešto što će dići taj naš napaćeni narod

na viši stupanj čovjeka, jer bi u protivnom sve ove žrtve koje danas dajemo bile uzaludne.

Ja smatram da je II prolet[erska] brigada, a naročito njena omladina, izvršila časno do sada svoj zadatak, zadatak stvaranja jedinstva i bratstva među svim narodima Jugoslavije, zadatak borbe protiv onoga mraka u kome su vjekovima stenjali naši narodi, koji su 20 [godina] podržavali svi jugoslovenski režimi i kome ponovo teži sva ujedinjena reakcija, od Nedića [Milana] pa preko Draže Mihailovića do londonske izbjegličke vlade Slobodana Jovanovića.[424]

Uvjeren sam da su svi borci, komandiri, komandanti i politkomesari naše II prolet[erske] brigade svjesni svoje historijske uloge koju oni igraju u ovoj velikoj oslobodilačkoj borbi i da će baš ta svijest još više doprinijeti da II prolet[erska] brigada izdrži do kraja sve teškoće koje još stoje pred nama, da će visoko držati onu zastavu koja je njoj predata, zastavu slobode, jedinstva i pravde.

Drugovi borci, komandiri, komandanti i politkomesari II prolet[erske] brigade, ja vam u ime Vrhovnog štaba čestitam na vašoj slavnoj godišnjici, na koju zajedno s vama gledam s ponosom, duboko uvjeren da ćete vi i od sada kao i do sada nositi neokaljanu zastavu u borbi protiv svih neprijatelja naših naroda.

Živjela naša II proleterska brigada!

[Aprila 1943,
Govza, kod Kalinovika]

Tito

*»Bez predaha«, avgust 1943, br. 5.*
*A-VII, Fond NOR, reg. br. 126.*

# DEVETA DALMATINSKA [DIVIZIJA] ILI OPERAT[IVNA] ZONA [ŠTABU DEVETE DALMATINSKE UDARNE DIVIZIJE]

Za III diviziju.[425] Odmah s cjelokupnim snagama preduzmite napad za uništenje talijanske kolone kod Korita. Vi za to imate dovoljno snaga i ne treba čekati V crnogorsku. Naša I divizija je razbila prema Čajniču talijansku I alpinsku diviziju i goni je prema istoku, zarobivši ogroman ratni materijal.[426]

12. april [1943,
Govza, kod Kalinovika]

Tito, s.r.

*A-VII, Fond NOR, kut. 14, reg. br. 41–3.*

# [ŠTABU DEVETE DALMATINSKE UDARNE DIVIZIJE]

Štabu

Po ukazanoj službenoj potrebi,

NAREĐUJEM

1) Da se reorganizacija dosadašnje IX divizije[427] izvrši po slijedećem:

a) Od dosadašnjeg ljudstava III, IV i V dalmatinske brigade, koje su sačinjavale ovu diviziju, uzeti ukupno od 1200 boraca i formirati jednu brigadu od 5 bataljona; svaki bataljon jačine do 250 boraca. Ova novoformirana brigada nosiće naziv: »Treća dalmatinska narodnooslobodilačka udarna brigada«.

b) Ostatak ljudstva pomenutih triju brigada podijeliti na dva dijela (ovdje uzeti u obzir borce, komandire i polit[ičke] komesare). Jedan dio uputiti u I dalmatinsku brigadu III divizije, a drugi dio u II dalmatinsku brigadu II divizije. Ove borce uputiti pod komandom odgovornih rukovodećih drugova, s potrebnim spiskovima, u koje unijeti sve podatke i karakteristike o onima koji se upućuju u dotične brigade. Predviđene borce za I dalmatinsku brigadu uputiti preko Štaba III divizije pravcem za Gacko, a one koji su predviđeni za II dalmatinsku brigadu uputiti preko Štaba II divizije pravcem Kalinovik – Foča.

c) Štabovi II i III divizije izvršiće potrebne pripreme za prijem ovih boraca, i to kako u pogledu smještaja i ishrane tako i u pogledu opremanja odjećom i obućom, ukoliko je to moguće. Čim pristignu ovi borci pomenute divizije, odmah preduzeti čišćenje tijela i odijela. Iste dobro nahraniti i odmoriti, a zatim ih naoružati i potom uvesti u pomenute brigade. S ovim borcima odmah preduzeti planski rad na njihovom političkom izgrađivanju i vojno-stručnom uzdizanju i usavršavanju. Napominje se da će vjerovatno doći na obje divizije po 400–450 boraca.

d) Štab novoformirane III dalmatinske NOU brigade biće u slijedećem sastavu:

komandant drug Petar Božović,
zamjenik komandanta drug Banko Dude,
politički komesar drug Milija Stanišić,
zamjenik političkog komesara drug Ante Roje.
Politodjel dosadašnje III dalmatinske NOU brigade ulazi u sastav kao politodjel novoformirane III dalmatinske NOU brigade.

e) Štab Dalmatinske divizije, sporazumno sa štabom novoformirane III brigade, odrediće štabove bataljona, kao i komande četa, uzimajući pri tom u obzir sve rukovodioce svih dalmatinskih brigada koje su sačinjavale ovu diviziju. Svakako pri ovome treba izvršiti izbor.

f) Sve drugove rukovodioce koji su do sada bili u štabovima bataljona, odnosno brigada ove dalmatinske divizije, a ne budu došli u obzir za raspored u novoformiranu III dalmatinsku NOU brigadu, staviti ovome štabu na raspolaganje za raspored. Tom prilikom, po završenom poslu na reorganizaciji, dostavite nam spisak svih ovih neraspoređenih drugova s karakteristikom za svakog pojedinca.

g) Dosadašnje naoružanje Dalmatinske divizije rasporediti tako da svaki borac III dalmatinske brigade ima pušku s potrebnom količinom municije. Za ovu brigadu zadržati sve puškomitraljeze i lake i teške bacače sa svom pripadajućom municijom. Što se tiče teških mitraljeza, ostaviti za ovu brigadu svega 15 oruđa s potrebnom količinom municije, a ostatak predati III diviziji i II diviziji podjednako.

h) Reorganizaciju intendanture izvršiti na taj način što ce se za intendanturu brigade i bataljona odabrati najbolji intendanti, a ostale rasporediti po boračkim jedinicama. Dosadašnji magacini i razna oprema, ukoliko divizija njima raspolaže, imaju se predati Štabu III dalmatinske brigade.

i) Sanitet reorganizovati tako da se sanitetu brigade dodijele dva ljekara i dva medicinara za organizaciju i vršenje sanitetske službe u brigadi. Ostala 4 ljekara stavljaju se na raspolaganje Vrhovnom štabu, a isto tako i cijela divizijska bolnica pripaja se Centralnoj bolnici.

2) Po izvršenju ove reorganizacije, Štab IX divizije odnosno drugovi komandanti [Vicko Krstulović] i načelnik Štaba, stavljaju se na raspolaganje Vrhovnom štabu, s tim da načelnik Štaba drug Škorpik [Josip] ostaje privremeno pri Štabu novoformirane III brigade kao vojni savjetnik.

Štab IV operativne zone Hrvatske ostaje i dalje na snazi u dosadašnjem svom sastavu, iako će drugovi privremeno imati druge zadatke do prebacivanja na svoj teren.

Ova reorganizacija ima se izvršiti u najkraćem roku i po njenom izvršenju komandant drug Vicko Krstulović ima se staviti na raspolaganje Vrhovnom štabu. Isto tako stavlja se na raspolaganje Vrhovnom štabu i komesar IX divizije drug Jordan [Ivan Kukoč].

Smrt fašizmu – sloboda narodu!

12. april 1943. Vrhovni komandant NOV i POJ
[Govza, kod Kalinovika]

*A-VII, Fond NOR, kut. 7–A, reg. br. 3–1.*

ŠTABU II [PROLETERSKE UDARNE] DIVIZIJE

Postaviti talijanskoj posadi na fočanskoj tvrđavi ultimatum za predaju, s tim da preda ispravno oružje, spremu i magacine, s garancijom života. U protivnom, likvidirati i uništiti cjelokupnu posadu.[428] Zarobljene Zećane saslušati.[429]

12. april [1943.] Tito, s.r.
[Govza, kod Kalinovika]

*A-VII, Fond NOR, kut. 14, reg. br. 40-3.*

# ŠTABU I [PROLETERSKE UDARNE] DIVIZIJE

Zaplijenjeni sanitetski materijal stavite na raspolaganje Centralnoj bolnici, koja je uopšte bez sanitetskog materijala.[430]

12. april [1943.] Tito, s.r.
[Govza, kod Kalinovika]

*A-VII, Fond NOR, kut. 14, reg. br. 39–3.*

ŠTABU I [PROLETERSKE UDARNE] DIVIZIJE

Povratili smo Nevesinje i razbili četnike, koji su se povukli k Mostaru.[431]

12. april [1943.] Tito, s.r.
[Govza, kod Kalinovika]

*A-VII, Fond NOR, kut. 14, reg. br. 38–3.*

# [IZVRŠNOM KOMITETU KOMUNISTIČKE INTERNACIONALE]

Na sektoru Foča – Čajniče 10. i 11. aprila vodile su se veoma krvave borbe. Ovdje su Talijani koncentrisali krupne jedinice kako bi se probili prema Foči i oslobodili garnizon koji je okružen u tvrđavi na jednom brijegu. U dvodnevnim borbama naša Prva [proleterska] divizija, koja je forsirala rijeku Drinu na splavovima, razbila je prvu alpinsku diviziju »Taurinenze« i odbacila je prema Čajniču. Neprijatelj je ovdje pretrpio velike gubitke. Samo na dan 10. aprila na sektoru dvaju naših bataljona nađeno je 100 mrtvih. Zaplijenjeno je mnogo trofeja, među kojima jedan top, jedna zastava i arhiva 4. puka 1. alpinske divizije [»Taurinenze«]. Naša Druga [proleterska] divizija pristupila je likvidaciji garnizona [Foče] i dalje prodire u unutrašnjost Sandžaka i zauzela je mjesto Čelebić.[432]

Naša Treća divizija i dalje nastupa na teritoriji Crne Gore i zauzela je mjesto Krstac na Goliji.

Naša Šesta istočnobosanska brigada na putu k nama uništila na komunikaciji Goražde – Renovica 4 kamiona i zaplijenila jedan protivtenkovski top i povela zarobljenike.[433]

U posljednjem času primili smo radiogram od naše Prve divizije da su naše jedinice potpuno razbile Talijane na liniji Ifsar – Čajniče. Talijani su ostavili ogromni ratni materijal i svu komoru. Materijal se prebrojava.

12. april 1943. — Valter
[Govza, kod Kalinovika]

*A-CK SKJ, Fond CK KPJ-KI, reg. br. 1943/106.* — *Prevod s ruskog*

# [IZVRŠNOM KOMITETU KOMUNISTIČKE INTERNACIONALE]

Naše jedinice 12. aprila zauzele su varošicu Čajniče.[434] Razbijene talijanske jedinice povlače se prema Pljevljima. Mi smo zaplijenili mnogo trofeja, pored ostalog i 4 brdska topa s 500 granata. Materijal se još prebrojava.[435]

Jedinice naše Treće divizije prodiru dalje u unutrašnjost Crne Gore i zauzele su mjesto Goransko u Pivi i Krstac na Goliji. Namirnice iz zaplijenjenog talijansko-četničkog magacina razdijeljene su narodu.

Iskoristivši odsustvo naših jedinica na granici Crne Gore i na jugu Hercegovine, Talijani i četnici iz Mostara zauzeli su Nevesinje, ali pridošle jedinice naše Devete dalmatinske divizije i Pete crnogorske brigade, 11. aprila [1943] ponovo su istjerale neprijatelja iz grada i odbacile ga u Mostar. U toj borbi ubijeno je 100 fašista.

Štab Bosanskog korpusa izvještava:

Jedna njemačka kolona uz pomoć [tenkova] ponovo zauzela [Bosanski] Petrovac.[436] Naše jedinice okružile ovu kolonu i u borbi 10. aprila [1943] uništile jednu njemačku četu. Ubijeno 100 fašista, a zarobljeno 8 Nijemaca. Zaplijenjeno 7 puškomitraljeza, 2 minobacača i 65 pušaka.[437]

Jedinice naše Treće divizije razbile 11. aprila talijansku kolonu sjeverno od Bileće, kod sela Korita. Ova kolona s 10 tenkova išla je u pomoć četnicima Baja Stanišića.

13. april 1943. Valter
[Govza, kod Kalinovika]

*A-CK SKJ, Fond CK KPJ-KI, reg. br. 1943/107.* *Prevod s ruskog*

# ŠTABU II [PROLETERSKE UDARNE] DIVIZIJE

Javite situaciju. Šta je sa likvidacijom fočanske posade? Sjeverna grupa zauzela Čajniče i Metaljku.[438] Povratili smo Nevesinje. Radovan [Vukanović] razbio talijansku kolonu kod Korita[439] i izbio u Goransko i na Goliju.

13. april [1943.] Tito, s.r.
[Govza, kod Kalinovika]

*A-VII, Fond NOR, kut. 14, reg. br. 4-4.*

[ŠTABU PRVOG BOSANSKOG UDARNOG KORPUSA]

Miloš Šiljegović nalazi se kod nas u bolnici, i na putu je ozdravljenja.[440]

Preduzmite sve potrebne mjere da razvijete i protjerate Njemce iz Petrovca i Glamoča.

Šesta bosanska brigada i Majevički odred stigli do nas s Glavnim štabom [za Bosnu i Hercegovinu] i Isom [Jovanovićem].

Naša I divizija razbila talijansku I alpinsku diviziju kod Čajniča, zauzela Čajniče i zaplijenila veliki ratni materijal, među kojim i 4 brdska topa 75 mm.

Treća divizija prodrla u Crnu Goru do Goranska i Krstaca. Četnici, razbijeni i demoralisani, bježe kućama.

13. april 1943. — Tito

[Govza, kod Kalinovika]

*A-VII, Fond NOR, kut. 14, reg. br. 2-4.*

GLAVNI ŠTAB [NOV I PO] HRVATSKE

Arsa [Jovanović] i Lola [Ivo Ribar][441] neka poslije odmora krenu zajedno sa sovjetskim oficirima[442] i pod sigurnom pratnjom u Štab Bosanskog korpusa, odakle će onda krenuti k nama, preko centralne Bosne za istočnu Bosnu. Oni će ići zajedno s bosanskim jedinicama koje će krenuti na zadatak.[443]

Naša I divizija razbila kod Čajniča I alpinsku diviziju, zauzela Čajniče i zarobila veliki ratni materijal, između ostaloga i 4 brdska topa 75 mm.

Treća divizija prodrla u Crnu Goru do Goranska i Krstaca.

Produžite energično čistiti teren od četnika i ustaša i nastojte po svaku cijenu uništiti bande popa Đujića [Momčila].

13. april 1943. Tito
[Govza, kod Kalinovika]

*A-VII, Fond NOR, kut. 7-A, reg. br. 4-1.*

ŠTABU I [PROLETERSKE UDARNE] DIVIZIJE

Zaplijenjene količine hrane rezervisati za naše bolnice i predati ih delegatu Ekonomskog odsjeka. Uputićemo tenkiste.

13. april [1943.] Tito, s.r.
[Govza, kod Kalinovika]

*A-VII, Fond NOR, kut. 14, reg. br. 3-4.*

# ŠTABU I [PROLETERSKE UDARNE] DIVIZIJE

Vaše snage zadržati na prostoru Čajniče–planina Kovač. Preduzeti nasilno izviđanje k Pljevljima i prikupiti podatke o tamošnjem talijanskom garnizonu. Obezbijedite svoj lijevi bok od Goražda i Ustipirače. Jedan bataljon VI brigade prebačen je na desnu obalu Drine, prema Ustikolini, za zatvaranje pravca koji od Goražda vodi desnom obalom k jugu. Dobro zatvoriti pravac Gotovuša – desna obala Ćehotine, kuda neprijatelj može pokušati da ukaže pomoć opkoljenoj fočanskoj posadi.

13. april [1943.]
[Govza, kod Kalinovika]

Tito, s.r.

*A-VII, Fond NOR, kut. 14, reg. br. 5-4.*

ŠTABU II [PROLETERSKE UDARNE] DIVIZIJE

Odmah izvijestite kad ćete napadati na fočansku posadu da bismo objedinili dejstvo haubica s vašim napadom.[444]

13. april [1943.] Tito, s.r.
[Govza, kod Kalinovika]

*A-VII, Fond NOR, kut. 14, reg. br. 1-4.*

# ŠTABU II PROL[ETERSKE UDARNE] DIVIZIJE

Povratili smo Nevesinje i razbili četnike, koji su se povukli ka Mostaru.

[13. april 1943,
Govza, kod Kalinovika]

Tito

*A-VII, Fond NOR, kut. 731, reg. br. 1–6/9.*

# [VELIMIRU TERZIĆU, POMOĆNIKU NAČELNIKA VRHOVNOG ŠTABA NOV I POJ]

Druže Terziću,

Javi drugu Koči [Popoviću] da ni po koju cijenu još za sada ne dolazi u obzir zauzimanje Goražda, na lijevoj obali Drine. Druže Terziću, tvoje mišljenje je nepravilno, jer šta bi se dogodilo da se sada zakačimo s ovima prema Sarajevu[445] kad znaš da imamo ovdje 2 bolesne divizije[446] s ogromnim brojem ranjenika.[447] Javi ovo Koči i reci da dobro pazi da ne napravi neku nepravilnost.[448]

[14. april 1943,
Govza, kod Kalinovika]

Tito

*A-VII, Fond NOR, kut. 14, reg. br. 7-4.*

# [VELIMIRU TERZIĆU, POMOĆNIKU NAČELNIKA VRHOVNOG ŠTABA NOV I POJ]

Druže Terziću,

Molim te da depešom narediš Koči [Popoviću] da odmah pošalje 2 brdska topa s odgovarajućom municijom drugu Peku [Dapčeviću] za sutrašnji napad na neprij[ateljsko] uporište.[449]

[14. april 1943, Stari Govza, kod Kalinovika]

*A-VII, Fond NOR, kut. 14, reg. br. 53-6.*

ŠTABU I [PROLETERSKE UDARNE] DIVIZIJE

*Vrlo hitno*

Najhitnije uputite vašu artiljeriju preko Han-Soha u selo Orahovo kao pomoć II diviziji za napad na fočansku tvrđavu, koji će biti 15. aprila naveče. Radio-stanice predajte Slobodanu [Nakićenović].[450]

14. april 1943. Tito, s.r.
[Govza, kod Kalinovika]

*A-VII, Fond NOR, kut. 14, reg. br. 9-4.*

## ŠTABU I [PROLETERSKE UDARNE] DIVIZIJE

Uputite Peku [Dapčević] pomoć u artiljeriji od 2 brdska topa s dovoljno municije.

14. april [1943, Govza, kod Kalinovika]

Tito, s.r.

*A-VII, Fond NOR, kut. 14, reg. br. 10-4.*

ŠTABU I [PROLETERSKE UDARNE] DIVIZIJE

Za sada nikako ne napadati Goražde niti dolaziti u sukob s tim garnizonom, kao ni sa ostalim njemačko-hrvatskim posadama u dolini Drine.[451]

14. april [1943.] Tito, s.r.
[Govza, kod Kalinovika]

*A-VII, Fond NOR, kut. 14, reg. br. 11-4.*

# ŠTABU II [PROLETERSKE UDARNE] DIVIZIJE

Naredili smo I diviziji da vam u selo Orahovo uputi svoju artiljeriju kao pomoć za napad na fočansku tvrđavu. Ovaj napad dobro pripremite. Javite nam čas početka napada radi učešća haubica u pripremi napada.

14. april [1943.] Tito, s.r.
[Govza, kod Kalinovika]

*A-VII, Fond NOR, kut. 14,*
*reg. br. 8-4.*

# ŠTABU I [PROLETERSKE UDARNE] DIVIZIJE

Naši u [Kordunu] i Lici zauzeli Slunj, Brinje i Otočac, razbili nepr[ijatelje] i zaplijenili ogroman materijal.[452] [. . .]*

14. april [1943.] Tito, s.r.
[Govza, kod Kalinovika]

*A-VII, Fond NOR, kut. 14, reg. br. 12-4.*

* Depeša istog sadržaja je upućena i Štabu 2. proleterske udarne divizije. – *Red.*

ŠTABU II [PROLETERSKE UDARNE] DIVIZIJE

Obustaviti predviđeni napad na fočansku tvrđavu.[453] Peko [Dapčević] stigao.

15. april [1943.]
[Govza, kod Kalinovika]

Tito, s.r.

*A-VII, Fond NOR, kut. 14, reg. br. 13-4.*

ŠTABU I [PROLETERSKE UDARNE] DIVIZIJE

Napad na Foču obustavljen za danas zbog jačine tvrđave i eventualno velikih žrtava. Odmah ispitajte snage u Pljevljima i uslove za likvidaciju ovog garnizona.[454] S jednom brigadom zadržati se na prostoru Goražde – Čajniče i čistiti teren od četničkih bandi, a s ostale dvije brigade pomjeriti se bliže Pljevljima, čisteći okolni teren i poboljšavajući uslove ishrane, i čekati dalja naređenja.

15. april [1943.] Tito, s.r.
[Govza, kod Kalinovika]

*A-VII, Fond NOR, kut. 14, reg. br. 17-4.*

ŠTABU III [UDARNE] DIVIZIJE

Najhitnije nas izvjestite o jačini četničkih snaga u Pivskoj župi, Goliji i Banjanima.[455]

15. april [1943.] Tito, s.r.
[Govza, kod Kalinovika]

*A-VII, Fond NOR, kut. 14, reg. br. 16-4.*

ŠTABU III [UDARNE DIVIZIJE]

Dajte predlog radiogramom za pravac kuda biste uputili glavne, a kuda pomoćne snage naše grupe prema istoku.[456]

15. april [1943.]
[Govza, kod Kalinovika]

Tito, s.r.

*A-VII, Fond NOR, kut. 14, reg. br. 15-4.*

# ŠTABU I [PROLETERSKE UDARNE] DIVIZIJE

Hiljadu dvjesta četnika na liniji Glušci – Draževo – Hočevo, zapadno od Čelebića. Pošto je Sandžačka [brigada] brojno mala, odmah sadejstvujte jednom brigadom pravcem Kovač – Gradac – Meljak – Bobovo u cilju uništenja ove četničke bande.[457]

15. april [1943.] Tito, s.r.
[Govza, kod Kalinovika]

*A-VII, Fond NOR, kut. 14, reg. br. 18-4.*

ŠTABU II [PROLETERSKE UDARNE] DIVIZIJE

Naredili smo I diviziji da vam sadejstvuje u uništenju četničke grupe[458] zapadno od Čelebića s jednom brigadom pravcem koji ste predvidjeli. Vi morate razbiti ovu četničku bandu, ukazujući pomoć Sandžačkoj [brigadi] bataljonima II proleterske brigade, odnosno najbližim vašim snagama.

15. april [1943.] , s.r.
[Govza, kod Kalinovika]

*A-VII, Fond NOR, kut. 14, reg. br. 19-4.*

# VELIMIRU TERZIĆU, POMOĆNIKU NAČELNIKA VRHOVNOG ŠTABA NOV I POJ

Drugu Terziću

Slažem se s naređenjem da I divizija odmah pošalje jednu brigadu u pomoć kako bi *uništili*, a ne samo razbili četnike.[459] Naglasi još jedanput u depeši Koči [Popoviću] da je ta stvar htina i da se ne smije odlagati. Pravac koji si mu dao je dobar, samo je trebalo da daš i dalji pravac na selo Kolijevka – Konjsko polje, s tim da dva bataljona krenu od Kolijevke prema Oštrikovom brdu blizu Tare, tako da se zatvori pravac odstupanja na Tepce. Drugoj diviziji naredi da pojača Sandžačku brigadu s 4 bataljona koji su najbliži na raspolaganju. Ofanzivne operacije protiv ove bande preduzeće se onog momenta kada Kočine snage stignu na određeni pravac.

Napomena:

Najbolje je da javiš da se II proleterska [brigada] hitno smijeni Dalmatincima,* kako bi cijela II proleterska išla na pojačanje Sandžačkoj. Peko [Dapčević] je inače naredio da se ova smjena izvrši noćas.

[15. april 1943, Tito
Govza, kod Kalinovika]

*A-VII, Fond NOR, kut. 14, reg. br. 6-4*

* Odnosi se na 2. dalmatinsku NOU brigadu. – *Red.*

ŠTABU I [PROLETERSKE UDARNE] DIVIZIJE

Najhitnije uputite jednu brigadu preko Meljaka za Kolijevku i dalje prema Oštrikovom brdu – Vranovina u pomoć Sandž[ačkoj] brigadi, u cilju uništenja četničke grupe kod Čelebića. Objedinite dejstvo sa Štabom II divizije.

15. april [1943.] Tito, s.r.
[Govza, kod Kalinovika]

*A-VII, Fond NOR, kut. 14, reg. br. 6-4.*

# ŠTABU II [PROLETERSKE UDARNE] DIVIZIJE

Odmah smijenite II proletersku II dalmatinskom. Drugu proletersku uputite u pomoć Sandžačkoj odmah. Objedinite dejstvo ovih brigada s Kočinom [Popović] brigadom [Sedma krajiška], koja ima da se pojavi preko Meljaka kod Kolijevke.

15. april [1943.] Tito, s.r.
[Govza, kod Kalinovika]

*A-VII, Fond NOR, kut. 14, reg. br. 6-4.*

# [IZVRŠNOM KOMITETU KOMUNISTIČKE INTERNACIONALE]

Nastavljajući gonjenje Talijana naše jedinice zauzele Metaljku – između Pljevalja i Čajniča.[460] Talijani zapalili sva vojna skladišta u gradu Čajniču i porušili mnoge kuće. Naše jedinice uspjele da zaplijene nekoliko vagona namirnica i nekoliko kamiona.

Nekoliko bataljona Desete hercegovačke brigade zauzeli mjesto Ljubinje u južnoj Hercegovini i prodrli u grad Stolac, gdje su uništili manji talijanski i četnički garnizon od 100 ljudi.[461] Naši borci uništili sve vojne objekte, a takođe i poštu i telegraf, jer nisu mogli da ostave svoj garnizon u gradu.

Glavni štab Hrvatske izvještava:

Za 12 dana borbe naše jedinice u Lici zauzele tri sreska mjesta i to: Slunj, Otočac i Brinje.[462] Zaplijenjen je ogroman ratni materijal. U Otočcu zaplijenjeno više od milion metaka, dvije bolnice, apoteka i drugo. U Brinju zaplijenjeno 500 000 metaka, 2 vagona artiljerijske municije, 13 000 litara benzina i drugo. U borbi kod ovih mjesta oštećena su tri naša tenka. Neprijatelj ima velike gubitke.

15. april 1943. Valter
[Govza, kod Kalinovika]

*A-CK SKJ, Fond CK KPJ-KI, reg. br. 1943/108.* *Prevod s ruskog*

ŠTABU II [PROLETERSKE UDARNE] DIVIZIJE

Angažujte i II proletersku brigadu na pravcu Bunovi. Sedma krajiška juče je krenula preko Gradca i Meljaka u pravcu Kolijevke. Neprijatelja morate razbiti.*

16. april [1943.] Tito, s.r.
[Govza, kod Kalinovika]

*A-VII, Fond NOR, kut. 14, reg. br. 24—4.*

---

* Riječ je o četničkoj grupaciji kod Čelebića (vid. nap. 458), str. 283, 284. i 285. – *Red.*

# DNEVNA ZAPOVIJEST VRHOVNOG KOMANDANTA NOV I POJ O POHVALI 1. PROLETERSKE UDARNE BRIGADE

U ime Vrhovnog štaba izražavam priznanje i zahvalnost borcima, komandirima i političkim komesarima I proleterske brigade za sjajno izvršene zadaće, za hrabrost i čvrstinu u bojevima kod Glavatičeva, Kalinovika, prilikom prebacivanja preko rijeke Drine i u borbi s Talijanima na sektoru Drina – Čajniče. U tim bojevima vi ste pokazali takav heroizam i junaštvo kojima se ponosi sva naša vojska. Isto tako izjavljujem priznanje i zahvalnost komandantu ove brigade Danilu Lekiću za vješto rukovođenje operacijama brigade.

[Sredina aprila 1943,
Govza, kod Kalinovika]

Vrhovni komandant NOV i POJ
Tito

*»Bilten Vrhovnog štaba NOV i POJ« br. 23–27, za decembar 1942 – april 1943.*

# NAŠA NARODNOOSLOBODILAČKA VOJSKA ODLIČNO JE POLOŽILA SVOJ ISPIT

Zimska kampanja 1942–1943. god. naše Narodnooslobodilačke vojske dokazala je da je naša narodna vojska iskovana zaista od dobrog, provjerenog narodnog čelika. Zimski period od tri i po mjeseca bio je odlična škola kako za komandni sastav tako i za borce Narodnooslobodilačke vojske. U tom periodu vođene su složene vojne operacije velikih razmjera naših krupnih vojnih jedinica – divizija i grupa divizija. U tom zimskom periodu vođene su do sada najžešće, najkrvavije i najveće borbe. U tom periodu naša narodna vojska morala je da izdrži najveću do sada ofanzivu neprijatelja, ali u isto vrijeme ona je i sama prešla u do sada najveću ofanzivu protiv neprijatelja i zadala mu ogromne gubitke. U tim bojevima izvršena su takva masovna herojstva naših boraca i komandnog sastava kakvim nema primjera u historiji borbe naših naroda i kojima će se naši narodi i buduća pokoljenja ponositi, a vojni historičari diviti.

Bilo je, doduše, izvjesnih nedostataka u pogledu koordinacije operacija, ali su ti nedostaci čisto subjektivnog karaktera, koji se mogu vrlo lako ukloniti i koje moraju neki naši vojni rukovodioci čim prije ispraviti. Ti nedostaci proističu iz partizanskog načina ratovanja, iz nedovoljnog razumijevanja potrebe potčinjavanja privremenih, lokalnih interesa opštim vojnim interesima, interesima izvršavanja jednog glavnog određenog strateškog plana, koji mi postavljamo da bi se uspješno oduprli neprijatelju i onemogućili mu ostvarenje njegovih planova koji su uvijek izrađeni na širokoj osnovi i jedinstveni, usprkos svim suprotnostima koje postoje u logoru okupatora i njihovih ustaških i četničkih slugu. Takvi nedostaci ne mogu se opravdati nekom nesviješću naših boraca, nekim lokalnim patriotizmom, jer naši borci u svojoj ogromnoj većini toliko su prekaljeni u dosadašnjim borbama da su spremni boriti se svuda gdje je to potrebno. Oni su danas svjesni toga da to nije samo potrebno u interesu narodnooslobodilačke borbe u cjelini, nego i u interesu njihovih domova, njihovih porodica, njihove budućnosti.

Karakteristično je za taj zimski period borbi to da je baš u tim mjesecima bio najveći priliv novih snaga u Narodnooslobodilačku vojsku. Taj priliv nije mogla zaustaviti ni velika neprijateljska ofanziva, koja je, pored zadatka da uništi našu Narodnooslobodilačku vojsku, imala i taj zadatak da zastraši narod u pozadini da bi sagnuo

šiju pred okupatorom. Naprotiv, ova ofanziva imala je to dejstvo koje neprijatelj nije očekivao, a to je da je narod Like, Bosanske krajine, Banije, Dalmacije još jače, još upornije ustao u borbu. Zašto je bilo tako? Zato što se narod čvrsto uvjerio u nepobjedivost svoje vojske, što je postao svjestan svoje snage, što je postao svjestan toga da je samo borbom moguće izvojevati svoju slobodu i očuvati svoj opstanak.

Drugo što je naročito karakteristično za taj zimski period borbe jeste to što je baš u tom periodu, u vrijeme velike neprijateljske ofanzive, došla otvoreno do punog izražaja saradnja svih neprijatelja naših naroda od okupatora do četnika Draže Mihailovića. Četnici Draže Mihailovića, koji su pohrlili iz svih krajeva zemlje u pomoć okupatoru i ustašama, duboko uvjereni da će nas s okupatorima i ustašama konačno likvidirati, potpuno su se raskrinkali pred narodom. Oni su umjesto svog pohoda u Bosansku krajinu doživjeli svoj potpuni vojnički i politički poraz i spali na malene banditske odrede bez ikakvog uporišta u masama.

A sada nekoliko riječi o velikoj neprijateljskoj ofanzivi i našim kontraudarima.

Velike i uzastopne naše pobjede u drugoj polovini 1942. god., stvaranje slobodne teritorije od Jadrana do Save i od Kupe do Neretve, razvoj i porast naše vojske, val narodnog ustanka u Hrvatskoj, Bosni i Dalmaciji – sve je to dovelo u pitanje egzistenciju ustaške satelitske države i ozbiljno ugrozilo vojnostrateške pozicije njemačkih i talijanskih okupatora u našoj zemlji. Zato je okupator donio odluku da jednom velikom i opštom ofanzivom definitivno likvidira Narodnooslobodilačku vojsku i uguši narodnooslobodilački pokret uopšte obezbjeđujući, na taj način, s jedne strane, vojno-politički položaj u Jugoslaviji, a s druge, da što prije oslobodi svoje divizije i da ih uputi na glavno ratište.

Osnovna operativna zamisao okupatora može se ukratko rezimirati ovako:

Koncentričnom ofanzivom opkoliti glavninu naše vojske na prostoru Bosanske krajine kao jezgra slobodne teritorije, prinuditi je da primi odsudnu bitku pod nepovoljnim uslovima, izložiti je potpunom porazu i uništenju definitivno je likvidirajući kao vojnog faktora s balkanske ratne pozornice. U ovom cilju njemački i talijanski okupatori i njihove sluge ustaše i četnici preduzeli su velike i temeljite pripreme. Za izvođenje ove ofanzive Nijemci i Talijani doveli su svoje odabrane divizije, a ustaše i četnici opštom i prisilnom mobilizacijom koncentrisali su sve svoje raspoložive snage. Tako je početkom januara ove godine bilo koncentrisano prema našoj slobodnoj teritoriji 7 njemačkih (714, 718, 36. grenadirska,[463] SS-divizija »Princ Eugen«, 369. »Vražja divizija« i jedna divizija u rezervi na prostoru Sarajevo–Zenica), i 5 talijanskih divizija (»Bergamo«, »Sassari«, »Lombardia«, »Re«, »Murge«).[464] Vazali-ustaše

koncentrisali su svoje glavne snage – zdrugove, tzv. ustaške vojnice, a četnici su mobilisali iz Hercegovine, istočne Bosne, Crne Gore i Sandžaka jednu jaču formaciju od 12 000 vojnika.[465] Ukupna jačina okupatorske vojske i njenih vazala iznosila je oko 120 000 boraca, s moćnom artiljerijom, nekoliko tenkovskih bataljona i veoma jakom bombarderskom avijacijom. Operativno rukovođenje operacijom povjereno je feldmaršalu Leru, »specijalisti za Balkan«, koji je zato naročito bio pozvan iz Grčke. Operativni štab feldmaršala Lera zamislio je izvođenje ove operacije po sljedećem planu:

Ostvariti tipičnu uništavajuću bitku putem potpunog opkoljavanja naše vojske sa svih strana prelazeći iz strategijskog opkoljavanja u taktičko stezanje, dejstvujući pojedinim grupama sa svoje operacijske osnovice, tj. s prostora: Banja Luka – Prijedor – Glina – Karlovac – Gospić – Gračac – Knin – Sinj – Imotski – Mostar – Konjic – Sarajevo – Bugojno, i to sa sjeverozapada, sjevera i sjeveroistoka: karlovačkom, glinskom, prijedorskom i sanskom grupom koncentrično prema liniji Bihać – Petrovac; s istoka i jugoistoka: grupa bugojnska, prozorska, konjička, mostarska i imotska s opštim pravcem nadiranja prema Livnu; sa zapada i jugozapada: grupa gospićka, gračačka i kninska s opštim pravcem nadiranja prema liniji Donji Lapac – Korenica. Težište neprijateljske ofanzive trebalo je biti izraženo prema Bihaću i Petrovcu naprijed spomenutim njemačkim divizijama. Što je naročito karakteristično, fašističko vodstvo bilo je ubijeđeno da će ostvarenjem ovakvog plana situacija naše vojske biti zaista bezizlazna, da će cjelokupnu glavninu naše vojske »uhvatiti u mrežu«, i na taj način izložiti je potpunom uništenju. To se najbolje može uočiti iz zaplijenjenih operativnih dokumenata.

Vrhovni štab Narodnooslobodilačke vojske i partizanskih odreda Jugoslavije blagovremeno je bio obaviješten o neprijateljskim pripremama za ofanzivu, jasno je prozrio operativne namjere neprijatelja i predvidio je čak najvjerovatniji tok razvoja neprijateljske ofanzive. Zahvaljujući tome, Vrhovni štab je pravilno procijenio strategijsku situaciju i na vrijeme donio cjelishodne i realne odluke, izdao direktive i zapovijesti svojim operativnim jedinicama. Zato je Vrhovni štab donio sljedeću odluku:

Na neprijateljsku ofanzivu odgovoriti opštom kontraofanzivom cjelokupnih snaga Narodnooslobodilačke vojske i partizanskih odreda protiv njemačkih i talijanskih okupatora i njihovih slugu – ustaša i četnika. To je bila osnovna historijska operativna zapovijest vrhovnog komandanta, na osnovu koje su razrađeni planovi i direktive svih naših operativnih jedinica i odreda uopšte.

Na osnovu ovakve donijete odluke osnovni plan Vrhovnog štaba za kontraofanzivu naše vojske može se ukratko rezimirati u sljedećem:

S grupisanim glavnim snagama naći se u početku na centralnom položaju, na prostoru Bosanska krajina – Lika, zatim brzim kontra-

manevrima po unutrašnjim operacijskim pravcima, u vidu snažnih udara, tući počesno – pojedinačno neprijateljske grupe na pravcima njihovog nadiranja, a zatim, kada se obezbijedi evakuacija ranjenika, s glavninom naše vojske izvršiti snažan prodor u vidu klina pravcem Livno – Prozor – Rama – gornji tok Neretve, probijajući neprijateljski obruč i kompromitujući na taj način njegov manevar opkoljavanja, prenoseći težište ofanzive naših glavnih snaga na područje Hercegovine, istočne Bosne, Crne Gore i Sandžaka. U duhu iznijetog plana izvršene su potrebne pripreme. Glavnina naše vojske, u jačini oko 25 000 boraca, potpuno spremna je dočekala početak neprijateljske ofanzive, druge polovine januara ove godine.

[Sredina aprila 1943,
Govza, kod Kalinovika]

*»Bilten Vrhovnog štaba NOV i POJ« br. 23–27, za decembar 1942 – april 1943.*

# PRILOZI

# ČETNICI![466]

Obraćamo se ovim svim poštenim ljudima među četnicima, svima vama koji još niste svjesni da ste gurnuti u bratoubilački rat za račun okupatora, svima vama koji gledate a ne vidite, svima koji slušate a ne čujete, svima zavedenim, svima prevarenim i silom mobilisanim. Obraćamo vam se prije nego što bude kasno, prije nego što budete izvrgnuti uništenju od jedinica naše Narodnooslobodilačke vojske, koja to ne želi. Naš jedini cilj je istjerivanje okupatora iz zemlje i uništenje svih izdajnika, koji su se svjesno stavili u službu vjekovnih neprijatelja našeg naroda — talijanskih i njemačkih osvajača. Obraćamo vam se prije nego što uprljate vaše ruke u bratoubilačkom ratu, koji najviše želi i koji organizuje okupator.

Već godinu i po dana srpski narod vodi najveličanstveniju i najsudbonosniju borbu u svojoj istoriji. Vodi je za svoju slobodu i nezavisnost, za svoju čast i dostojanstvo. Vodi je pod rukovodstvom Vrhovnog štaba Narodnooslobodilačke vojske i partizanskih odreda, vodi je sa svojim junačkim jedinicama Narodnooslobodilačke vojske i partizanskih odreda.

Šta, međutim, rade vaše današnje vođe za to vrijeme? Lažu, varaju i izdaju.

Lažu neprekidno, neumorno, bezočno. Lagali su i lažu da naš narod nema snage za borbu protiv okupatora. Lagali su vas i lažu da nam naši saveznici poručuju da nije vrijeme za borbu. Naš najveći saveznik, naš najveći prijatelj, Sovjetski Savez pozvao je sve porobljene narode u oslobodilačku borbu, pozvao je i naše narode u borbu. Naša Narodnooslobodilačka vojska je saveznik Crvene armije, saveznik engleske i američke armije, i ona se time ponosi. Lagali su vas i lažu da su protiv okupatora. Oni su njegove sluge, a od vas su napravili njegove saveznike. Primaju pare od njega, piju zajedno s okupatorskim oficirima, naoružavaju vas s okupatorskim oružjem, kolju hrvatsko i muslimansko stanovništvo[467] za račun okupatora, ubijaju i muče srpske narodne borce, pripremaju pomoću okupatora svoju krvavu i pljačkašku vladu. Lažu vas da će se »Englezi iskrcati i njih dovesti na vlast«, lažu, jer Englezi, iskrcali se ili ne, neće se miješati u unutrašnje stvari drugih naroda, jer je to osnova savezničke politike i svih ugovora između Saveznika.

Varaju vas neprekidno, neumorno, bezočno. Govore vam da su partizani zaštitnici ustaša,[468] a sami su sklopili krvavi savez s ustaškim banditima[469] protiv partizana, koji su cijelu ustašku državu iz temelja poljuljali i već je doveli na rub propasti. Sada i vaše vođe pokušavaju da pomognu — i zato vas dovode sa svih strana, iz Hercegovine, iz Crne Gore, iz istočne Bosne, da ovdje, daleko od svojih kuća, ginete za interese okupatora i Pavelića, koji je poklao stotine hiljada vaše braće, sestara i sinova. Pitajte vaše četničke vođe zašto su vas doveli, upitajte sami sebe zašto ste došli. Neće vam reći da vi svojim tijelima treba da branite prilaze okupiranom Splitu i ustaškom Zagrebu. Naša Narodnooslobodilačka vojska ostvaruje bratstvo Srba, Hrvata i Muslimana u borbi protiv okupatora, vaše četničke vođe ostvaruju bratstvo s ustašama u borbi protiv naroda. I dok jedinice Narodnooslobodilačke vojske oslobađaju grad za gradom, srez za srezom, dotle vaše četničke vođe kuju zajedničke planove, s ustašama kako da ih opet povrate u Livno, Duvno, Glamoč, [Bos.] Petrovac, Drvar, Mrkonjić-Grad, Bihać, Cazin, [Bos.] Krupu, Prnjavor, Tešanj, Žepče, Slunj, Korenicu, Lapac, Udbinu i u druge oslobođene varoši. Pitajte ih ko je bio u ovim gradovima i ko ih je oslobodio. Pitajte ih! Neće vam odgovoriti! Pitajte ih koliko je ustaša istrijebljeno u krvavim borbama za oslobođenje ovih varoši. Znaju oni to — ali vam neće odgovoriti. Pitajte ih koliko su gradova i sela oslobodile »jedinice« Draže Mihailovića, njihove »jedinice«. Pitajte ih — neće vam odgovoriti, jer ne mogu. Oni ne oslobađaju, nego porobljavaju — oni su samo prethodnica okupatora.

Šta vam mogu kazati? Mogli bi vam reći koliko su muslimanskih i hrvatskih žena i djece poklali, koliko su pobili Srba koji su bili za narodnooslobodilačku borbu. To bi vam mogli reći, ali ako ih pitate, neće vam ni na to pitanje odgovoriti. Kriju oni pred vama svoje zločine. Prikazuju ih u drugom svjetlu! Pitajte ih ko je klao Srbe. Da li one nevine žene i djeca s Biokova, iz Prozora, iz Foče i drugih mjesta koje su zvjerski pobili vaše vođe, ili zlikovci s kojima vaše četničke vođe sklapaju sporazum i savez? Pitajte ih, ali upitajte i sami sebe: zar je to dostojno srpskog naroda da se u njegovo ime vrši osveta nad nevinom djecom i nemoćnim ženama i starcima.

Pitajte ih zašto su sklopili savez s ustašama. Neće vam odgovoriti. Varaće vas. Ali mi ćemo vam kazati. Vaše četničke vođe, izdajice srpskog naroda, krvnici svih naroda Jugoslavije, služe svoju službu okupatoru. Okupator traži četničko-ustaški savez. On se nada da će tako moći suzbiti narodooslobodilačku borbu. Okupator traži, izdajnici slušaju!

Pitajte ih zašto kolju nevino hrvatsko i muslimansko stanovništvo, braću vašu. Oni vam neće odgovoriti. Ali mi ćemo vam kazati. Osnovni interes okupatora je da što više zakrvi naše narode. Na njihovoj međusobnoj borbi on može da zida svoju vladavinu. I zbog toga je naredio ustašama, što su ovi jedva dočekali, da kolju Srbe,

zbog toga je naredio četnicima, što su i ovi jedva dočekali, da kolju i ubijaju Hrvate i Muslimane.

Ovu naredbu okupatora vaše četničke vođe primile su objeručke. Ona odgovara njihovim željama i željama njihove izbjegličke vlade: da na mržnji i zavadi naroda ponovo uspostave svoju staru, nenarodnu izdajničku vlast. I ustaše su svoju krvavu ustašku vlast pokušale da zasnuju na krvi i međusobnoj mržnji naroda Jugoslavije.

Vaše vođe vas izdaju, neprekidno, neumorno, bezočno. Oni su vas doveli iz svih krajeva zemlje, iz Hercegovine, Crne Gore i istočne Bosne da vas bace pred naše mitraljeze i puške, topove i bacače, štedeći tako živote talijanskih i njemačkih vojnika. Guraju vas u najsramniju smrt, zbog koje će vas se vaša djeca stidjeti.

Lažu vas, varaju i izdaju!

Naša Narodnooslobodilačka vojska i partizanski odredi zadaju sve teže udarce okupatoru i njegovim slugama. Ona čisti našu zemlju od fašističkih osvajača. Ona uništava njihove sluge. Narodni ustanak plamti u cijeloj zemlji. Danas nema više snage koja ga može ugušiti. Danas se, pod komandom Vrhovnog štaba, bore zajedno, rame uz rame, i srpski, i hrvatski, i slovenački, i crnogorski i makedonski narod za svoju slobodu i svoju budućnost. Zajedno, složno i bratski.

Danas kada Crvena armija uništava jezgro njemačke ratne mašine, kada razbija fašističke snage, danas kada svezničke armije u sjevernoj Africi uništavaju osovinski afrički korpus,[470] danas kada je čas pobjede i oslobođenja blizu: osvijestite se! Još nije kasno!

Ne slušajte vaše vođe! Oni su agenti okupatora. Napuštajte vaše vođe. Oni su krvnici svih naroda Jugoslavije. Vraćajte se vašim napuštenim domovima! Vaše vođe hoće da vaši domove opuste. Prelazite na našu stranu! Postanite borci za slobodu srpskog naroda, za bratstvo naroda Jugoslavije, za novu, slobodnu Jugoslaviju!

Smrt fašizmu — sloboda narodu!

[30.] januar 1943.
[Drvar]

Vrhovni štab
Narodnooslobodilačke vojske i
partizanskih odreda Jugoslavije

*A-VII, Fond NOR, kut. 12,*
*reg. br. 9-1.*

# [GENERALNOM SEKRETARU KPJ JOSIPU BROZU TITU]*

»11.II 1943. Vi ne treba ni za trenutak da sumnjate u to da bismo mi, kad bi postojala ma i najmanja mogućnost da pomognemo vašu divnu, herojsku borbu – davno to učinili.

Sovjetski narod, zajedno sa svim rukovodiocima, čitav stoji na vašoj strani, ispunjen je divljenjem i dubokim bratskim simpatijama prema Narodnooslobodilačkoj vojsci.

Mi smo u više mahova lično s Josifom Visarionovičem razmatrali načine i mogućnosti da vam se pomogne. Na žalost, i pored svih napora, nismo uspjeli pozitivno riješiti ovaj zadatak, zbog nesavladivih tehničkih prepreka. I dalje ćemo ulagati napore u savlađivanje teškoća i traženje načina i mogućnosti da vam pošaljemo pomoć.

Čim budu stvorene te mogućnosti, učinićemo sve što je potrebno.

Zar možete sumnjati u to?

Molim da pravilno shvatite postojeće stanje i da to objasnite drugovima borcima. Ne žalostite se, nego upregnite sve svoje snage da biste izdržali i sadašnje neobično teško iskušenje. Vi činite veliko djelo, koje naša sovjetska zemlja i svi slobodoljubivi narodi nikad neće zaboraviti.

Bratski pozdrav svim drugovima i najljepše želje u toj herojskoj borbi protiv prokletog neprijatelja. Djeda.«

*A–CK SKJ, Fond CK KPJ,*
*reg. br. 1943/17008/374.*

---

*Ovaj radiogram Izvršnog komiteta Kominterne je bio odgovor na Titovu depešu od 31. januara 1943. (vid. str. 28). – *Red.*

# POLITODJELU III DALMATINSKE NOU BRIGADE*

Izveštaj o radu vašeg politodela primili smo.** Iz njega se vidi da ste najpre prošli i pregledali partijsku organizaciju da biste imali pravu sliku o njoj – što je pravilno. Iz izveštaja o stanju organizacije i nivou kadrova, kao i o zadacima koje ste sebi kao prve postavili, vidi se da ste pravilno uočili glavni zadatak u vašem radu – učvršćenje organizacije i podizanje odgovornosti kod partijaca. Da biste to ostvarili potrebno je raditi kako na učvršćenju same organizacije tako i na pojačanju i proširenju partijskog rada na svim sektorima i aktiviranju svakog člana.

Plan rada organizacije po sektorima koji ste izneli u pismima partijskoj organizaciji, birou i borcima, dobro je postavljen. Ali postoji bojazan da Partija, ako je u onome stanju kako je prema izveštaju, neće moći da obuhvati taj rad i ostvari vaš plan. Plan je suviše širok za slabu organizaciju. Zbog toga vi morate pri ostvarivanju plana ukazivati što više pomoći direktno partijskim ćelijama u četama a, s druge strane, plan treba postepeno ostvarivati da se organizacija ne bi preopteretila i time nastala još veća neorganizovanost.

Radeći na ostvarenju predviđenog plana, morate uvek imati u vidu da je vaš osnovni zadatak izgradnja kadrova, osposobljavanje partijskih biroa u bataljonima za rukovođenje, osposobljavanje partijskih rukovodioca (zamenika politkomesara) kao i političkih komesara da mogu samostalno vršiti dužnosti koje su im poverene.

Primedba o tome da u dnevnom redu ćelije nema posebne tačke »zadaci« nije pravilna, jer to ne mora biti posebna tačka, već zadatke ćelije treba određivati uz svaku tačku dnevnog reda, tj. u vezi s diskusijom po sektorima rada.

Vi niste pravilno shvatili svoju ulogu politodela. Politodel je instruktorsko telo, a ne rukovodstvo. On pomaže partijskim rukovodstvima, partijskim rukovodiocima, kao i političkim komesarima da savladaju rad u brigadi, kao i da se osposobe za svoje uloge rukovodilaca. Prema tome, vi, kao politodel, nemate pravo da pište

---

* Ovo pismo je, po Titovom uputstvu, napisao A. Ranković. O Politodjelima i njihovom nastanku i funkciji vid. i nap. 123. – *Red.*

** Pomenuti izvještaj nije sačuvan. – *Red.*

pisma [o] partijskim organizacijama i rukovodstvima (to je zadatak zamenika politkomesara – partijskog rukovodioca), niti pak [o] borcima (to je zadatak politkomesara brigade, odnosno štaba). Vi treba s njima da sarađujete i da im pomažete.

Pismo »O radu Partije u vojsci« kao neispravno povučeno je od strane CK KPJ.*** Prema tome, to treba i vi da učinite.

Pitanje kolektivizacije novca treba elastično postaviti i čuvajte se da ne prenaglite, jer su u tome ljudi najosetljiviji, ali borbu protiv otuđivanja stvari, makar i ličnih, treba odlučno voditi drugim putevima i sredstvima.

14. februar 1943.
[Livno]

*A-CK SKJ, Fond CK KPJ,*
*reg. br. 5544.*

---

*** O razlozima povlačenja brošure »O radu partije u vojsci« vid. nap. 117. – *Red.*

# DIVIZIJSKIM KOMITETIMA KPJ*

Dragi drugovi,

U cilju podizanja političko-teoretskog nivoa partijskih i vojnih rukovodilaca, kao i celog članstva, treba ubrzo organizovati stalne partijske kurseve pri divizijama odnosno brigadama. Na ovim kursevima bi se prorađivala osnovna pitanja iz marksizma-lenjinizma i temeljito upoznala linija naše Partije u periodu narodnooslobodilačke borbe.

Ali kako već sada ne raspolažemo dovoljnim brojem predavača koji bi uspešno mogli voditi takve kurseve, održaće se viši partijski kurs pri CK. Na ovome kursu ima se osposobiti nekoliko predavača za srednje i više kurseve. Stoga svi divizijski partijski komiteti treba odmah da pošalju po jednog druga iz svake brigade. Da bi mogli ovladati metodom rada i materijalom, u cilju što uspešnijeg rukovođenja divizijskim kursevima, ovi drugovi moraju imati izvesnu predspremu iz marksizma-lenjinizma. Prema tome, ukoliko se u pojedinim brigadama ne bi mogao pronaći nijedan drug koji ispunjava ove uslove, dozvoljeno je pronaći u jačim brigadama i poslati na kurs po dva druga.

Osim gore predviđenih drugova, na ovaj kurs mogu doći i pojedini vojni ili partijski rukovodioci iz brigade ili bataljona, kako bi po završetku kursa mogli uspešnije vršiti svoje funkcije. Ali broj ukupno određenih kursista iz jedne divizije ne sme preći sedam drugova.

Ovaj viši partijski kurs, pored ostalog, doprineće još i ostvarenju jedinstvenog plana i programa divizijskih kurseva. Kursevi, koji su već otpočeli pri pojedinim brigadama, mogu se nastaviti sve dotle dok se isti ne organizuju u okviru divizija, obuhvatajući jednak broj drugova svih brigada jedne divizije. Prednost partijskih kurseva pri divizijama nad onima pri brigadama nesumnjivo je daleko veća. Ne samo da ih je tehnički lakše organizovati, nego će ovakvi kursevi dati bolje rezultate u svakom pogledu. Time se pruža mogućnost kursistima iz raznih brigada da izmenjaju iskustva stečena u radu u svojim brigadama, koje se često razvijaju neravnomerno pod uticajem raznih okolnosti.

---

* Ovo pismo je, po Titovoj direktivi, napisao A. Ranković. – *Red.*

Kurs za predavače srednjih i viših kurseva, na kome će uzeti učešće i jedan broj drugova koji momentalno nisu predviđeni za predavače, trajaće najviše dvadeset dana.[471]

S drugarskim pozdravom.

Smrt fašizmu – sloboda narodu!

24. februar 1943.
[Gračac, kod Prozora]

*A-CK SKJ, Fond CK KPJ,*
*reg. br. 1943/101.*

# POLITODELU TREĆE SANDŽAČKE BRIGADE PRVE PROLETERSKE DIVIZIJE*

Dragi drugovi,

Prema vašem izveštaju** o stanju i razvitku partijske organizacije, kao i prema grafikonu koji to očigledno prikazuje, izlazi da je u toku druge polovine 1942. godine vaša organizacija brojno oslabila – ima više gubitaka nego novoprimljenih članova. Čak i posle sređivanja prilika u vašoj partijskoj organizaciji, iako je primanje u Partiju bilo stavljeno na dnevni red, za više od četiri meseca part[ijska] organizacija se nije nimalo razvila, naprotiv, oslabila je. To znači da vi niste vodili pravilnu politiku razvijanja part[ijske] organizacije kako u pogledu pripreme i primanja novih članova tako i u pogledu čuvanja kadrova. Kada se tome doda da je brigada znatno porasla, a da će nadalje još više rasti, postaje jasno da je part[ijska] organizacija sve slabija u odnosu na brojno stanje brigade, sve manje sposobna da brigadu u njenom razvitku i porastu obuhvati i drži čvrsto kao jedinicu. Ovim problemom morate najobziljnije da se pozabavite i preduzmete najšire mere da tu tendenciju suzbijete, da ostvarite jačanje i porast part[ijske] organizacije uz jačanje i porast brigade.

S druge, pak, strane, iz grafikona razvitka Partije vidi se da su se organizacije po bataljonima razvijale na vrlo različit način, bez veze jedna s drugom, tako da se ne može izvući nikakvo pravilo. To znači da nije vođena određena i sistematska politika u razvijanju part[ijske] organizacije.

Činjenica da se izvestan broj boraca, pa i partijaca, rđavo odnosio prema stanovništvu (u čemu se ogledaju slabost i nebudnost part[ijske] organizacije i rukovodstva), ako se poveže s ranijim slučajevima dezerterstva, pokazuje da još nisu iživljene slabosti u vašoj part[ijskoj] organizaciji.

Vi ste već preduzeli mere da se to stanje popravi, ali morate tome pitanju pokloniti mnogo više pažnje i truda.

Pogrešno je shvatanje da partijski materijal treba proučavati na teoretskim sastancima. Partijski materijal je pismena direktiva Partiji i svakoj ćeliji ponaosob. On se prorađuje i objašnjava i konkretizuje

---

* Ovo pismo je, kao i naredno, napisao po Titovom uputstvu A. Ranković. – *Red.*

** Pomenuti izvještaj nije sačuvan. – *Red.*

na rad svake ćelije, u okviru rada same ćelije, pa se, prema tome, prerađuje na radnim sastancima, i to kao prva tačka dnevnog reda. Teoretski sastanci su nešto sasvim drugo. Na njima se proučava teorija marksizma-lenjinizma, podiže teoretsko znanje komunista. Na njima mogu i treba da prisustvuju i kandidati. Ovakvo krivo shvatanje može dovesti do toga da se direktivni materijal prorađuje apstraktno, bez konkretnih zadataka određene ćelije ili organizacije.

Takođe je nepravilno i nema razloga da biro bataljona i štab posebno održavaju teoretske sastanke koji su na višem nivou nego sastanci ćelija.

Da biste razbili začahurivanje u kružoke u radu SKOJ-a, potrebno je da ga aktivizirate na konkretnim zadacima, razvijajući udarništvo i takmičenje u svim granama života i borbe čete, odnosno bataljona.

Polit[ički] komesar vaše brigade [Boško Đuričković] nema dovoljno sistema i plana u radu, zbog čega su usledili izvesni nedostaci u njegovom radu. Vi ste trebali te njegove nedostatke na vreme uočiti i odmah, ne čekajući da se ti nedostaci, greške i propusti u radu nagomilaju, pružiti mu potrebnu pomoć u njegovom radu.*

I uopšte, odnos između polit[ičkog] odela i štaba kod vas nije pravilan niti zdrav. Vi kritikujete štab da nema dovoljno popularnosti kod boraca, umesto da učinite sve što je potrebno da on tu popularnost stekne. Vi nemate pravo niti potrebe da prisustvujete sastancima štaba, utoliko pre što treba da prisustvujete sastancima štapske ćelije, gde se rešavaju sva pitanja koja interesuju Partiju. Vi na takvim sastancima prisustvujete i učestvujete u radu u ulozi instruktora, tj. kao pomoć da drugovi iz štaba zauzmu pravilan stav po određenim konkretnim pitanjima. Mišljenja smo da se pitanje izvesnih slabosti i grešaka u radu politkoma brigade moglo rešiti i na ćelijskom sastanku, a ne putem partijske komisije. U ovim odnosima vi ste postupili usko, a vaš stav nije bio na dovoljnoj visini. Ovo stanje morate što pre popraviti, stvoriti što puniju harmoniju između politodela i štaba, inače će rad trpeti.

Izjava da se zamenik politkomesara** »plaši od prejahivanja« nije umesna. Prvo, zbog toga što sam izraz »prejahivanje« treba da bude u ovom konkretnom slučaju izbačen iz partijskog rečnika kao nepodesan, a drugo, što pokazuje da ni vi ni drugovi iz štaba brigade niste izvršili svoju obavezu prema jednom mladom i zdravom partijskom rukovodiocu: da se on razvije, osamostali i osmeli u rukovođenju. Čini se da kod vas ima dosta nadmudrivanja i intelektualiziranja.

---

* Politički komesar 3. proleterske (sandžačke) NOU brigade tada je bio Boško Đuričković. – *Red.*

** Zamjenik političkog komesara 3. proleterske (sandžačke) NOU brigade tada je bio Jezdimir Lović – *Red.*

Nadamo se da će ove naše primedbe pridoneti da što pre preodolite sve nedostatke i slabosti u radu, u kome pravcu ste vi već započeli da radite.

Ovo pismo prodiskutujte posebno na svome sastanku, a onda ga pročitajte na sastanku štapske ćelije.

S drugarskim pozdravom

Smrt fašizmu – sloboda narodu!

24. februar 1943.
[Gračac, kod Prozora]

P.S.
Po našoj odluci, u vaš politodel određen je drug Batrić Jovanović za rad po omladinskoj liniji. Preko zamenika politkoma vaše brigade tražite odmah pomenutog druga iz Prve proleterske brigade gde se sada nalazi na dužnosti. Istovremeno molimo da istim putem saopštite rukovodiocu politodela Prve proleterske brigade da nam uputi drugaricu Belku [Dragica Jovičić] koja će poći na novu dužnost.

*A-CK SKJ, Fond CK KPJ,*
*reg br. 1943/100.*

## POLITODELU PRVE DALMATINSKE BRIGADE TREĆE UDARNE DIVIZIJE

Dragi drugovi,

Stvaranjem novih vojnih jedinica i brojnim jačanjem partijskih organizacija, kako u vojsci tako i na terenu, nametnula se i potreba novog rasporeda partijskih kadrova. Stoga činimo izvesne izmene u sastavu vašeg politodela. Naime, dosadašnji rukovodilac politodela drug Lekić [Risto] određen je za rukovodioca politodela Četvrte brigade Druge proleterske divizije. Njegovu dosadašnju funkciju u tom politodelu preuzeće drug Romac [Paško] Zdravko, koga će na sektoru kulturno-političkog rada zameniti drug Bogdan Novović.

Molimo da pravilno shvatite ove promene i da našu odluku sprovedete onako kako je gore izloženo.

Vaše izveštaje redovno primamo. Naročitih primedaba na vaš rad nema. O izvesnim nedostacima vaše brigade, koji se najviše ispoljavaju u njenoj brojnoj slabosti, usmeno je govoreno s drugom Zdravkom. Verujemo da ćete i vi nastojati da se ubuduće ne dopuste i ove vrste nedostaci i slabosti.

Ovih dana preduzete su potrebne mere da se vaša brigada brojno ojača. Pre nekoliko dana upućeno je preko Duvna za vašu brigadu 200 novomobilisanih. Juče iz Livna 200. I danas se upućuje opet iz Livna 100 boraca. Svi novomobilisani su iz južne Dalmacije koji su izrazili naročitu želju da uđu u sastav Prve dalmatinske brigade. Prema 'ome, pred vas kao i pred sve vojne i političke rukovodioce u brigadi postavljaju se veliki zadaci u pogledu vojničkog i političkog učvršćivanja brigade.

S drugarskim pozdravom.

Smrt fašizmu – sloboda narodu!

24. februar 1943.
[Gračac, kod Prozora]

*A-CK SKJ, Fond CK KPJ, reg. br. 1943/102.*

NAPOMENE

[1] Odnosi se na tzv. četvrtu neprijateljsku ofanzivu ili operaciju »Vajs« (»Weiss«), koja je otpočela 20. januara 1943. i trajala oko dva mjeseca. Cijeneći da će se savezničke trupe poslije afričke kampanje, već u proljeće 1943. iskrcati na Balkan, na Hitlerov zahtjev održan je 18. i 19. decembra 1942. u njemačkoj Vrhovnoj komandi, u Rastenburgu, sastanak najviših njemačkih i italijanskih vojnih i političkih predstavnika. Odlučeno je, između ostalog, da njemačke i italijanske trupe, uz angažovanje domaćih kolaboracionista, izvedu zajedničke obimne zimske operacije i do tog vremena unište rukovodstvo NOP Jugoslavije i njegove jedinice koje su dejstvovale sa teritorije »Bihaćke Republike«. Na konferenciji u italijanskoj Vrhovnoj komandi 3. januara 1943. u Rimu (u prisustvu vrhovnog komandanta Jugoistoka generala A. Lera, načelnika italijanske Vrhovne komande U. Kavalera, komandanta italijanske 2. armije generala M. Roate i drugih) potanko je razmotren plan operacija – snage, sredstva i način izvođenja i odlučeno da se operacija izvede u tri etape (»Vajs I«, »Vajs II« i Vajs III«), da njemačkim snagama komanduje general R. Liters, a italijanskim general M. Roata, da operacija otpočne između 15. i 20. januara i da se izvede na području od sjeverozapadne Hrvatske do zapadne granice Crne Gore. U prvoj etapi (»Vajs I«) predviđalo se strategijsko okruženje »Titove države«, tj. koncentrično nastupanje s periferije slobodne teritorije – iz Karlovca, Ogulina, Gospića, Knina, Sanskog Mosta, Kostajnice i Gline, i potiskivanje jedinica NOVJ k njihovom središtu, gdje bi ih tu, zajedno s vrhovnim vojnim i političkim rukovodstvom NOP-a, okružene uništile. U drugoj etapi, »Vajs II«, planirani su koncentrično nastupanje ka Livnu i uništenje preostalih snaga NOV i POJ (između Bosanskog Petrovca, Bosanskog Grahova, Livna, Jajca i Ključa). Za izvođenje prve etape angažovano je ukupno 105 000 vojnika (od kojih njemačkih 50 000, italijanskih 25 000, ustaško-domobranskih 17 000 i preko 12 000 četnika), koje je podržavalo 150 aviona. Toj velikoj okupatorskoj operaciji pridružila se, uz saglasnost okupatora i šefa kvislinške NDH A. Pavelića, i četnička Vrhovna komanda s Dražom Mihailovićem na čelu. Poslije usaglašavanja planova i prikupljanja trupa operacija je počela 20. januara ujutro.

Na dan početka neprijateljske ofanzive jedinice NOVJ, koje su dejstvovale sa teritorije »Bihaćke Republike« bile su raspoređene: 1. hrvatski korpus NOVJ, jačine oko 16 000 boraca (sa svojom 6, 7. i 8. NO divizijom, Primorsko-goranskom grupom brigada i tri NOP odreda) izvodio je napade u Baniji, Kordunu, Žumberku, Lici i Gorskom kotaru; 1. bosanski NOU korpus NOVJ, jačine oko 11 500 boraca (s 4. i 5. NOU divizojom. Kombinovanom brigadom i 3. Krajiškim NOP odredom) dejstvovao je u Bosanskoj krajini; Operativna grupa divizija Vrhovnog štaba NOV i POJ – 1. i 2. proleterska i 3. udarna divizija NOVJ kojima se malo kasnije pridružila novoformirana 9. (dalmatinska) NO divizija – ukupno jačine oko 14 500 boraca, dejstvovala je u srednjoj Bosni, srednjoj i južnoj Dalmaciji i u rejonima Bosanskog Grahova i Posušja.

[2] Prva proleterska udarna divizija NOVJ, koja je tada dejstvovala na području srednje Bosne, po Titovom naređenju je imala zadatak da vrši demonstrativne napade na Banjaluku kako bi za sebe vezivala jače neprijateljske snage.

[3] *Komunistička internacionala* – Treća internacionala (Kominterna), međunarodna organizacija komunističkih i njima bliskih organizacija radničke klase cijelog svijeta. Osnovana je pod Lenjinovim rukovodstvom na kongresu održanom u Moskvi od 2. do 6. marta 1919. uz učešće 52 delegata komunističkih i lijevih socijalističkih

organizacija iz 30 zemalja. Stvorena je radi organizovanja »zajedničkih akcija proletera raznih zemalja koji teže jednom cilju – svrgavanju kapitalizma, uspostavljanju diktature proletarijata i međunarodne sovjetske republike radi potpunog ukidanja klasa i ostvarenja socijalizma – prvog stadijuma komunističkog društva« *(Statut KI)*. Kominterna je djelovala do 15. maja 1943, kada je raspuštena. Komunistička partija Jugoslavije bila je sekcija KI za cijelo vrijeme njenog postojanja.

[4] Jedinice 3. udarne divizije NOVJ su na pruzi Doboj – Žepče 15. januara 1943. napale sva neprijateljska uporišta i do 17. januara zauzele Novi Šeher i Žepče. Jedinice 1. proleterske udarne divizije NOVJ su tada napadale Prnjavor, Teslić, Tešanj i druga mjesta u srednjoj Bosni.

[5] Pravcem Karlovac – Slunj nastupala je SS-dobrovoljačka brdska divizija »Princ Eugen« – jačine 21 851 vojnika, uz podršku dva voda 12. tenkovske čete za specijalnu upotrebu i 1. bojne 2. gorskog zdruga, jačine 428 vojnika, a položaje su branile jedinice 8. (kordunaške) NO divizije NOVJ.

[6] U svojim zapovijestima za operaciju »Vajs« okupatorske i kvislinške komande su naređivale brutalan postupak prema civilnom stanovništvu i sve njihove naredbe su se zasnivale na Hitlerovoj naredbi br.,47 od decembra 1942. Organizator operacije »Vajs« general Ler, komentarišući tu naredbu uoči početka operacije, 18. januara 1943, izjavio je njemačkom poslaniku u NDH da on »mora uspostaviti mir, pa makar to bio mir groblja«.

[7] Na sektoru Gline položaje su branile jedinice 7 (banijske) NO divizije NOVJ, a napadale jedinice 369. pješadijske »Vražje« divizije.

[8] U prvoj fazi operacije »Vajs I« (vid. nap. 1) na teritoriju »Bihaćke Republike« napadalo je oko 105 000 neprijateljskih vojnika. Oni su bili u sastavu slijedećih okupatorsko-kvislinških jedinica:

*Njemačkih i ustaško-domobranskih:*

SS-dobrovoljačka brdska divizija »Princ Eugen« – ojačana s dva voda 12. tenkovske čete za specijalnu upotrebu i 1. bojnom domobranskog 2. gorskog zdruga, ukupno jačine 22 279 ljudi – nastupala pravcem Karlovac – Slunj – Bihać; 369. pješadijska »Vražja« divizija, ojačana borbenom grupom »Kinzelbah« (»Kinzelbach«) iz 187. njemačke rezervne divizije, 3. gorskim zdrugom (bez 3. i 4. bojne), te s tri voda 12. tenkovske čete, ukupno jačine 14 323 vojnika – nastupala iz pravca Petrinje i s linije Glina – Kostajnica k dolini Une; njemačka 717. pješadijska divizija, ojačana 1. bataljonom 202. tenkovskog puka i 2. gorskim zdrugom (bez 1. i 3. bojne) – ukupno jačine 7028 ljudi, nastupala glavnim snagama dolinom Sane preko Ključa k Bosanskom Petrovcu, a pomoćnim prema Grmeču (Sanski Most – Jasenica); njemačka 714. pješadijska divizija (dijelovi 721. i 741. puka i borbena grupa »Hofman«), ojačana snagama 3. bojne 2. gorskog zdruga i 3. bojne 12. pješačke pukovnije, obezbjeđivala komunikacije Kostajnica – Bos. Novi – Prijedor i pomagala 369. diviziji u čišćenju planine Šamarice. U garnizonima srednje Bosne i u Sarajevu nalazila se njemačka 718. pješadijska divizija.

*Italijansko-ustaško-četničkih:*

Pješadijska divizija »Lombardija«, ojačana četom tenkova i s dva bataljona iz 11. armijskog korpusa, ukupno jačine 5–6000 vojnika – nastupala pravcem Ogulin – Slunj – Bihać i Ogulin – Tounj – Slunj; pješadijska divizija »Re«, ojačana s tri bataljona iz divizije »Sasari« i dvije čete tenkova, jačine oko 7800 ljudi i s 4 ustaško-domobranska bataljona jačine 3200 ljudi – nastupala u tri kolone u pravcu Bihaća, Plaškog i Korenice; pješadijska divizija »Sasari«, jačine 5–6000 vojnika – nastupala glavnim snagama s prostora Gračac – Zrmanja pravcem Bruvno – Mazin – Donji Lapac k Bihaću; pod komandom divizije »Sasari« u operacijama angažovano i oko 5000 četnika – pripadnika »Dinarske četničke divizije« i 2807 četnika koje su Italijani doveli iz Hercegovine; sem tih, pod komandom italijanskog 5. armijskog korpusa i Mihailovićevih komandanata Mihića i Bjelajca bilo je u Lici, Gorskom kotaru i Hrvatskom primorju još 4313 četnika, koji su takođe bili angažovani u tzv. četvrtoj neprijateljskoj ofanzivi.

[9] Tada su na rijeku Savu izbili dijelovi 1. proleterske udarne divizije NOVJ.

[10] Napad na Žepče su vršile jedinice 1. pješadijskog domobranskog puka, a branile su ga jedinice 10. hercegovačke NOU brigade.

[11] Na sektoru Gračac – Otočac borbe su vodile jedinice 1. udarne brigade 6. (ličke) NO divizije NOVJ protiv jedinica italijanske divizije »Sasari« i četnika koji su bili pod njenom komandom (vid. nap. 8).

[12] Na sektoru Karlovac – Slunj borbe su vodile jedinice 8. (kordunaške) NO divizije NOVJ i dijelovi Primorsko-goranske grupe brigada protiv SS-dobrovoljačke brdske divizije »Princ Eugen« i dijelova talijanske divizije »Lombardija«.

[13] Na sektoru Gline borbe je vodila 7. NO brigada 7. (banijske) divizije NOVJ protiv dijelova SS-divizije »Princ Eugen«.

[14] Na sektoru Sanski Most, u rejonu Djedovače i Brajića Tavana, jedinice 6. krajiške NOU brigade 4 (krajiške) NOU divizije NOVJ razbile su i odbacile u Sanski Most domobransku 2. brdsku brigadu.

[15] U Žumberku su tada dejstvovale 4. NO brigada 8 (kordunaške) NO divizije NOVJ i 13. proleterska NOU brigada »Rade Končar«. Primivši obavještenje-naređenje preko radio-stanice »Slobodna Jugoslavija«, one su noću 25/26. januara 1943. napale više neprijateljskih uporišta i zauzele u Žumberku sela: Draganići, Vukšin Šipak, Guce i Gornju Kupčinu.

[16] Treća udarna divizija NOVJ do tada je dejstvovala dvjema brigadama na komunikaciji Zenica – Doboj, a jednom na komunikaciji Travnik – Donji Vakuf.

[17] S pravca Gline i Petrinje nastupala je 369. pješadijska »Vražja« divizija (jačine 9990 vojnika) ojačana s tri voda 12. tenkovske čete za specijalnu upotrebu (412 vojnika) i borbena grupa »Kinzelbah» (»Kinzelbach«) iz 187. njemačke rezervne divizije (jačine 2823 vojnika) i domobranskim 3. gorskim zdrugom, bez 3. i 4. bojne (jačine 1470 domobrana).

[18] Od Sanskog Mosta prema Ključu nastupala je ojačana njemačka 717. pješadijska divizija.

[19] Klanac Ploče (kod Udbine) zauzeli su, poslije dvodnevnih borbi protiv 9. NO brigade 6 (ličke) NO divizije NOVJ, dijelovi italijanske pješadijske divizije »Re«.

[20] U selu Balinci, kod Gline, jedinice 7. NO brigade 7 (banijske) divizije NOVJ i Banijskog NOP odreda su razbile 22. januara dvije čete 369. pješadijske »Vražje« divizije. Tom prilikom poginulo je 70, a zarobljeno 32 neprijateljska vojnika, dok su jedinice NOV i POJ imale 6 mrtvih i 15 ranjenih boraca.

[21] Borbe protiv jedinica njemačke 718. pješadijske divizije i domobranskih snaga kod Teslića vodila je tada 3. krajiška NOU brigada 1. proleterske udarne divizije NOVJ.

[22] Borbe protiv dijelova njemačke 718. pješadijske i domobranske 4. pješadijske divizije tada je vodila 3. krajiška NOU brigada u rejonu sela Čečave i Pribinića, kod Teslića.

[23] Ustaško-domobranska uporišta Klašnice i Krnetu, na putu Banjaluka – Bosanska Gradiška, zauzele su 21/22. januara 1943. jedinice 2. i 5. krajiške NOU brigade.

[24] Tito ima u vidu naređenje koje je izdao 1. proleterskoj udarnoj diviziji u cilju rasterećenja frontova (vid. str. 7).

[25] Pravcem Lovinac – Gornja Ploča nastupali su dijelovi italijanske pješadijske divizije »Sasari« i 32. ustaški bataljon, a otpor im je pružila 9. NO brigada 6 (ličke) NO divizije NOVJ.

[26] Borbe je vodila 6. krajiška NOU brigada 4 (krajiške) NOU divizije NOVJ protiv jedinica domobranske 2. brdske brigade koje su pokušavale da prodru iz Sanskog Mosta k selima Dabru i Eminovcima.

[27] Slunj su 24. januara zauzele jedinice SS-dobrovoljačke brdske divizije »Princ Eugen«.

[28] Na sektoru Knina nalazilo se tada pod komandom italijanske pješadijske divizije »Sasari« 2807 četnika iz Hercegovine i Dinarska četnička divizija. Tu četnika iz Crne Gore nije bilo. O zajedničkim dejstvima okupatora i četnika protiv jedinici NOVJ

vidi se i iz depeše koju su četnički komandanti u Dalmaciji Ivanišević Radovan, Baćović Petar i Đujuć Momčilo 24. januara 1943. poslali D. Mihailoviću:

»Velika nemačko-italijansko-hrvatska ofanziva protiv komunista u Lici i Bosni počela. Nemci zauzeli Bihać [zauzet tek 29. januara, prim. Red.], a Talijani Bruvno i Mazin. Srbi beže pred njima. Hercegovci i Dinarci počinju operaciju ka Vrliki 25. januara. Neophodno je potrebno otpočeti hitno sa našom glavnom akcijom sa pravcem dejstva u centar komunističke republike da bi stigli pre Nemaca[. . .]« (A–VII, Fond ČA, kut. 293, reg. br. 1/1-62).

O ishodu napada 2. proleterske udarne divizije NOVJ na četnička uporišta Plavno, Golubac i Strmicu vid. na str. 17, 19. i 25.

[29] Kod sela Klasnić borbe protiv jedinica 369. pješadijske »Vražje« divizije su vodile jedinice 16. NO brigade 7 (banijske) NO divizije NOVJ i dijelovi Banijskog NOP odreda.

[30] Borbu su vodile jedinice 6. krajiške NOU brigade, koje su noću 23/24. januara 1943. napale kod sela Umaca, Djedovače i Brajića Tavana 12. četu domobranskog 10. pješadijskog puka i odbacile je u Sanski Most.

[31] Demonstrativni napad na Banjaluku vršila je tada 3. proleterska (sandžačka) brigada 1. proleterske udarne divizije NOVJ.

[32] Radi učešća u operaciji »Vajs« iz Srbije je, na osnovu sporazuma između vlada Njemačke i Bugarske, sredinom januara 1943. prebačena u Hrvatsku SS-dobrovoljačka brdska divizija »Princ Eugen«, dok su njeno okupaciono područje preuzele bugarske trupe. Ljudstvo te divizije, njemačkog porjekla, je pretežno bilo iz Vojvodine i rumunskog dijela Banata.

[33] Radio-stanica »Slobodna Jugoslavija« je puštena u rad 11. novembra 1941. u Ufi, SSSR. Radila je u sistemu radio-stanica Kominterne. Od aprila 1942. do januara 1945, kada je prestala s emitovanjem vijesti, nalazila se u Moskvi. Stanica je emitovala vijesti na srpskohrvatskom, slovenačkom i makedonskom jeziku. Redakcija je sastavljala izvještaje na osnovu primljenih depeša Vrhovnog štaba NOV i POJ i Glavnog štaba NOV i PO Slovenije, agencijskih vijesti, savezničkih listova i drugih izvora. U teškim situacijama, kada su štabovi jedinica ostajali bez veza, stanica je preuzimala i ulogu transmisije, prenoseći štabovima jedinica i partijskim forumima ili rukovodiocima direktive, naređenja i poruke Vrhovnog štaba NOV i POJ. Na čelu stanice je bio Veljko Vlahović.

[34] D. Mihailović je septembra 1941. uspostavio radio-vezu s jugoslovenskom izbjegličkom vladom u Londonu, koja je bila odlučan protivnik oružanog ustanka s Komunističkom partijom na čelu. Prvih dana oktobra te godine stigla je u njegov štab i britansko-jugoslovenska vojna misija s Bilom Hadsonom na čelu. Kraljevska jugoslovenska vlada u izbjeglištvu postavila je, januara 1942, D. Mihailovića za svog ministra vojske, mornarice i vazduhoplovstva i dodijelila mu u junu iste godine čin armijskog generala. Ona je u svijetu širila laži da je D. Mihailović jedini nosilac pokreta otpora u Jugoslaviji, a vlade zapadnih saveznika, koje su težile da osiguraju svoje pozicije i očuvaju stari društveni poredak u Jugoslaviji, pored političke davale su mu i znatnu vojnu pomoć.

[35] Vrhovni štab NOV i POJ je u januaru 1943. godine, a posebno prvih dana okupatorsko-kvislinške ofanzive, primio više obavještenja o namjerama i pripremama italijanskih komandi, kao i Vrhovne komande D. Mihailovića, da četničke formacije iz Crne Gore usmjere, preko Jablanice i Prozora, u pravcu Livna i Glamoča, tj. u pozadinu i bok jedinica NOVJ koje su branile slobodnu teritoriju »Bihaćke Republike« od napada njemačkih, italijanskih, ustaško-domobranskih i postojećih četničkih snaga sa sjeveroistoka, sjevera i zapada. O planovima italijanskih i četničkih komandi za angažovanje četničkih formacija iz Crne Gore i Hercegovine u pravcu Livna vid. nap. 41.

[36] Izvršavajući Titovo naređenje, Štab 3. NOU divizije NOVJ hitno je prebacio na prostoriju Bugojno – Gornji Vakuf 1. dalmatinsku i 5. crnogorsku NOU brigadu, a ostavio na prostoriji Jajce – Donji Vakuf – Turbe 10. hercegovačku NOU brigadu.

[37] Kod sela Eminovaca, Umaca, Brajića Tavana i Djedovače borbe su vodile 25. januara 1943. jedinice 6. krajiške NOU brigade i 3. bataljon 1. krajiške

NOU brigade protiv jedinica domobranske 2. brdske brigade i 737. puka njemačke 717. pješadijske divizije.

[38] Italijansko-četnička uporišta Plavno, Golubić i Strmicu su zauzele jedinice 2. proleterske udarne divizije NOVJ uz podršku Kombinovane brigade Grahovskog sektora i dijelova Ličkog NOP odreda.

[39] Uslijed brze promjene i nepovoljne situacije na frontovima, Tito je izmijenio navedeno naređenje i usmjerio 1. proletersku udarnu diviziju NOVJ u pravcu Ivan-planine.

[40] I 3. NOU diviziji NOVJ Tito je promjenio zadatak. Ona je, pošto je zauzela 30. januara Gornji Vakuf, a 9. krajiška NOU brigada Donji Vakuf, umsjerena u pravcu dolina Rame i Neretve.

[41] O planovima za angažovanje četničkih jedinica iz Hercegovine i Crne Gore, koje su bile istovremeno pod komandom D. Mihailovića i italijanskih štabova, u pravcu Duvna, Livna i Bosanskog Grahova saznaje se takođe i iz šifrovanog telegrama, koji je poslao 23. januara 1943. komandant italijanskog 18. armijskog korpusa Komandi 6. armijskog korpusa:

»1) Operacija iz Knina započeće između 2. i 4. februara. S obzirom na dati vremenski razmak, nije neophodno da ta komanda započne operacije istog dana, već je dovoljno i u gore označenom roku.

2) U zoni Bosanskog Grahova i vododelnice dodjeljene hercegovačkim formacijama [2807 četnika pod komandom Petra Baćovića, prim. Red.], koncentriše se, prema izvještaju, nekoliko hiljada partizana sa artiljerijom; a kako su hercegovačke snage – koje iznose jedva polovinu crnogorskih snaga – udaljenije i u težem komunikacionom položaju no crnogorske snage, naročito zbog sistematskog prekidanja puta Strmica – Bos. Grahovo tako da tokom operacije neće moći biti popravljen, isključena je mogućnost da Hercegovci mogu olakšati crnogorsko nastupanje ka Tomislavgradu (Duvno). Iako se operacije budu izvršile u užem obimu, kako je to od strane Superslode predviđeno, ipak je potrebno da se Crnogorci postaraju da olakšaju izbijanje Hercegovaca od Bosanskog Grahova ka Priluci.

3) Kako je predviđeno mojim operativnim naređenjem dostavljenim putem kurira, ta će komanda odlučiti o broju, sastavu i upotrebi italijanskih grupa, o organizaciji službe i o komunikacionim linijama i snabdijevanju.

Radi vašeg orijentisanja, odlučio sam da formiram grupe za vezu i da Hercegovce ojačam ljudstvom italijanskog XVIII armijskog korpusa.

U cilju izdavanja podrobnih naređenja hercegovačkim formacijama za vrijeme operacija, ova je komanda formirala u Kninu, sa generalom Đanucijem italijansku komandu MVAC [Milizia Volontaira Anticomunista – Dobrovoljačka antikomunistička milicija – četnici, prim. Red.].

Umoljavate se da saopštite da li je slična komanda obrazovana i od strane te komande u cilju upravljanja akcijom Crnogoraca, izdavanja potrebnih uputstava i davanja inicijative. Saopštite imenovanog komandanta.

Sjedište pomenute komande trebalo bi isprva da bude Prozor, a zatim Posušje ili Tomislavgrad. General Spigo.« (A-VII, Fond IA, kut. 3 C/1.)

O pripremama koje su vršene za angažovanje četničkih formacija iz Crne Gore protiv jedinica NOVJ u Bosanskoj krajini, govori i depeša koju je D. Mihailović poslao 26. januara 1943. komandantu štaba isturenog dijela četničke Vrhovne komande Zahariji Ostojiću:

»Pavle [Đurišić] bio kod mene. Polazak zemljaka [četnici iz Crne Gore, prim. Red.] po danima kako vam je Pavle javio. Pavlu sam izrično zabranio da ide dalje od Jablanice. On se mora vratiti da bismo svuda bili pripremni za događaje koji iznenadno mogu nastupiti. Posle razbijanja komunista u njihovoj republici ima se organizovati njihovo gonjenje i uništavanje u celoj Bosni. Ponavljam: posle republike gonjenje svuda [. . . ]«. (A-VII, Fond ČA, kut. 299, f. 67, reg. br. 18/1)

Primvši tih dana obavještenja da su udružene njemačko-italijanske, ustaško-domobranske i četničke snage nanijele takav poraz jedinicama NOVJ da se one nalaze pred rasulom, Mihailović je 28. januara 1943. poslao Z. Ostojiću radiogramom naređenje, koje u izvodu glasi:

»Za uništavanje komunista dve faze. Prva faza uništavanje sovjetske republike. Druga faza gonjenje u celoj Bosni, Lici i Kordunu i definitivno uništavanje. Italijani za sada onemogućili polazak Crnogorcima [četnici iz Crne Gore, prim. Red.] pod izgovorom da je sovjetska republika pred uništenjem i da Crnogorci nisu potrebni. Sa Pavlom [Đurišić, komandant Limsko-sandžačke grupe četničkih odreda, prim. Red.] sam rešio da ljudi ne sede besposleni i da u što kraćem roku krenu u pravcu vas [Hercegovine], ali da usput očiste oblast Čajniče [. . .]. Za vreme dok se raščišćava oko Čajniča [uništavanje muslimanskog stanovništva, prim. Red.] dotle i mi i vi da nastanemo da ispitamo situaciju u Bosni, na osnovu čega ćemo odlučiti, da li napasti u pravcu sovjetske republike, to jest da li izvršavati prvu fazu, ili drugu fazu to jest gonjenje u celoj Bosni. Obavestite Ištvana [Petar Baćović] da se mi već krećemo bez obzira na Italijane, i da on to čuva u najvećoj tajnosti, a da on mora ostati tamo sa Dinarcima. Ne dozvoliti Jevđeviću [Dobrosav] da nagovori Ištvana da se vrati u Hercegovinu. Ispitujte i dalje situaciju u sovjetskoj republici i odmah javljajte! Kod komunista je nešto trulo. Neko previranje. Takve podatke je dobio od samih Italijana [. . .]« (A-VII, Fond ČA, kut. 299, f. 76, reg. br. 18/1).

42 O oslobođenju pomenutih mjesta govori i dnevni izvještaj Komande italijanskog 18. armijskog korpusa od 27. januara:

»Partizanske formacije, naoružane artiljerijom i minobacačima, koje se cijene na nekoliko hiljada, dolazeći sa sjevera, zauzevši Plavno i Golubić i opkolivši Strmicu, koja odolijeva pritisku ustanika od 25. ovog mjeseca, usmjerene su prema Kninu i prema željezničkoj pruzi te ugrožavaju veze za Gračac . . .« (A-VII, Fond IA, kut. 18 A/9).

43 Strmicu su oslobodile jedinice 4. proleterske (crnogorske) NOU brigade 2. proleterske udarne divizije NOVJ.

44 Slunj su zauzele 24. januara 1943. jedinice SS-dobrovoljačke brdske divizije »Princ Eugen«.

45 O Titovoj zamisli o angažovanju 1. i 2. proleterske i 3. NOU divizije NOVJ u pravcu Hercegovine vid. nap. 61.

46 Postupajući po Titovom naređenju, 1. dalmatinska NOU brigada 3. NOU divizije je noću 30/31. januara 1943. zauzela Gornji Vakuf.

47 U vezi s ovim i ranijim Titovim naređenjima Štab 3. NOU divizije usmjerio je u pravcu Prozora glavninu svojih snaga: 5. crnogorsku i 1. dalmatinsku NOU brigadu. Dejstvujući u tom pravcu, ove dvije brigade su noću 30/31. januara oslobodile Gornji Vakuf, ali nisu mogle odmah nastaviti dejstva k Prozoru uslijed jakih neprijateljskih protivnapada iz Bugojna.

48 Primivši depešu Štab 1. proleterske udarne divizije NOVJ uputio je odmah na pravac Mrkonjić-Grad – Glamoč 3. proletersku (sandžačku) NOU brigadu, a u pravcu Gornjeg Vakufa i Prozora 1. proletersku i 3. krajišku NOU brigadu.

49 Postupajući po Titovom naređenju, jedinice 3. NOU divizije NOVJ su već 30. januara zauzele Gornji Vakuf i izbile na prevoj Makljen i planinu Radušu, sjeverno od Prozora (vid. o Titovoj zamisli o izvođenju protivofanzive u pravcu Hercegovine nap. 61).

50 Ključ je pokušao da zauzme 749. puk 717. pješadijske divizije, ali su ga odbacile jedinice 5 (krajiške) NOU divizije NOVJ.

51 U rejonu sela Skucani Vakuf, Majkić Japre i Benakovca (na putu Sanski Most – Bosanska Krupa) jedinice 4 (krajiške) NOU divizije NOVJ su opkolile 27. januara 1943. jedinice 737. puka njemačke 717. divizije i 202. oklopni bataljon. Neprijatelj se poslije višednevnih žestokih borbi, pretrpjevši znatne gubitke u ljudstvu, uz pomoć tenkova i avijacije probio tek 4. februara u pravcu Bosanske Krupe.

52 Odnosi se na jedinice SS-divizije »Princ Eugen«, koje su 29. januara 1943. prodirale iz pravca Slunja i zauzele Bihać.

53 Tada je iz Banije, Korduna i dijela Bosanske krajine u okolinu Drvara stiglo oko 40 000 izbjeglica.

54 Zarobljeni pilot zvao se Dragan Dir.

55 Četnički puk »Petar Mrkonjić« je bio u sastavu četničke »Dinarske divizije« kojom je komandovao vojvoda M. Đujić, a koja je u operativnom pogledu bila

potčinjena Štabu italijanskog 18. armijskog korpusa. Ovaj puk su razbile kod Strmice, blizu Knina, jedinice 4. proleterske (crnogorske) NOU brigade (vid. nap. 43).

[56] Kod Teslića i na pravcu Prnjavor – Derventa borbe protiv njemačkih, ustaško-domobranskih i četničkih snaga su 27. i 28. januara vodile jedinice 3. krajiške NOU brigade 1. proleterske udarne divizije.

[57] Na sektoru Sanskog Mosta nalazili su se njemačka 717. pješadijska divizija, 202. tenkovski bataljon i 2. brdska domobranska brigada.

[58] U toku četvrte neprijateljske ofanzive bombardovana su više puta i mjesta u kojima se nalazio Vrhovni štab NOV i POJ. Otkrivši da se Vrhovni štab nalazi u Oštrelju, ali ne i da ga je Josip Broz Tito blagovremeno napustio, njemačke i italijanske visoke komande su planirale i izvele nekoliko masovnih vazdušnih napada na to mjesto. U naređenju načelnika štaba italijanske 2. armije od 31. januara 1943. godine Komandi taktičkog vazduhoplovstva piše:

»Njemački izvor javlja da je Titov Glavni stan u Oštrelju. Molim da naredite da sutra, 1. februara, ujutro bude izvršeno vazdušno masovno bombardovanje naselja Oštrelj.

Analogne akcije biće izvedene na istom mjestu od njemačke avijacije sutra u svitanje [. . .]« (A-VII, Fond IA, kut. 3C/3)

U dnevnom izvještaju italijanskog oficira za vezu pri Komandi njemačkih trupa u Hrvatskoj od 31. januara takođe se izvještava o planu bombardovanja Oštrelja:

»*Situacija na dan 31. januara u 19 časova*
*Vazduhoplovna aktivnost:*
Bombardovani neprijateljski položaji u zoni 717. divizije i napadnuta neprijateljska kolona u povlačenju od Bihaća k jugu.
Snabdjevane okružene jedinice 717. divizije i ispitivane razne operativne zone.

*Namjera za 1. februar:*
Masovni napad na Titov Glavni stan u Oštrelju, bombardovanje neprijateljskih koncentracija u Korenici i neprijateljskih položaja sjeverno od Grmeč planine [. . .]«. (A-VII, Fond IA, kut. 3 C/3.)

[59] Priređivač nije pronašao radiogram kojim je Tito tražio, prije ove depeše, »ma kakvu pomoć« od Kominterne. Vjerovatno se to odnosi na depeše u kojima je tražio političku i drugu podršku prije početka tzv. četvrte neprijateljske ofanzive.

[60] Na radiogram od 31. januara 1943. Tito je od Izvršnog komiteta Kominterne dobio 11. februara 1943. odgovor koji se donosi u prilogu (vid. str. 298).

[61] Još dok je boravio u Ostrošcu, kod Cazina, Tito je uočio krupnu grešku u planovima njemačkih i italijanskih štabova, tj. da su oni ofanzivu započeli linijskim potiskivanjem 1. hrvatskog i 1. bosanskog korpusa prije nego što su završili strategijsko opkoljavanje cijele oslobođene teritorije. Imajući uz to i podatke da Italijani prebacuju četnike D. Mihailovića iz Crne Gore i Hercegovine prema Prozoru i Kninu, Tito donosi u Ostrošcu odluku da sa snagama koje nisu bile obuhvaćene neprijateljskom ofanzivom preduzme protivofanzivu u pravcu Hercegovine, Sandžaka i Crne Gore i da odatle, s nove slobodne teritorije, krene preko Lima u Srbiju i Kosovo, i dalje u Makedoniju. Prenošenjem težišta operacija u istočne krajeve zemlje Tito je želio da pruži efikasnu pomoć tamošnjim NOP odredima, da ponovo rasplamsa ustanak u istočnom dijelu Jugoslavije i ugrozi neprijateljeve vitalne komunikacije koje prolaze Moravsko-vardarskom i Ibarskom dolinom. Došavši u Drvar, Tito krajem januara (vjerovatno 30. januara) saziva sjednicu članova Vrhovnog štaba, kojoj prisustvuju i komandant 1. bosanskog udarnog korpusa Kosta Nađ i sekretar Oblasnog komiteta KPJ za Bosansku krajinu Đuro Pucar Stari, i upoznaje ih sa svojim operativno-strategijskim planom o preduzimanju s Operativnom grupom divizija Vrhovnog štaba protivofanzive u pravcu istoka. Tada je Tito saopštio i nekoliko značajnih odluka i naređenja. Štabu 1. bosanskog korpusa naredio je da svojim snagama ostane i zadržava njemačke trupe u Bosanskoj krajini sve dok se Operativna grupa divizija Vrhovnog štaba ne pregrupiše i uništi italijanske garnizone u dolini Rame i srednjeg toka Neretve, te izvuče izbjeglo stanovništvo i ranjenike, koji se tamo zbog surovosti okupatora nisu

smjeli ostaviti. Glavnom štabu NOV i PO za Hrvatsku naredio je da jedinice privremeno povuče u planinske predjele Like, sačuva ljudstvo i ranjenike, a po završetku neprijateljske ofanzive, kao i 1. bosanski korpus, preduzme svojim jedinicama protivofanzivu i ponovo oslobodi teritoriju. Ideju o pohodu na istok zemlje Tito je imao još u jesen 1942, ali je planirao da ju ostvari u proljeće 1943. Ofanziva udruženih okupatorskih i kolaboracionističkih snaga na »Bihaćku Republiku« samo je ubrzala njeno ostvarenje. U vrijeme kada je u Vrhovnom štabu NOV i POJ u Drvaru razmatran plan o preduzimanju protivofanzive u pravcu istoka, komandant njemačkih trupa u Hrvatskoj general R. Liters je izdao 30. januara zapovijest svojim trupama o izvođenju druge faze operacije »Vajs I«. General Liters, kao i komandant Jugoistoka general-pukovnik A. Ler smatrali su da će Tito i snage NOVJ odsudan otpor dati na planini Grmeč, pa su zato na tu planinu orijentisali tri najjače divizije: SS-dobrovoljačku brdsku diviziju »Princ Eugen« – s pravca Bihaća, 717. pješadijsku diviziju – s pravca Sanski Most – Ključ i 369. pješadijsku i dijelove 187. rezervne divizije s pravca Bosanska Krupa. Dok su, po njihovom planu, njemačke i ustaško-domobranske snage imale zadatak da unište jedinice NOV i POJ na planini Grmeču, jedinice italijanskog 5. armijskog korpusa – uz sadejstvo Dinarske četničke divizije i hercegovačkih četnika pod komandom P. Baćovića i komande italijanske divizije »Sasari«, te lokalnih ustaških snaga, trebalo je da spriječe eventualno izvlačenje jedinica NOVJ iz Grmeča i da razbiju i unište jedinice 1. hrvatskog korpusa NOVJ u Lici.

[62] Tito je tada planirao da u Duvnu održi sastanak sa štabovima Operativne grupe divizija Vrhovnog štaba s kojima je namjeravao da preduzme protivofanzivu u pravcu istoka (više o tome sastanku vid. u nap. 99).

[63] Kod navedenih mjesta borbe su vodile jedinice 6. (ličke) NO divizije NOVJ i Primorsko-goranske grupe brigada.

[64] Na sektoru Gračaca i Plitvičkih jezera dejstvovali su jedinice italijanskih divizija »Sasari« i »Re«, ustaše i četnici.

[65] Do ostvarenja zamisli Glavnog štaba NOV i PO za Hrvatsku da prebaci glavninu svojih snaga – 6. (ličku) i 8. (kordunašku) NO diviziju NOVJ i Primorsko-goransku grupu brigada – u Bosansku krajinu nije došlo, jer su u međuvremenu te jedinice uspjele da nanesu poraz italijanskim i četničkim snagama i da sačuvaju dio slobodne teritorije na prostoru Plješevica, Kuk, Gornji Lapac.

[66] Andrija Hebrang je tada bio sekretar Centralnog komiteta KP Hrvatske. Redakcija nije pronašla Hebrangov izvještaj, te zbog toga nije ustanovila na koje se to kadrove odnosilo.

[67] Početkom februara u okolinu Drvara se slilo iz svih bolnica oko 2200 ranjenika i bolesnika. Tu su svrstani u desetine, vodove, čete, ešelone i grupe ešelona, s odgovarajućim komandnim sastavom. Ranjenici su bili odvojeni od bolesnika i podijeljeni prema mogućnostima kretanja: u pješake, konjanike i nepokretne na nosilima. Za sve njih brinuo se 21 ljekar (od toga 4 hirurga) i oko 30 srednjeg medicinskog osoblja i bolničarki. Za prenos ranjenika dobrovoljno se javilo nekoliko stotina omladinki. Transportna sredstva su bila različita – od volovskih kola do konja sa samarom i nekoliko kamiona. Organizacija pokreta i zbrinjavanje cijele bolnice vršeni su pod nadzorom i rukovodstvom Sanitetskog odsjeka Vrhovnog štaba.

Iz Drvara ranjenici su krenuli 6. februara i preko Prekaje, Crnog vrha i Rora stigli 12. februara u Glamočko polje. Tu im se pridružilo 700 zaraznih bolesnika i 150 teških ranjenika iz 1. proleterske divizije koji su u pratnji Kragujevačkog bataljona stigli iz srednje Bosne.

[68] Cijeneći da će neprijatelj uslijed brojne i tehničke nadmoćnosti prodrijeti i pročešljati teritoriju Bosanske krajine, te eventualnim otkrićem bolnica uništiti sve ranjenike, Tito je na sastanku Vrhovnog štaba u Drvaru (vid. nap. 61) naredio da se oni pod zaštitom Operativne grupe divizija Vrhovnog štaba NOV i POJ evakuišu u pravcu jugoistoka.

[69] Tito ima u vidu dogovor – sastanak koji je namjeravao da održi sa štabovima Operativne grupe divizija u Duvnu o preduzimanju protivofanzive u pravcu Hercegovine (vid. nap. 99).

[70] Priređivač nije mogao ustanoviti o kojim se domobranskim oficirima radilo, jer nije pronašao odgovarajuću depešu Izvršnog komiteta KI.

[71] Na sektoru Sanski Most – Ključ položaje su branile i vršile protivnapade jedinice 5. NOU divizije 1. bosanskog NOU korpusa NOVJ, a nastupale su jedinice njemačkog 749. pješadijskog puka.

[72] Na sektoru Bihać – Ripač položaje su branile jedinice 7. (banijske) NO divizije 1. hrvatskog korpusa NOVJ, a napadale jedinice SS-dobrovoljačke brdske divizije »Princ Eugen«.

[73] Na sektoru Plitvice – Korenica (sada Titova Korenica) položaje su držale jedinice 6. NO brigade 5. operativne zone NOV i PO Hrvatske i 2. NO brigada 6 (ličke) NO divizije NOVJ, a nastupao je 1. puk italijanske pješadijske divizije »Re«.

[74] Na sektoru Bugojna položaje je držala 1. dalmatinska NOU brigada 3. udarne divizije NOVJ.

[75] Napad su vršile noću 30/31. januara dijelovi 5 (krajiške) NOU divizije na njemački 202. oklopni bataljon i jedinice 717. divizije (vid. o tome i str. 34).

[76] Jedinice 7. NO divizije 1. hvatskog korpusa NOVJ su se, poslije žestokih borbi vođenih protiv SS-brdske divizije »Princ Eugen« povukle u rejon selâ Treskavca, Lipe i Teočaka (kod Kulen-Vakufa).

[77] Uslijed prodora jedinica 369. pješadijske »Vražje« divizije na teritoriju Banije, Banijski NOP odred se povukao na desnu obalu Une, gdje je dejstvovao pod komandom 4 (krajiške) NOU divizije do 22. februara, kada se prebacio, preko Kozare i Trokuta, na svoju teritoriju (vid. o tome Titovo naređenje na str. 37).

[78] Primivši Titovu depešu, Štab 3. NOU divizije NOVJ uputio je na sektor Kopčići – Rumboci 1. dalmatinsku NOU brigadu, koja se nalazila u rejonu Šćita, a ranjenike u rejon sela Zvirnjača.

[79] Ripač su tada, sa pravca Bihaća, napadale jedinice SS-dobrovoljačke brdske divizije »Princ Eugen«, a branile jedinice 7. banijske NOU divizije.

[80] Korenicu su 2. februara 1943. zauzeli dijelovi italijanske pješadijske divizije »Re«.

[81] O problemu ranjenika vid. više u nap. 67. i 68.

[82] Depešu je po Titovom naređenju napisao i stavio potpis »Tito, s.r.« zamjenik načelnika Vrhovnog štaba NOV i POJ Velimir Terzić. Zato ova, kao i druge depeše – dokumenti s potpisom »Tito, s.r.« nisu prepisi, već originali.

[83] U cilju razbijanja formacija domaćih saradnika okupatora, Vrhovni štab NOV i POJ, poslije proglasa upućenog četnicima (vid. str. 295–297), uputio je, preko radio-stanice »Slobodna Jugoslavija«, ovaj poziv pripadnicima domobranskih jedinica. Radio-stanica »Slobodna Jugoslavija« ga je prvi put emitovala 7. februara 1943.

[84] Josip Broz Tito je od Izvršnog komiteta KI 3. februara 1943. dobio radiogram slijedećeg sadržaja: »‚Njujork tajms' objavio slijedeće saopštenje svog londonskog dopisnika Salsbergera: Jugoslovenski partizani prošle godine pohvatali i strijeljali nekoliko engleskih oficira, među njima bivšeg engleskog dopisnika u Beogradu majora Atertona, koji su željeli da se priključe Mihailovićevim jedinicama. Ovu činjenicu priznaju i partizani i pripadnici Mihailovića. Pošaljite nam vaš zvanični demanti. 3. II 1943. Djeda«. (A–CK SKJ, Fond CK KPJ–KI, 1943)

[85] Britanski major Terens Aterton, narednik radio-telegrafista Patrik O'Donovan i vazduhoplovni poručnik jugoslovenske vojske u emigraciji Radoje Nedeljković su se, po nalogu britanske obavještajne službe i jugoslovenske vlade u izbjeglištvu, 4. februara 1942. s britanske podmornice »Thorn« iskrcali u blizini Petrovca na moru. Oni su imali zadatak da pronađu štab D. Mihailovića, da stupe u kontakt s kapetanom Hadsonom, koji se odranije nalazio pri tome štabu (a koji se Britancima iz nepoznatih razloga dugo nije javljao) da se informišu o stanju u zemlji i dostavljaju vojnoobavještajne podatke o okupatorima i snagama koje se protiv njih bore. Međutim, kako na tom dijelu jadranske obale nije bilo četnika, oni su odmah po iskrcavanju naišli na Lovćenski partizanski odred, koji ih je uputio u Glavni štab NOPO Crne Gore i Boke, a ovaj štab, po Titovom naređenju dalje u Vrhovni štab NOPO i DV Jugoslavije. Ta misija, koju su Britanci nazvali šifrom »Hydra«, stigla je 19. marta u Foču, gdje se

nalazio Vrhovni štab NOPO i DV. Zbog negativnog stava britanske vlade prema narodnooslobodilačkom pokretu i zbog njene bezrezervne podrške D. Mihailoviću, u Vrhovnom štabu je s podozrenjem primljena ova misija. Njoj su tada pokazani svi zaplijenjeni dokumenti koji su govorili o izdaji D. Mihailovića i njegovoj saradnji s okupatorima. Dok je boravio u Foči, Aterton se povezao sa četničkim elementima u gradu i, ne obavještavajući Vrhovni štab, noću 15/16. aprila krišom je zajedno s radistom Donovanom i poručnikom Nedeljkovićem, uz pomoć generala Ljube Novakovića, napustio Foču i preko Čelebića krenuo prema Srbiji da bi stupio u vezu sa štabom D. Mihailovića. Na putu za Srbiju, u rejonu sela Tatarovine, Atertona i Donovana je noću 22/23. aprila ubio, da bi se dočepao zlatnika koje su oni sa sobom nosili, četnički komandant iz Čelebića Spasoje Dakić.

[86] Jedinice 1. proleterske udarne divizije NOVJ nalazile su se tada na prostoru južno i oko komunikacije Turbe – Jajce.

[87] K. Popović je bio tada komandant, a F. Kljajić politički komesar 1. proleterske udarne divizije NOVJ, dok je P. Ćetković bio komandant 3. NOU divizije, čiji se štab tada nalazio u Duvnu.

[88] Njemačke jedinice iz Sanskog Mosta i Bosanske Krupe su 4. februara 1943. uspjele da deblokiraju njemačku grupu – dijelove 717. pješadijske divizije, koja je bila još od 27. januara okružena u rejonu sela Majkić Japre, Benakovca i Skucanog Vakufa, a o čemu Tito još nije bio dobio izvještaj (vid. str. 42).

[89] Udbinu su 3. februara 1943. zauzele, poslije snažnog otpora dijelova 9. NO brigade 6 (ličke) NO divizije NOVJ, jedinice italijanske pješadijske divizije »Re«.

[90] Bihać su zauzele, poslije dvanaestočasovne borbe, 29. januara 1943. jedinice SS-dobrovoljačke brdske divizije »Princ Eugen«.

[91] Glavnina snaga Glavnog štaba NOV i PO Hrvatske nije se tada povukla k Drvaru, već je ostala u Lici (vid. nap. 65).

[92] Komunikacijom Bugojno – Prozor tada su se kretali dijelovi 1. proleterske i 3. NOU divizije.

[93] Tito je pozvao K. Popovića i F. Kljajića na savjetovanje u Duvno (vid. nap. 99).

[94] U Duvnu se nalazio Štab 2. proleterske udarne divizije, gdje je Tito namjeravao da održi savjetovanje sa štabovima operativne grupe divizija (vid. nap. 99).

[95] Tito je 7. februara 1943. poslao tekst ove zapovijesti i radio-stanici »Slobodna Jugoslavija«, koja ju je emitovala u više navrata u februaru 1943.

[96] Izjava je umnožavana na razne načine i rasturana širom Jugoslavije. Prvi primjerci su štampani na tigl-mašini. U više arhiva i muzeja koji čuvaju dokumenta iz NOR-a sačuvano je više takvih primjeraka. U arhivu Vojnoistorijskog instituta JNA nalazi se i jedan primjerak, umnožen na geštetneru, na čijoj je poleđini izrađena slika ranjenog partizana s natpisom: »Šta si učinio za narodnooslobodilačku borbu?« (A–VII, Fond NOR, kut. 865, reg. br. 10/6 i kut. 12. reg. br. 14/10–1) Radio-stanica »Slobodna Jugoslavija« je emitovala Izjavu prvi put 11. februara 1943, a drugi put 22. februara.

[97] Pravcem Vrtoče – Kulen-Vakuf nastupali su dijelovi SS-dobrovoljačke brdske divizije »Princ Eugen«, a pravcem Mazin – Gornji Lapac jedinice italijanske divizije »Sasari«.

[98] Odnosi se na 4. NO brigadu 8 (kordunaške) NO divizije NOVJ koja je privremeno dejstvovala u sastavu 2. operativne zone NOV i PO Hrvatske i iz pozadine napadala neprijateljske snage.

[99] U vezi s odlukom Vrhovnog štaba NOV i POJ, donijetom krajem januara u Drvaru, o preduzimanju protivofanzive u pravcu Neretve (vid. nap. 61), Tito je održao 8/9. februara 1943. u jednom samostanu u Duvnu sastanak s komandantima i političkim komesarima 1. i 2. proleterske i 3. udarne divizije. Upoznavši ih sa situacijom u kojoj su se našle jedinice 1. hrvatskog i 1. bosanskog udarnog korpusa, mnogi ranjenici i desetine hiljada izbjeglica koje su se uz teške žrtve povlačile ispred neprijatelja, Tito im je iznio svoju zamisao o tome kako da se privremeni gubitak slobodne teritorije u Hrvatskoj i Bosanskoj krajini nadoknadi novim slobodnim teritorijama na istoku zemlje. Titova zamisao je bila da s tri divizije, kojima je

neposredno komandovao, konvergentnim pokretima k srednjem dijelu Neretve prvo slomi italijanska uporišta u trouglu Mostar – Ivan-sedlo – Prozor, a zatim da prenese operacije u Hercegovinu i Crnu Goru i dalje na istok. Za ostvarenje toga zadatka Tito je dao divizijama direktive. Dok je Operativna grupa divizija VŠ NOV i POJ imala da prodire k jugoistoku, jedinice Glavnog štaba Hrvatske su, po Titovom naređenju, morale izbjegavati frontalne borbe, ali brzim manevrima i noćnim napadima neprekidno zadavati neprijatelju što više gubitaka u živoj sili i tehnici, ostati na svojoj teritoriji i očistiti je od neprijatelja. Tito je takve zadatke dao i 1. bosanskom udarnom korpusu NOVJ.

Dok je Tito održavao sastanak u Duvnu, slučajnošću u to isto vrijeme, tj. istoga dana, 8. februara, u Beogradu su njemački vrhovni komandant Jugoistoka general-pukovnik Ler i novopostavljeni komandant 2. italijanske armije general Mario Roboti razmatrali pojedinosti u vezi s izvođenjem naredne etape operacije protiv NOVJ u Bosanskoj krajini nazvane »Vajs II« (»Weiss II«) i analizirali iskustva iz dotadašnjih zajedničkih dejstava u operaciji »Vajs I«. Došavši do zaključka da će Tito s glavninom svojih snaga dati odsudan otpor južno od Grmeča, Ler i Roboti su se složili da njemačke snage (SS-divizija »Princ Eugen«, 369. legionarska, 717. i 714. pješadijska divizija što prije ovladaju linijom Bosanski Petrovac – Ključ – Mrkonjić-Grad – Donji Vakuf, zatim u operaciji »Vajs II«, koja je trebalo da počne 25. februara, napadom stegnu u obruč i unište jedinice NOV i vrhovno rukovodstvo NOP-a na prostoriji Livno, Glamoč, Drvar i Bosansko Grahovo. Italijanske snaage iz 5. armijskog korpusa imale su da do početka izvođenja operacije »Vajs II« izbiju u rejon Kulen-Vakufa i Bihaća, a zatim da s jedinicama iz 18. i 6. armijskog korpusa, uz sadejstvo ustaško-domobranskih snaga, spriječe izvlačenje jedinica NOVJ preko Dinare i u pravcu doline Neretve. Ustaško-domobranske snage i dijelovi pješadijske divizije »Bergamo« iz Sinja imale su zadatak da bočno dejstvuju u pravcu Livna, a hercegovačke četničke formacije pod komandom P. Baćovića i italijanskih oficira da s linije Knin – Srb štite desni bok SS-dobrovoljačke brdske divizije »Princ Eugen«. Pozadinu njemačkih snaga na pravcu Jajce – Mrkonjić-Grad – Ključ trebalo je da štiti 2500–3000 četnika s područja srednje Bosne pod komandom Rade Radića.

[100] Ovo Titovo predviđanje se ostvarilo. O akciji četnika iz pravca Knina, a u okviru »velike operacije«, tj. okupatorsko-kvislinške ofanzive protiv NOVJ u Dalmaciji i Lici izvijestio je vojvoda P. Baćović 7. februara radiogramom D. Mihailovića:

». . . U iščekivanju Vaših odluka, prekosutra preduzimam sledeću operaciju: sa 2000 ljudi i italijanskom artiljerijom napadam pravcem Strmica – Tiškovac – Srb, gde je gro komunističkih snaga. Po zauzeću Srba okrećem pravac Bosansko Grahovo. Predvideo sam kolaboraciju 2 bataljona Dinaraca iz pravca Zrmanje. Pošto odriču poslušnost vojvodi Đujiću, ne znam hoće li učestvovati«. U istom telegramu Baćović je obavijestio D. Mihailovića da i četnički vojvoda »Drenović ide zajedno sa Nemcima i Hrvatima . . .« (A–VII, Fond ČA, kut. 293, reg. br. 2/3 i kut. 289, reg. br. 9/1).

O planovima za napad na jedinice NOVJ koje su se nalazile na pravcima Bosanskog Grahova, Livna i Glamoča obavijestio je i Zaharije Ostojić toga dana D. Mihailovića:

»[. . .] Danas javio Ivanišević [Radovan, načelnik četničkog štaba u Splitu, prim. Red.] da su boljševici izgubili Bihać, Korenicu, Bunić, Udbinu, Bruvno i Mazin i da glavne snage prikupljaju na prostoru Grahovo – Glamoč – Livno – Bugojno, gde će dati glavni otpor. Prema ovome posao za nas u Lici svršili okupatori. A sada imamo mogućnosti za dejstvo Grahovo – Glamoč s Hercegovcima, Prozor – Livno – Glamoč sa zemljacima [četnici iz Crne Gore, prim. Red.] i Jajce – Glamočko Polje s Drenovićem. Preko Jevđe [Dobrosav Jevđević] gledaću da obezbedim municiju i hranu i saradnju Italijana iz njihovih garnizona na ovom prostoru, te će se opet ostvariti naš plan [. . .] (A-VII, Fond ČA, kut. 293. reg. br. 2/3.)

[101] Odnosi se na 16. NOU brigadu 7 (banijske) NO divizije NOVJ.

[102] Na pravac Šujica – Zanoglina upućena je 8. NO brigada 7. NO divizije NOVJ.

[103] Tito je 8. februara naredio K. Popoviću da s 1. proleterskom udarnom divizijom nastupa pravcem Gornji Vakuf – Solakova Kula – Ivan-sedlo.

[104] Odnosi se na 3 (kragujevački) bataljon 1. proleterske NOU brigade koji je s jedinicama 4. krajiškog NOP odreda pratio iz srednje Bosne do sela Mliništa, kod Glamoča, bolnice 1. proleterske i 3. NOU divizije. Čim su se bolnice priključile Centralnoj bolnici Vrhovnog štaba bataljon se vratio u sastav svoje brigade.

[105] Odnosi se na 7. NO brigadu.

[106] Odnosi se na četničko-italijanske snage (vid. nap. 100).

[107] Na sektoru Risovac – Suvaja protiv nastupanja Nijemaca borbe su vodile jedinice 4 (krajiške) NOU divizije.

[108] Bosanski Petrovac su 7. februara 1943. zauzeli dijelovi SS-brdske divizije »Princ Eugen«.

[109] Na pravcu Bugojno – Gornji Vakuf nalazila se je 1. proleterska NOU brigada. Oko 600 ustaša iz Bugojna pokušalo je 13. februara da prodre u pravcu Gornjeg Vakufa, ali su odbijeni.

[110] Tada je kod Martin-Broda položaje držala 16. NO brigada 7 (banijske) NO divizije NOVJ, a smijenio ju je 3. bataljon 1. NO brigade 6 (ličke) NO divizije NOVJ.

[111] Na komunikaciji Bihać – Ključ 8. februara spojili su se dijelovi SS-brdske divizije »Princ Eugen« i 717. pješadijske divizije. Po zapovijesti njemačkog komandanta trupa generala Litersa od 12. januara 1943. te su se jedinice morale spojiti još 21. januara uveče, a već 22. januara prići čišćenju naseljenih mjesta i okružene prostorije. Međutim, zbog žestokog otpora jedinica 1. hrvatskog i 1. bosanskog NOU korpusa NOVJ, njemačkim trupama je trebalo punih 18 dana da se spoje i da okruže na Grmeču samo glavninu snaga 4 (krajiške) NOU divizije i oko 15 000 izbjeglica. Ali poslije četvorodnevnih ogorčenih borbi i ta divizija se 13. februara probila iz obruča i izvela gotovo sve izbjeglice.

[112] U vezi s ovim Titovim naređenjem Štab 1. bosanskog NOU korpusa je 12. februara naredio 2. krajiškoj NOU brigadi da se iz Palanke hitno prebaci u rejon Drvara.

[113] Tito ima u vidu napad italijansko-četničkih kolona s pravca Knina u pravcu bosanskog Grahova, gdje su položaje držale jedinice 10. krajiške NOU brigade, koja je formirana 4. februara 1943. u okolini Bosanskog Grahova od bataljona Drvarskog vojnog područja i novopridošlog ljudstva.

[114] Posušje su oslobodile 9. februara, a Imotski 10. februara 1943. jedinice 2. proleterske udarne divizije NOVJ.

[115] Branko Obradović je bio komandant Haubičkog diviziona Vrhovnog štaba NOV i POJ; smisao ovoga naređenja je u tome da se obezbijedi učešće haubica u napadu na italijanski garnizon Prozor.

[116] Da bi bio bliže štabovima divizije kojima je neposredno komandovao u izvođenju protivofanzive u pravcu Hercegovine, Tito je 12. februara 1943. otišao iz Duvna, te preko planine Pakline i sela Ravno stigao 14. februara u selo Šćit, kod Prozora, dok je A. Ranković s dijelom Vrhovnog štaba i CK KPJ i dalje ostao u Livnu.

[117] Odnosi se na brošuru »O radu Partije u vojsci«, koju je napisao januara 1943. delegat CK KPJ pri CK KP Hrvatske Vladimir Popović. CK KPH ju je dostavio partijskim rukovodiocima kao uputstvo za rad. Zbog nekih nepravilnosti političke i organizacione prirode i jezičkih grešaka, ona je povučena iz upotrebe. Original se nalazi u Arhivu CK SKJ, zaveden pod reg. br. 15203/IV-1-43.

[118] Agitaciono-propagandno odjeljenje CK KP Hrvatske je, prema izvještaju A. Rankovića, bilo »sastavljeno od četiri intelektualca koji su doskora manje-više radili na svoju ruku, bez kontrole i pomoći CK KPH«. Zbog toga je Ranković, dobivši Titovu saglasnost, izvršio reorganizaciju toga odjeljenja i za rukovodioca postavio Karla Mrazovića Ortegu (Gašpara).

[119] Da bi se mogli organizovati partijski kursevi pri štabovima brigada ili divizija, a za koje su se zalagali politodjeli brigada, i da bi bili vođeni po jedinstvenom planu i programu, Ranković je tražio Titovu saglasnost da se pri Centralnom komitetu KPJ održi jedan kurs za predavače srednjih kurseva. Za taj kurs trebalo je pozvati iz svake brigade 1. i 2. proleterske i 3. i 7. udarne divizije po jednog druga (ukupno 12).

Trebalo je da kurs traje 15–20 dana i da ga vodi član CK KPJ Krsto Popivoda. Međutim, uslijed razvoja nepredviđenih događaja, a posebno odigravanja bitke na Neretvi, kurs nije održan tada, već tek u aprilu i maju.

[120] Odnosi se na više hiljada izbjeglica koje su se povlačile iz Banije i Bosanske krajine u pravcu Hercegovine. Poslije oslobođenja Imotskog, intendantski organi Štaba 2. proleterske udarne divizije su obavijestili Vrhovni štab da je, između ostalog, zaplijenjeno 20 vagona brašna. Ali to obavještenje nije bilo tačno – radilo se o neznatnim količinama namirnica, te do njihove dodjele izbjeglicama nije ni došlo.

[121] U bolnicama se tada nalazilo oko 3000 ranjenika i bolesnika (vid. nap. 67. i 68).

[122] Stefan Mitrović je tada radio u Propagandnom odsjeku Izvršnog odbora AVNOJ-a. Postavljen je 19. februara za rukovodioca Politodjela 8. banijske brigade.

[123] *Politodjeli* su bili partijsko-politički instruktorski organi Centralnog komiteta KPJ u jedinicama NOVJ. Oni su postojali pri brigadama (od sredine 1942) i pri divizijama (od kraja 1943). Sastojali su se uglavnom od tri člana: rukovodioca, posebno odgovornog i za organizaciono-partijski rad, i dva člana odgovorna za političko-prosvjetni rad i za rad sa SKOJ-em. Osnovni zadaci su mu bili: pružanje pomoći partijskim organizacijama i organizacijama SKOJ-a i političko-prosvjetna djelatnost u vojnim jedinicama i narodu. Politodjele je postavljao CK KPJ, ili, s njegovom saglasnošću, nacionalni centralni (pokrajinski) komiteti KPJ.

[124] Prilikom povlačenja jedinica 1. hrvatskog i 1. bosanskog korpusa NOVJ, uslijed prodiranja nadmoćnijeg neprijatelja ka unutrašnjosti slobodne teritorije, veliki broj aktivista s terena se takođe povukao i priključio kolonama izbjeglica koje su se kretale ka Hercegovini.

[125] Dr Gojko Nikoliš je tada bio šef Sanitetskog odsjeka Vrhovnog štaba NOV i POJ i glavni organizator zbrinjavanja i evakuacije Centralne bolnice u pravcu Hercegovine.

[126] Napad na dijelove SS-divizije »Princ Eugen« u rejonu sela Bravskog Vaganca, kod Bosanskog Petrovca, izvršile su 9, a ne 10. februara jedinice 5. i 8. krajiške NOU brigade 4 (krajiške) NOU divizije NOVJ.

[127] Posušje su zauzele jedinice 2. proleterske udarne divizije uz sadejstvo 4. dalmatinske NO brigade 4. operativne zone NOV i PO Hrvatske.

[128] Tito je 8. februara, prilikom saopštavanja svoje odluke štabovima Operativne grupe divizija o preduzimanju protivofanzive u pravcu Hercegovine, naredio Štabu 1. proleterske udarne divizije da uputi preko Solakove Kule dvije brigade na Ivan-planinu sa zadatakom da ju čvrsto posjednu i poruše sve putne objekte s komunikacijama koje vode od Sarajeva ka Konjicu.

[129] Jedinice 2. proleterske udarne divizije imale su zadatak da prilikom izvođenja protivudara na neprijateljska uporišta u dolinama Rame i srednjeg toka Neretve i marša u istočnu Hercegovinu, obezbijede bok jedinicama s pravca Mostara, i u sklopu toga zadatka poruše u rejonu sela Drežnice i Donje i Gornje Jablanice putne objekte na komunikacijama Mostar – Rama.

[130] Štab 1. proleterske udarne divizije obavijestio je Tita da se prikupljaju ustaško-domobranske snage u Bugojnu s namjerom da preduzmu operacije u pravcu Prozora.

[131] Na pravcu Mazin – Lapac napadale su jedinice italijanske pješadijske divizije »Sasari«, a položaje su branile 1. i 3. NO brigada 6 (ličke) NO divizije NOVJ.

[132] Dok je 3. NOU divizija napadala Prozor, 2. proleterska udarna divizija je trebalo da poruši u rejonu sela Drežnice i Jablanice komunikaciju Mostar – Rama.

[133] Položaje kod Šujice je preuzela 7 (banijska) NO brigada, dok je 8 (banijska) upućena na prevoj Makljen – objekat od velikog operativnog značaja za obezbjeđenje lijevog boka divizija koje su prodirale k Neretvi.

[134] Žujovićevo pismo koje Tito pominje priređivač nije uspio da pronađe.

[135] Sredinom februara 1943. u zapadnoj Bosni vrijeme je bilo veoma rđavo, a put na sektoru Duvno – Prozor, naročito na dijelu preko planine Pakline, kojim su išli S. Žujović i stari pjesnik V. Nazor k Neretvi, bio je uslijed visokih sniježnh smetova gotovo neprohodan.

[136] Odnosi se na zlodjela četnika koja su izvršena od 5. do 10. oktobra 1942. Tada su dijelovi italijanskog 6. armijskog korpusa (oko 4000 vojnika) i oko 5000 četnika iz Trebinjskog, Nevesinjskog i Romanijskog korpusa, uz sadejstvo dijelova domobranskog 7. i 15. pješadijskog puka i avijacije, izveli, u cilju odbacivanja partizanskih snaga od mostarskog basena boksita i željezničke pruge Sarajevo – Mostar, šestodnevnu tzv. prozorsku operaciju »Alfa«. Italijansko-četničke snage su u pet napadnih kolona do 10. oktobra prodrle i zauzele selo Soviće, Prozor, sela Šćit i Ravno, prokrstarile selima na planinama Ljubuši, Vranu, Paklini i Raduši. Četnici su opljačkali cio taj kraj i spalili desetine sela. Samo u prozorskoj opštini ubijeno je 638 ljudi, žena i djece, a spaljeno 656 kuća.

[137] Odnosi se na 9 (dalmatinsku) NO diviziju, koja je, po naređenju Vrhovnog štaba NOV i POJ, formirana 13. februara 1943. u Imotskom od 3, 4. i 5. dalmatinske NO brigade. Tada je prestao da postoji Štab 4. operativne zone NOV i PO Hrvatske.

[138] Inž. Živadin Đorđević je tada bio zamjenik šefa Tehničkog odsjeka Vrhovnog štaba NOV i POJ.

[139] Treća (sandžačka) proleterska NOU brigada se tada nalazila u selima Gornje i Donje Vukovsko i selu Ravno.

[140] Odnosi se na planirani napad 3. NOU divizije NOVJ na Prozor.

[141] Priređivač nije pronašao ni pismo-naređenje za 3 (sandžačku) proletersku NOU brigadu, niti pismo koje je Tito poslao Panti Pantiću.

[142] Napad na Prozor su vršile jedinice 3. udarne divizje NOVJ (vid. nap. 153 i str. 71).

[143] U ovom naređenju Peku Dapčeviću Tito ima u vidu napad 2. proleterske udarne divizje u dolini rijeke Neretve, pravcem Drežnica – Jablanica.

[144] Na sektoru Ključ – Paunovac nastupale su jedinice njemačkog 737. pješadijskog puka 717. divizije.

[145] Na Podgrmeču su tada vodile borbe 2. i 6. krajiška NOU brigada 4 (krajiške) NOU divizije NOVJ protiv jedinica 369. pješadijske »Vražje« divizije, dijelova 187. rezervne njemačke divizije i domobranskog 3. gorskog zdruga.

[146] Gornji Lapac su 13. februara 1943. zauzele jedinice italijanske pješadijske divizije »Sasari«, a branile su ga 1. i 9 (3. lička) NO brigada 6 (ličke) NO divizije NOVJ. Ali, već dva dana kasnije jedinice 6 (ličke) i 8 (kordunaške) NO divizije NOVJ su im nanijele znatne gubitke, o čemu Tito govori u nastavku depeše.

[147] Odnosi se na dijelove 8 (kordunaške) NO divizije i Kordunaški NOP odred.

[148] Prozor je oslobođen noću 16/17. februara (vid. o tome str. 73, 75. i 78).

[149] Odnosi se na borbe jedinica 2. proleterske udarne divizije (vid. str. 73).

[150] Vladimir Nazor je s pjesnikom Ivanom Goranom Kovačićem otišao iz Zagreba zadnjih dana decembra 1942. Njihovo bjekstvo je organizovao uz pomoć vajara Antuna Augustinčića i zagrebačke partijske organizacije član Centralnog komiteta KP Hrvatske Dragutin Saili Konspirator. Fašistički vrhovi u Zagrebu su odmah za to saznali. Ne mogavši sakriti njihov bijeg na teritoriju »partizanske države«, oni su proturili vijesti da su ih partizani silom odveli. Međutim, Nazorov susret s narodom na slobodnoj teritoriji i vijest preko radio-stanice »Slobodna Jugoslavija« razobličili su brzo fašističke klevete. Nazor je stigao ilegalnim vezama najprije u Slunj, gdje se nalazio Glavni štab NOV i PO za Hrvatsku. Tu je 2. januara 1943. prisustvovao pokrajinskoj konferenciji SKOJ-a za Hrvatsku i održao veoma borben i patriotizmom nadahnut govor (vid.: Nazor, *Govori i članci*, izd. Nakladni zavod Hrvatske, Zagreb 1946, str. 7–9). U Bihać , gdje je tada bilo sjedište Vrhovnog štaba NOV i POJ, stigao je 5. januara. Tu se tada Nazor prvi put susreo s Titom, koji mu je priredio topao doček. O tome susretu Nazor je u svom dnevniku *S partizanima* zapisao ovo: »Povedoše nas u Bihać, gdje odmah dođosmo pred vrhovnog zapovjednika Tita, čovjeka s licem kao u mlada lava. Taj me polutajanstveni i već sada polulegendarni čovjek osvoji odmah svojim držanjem i svojim govorom . . .«. S obzirom na godine i ugled koji je uživao u narodu i patriotsko držanje, od tada pa do sredine avgusta 1943 – kada se vratio kao predsjednik Zemaljskog antifašističkog vijeća narodnog oslobođenja Hrvatske, za Nazorov boravak na slobodnoj teritoriji se brinuo lično Tito.

[151] Ivan Krajačić Stevo je 4. marta 1943. javio Titu da Nazorovu sestru ustaše nisu proganjale, jer su proturali vijesti da je pjesnik nasilno odveden u »partizansku državu«.

[152] Jedinice 2. proleterske udarne divizije su 16. februara kod sela Drežnice, na putu Mostar – Konjic, napale i razbile 1. bataljon 260. puka italijanske pješadijske divizije »Murdje« (»Murge«) koji je išao u pomoć posadi u Prozoru. Tom prilikom zarobljeno je 286, a poginulo 86 italijanskih vojnika. Zaplijenjeno je 260 pušaka, 2 tenka, 10 mitraljeza, 24 puškomitraljeza i 23 kamiona s raznim ratnim materijalom. Jedinice 2. proleterske divizije imale su samo 12 ranjenih boraca.

[153] Drugi napad na Prozor izvele su jedinice 3. NOU divizije uz podršku dva bataljona 3. krajiške NOU brigade. Poslije dvodnevnih žestokih borbi te jedinice su 17. februara slomile otpor koji su pružali 3. bataljon 259. puka pješadijske divizije »Murdje«, artiljerijske i minobacačke jedinice i četa tenkova. Zarobljeno je 280, a poginulo 220 italijanskih vojnika. Zaplijenjeno je 5 tenkova, 4 haubice, 2 protivtenkovska topa, 4 minobacača, 500 pušaka, 12 mitraljeza, 25 puškomitraljeza, 10 kamiona, 2 radio-stanice, 1000 granata za topove, 3 vagona granata za haubice, 300 sanduka puščane municije, 250 sanduka mina za minobacače, 50 sanduka ručnih bombi i veće količine sanitetskog materijala i životnih namirnica. Gubici Treće NOU divizije bili su 23 poginula i 117 ranjenih boraca.

[154] Borbu s njemačkim avijatičarima vodila je 1. četa 2. bataljona 3 (sandžačke) proleterske NOU brigade kod sela Zvirnjače.

[155] Inž. Vladimir Smirnov Voloda je tada bio šef Tehničkog odsjeka Vrhovnog štaba NOV i POJ.

[156] Odnosi se na tunel na Ivan-planini, kroz koji su saobraćali željeznički vozovi. Tunel je, po Titovom uputstvu, srušen i u toku prebacivanja jedinica preko Neretve privremeno je služio ranjenicima, kao sklonište.

[157] Vicko Krstulović je tada bio komandant novoformirane 9. dalmatinske divizije NOVJ.

[158] Jedinice 10. hercegovačke NOU brigade su oslobodile, poslije dvodnevnih borbi, Ramu 20. februara 1943. Tom prilikom poginulo je i zarobljeno oko 200 italijanskih vojnika iz sastava 1. bataljona 259. puka pješadijske divizije »Murdje« a zaplijenjeno 4 tenka, 120 pušaka, 14 mitraljeza, 8 puškomitraljeza, 4 sanduka ručnih bombi i velike količine drugog ratnog materijala.

[159] Izvršivši potrebne pripreme, Jablanicu su napale noću 20/21. februara jedinice 4. proleterske (crnogorske) NOU brigade.

[160] U Jablanici su se tada nalazili dijelovi 1. bataljona 259. puka italijanske pješadijske divizije »Murdje«.

[161] Rama je oslobođena 20. februara (vid. nap. 158).

[162] Veljko Dragićević je tada bio rukovodilac radio-veze Vrhovnog štaba NOV i POJ. On je došao u septembru 1941. u Jugoslaviju s misijom kapetana Hadsona i majora Ostojića i Lalatovića. Kao pristalica NOP-a napustio je misiju i priključio se partizanima. Bio je radio-telegrafista Vrhovnog štaba sve do svoje pogibije u maju 1944, prilikom njemačkog vazdušnog desanta na Drvar.

[163] Aleksandar Ranković Marko je sa zamjenikom načelnika Vrhovnog štaba NOV i POJ Velimirom Terzićem tada bio u Livnu.

[164] Tito vjerovatno ima u vidu Rankovićeva pisma od 11. i 19. februara 1943. U prvom pismu Ranković je obavijestio Tita o formiranju 9 (dalmatinske) NO divizije, reorganizaciji i rasporedu kadra u Pokrajinskom komitetu KPJ za Dalmaciju, rasporedu kadra iz Oficirske vojne škole u razne štabove i jedinice, te o teškoj ekonomskoj situaciji izbjeglica koje su prispjele iz Banije i Bosanske krajine u Livno i Glamočko polje; u drugom pismu on je Tita obavijestio o postavljanju kadra u 7. banijskoj diviziji, kao i u političkim odjelima brigada te divizije, o propasti magazina hrane u Grmeču, štampanju brošure »K pitanjima lenjinizma« u 2200 primjeraka, prispjeloj pošti iz Srbije s prilogom pisma – izvještaja Svetozara Vukmanovića Tempa. (Rankovićeva pisma – izvještaji se nalaze u A-CK SKJ, Fond CK KPJ, reg. br. 5807/II, 2-1/43 i reg. br. 5808/II, 2-2/43.)

[165] Tito je tada bolovao od jače prehlade.

[166] To je bio, u stvari, mali tigl na kojem su se u selu Driniću štampali partijski materijali, zatim list „Borba" i druge publikacije. Za vrijeme ofanzive štamparija je prebačena u Ljivanjsko polje, a zatim u dolinu rijeke Rame, gdje je 22. februara štampan u ovoj ofanzivi posljednji broj „Borbe". Štampariju je Mitra Mitrović zakopala u dolini Rame.

[167] Prilikom „pročešljavanja" planine Grmeča njemače trupe su u prvoj polovini februara pronašle magazine sa životnim namirnicama koje su pripadale 1. bosanskom udarnom korpusu.

[168] Odnosi se na raspored i dodjelu komandnog, političkog i političko-partijskog kadra novoformiranoj 9 (dalmatinskoj) NO diviziji i političko-partijskog kadra 7 (banijskoj) NO diviziji NOVJ.

[169] O jačini neprijateljske posade i oslobođenju Prozora vid. u nap. 153.

[170] Odnosi se na jedinice 1. i 2. proleterske i 3. narodnooslobodilačke udarne divizije.

[171] Pošto je 1. proleterska NOU brigada zauzela noću 17/18. februara sva neprijateljska uporišta na Ivan-planini, Štab brigade je napao noću 19/20. februara sa svega dva bataljona Konjic, u kojem se nalazilo oko 1500 italijanskih vojnika, ustaša, domobrana i četnika. Ali poslije petočasovne borbe, Štab brigade je bio prinuđen da izvuče jedinice iz perifernih dijelova grada, o čemu Tito nije bio odmah obaviješten. Ovaj nedovoljno organizovan i neuspješan napad na Konjic imao je kasnije negativne posljedice za dejstva cijele grupacije Vrhovnog štaba NOV i POJ.

[172] Poslije dvodnevnih borbi Jablanicu su oslobodile 22. februara jedinice 4. proleterske (crnogorske) brigade. Tom prilikom zarobljena su 164, a poginula su 33 vojnika 1. bataljona 259. puka pješadijske divizije »Murđe« (»Murge«), te zaplijenjeno 200 pušaka, 9 puškomitraljeza i veća količina raznog ratnog materijala i životnih namirnica.

[173] Neprijateljska uporišta na Ivan-planini – sela Bradina, Raštelica, Ivan-sedlo, Dragočaj, uništile su noću 17/18. februara jedinice 1. proleterske brigade. Posade su sačinjavale italijanske, ustaške i četničke snage. Tada je zarobljeno 67, a poginulo 115 neprijateljskih vojnika, zaplijenjene su znatne količine oružja i raznog ratnog materijala i razorena željeznička pruga u dužini od više desetina kilometara i na njoj svi objekti.

[174] Pošto se italijanski garnizon pod pritiskom 3. udarne divizije povukao u Konjic, u Ostrožac je 18. februara ušla 5. crnogorska NOU brigada.

[175] Odnosi se na 3. krajišku NOU brigadu 1. proleterske udarne divizije, koja je zatvarala pravac koji od Bugojna vodi desnom obalom Vrbasa ka Gornjem Vakufu. Do prebacivanja ove brigade u rejon Konjica nije došlo, jer su iz Bugojna u pravcu Gornjeg Vakufa tih dana počele da nadiru njemačke jedinice.

[176] O neuspješnom napadu 1. proleterske NOU brigade na Konjic vid. nap. 171.

[177] Isa Jovanović, politički sekretar Pokrajinskog komiteta KPJ za Bosnu i Hercegovinu, tada je bio u Birču. Pod njegovim »prijateljima« misli se na 6. istočnobosansku NOU brigadu koja se tada nalazila na prostoru Olova, Kladnja i Vlasenice, a koja je prije toga dejstvovala protiv četnika na Romaniji. – Avdo Humo Kulturni je tada bio organizacioni sekretar PK KPJ za BiH i nalazio se u rejonu Sarajeva.

[178] Tito ima u vidu tzv. »igmanski marš« od 27. januara 1942, kada je glavnina 1. proleterske NOU brigade s Glavnim štabom NOP i DV i Pokrajinskim komitetom KPJ za BiH otpočela trodnevni marš, po dubokom snijegu, na temperaturi od −32° od Olova preko planine Ozrena, Sarajevskog polja i planine Igmana do sela Presjenice, kod Trnova. U posljednoj etapi marša – preko Igmana, koja je trajala 18 časova, uslijed smrzavanja, iz stroja su izbačena 172 borca. U vezi sa sprovođenjem protivofanzive Operativne grupe divizija VŠ NOV i POJ u pravcu Hercegovine, Tito je radiogramom, upućenim preko radio-stanice »Slobodna Jugoslavija«, naredio Isi Jovanoviću da pošalje 6. istočnobosansku NOU brigadu na planinu Igman i udari u bok njemačkim snagama koje su nastupale pravcem Sarajevo – Konjic.

[179] U Lici su tada borbe vodile jedinice 6 (ličke) i 8 (kordunaške) NO divizije NOVJ (o borbama kod Gornjeg i Donjeg Lapca više vid. u nap. 199).

[180] Na pravcu Bosanski Petrovac – Drvar napadali su dijelovi SS-dobrovoljačke brdske divizije »Princ Eugen«, a položaje su branile jedinice 4 (krajiške) NOU divizije NOVJ.

[181] Na sketoru Ključa borbe su vodile jedinice 5 (krajiške) NOU divizije NOVJ i Ribnički NOP odred protiv njemačke 717. pješadijske divizije, a na Grmeču dijelovi 4 (krajiške) NOU divizije NOVJ protiv jedinica 369. pješadijske »Vražje« i 187. rezervne divizije.

[182] Pored ovog naređenja o čvrstom posjedanju i držanju Ivan-planine, Tito je 21. februara naredio pomoćniku načelnika Vrhovnog štaba NOV i POJ Pavlu Iliću da pošalje Štabu 1. proleterske udarne divizije slijedeće naređenje i obavještenje:

»Prema naređenju druga Starog, na Ivan-sedlu i sjeverno od ovog, morate držati najmanje jednu jaku brigadu pošto je to najosjetljiviji pravac za nas.

Treću krajišku brigadu oslobodili smo sa položaja kod Bugojna zbog dolaska VII banijske brigade i uputili je pravcem Prozor – Rama – Ostrožac – Konjic i dalje, gdje da uhvati vezu s vama i stavlja vam se na raspolaganje. Ona polazi večeras po padu mraka.

Deseta hercegovačka brigada 20. o[vog] mj[eseca] zauzela je Ramu i ubila 200 Talijana. Zaplijenila je 6 ispravnih tenkova, veliki broj mitraljeza i drugog materijala. Zaplenjivanjem ovih tenkova imamo ukupno 12 ispravnih tenkova. U sporazumu s drugom Starim, odlučili smo da formiramo tenkovski bataljon Vrhovnog štaba. Za komandanta ovog bataljona postavićemo druga Perišu Grujića iz II proleterske divizije. Bilo bi potrebno da pošaljete sve drugove koji su služili u tenkovskim jedinicama jugoslovenske vojske. Pored toga, iz vaše divizije nemamo nijednog druga u Haubičkom divizionu, stoga nam pošaljite sve drugove koji su služili u jedinicama haubičke artiljerije, sem onih koji imaju važne funkcije.

Telefonsku liniju Raštelica – Ivan-sedlo – Konjic treba uspostaviti da bismo po zauzeću Konjica mogli imati i telefonsku vezu.

Drug Stari riješio je da pošalje druga Volođu [Vladimira Smirnova] s jednim dijelom pionirske čete i eksplozivom za rušenje Ivanjskog tunela.« (A-VII, Fond NOR, kut. 7, reg. br. 30-1.)

[183] Napad na Konjic tada nije izvršen, jer je Štab 1. proleterske udarne divizije 21. februara bio angažovan s 1. proleterskom brigadom u borbama protiv jedinica njemačke 718. divizije (Grupom »Anaker«), koje su nastojale da se preko Ivan-sedla probiju u Konjic, dok je njegova 3. sandžačka NOU brigada držala položaje u rejonu Dragočaj, Barmiš, Kralupi, Podorašac, a 3. krajiška NOU brigada u rejonu Gornjeg Vakufa vodila borbe protiv Grupe »Fogl« (»Vogel«) takođe iz njemačke 718. pješadijske divizije.

[184] Čim je primio naređenje, Pavle Ilić Veljko je iz Prozora otišao na Makljen i ustanovio da sa pravca Gornjeg Vakufa nije dejstvovala neprijateljska artiljerija. Tada su na pravcu Bugojno – Gornji Vakuf borbu vodile 3. krajiška i 8 (banijska) NOU brigada protiv njemačke borbene grupe »Fogl« (»Vogel«) iz 718. pješadijske divizije i 5. ustaškog zdruga (vid. nap. 188).

[185] Odnosi se na 1. dalmatinsku NOU brigadu 3. NOU divizije koja se nalazila kod Prozora kao rezerva Vrhovnog štaba.

[186] Tito ima u vidu 3. krajišku NOU brigadu 1. proleterske udarne divizije koja je tada zatvarala pravce Bugojno – Gornji Vakuf i Travnik – Gornji Vakuf.

[187] Postupajući po Titovom naređenju, Pavle Ilić Veljko je 21. februara poslao na Makljen jednu bateriju haubica.

[188] Da bi spriječili dalji prodor Operativne grupe divizija Vrhovnog štaba NOV i POJ u pravcu Hercegovine, udružene okupatorske i kolaboracionističke snage su 21. februara otpočele nastupanje od Bugojna, Sarajeva i Mostara k Prozoru i Jablanici. Toga dana je njemačka 718. pješadijska divizija, uz podršku tenkova i avijacije i znatnih ustaško-domobranskih snaga, krenula u napad u dvije kolone: *grupa »Anaker* (»Annacker«) – sastava 750. puk, dva bataljona domobranskog 7. lovačkog puka, jedan ustaški bataljon i dvije brdske baterije – pravcem Sarajevo – Tarčin – Ivan-sedlo – Konjic – Jablanica i *grupa »Fogl«* (»Vogel«) – sastava 738. puk, 5. ustaška brdska

brigada, dijelovi 668. diviziona, dvije domobranske baterije, dvije pionirske čete i dijelovi 202. tenkovskog bataljona – pravcem Bugojno – Gornji Vakuf – Prozor – Jablanica. S pravca Mostara nastupali su s obje strane Neretve udružene italijansko-četničke snage formirane u dvije kolone: desna – sastava 3. bataljon 56. puka italijanske divizije »Marke« (»Marche«) i oko 2500 četnika iz Hercegovine i lijeva kolona – sastava 2. bataljon 260. puka italijanske divizije »Murđe« (»Murge«), 2. bataljon 55. puka, 49. bataljon Crnih košulja, jedna baterija i 2500 četnika iz Crne Gore. Sem tih četnika, u to vrijeme je nastupalo lijevom obalom Neretve, od Konjica k Jablanici, još oko 2000 četnika pod komandom Miahilovićevog komandanta Vojislava Lukačevića i italijanskih oficira.

[189] Pošto je bio obaviješten o teškom položaju jedinica NOV i POJ u Bosanskoj krajini, Dalmaciji i Lici i o prodoru divizija Vrhovnog štaba NOV i POJ u dolinu Neretve, D. Mihailović je 19. februara 1943. poslao svojim komandantima (Ostojiću, Baćoviću, Đujiću i Mihiću) depešu slijedeće sadržine:

»Jasno je da su komunisti pred vama potučeni i [da su] napustili sovjetsku republiku. Kreću ka Hercegovini od Prozora na Konjic, od Livna na Jablanicu i od Imotskog na Ljubuški. Hercegovina se diže na oružje, Crnogorci [četnici, prim. Red.] stižu u pomoć. Sad bismo ih mogli do nogu potući kad bismo bili pametni i složni. Moj plan je sledeći i naređujem da se izvrši. Čika Branko [Zaharije Ostojić] izvršiće udar kako je zamislio. Dinarci vojvode Đujića bezuslovno da izađu na osvojeni teren i organizuju ga po našem sistemu. Ištvan [Petar Baćović], ponavljam Ištvan, učinio bi najveću uslugu od kapitalnog značaja za definitivno uništenje komunista ako bi ih napao s leđa za vreme dok oni nastupaju ka Hercegovini. Tu bi pretrpeli odsudan poraz. Najbolji pravac za Ištvanov udar je pravac Livno – Tomislavgrad [Duvno] – Jablanica. Ovo Ištvan mora da izvrši legalno ili ilegalno, ali bez i najmanje gubitaka u vremenu. Jevđa [Dobrosav Jevđević] da učini sve da olakša ovaj pokret. Ponavljam legalno ili ilegalno treba ovu akciju izvršiti. Udar u leđa bio bi komunistima strašan.« (A-VII, Fond ČA, kut. 299, reg. br. 19/1-79.)

U cilju razgraničenja zona fronta i sadejstva s njemačkim jedinicama u borbi protiv jedinica NOVJ na Neretvi, Mihailović je naredio svom delegatu pri italijanskoj 2. armiji Dobrosavu Jevđeviću da načini sporazum i s predstavnicima komandanta njemačkih trupa u Hrvatskoj. O postignutom sporazumu Jevđević je 23. februara, preko Ostojića, obavijestio D. Mihailovića:

»Čika Branku. Danas sam sa nemačkim oficirima napravio sporazum da ne prelaze levu obalu Neretve, a da međusobno izbegavamo kontakt [ . . . ]. Tekući [Italijani] sa 5 bataljona idu sa Crnogorcima [crnogorskim četnicima] s desne strane Neretve. A mi s 800 Tekuća s leve da unište grupu [jedinice 2. proleterske udarne divizije, prim. Red.] u Drežnici [ . . . ]. (A-VII, Fond ČA, kut. 280, reg. br. 9-1.)

[190] Štab 4. operativne zone NOV i PO Hrvatske bio je istovremeno i Štab novoformirane 9 (dalmatinske) NO divizije NOVJ.

[191] Ovo Titovo naređenje je uslijedilo kao odgovor na radiogram koji mu je 22. februara 1943. poslao Štab 1. bosanskog NOU korpusa:

»Naš plan za dalje jeste da prebacimo jednu brigadu za centralnu Bosnu, a uskoro šaljemo V i II krajišku brigadu preko Kozare za Prnjavor, gde ima da se spoje s otalim našim snagama.

Zadatak njihov jeste izbijanje na reku Bosnu pa čak i prebacivanje preko reke. U svim našim jedinicama veliki je priliv novih boraca. Moral dobar. Ako možete pošaljite oružje i municiju predviđenu za naš korpus. Kosta [Nađ], Osman [Karabegović]. (A-VII, Fond NOR, kut. 14 A, reg. br. 14/12.)

[192] Titov podatak o neprekidnom dejstvu neprijateljske avijacije potkrepljuju i ondašnji dokumenti okupatora. Tako u dnevnom izvještaju njemačkog Štaba za vezu pri Štabu 2. italijanske armije od 25. februara piše da su 24. februara izvršene 77, a 25. februara 43 vazduhoplovne akcije u dolini Neretve (vid. A-VII, Fond IA, kut. 17/I/2). A u dnevnom izvještaju Komande 6. italijanskog armijskog korpusa od 24. februara o aktivnosti avijacije u dolini Neretve navodi se:

»Tokom cijelog dana avijacija je neumorno tukla ciljeve oko garnizona Jablanica i one koje joj je obilježio garnizon Konjic.

Izvršeno je bombardovanje i gađanje malim bombama na partizanske položaje Kup, k[ota] 1254 i Gomile kota 689 na lijevoj obali Neretve.

Gađani malim bombama i mitraljirani partizanski položaji nasuprot onima koje drže odredi NDH u predjelu Ružići.

Izvršena su mnogobrojna izviđanja u rudokopnoj zoni doline Neretve i doline Rame.« (A–VII, Fond IA, kut. 18/B/4.)

[193] Dobivši naređenje od Tita da što više usporavaju nastupanje njemačkih snaga, jedinice 1. bosanskog udarnog korpusa su – dok je Operativna grupa divizija Vrhovnog štaba NOV i POJ u dolinama Rame i srednjeg toka Neretve slamala italijanske garnizone jedan za drugim – primjenjujući raznovrsna taktička dejstva i pružajući žestok otpor, uspješno izvršavale taj zadatak. Takav žestok otpor doveo je do toga da su njemački komandanti Ler i Liters povjerovali da se vrhovno vojno i političko rukovodstvo narodnooslobodilačkog pokreta nalazi južno od Grmeča, te su 25. februara preduzeli operaciju »Vajs II« (»Weiss II«) sa snagama i na pravcima kako su je planirali još 8. februara u Beogradu (vid. nap. 99). No, na uporne zahtjeve italijanskih komandi i u cilju zaštite rudnika boksita koji su Nijemci eksploatisali u rejonu Mostara, Ler i Liters su iz Bosanske krajine ipak prebacili u rejon Gornjeg Vakufa cijelu 717. pješadijsku diviziju i preduzeli, takođe 25. februara, s njom i 718. pješadijskom divizijom, kojima su sadejstvovale znatne ustaške i domobranske snage, i operaciju »Vajs Mostar«, koja se uklopila u već izrađene planove italijanskih komandi i četničke Vrhovne komande o okruženju i uništenju grupacije Vrhovnog štaba NOV i POJ u dolini Neretve. U vezi s Titovim naređenjem od 25. februara Štab 1. bosanskog NOU korpusa mu je 26. februara poslao radiogram:

»Na pravcu Ključ neprijatelj je ušao u Mrkonjić-Grad; 23/II, pravcem Ključ – Mrkonjić-Grad neprijatelj dovlači veća pojačanja. U Mrkonjić-Grad je noćas dovučeno 30 tenkova, 180 kamiona i 5 haubica. Pretpostavljamo da će neprijatelj nadirati pravcem Mrkonjić-Grad – Mlinište, i glavnim pravcem Mrkonjić – Jajce – Bugojno – Prozor, ili Jajce – Travnik – Sarajevo. Mi ćemo na svim pravcima tući neprijatelja i nastojati da mu onemogućimo prodore«. (A-VII, Fond NOR, kut. 14 A, reg. br. 17/12.)

Dva dana kasnije, 27. februara, Štab 1. bosanskog NOU korpusa javio je Titu, između ostalog:

»Neprijatelj je veoma aktivan na cijelom našem sektoru, naročito pravcem Petrovac – Drvar i Mrkonjić – Mliništa, i to s jačim snagama Nijemaca. Uspio je zauzeti jučer Oštrelj. Cilj neprijatelja Glamoč, Livno, Grahovo. U svim tim borbama naše jedinice daju žestok otpor. Ubijeno 416, a ranjeno 460 neprijateljskih vojnika, uništen jedan avion kod Palanke. Jučer su uništena 3 tenka, ubijeno 20 Nijemaca kod Drinića; 300 ubijenih Nijemaca u pravcu Mliništa. Ima i plijena. Na Oštrelju ubijeno 20 njemačkih vojnika . . .« (A-VII, Fond NOR, kut. 14 A, reg. br. 18/12.)

[194] *Antifašističko vijeće narodnog oslobođenja Jugoslavije (AVNOJ)* osnovano je 26. i 27. novembra 1942. u Bihaću u prisustvu 54 delegata NOP-a iz Srbije, Hrvatske, Bosne i Hercegovine i Crne Gore (delegati iz Slovenije, Makedonije, Vojvodine i Kosova nisu mogli stići). Zasijedanje je otvorio vrhovni komandant NOV i POJ Josip Broz Tito, koji je u govoru istakao karakter i značaj jednog centralnog političkog tijela NOP Jugoslavije za dalje vođenje NOB. Zatim su podnijeti referati: Narodnooslobodilačka borba i osnivanje AVNOJ-a i Organizacija AVNOJ-a. Zasijedanje je donijelo Rezoluciju i usvojilo Proglas. Rezolucija objavljuje da je konstituisano Antifašističko vijeće narodnog oslobođenja Jugoslavije kao najviši politički izraz stvorenog čvrstog jedinstva naroda Jugoslavije, sa zadatkom da dalje rukovodi borbom naroda Jugoslavije za konačno oslobođenje i za punu slobodu i ravnopravnost u bratskoj zajednici, koju niko neće moći razoriti jer će se iskovati u ognju zajedničke borbe. AVNOJ je izabrao Izvršni odbor. Osnovano je osam povjereništava: za prosvjetu, narodno zdravlje, unutrašnje poslove, socijalnu politiku, privredu, finansije, propagandu i veze. U Proglasu je narodima Jugoslavije objavljeno osnivanje AVNOJ-a i istaknuto da se narodi Jugoslavije moraju boriti protiv fašističkog poretka koji hoće da nametnu okupator i njegove sluge i protiv reakcionarnog poretka koji hoće da održi

izbjeglička vlada Kraljevine Jugoslavije. AVNOJ je odao priznanje Vrhovnom štabu NOV i POJ i vrhovnom komandantu Josipu Broz Titu (o Prvom zasijedanju AVNOJ-a i njegovim odlukama više vid. u 13. tomu).

195 S nailaskom četvrte neprijateljske ofanzive, članovi Izvršnog odbora AVNOJ-a su iz Bihaća otišli preko Oštrelja u Glamoč i Livno gdje su nastavili započete poslove oko organizacije prehrane jedinica NOVJ, mobilizacije, organizacije narodne vlasti i radu na obveznicama »Zajma narodnog oslobođenja«. U Livnu, a zatim u Duvnu su boravili do pred kraj februara, kada su otišli u selo Gračanicu, kod Prozora, gdje se nalazio i Vrhovni štab. Tu su radi lakšeg snabdijevanja i kretanja vijećnici dr Pavle Savić, dr Mladen Iveković, Veselin Masleša i Mile Peruničić raspoređeni po divizijama i brigadama, a dr Ivan Ribar, Nurija Pozderac, Ivan Milutinović, Vlada Zečević i dr Sima Milošević, kao uži odbor, ostali zajedno da rješavaju probleme iz nadležnosti AVNOJ-a.

196 Potpredsjednik AVNOJ-a Nurija Pozderac je tada, prolazeći kroz muslimanska sela, formirao narodnooslobodilačke odbore, držao zborove s narodom i radio na mobilizaciji stanovništva radi prijema i nošenja ranjenika koji su stizali na sektor Duvno – Prozor.

197 Odnosi se na glumce iz »Kazališta narodnog oslobođenja Jugoslavije«, koje se nalazilo neposredno pod AVNOJ-em, odnosno Vrhovnim štabom kao njegova prištapska jedinica. Ono je počelo da se formira još 22. aprila 1942. kada je Gradski komitet KPH za Zagreb uputio na oslobođenu teritoriju šest glumaca Hrvatskog narodnog kazališta. Oni su kao pozorišna grupa davali priredbe za vojsku i narod u Lici, Kordunu i Gorskom kotaru. Grupa je 1. septembra otišla u Vrhovni štab, gdje je popunjena novim članovima. U novembru je dobila naziv »Kazalište narodnog oslobođenja Jugoslavije«. Prije polaska iz Bihaća, kazalište je imalo 21 člana: sedam profesionalnih glumaca, tri muzičara, dva baletska igrača, a ostali su bili amateri. Kazalište je odigralo značajnu ulogu u širenju kulturno-umetničke djelatnosti u jedinicama NOV i na oslobođenoj teritoriji uopšte, a posebno u podizanju borbenog morala naroda i jedinica.

198 Izvršni odbor AVNOJ-a i »Kazalište narodnog oslobođenja Jugoslavije« su stigli iz Bosanske krajine u rejon Prozora. Ali, iako Konjic nije tada oslobođen, oni su tu ostali, a malo kasnije su zajedno s jedinicama i Vrhovnim štabom preko Neretve otišli za Hercegovinu, a zatim u Crnu Goru.

199 Borbe kod Gornjeg Lapca su vodile od 18. do 21. februara 1. i 9. NO brigada 6 [ličke] NO divizije NOVJ, te 15. i dva bataljona 5. NO brigade 8 [kordunaške] NO divizije NOVJ protiv dijelova 151. pješadijskog puka italijanske divizije »Sasari« i 3. bataljona 25. puka italijanske divizije »Bergamo«. Te italijanske snage su se 21. februara, uz podršku vazduhoplovstva, dva bataljona 1. pješadijskog puka divizije »Re«, 15. bataljona »M«, čete tenkova, baterije topova i četnika iz Dinarske četničke divizije, uz znatne gubitke u ljudstvu i materijalu, probile iz okruženja, napustile Gornji Lapac i izvukle se u pravcu Gračaca.

200 Kod Lušci Palanke borbe je vodila 6. krajiška NOU brigada 4. divizije NOVJ protiv 14. čete 969. puka 369. pješadijske »Vražje« divizije. Brigada je 20. februara 1943. kod sela Đukanovići, prema njemačkom izvoru, ubila 9, ranila 5 i zarobila 17 njemačkih vojnika.

201 Napad na Konjic su tada vršile jedinice 3. NOU divizije NOVJ. U radiogramu Komande italijanske divizije »Murđe« od 23. februara Komandi 6. armijskog korpusa o napadu jedinica NOV na Konjic, između ostalog, piše:

»[ . . . ] Partizanske snage žestoko su napale danas 23. ovog mjeseca garnizon Konjic artiljerijskom vatrom minobacača. Garnizon saopštava da je primio poziv za predaju za 18 časova danas 23. ovog mjeseca, na koji je garnizon odgovorio vatrom. Snage pravoslavnih V.A.C. [četnika D. Mihailovića, prim. Red.], koje su nadošle, jako su angažovane sa neprijateljem u zoni Bjela [. . .]«. (A–VII, Fond IA, kut. 28/A/9.)

O napadu jedinica NOV na Konjic i prikupljanju četničkih snaga u Konjicu i na Neretvi, Z. Ostojić je 24. februara radiogramom obavijestio D. Mihailovića:

»Komunisti napadaju juče i danas Voju [Lukačevića]. Sad dobih od njega izveštaj od juče u kome kaže da je vodio borbu 16 sati neprekidno i dva puta povratio Konjic. Bili su zauzeli i s[ela] D[onju] i G[ornju] Bjelu, koja sad drži Voja. Danas su mi stigli Kasalović, Bojović, Ružić i Irić sa 1300 ljudi. Tako sam sad tek miran za desno krilo. Na levom krilu nisu napadali. Jevđa [Dobrosav Jevđević] javlja da jedna divizija crvenih nastupa od Posušja ka Kočerinu i Mostaru. Tačne su vesti o nemačkim kolonama. Voja u Konjicu razgovarao sa nemačkim komandantom i ovaj mu rekao da idu za Mostar i ovi iz Konjica i oni iz G[ornjeg] Vakufa. Priznao je da su imali velike gubitke od komunista na Ivanu [planini]. Izgleda da je kolona od Ivana zbog pojave Nemaca promenila pravac ka Ostrošcu i Konjicu. Talijani žele da spreče dolazak Nemaca u Hercegovinu i rekli su Jevđi da Nemci neće ići dalje od Rame. Ako mi dotle izbijemo u dolinu Drežnice čime žele i nas da navedu na napad, jer se boje Mostara. Danas sam izradio ideju za napad, za uništavanje komunista u džepu Neretve sa tri kolone. Početak napada kada se snage prikupe. Detaljnije sutra. Naredio sam sve da ne bude iznenađenje ni sa koje strane.« (A–VII, Fond ČA, kut. 289, reg. br. 9/1).

202 O prikupljanju i upotrebi četnika pravcem Mostar – Jablanica, komandant 6. armijskog korpusa je 24. februara 1943. depešom obavijestio Komandu 2. italijanske armije:

»Morao sam da odložim planiranu akciju s obje strane Neretve zbog toga što sam čekao da se u Mostaru izvrši potpuna koncentracija crnogorskih formacija, jer su izjavili da neće početi sa operacijama prije no što se ovi prikupe i stigne njihov komandant pukovnik Stanišić [Bajo], a i zbog nedovoljnih snaga za odlučno dejstovanje ka ušću Drežanke i istovremeno osiguranje lijevog boka mjesta Mostar uslijed neobične aktivnosti 3. i 4. dalmatinske brigade [NOVJ].

Operacije će početi sutra 25. februara [. . .]«. (A-VII, Fond IA, kut. 3 C/3.)

203 Priređivač nije pronašao pomenuti tekst zapovijesti. Vjerovatno je riječ o zapovijesti »Glavnog štaba četničke narodne vojske za Crnu Goru i Hercegovinu«, koju je potpisao Mihailovićev komandant pukovnik Bajo Stanišić, a koju su zaplijenili borci 2. dalmatinske udarne brigade prilikom zarobljavanja, krajem februara 1943, četničkog potporučnika Dragićevića. Zapovijest se odnosila na napad četničkih jedinica, uz podršku njemačke avijacije, na položaje jedinica NOV u dolini Neretve (vid.: V. Dedijer, *Dnevnik*, drugi deo, Beograd, 141–142).

204 Jačina četničkih snaga koje su se probile u Konjic vidi se iz depeše koju je Z. Ostojić poslao 27. februara vojvodi D. Jevđeviću:

»Konjička grupa jaka 4000 ljudi, a sutra 5000. Lukačević sjajno vodi borbu s glavnim snagama komunista. U Konjicu nema hrane, ni municije. Hitno danas neka bacaju hranu i municiju celog dana za 5000 ljudi kod Konjica i u Borke bez obzira na znake, jer Vojo drži čvrsto Konjic. Neka broj 22 [Italijani, prim. Red.] hitno baci jednu radiostanicu u Konjic kako bi Vojo imao stalnu vezu s vama tamo. Pobeda je naša.« (A–VII, Fond ČA, kut. 280, reg. br. 8/1–15).

Kako je situaciju ocjenjivao D. Mihailović poslije upada njegovih snaga u Konjic vidi se iz njegovog radiograma koji je 27. februara poslao vojvodi P. Baćoviću:

»Konjic je u našim rukama. Nemci napadaju komuniste u pravcu Prozora i preko Ivan-planine. Baja Stanišić je na desnoj obali Neretve severno od Mostara u pravcu Drežnice sa oko 2000 ljudi [. . .].

Od Mostara nizvodno duž Neretve naših 1600 ljudi, a u s[elu] Željuša sev[ero]ist[očno] od Mostara stigao je Vesković [Andrija] s preko 1000 ljudi. Za vreme dok vi napadate s leđa grupu komunista koja je na vašem putu, Vesković napašće ih s fronta uz pripomoć delova južno od Mostara.

Moral trupa odličan. Vaš napad doći će komunistima vrlo nezgodno. Treba ih uništiti po svaku cenu bez milosti, pa onda neka im pevaju London i Moskva koliko god hoće [. . .]«. (A–VII, Fond ČA, kut. 297, reg. br. 1/1–59).

Dobivši od Z. Ostojića plan napada četničkih snaga na jedinice NOVJ u dolini Neretve, Mihailović mu je 27. februara odgovorio depešom da se slaže s njegovim

planom po kome »Komunistima ostaje jedino da se izvuku u pravcu severa između Prozora i Bjelašnice. To će naterati Nemce da pođu za njima, a to je i u našem interesu najbolje rešenje ako se unište. U ist[očnoj] i zap[adnoj] Bosni naši delovi treba da ih trebe. Izdajte potrebna naređenja [. . .]«. (A–VII, Fond ČA, kut. 297, reg. br. 1/1–49).

205 Poslije upućenih brojnih radiograma u zimu 1942/1943. Izvršnom komitetu KI o četničkoj izdaji i saradnji D. Mihailovića s okupatorima, a posebno dokumenata koje su jedinice NOVJ zaplijenile u bici na Neretvi od četničkih jedinica, te više energičnih Titovih zahtjeva Kominterni da vlada SSSR-a preduzme odlučne korake kod jugoslovenske izbjegličke vlade u vezi s njenom izdajom i podrškom D. Mihailoviću, vlada Sovjetskog Saveza je najzad 2. aprila 1943. uputila notu Ministarskom savjetu Kraljevine Jugoslavije u kojoj je zahtijevala da se jugoslovenska vlada pred svjetskom javnošću ogradi od saradnje četnika s okupatorima i da D. Mihailoviću naredi da raspusti četničke odrede u Crnoj Gori i Hercegovini. To je bio prvi javni demarš vlade SSSR-a protiv četničke izdaje od početka ustanka naroda Jugoslavije.

206 Tito ima u vidu da su četničke komande Narodnooslobodilačku vojsku i partizanske odrede nazivale komunistima, boljševicima, a slobodnu teritoriju sovjetskom državom – sve u cilju da bi lakše obmanjivale mase i prikrivale svoju kolaboraciju s okupatorima.

207 Dok se vodila bitka na Neretvi, jedinice 1. bosanskog NOU korpusa NOVJ su vodile žestoke borbe s neprijateljskim snagama koje su izvodile operaciju »Vajs II« južno od ceste Bosanski Petrovac – Jajce (vid. nap. 193). Primivši Titovu depešu komandant toga korpusa Kosta Nađ, je 28. februara obavijestio depešom Tita o borbama kod Drvara i na drugim sektorima Bosanske krajine:

»Cio jučerašnji dan vođena je najžešća borba na cijelom sektoru od Jajca do Bjelaja [vjerovatno Blagaja]. Neprijatelj je forsirao pravcem za Drvar, Mlinište i Šipovo. Na pravcu Mliništa održani su položaji. Neprijatelj je imao oko 500 izbačenih iz stroja, najviše Nijemaca i četnika. Neprijateljske snage ušle su juče u Drvar. Naši drže položaje oko grada. Manja kolona prodrla je u Vrbljani vođena četnicima. Ona je vjerovatno noćas napadnuta; nemamo još izvještaja. Borbe se danas nastavljaju. Od Jajca prema Janju neprijatelj je nešto napredovao uz veće gubitke. Na grahovskom sektoru bez promjena. Obzirom na borbe kod Mliništa, Vrba kod Glamoča nije podesna za bolnice.

Treći bataljon Devete [krajiške] brigade od Malovana izvijestio da je obaviješten da je od D[onjeg] Vakufa u Bugojno stiglo hiljadu Nijemaca i nešto domobrana s topovima. Ustaše iz G[ornjeg] Vakufa tražile su pomoć iz Sarajeva. Navodno neprijateljeva namjera da nadire od Jajca preko Janja k Blagaju i od Bugojna preko Vukovskog.« (A–VII, Fond NOR, kut. 14 A, reg. br. 19/12).

208 Vrhovni štab NOV i POJ je 28. februara 1943. poslao kamionom, preko Duvna i Livna, Štabu 1. bosanskog NOU korpusa slijedeće količine oružja i municije: 1. protivtenkovski top 47 mm s 250 granata, 240 mina za teški minobacač, 15 sanduka municije 7,92 mm, 50 granata za haubice 100 mm i 20 sanduka ručnih bombi. Takođe je bila upućena i haubička baterija, ali je, uslijed izmijenjene situacije njen pokret obustavljen. (A–VII, Fond NOR, kut. 8, reg. br. 46/2.)

209 Na Podgrmeču su tada dejstvovale 2, 5. i 6. krajiška NOU brigada. Nijedna od njih nije uspjela da se probije preko druma Bihać – Ključ u pravcu Drvara.

210 U vezi s ovim Titovim naređenjem Štab 1. bosanskog korpusa je naredio 1. krajiškoj NOU brigadi 5 (krajiške) NOU divizije NOVJ da hitno dejstvuje na komunikaciji Travnik – Turbe, ali je ona i dalje ostala da dejstvuje na području srednje Bosne.

211 Deveta krajiška NOU brigada »Simo Šolaja« je formirana 22. januara 1943. u selu Blagaju, kod Kupresa, od jedinica 3. krajiškog NOP odreda. Na dan formiranja imala je 4 bataljona i oko 700 boraca. Od 13. februara 1943. do kraja rata bila je u sastavu 10. divizije NOVJ.

212 Pošto je Operativna grupa divizija Vrhovnog štaba NOV i POJ poslije neuspjeha kod Konjica bila izložena koncentričnim napadima, a prikupljeni ranjenici u

rejonu sela Šćit i Prozora opasno ugroženi nadiranjem Nijemaca i ustaša s pravca Gornjeg Vakufa, Tito je pomenutim naređenjem želio da 9. krajiška NOU brigada navuče u pravcu Kupresa dio tih neprijateljskih snaga, a u čemu se nije uspjelo.

[213] Ova Titova zamisao o sadejstvu hrvatskih i krajiških brigada nije bila ostvarena uslijed prodora jedinica SS-dobrovoljačke brdske divizije »Princ Eugen« pravcem Bosanski Petrovac – Drvar – Bosansko Grahovo. O prodoru Nijemaca, kao i o sprezi između četnika, Nijemaca i Italijana u tom dijelu Bosanske krajine, obavijestio je 26. februara načelnik četničkog štaba u Splitu Radovan Ivanišević depešom D. Mihailovića:

»[. . .] Tri nemačke divizije sa Drenovićem [komandant četničkog odreda »Petar Kočić«, prim. Red.] napadaju od Drvara i Jajca ka Glamoču. Od Sinja ka Livnu napada jedna ojačana italijanska divizija [»Bergamo«]. Vrše se pripreme za kombinovanu akciju Dinaraca [Dinarske četničke divizije] i još jedne italijanske divizije preko Grahova ka Glamoču i Vrlike ka Livnu. Napad na Grahovo biće uglavnom po planu Ostojića jer su tektići [Italijani, prim. Red.] isti usvojili [. . .]«. (A–VII, Fond ČA, kut. 293, reg. br. 3/1–18).

[214] Odnosi se na ranjenike koji su stigli iz Glamočkog (vid. nap. 67) u Livanjsko polje sredinom februara. Oni su odatle 19. februara pošli, preko Duvna i Zvirnjače, u Prozorsku kotlinu, gdje su se krajem februara smjestili u selima Zvirnjača, Rumboci, Jaklići, Ripci, Proslap, manastir Šćit, Uzdol, Šćipe i Donja Vlast. Čim je tu stigla Centralna bolnica u nju su uključeni ranjenici iz borbi za Prozor, Konjic i Ivan-sedlo. Krajem februara u jeku bitke na Neretvi bilo je ukupno 4500 ranjenika i bolesnika i to: u Centralnoj bolnici 3800, a pri divizijskim i brigadnim bolnicama i ambulantama još oko 700.

[215] Tito je uputio ovaj poziv P. Dapčeviću, a i drugim članovima Vrhovnog štaba, radi održavanja sastanka u selu Gračanici. Ne mogavši, uslijed prodora njemačkih i četničkih formacija D. Mihailovića, osvojiti Konjic, preko kojeg je trebalo prebaciti dalje u Hercegovinu oko 4500 ranjenika i bolesnika, cijela grupacija Vrhovnog štaba NOV i POJ se posljednjih dana februara našla u veoma teškoj situaciji. Sa sjevera i sjeveroistoka (od Gornjeg Vakufa i Konjica), nadirale su uz snažnu podršku ustaško-domobranskih snaga, četnika i avijacije, dvije njemačke divizije (717. i 718. pješadijska), s juga, pravcem Mostar – Jablanica, pokušavale su da prodru jedinice italijanskog 6. armijskog korpusa uz sadejstvo 2500 četnika iz Hercegovine i Crne Gore, a na istoku, na cijeloj lijevoj obali Neretve, položaje su držale takođe četničke formacije (oko 15 000 ljudi) kojima je rukovodio u ime D. Mihailovića komandant štaba istaknutog dijela četničke Vrhovne komande Z. Ostojić Branko; na zapadu su krajem februara jedinice 1. bosanskog udarnog korpusa krajnjim naporima jedva usporavale nadiranje ka Neretvi SS-dobrovoljačke brdske divizije »Princ Eugen«, 369. pješadijske »Vražje« divizije, dijelova italijanske divizije »Bergamo«, Dinarske četničke divizije, oko 3000 četnika iz srednje Bosne i ustaško-domobranskih snaga. Našavši se s jedinicama i ranjenicima u gotovo potpunom okruženju, Josip Broz Tito je, da bi zavarao protivnike o stvarnom pravcu proboja, prvo naredio (krajem februara) da se na Neretvi poruše svi drumski i željeznički mostovi, a zatim sazvao zajedničku sjednicu članova Politbiroa CK KPJ i Vrhovnog štaba NOV i POJ na kojoj ih je upoznao sa situacijom i svojim daljim operativnim zamislima. Sjednica je održana 28. februara u selu Gračanici, blizu Prozora, a prisustvovali su joj Aleksandar Ranković, Ivan Milutinović, Sreten Žujović, Milovan Đilas, Moša Pijade, Peko Dapčević, Koča Popović, Pero Ćetković, Filip Kljajić, Mitar Bakić i predsjednik Izvršnog odbora AVNOJ-a dr Ivan Ribar. Na sjednici je jednoglasno usvojen Titov predlog za nalaženje izlaza i za ranjenike i za jedinice. Njegova zamisao je bila da se najhitnije izvrši pregrupisavanje jedinica, te da se glavninom snaga najprije izvrši protivudar na njemačko-ustašku grupaciju koja se s pravca Gornjeg Vakufa bila opasno približila ranjenicima kod Prozora, a zatim da se, po razbijanju te grupe ili njenom odbacivanju k Bugojnu, jedinice hitno okrenu, forsiraju Neretvu kod Jablanice, razbiju četnike na okuci Neretve, prebace ranjenici, a onda preduzme opšti napad za uništenje četnika D. Mihailovića u Hercegovini i Crnoj Gori, gdje je i bilo najjače njihovo uporište. Za

izvršenje protivudara u pravcu Gornjeg Vakufa određene su 1. proleterska, dvije brigade 2. proleterske, 7 (banijska) divizija i 1. dalmatinska NOU brigada 3. NOU divizije – ukupno devet brigada. Za obezbjeđenje protivudara Tito je u dolini Neretve protiv italijansko-njemačkih i četničkih jedinica koje su nastupale pravcem Konjic – Jablanica ostavio dvije brigade 3. divizije, a protiv italijansko-četničkih kolona koje su nastupale pravcem Mostar – Jablanica samo 2. dalmatinsku NOU brigadu. Devetoj dalmatinskoj NOU dviziji Tito je naredio da veže neprijateljske snage na liniji Ljubuški – Široki Brijeg.

Dok se održavala sjednica u selu Gračanici i razmatralo kako da se izađe iz okruženja, u Rimu je 28. februara razmatran i potpisan sporazum između italijanske Vrhovne komande i predstavnika njemačkog Generalštaba generala Varlimonta o »sprovođenju operacija koje su u toku [u dolini Neretve i Bosanskoj krajini, prim. Red.] sve do uništenja komunista«. (A-VII, NA, Fond Vašington, Mikroteka, NAV–N–T–77, 780/5507457.)

Toga dana, 28. februara, prenoseći Mihailovićev zahtjev, Z. Ostojić Branko je posalo vojvodi D. Jevđeviću, delegatu četničke Vrhovne komande pri italijanskoj 2. armiji i 6. armijskom korpusu, pismo ove sadržine:

»Dragi Jevđo,

Sad od tebe tražim sledeće:

1) Da se sa brojem 11 [Nemci] i brojem 22 [Italijani] sporazumeš da se četnicima dade za čišćenje od boljševika zona: Rama – Prozor – Livno – Makarska – morska obala do ušća Neretve – desna obala Neretve – Rama, s tim da broj 11 na ovu zonu ne prelazi već očisti ostalu zonu severno.

2) Da broj 22 dade municiju, hranu i automatska oruđa za 20 000 četnika za ove operacije. S Baćovićem mi ćemo imati u stvari oko 15 000, a onih pet pravo je da dignemo. Da obezbede davanje topova i bacača i pomoć avijacije za bombardovanje i izviđanje.

3) Da broj 22 da svojih pet hiljada ljudi, obezbedi prevozna sredstva za prebacivanje naših snaga prema operativnim potrebama, da za svaku kolonu da radio-stanice i telefonski materijal.

4) Rezultat po ovome treba da znam za tri dana radi pripreme naređenja i promene moga komandnog mesta negde oko Nevesinja.

Ako se ovo ispuni garantujem za uspeh u najkraćem roku.

5) Major Vesković s 2000 Vasojevića stiže danas do mraka u Glavatičevo, odakle ću ga dirigovati prema rezultatima današnjih napada. Zato mi do mraka neizostavno javi što tačnije situaciju na celom frontu i gde se nalazi Buljanova [Vice Buljana] kolona [Deveta dalmatinska NOU divizija, prim. Red].

6) Uloži sve snage, preti, obećavaj, pohvaljuj, podstiči s Vojom [Lukačevićem] i pokreni na najenergičniji rad sve starešine i vojnike iz srednje i leve kolone, jer od brzine njihovog rada zavisi da li ćemo potpuno uništiti boljševike u džepu Neretve, ili će nam pobeći. Krivce za slab rad i kukavice kaznićemo drakonskim kaznama bez milosti, jer za uspeh naše svete stvari ja sam potpuno bezobziran [ . . . ]«. (A-VII, Fond ČA, kut. 18, reg. br. 29/2, i kut. 161, reg. br. 11/6).

216 Deveta (dalmatinska) NO divizija NOVJ vršila je, krajem februara 1943, s linije Vrgovac – Kočerin pritisak na ustaško-domobranske posade u Širokom Brijegu i Ljubuškom, ugrožavajući na taj način italijanski garnizon u Mostaru. Komanda italijanskog 6. armijskog korpusa je, zbog aktivnih dejstava 9 (dalmatinske) divizije, povjerovala da se glavnina snaga NOVJ želi probiti u istočnu Hercegovinu između Mostara i Ljubuškog, te je sa srednjeg toka Neretve, gdje je stvarno bilo težište bitke, prebacila protiv ove divizije cijelu svoju borbenu grupu »Skoti« (»Scotti«), Nikšićku četničku brigadu i Zetski četnički odred. Zbog premoći neprijateljskih snaga, divizija se, pružajući žestok otpor, postepeno povlačila k Jablanici i sredinom marta, prešavši tu Neretvu, produžila nastupanje u sastavu Operativne grupe divizija Vrhovnog štaba NOV i POJ.

217 Prva proleterska NOU brigada se tada nalazila na sjeverozapadnom dijelu planine Ivan. Ona je odatle noću 1/2. marta otišla, u vezi s planiranim protivudarom

kod Gornjeg Vakufa, pravcem Zagrepčane – Šip – Viljak na prostoriju Bukovlje – Čažanj, a 2. marta predveče stigla u rejon sela Ljubunci i Kalakušić

[218] U slučaju da plan protivudara prihvaćen na sastanku od 28. februara 1943. (vid. nap. 215) ne bude realizovan, Tito je računao i na mogućnost izvlačenja Centralne bolnice prema Bosanskoj krajini i Lici, pa je u vezi s tim tražio pregled situacije od Štaba 1. bosanskog NOU korpusa.

[219] Komandant 1. bosanskog NOU korpusa NOVJ Kosta Nađ je 3. marta 1943. depešom obavijestio Tita o situaciji u Bosanskoj krajini:

»Neprijatelj na svim sektorima između Kulen-Vakufa i Jajca nastupa u velikim snagama i u bezbroj kolona. Na drumovima mnogo tenkova, vidi se da hoće prodreti i po svaku cenu ovladati komunikacijama i gradovima. Trupe su naročito uvežbane i SS [dobrovoljačka brdska divizija »Princ Eugen«]. Prolaz ovolikim snagama ne može se sprečiti ni uništiti. Posle prodora u Glamoč naše snage su angažovane i vezane na pravcima Drvar – Grahovo, Glamoč – Livno, no preslabe. VII i IX krajiška [brigada] na sektoru Mliništa – Kupres štite vam leđa. Borbe su neprekidne i žestoke. Veza s jedinicama nam je sada ispresecana.« *(A–VII, Fond NOR,* kut. 14 A, reg. br. 20/12.)

[220] Štab 9 (dalmatinske) NO divizije NOVJ obavijestio je Tita da na njenom sektoru napadaju jake italijansko-četničke i ustaško-domobranske snage (vid. nap. 216) i da se ranjenici ne bi mogli bezbjedno prebaciti na planinu Biokovo.

[221] Ranjenici i bolesnici iz Centralne bolnice Vrhovnog štaba su krajem februara i početkom marta 1943. bili razmješteni po selima zapadno od Prozora. Znajući da će ranjenici ići dalje na istok, Žujović je, ne poznavajući situaciju na frontovima, predložio da se počnu evakuisati u pravcu Solakove Kule.

[222] Predlog da se dio ranjenika i bolesnika iz Livna (300 zaraznih) i Podhuma (100 teških ranjenika) prebaci na Dinaru dali su 2. marta V. Terzić i S. Žujović, a Tito se s tim predlogom bio složio. Međutim, zbog pogoršanja situacije, ti ranjenici nisu prebačeni na Dinaru, već su evakuisani preko planine Ljubuše, dolinom rijeke Doljanke, na Neretvu, gdje su primljeni u Centralnu bolnicu Vrhovnog štaba NOV i POJ (vid. o tome i str. 176).

[223] Osma (banijska) brigada 7 (banijske) NO divizije NOVJ bila je krajem februara 1943. uslijed višednevnih žestokih borbi, oskudne ishrane i bolesti gotovo prepolovljena. Ona je sa 7 (banijskom) NO brigadom 1. marta držala položaje Velika i Mala Kobila i Karaulica. Odatle je prebačena u rezervu na prostor sela Ravno – selo Vukovsko.

[224] Tito ima u vidu protivudar jedinica Operativne grupe divizija ka Gornjem Vakufu (o tome vid. nap. 215 i dok. na str. 108–111).

[225] Nikola Karanović je tada bio komandant 3. krajiške NOU brigade 1. proleterske udarne divizije NOVJ.

[226] Četvrta proleterska (crnogorska) NOU brigada je u toku 2. marta od ranih jutarnjih časova bila na maršu prema selu Draževu, za odbranu bolnica od njemačkog prodora iz doline Vrbasa, sa pravca Kobila – Karaula – Vilića gumno.

[227] Druga proleterska NOU brigada je 2. marta ujutro usiljenim maršem stigla s pravca Mostara u Jablanicu, odakle je produžila marševanje dijelom pješke, a dijelom se prevozila kamionima do rejona Prozora, pripremajući se za učešće u protivudaru u pravcu Gornjeg Vakufa.

[228] Prva proleterska i 3. proleterska (sandžačka) NOU brigada su 2. marta marševale s planine Ivan u pravcu Gornjeg Vakufa radi učešća u protivudaru na njemačko-ustašku grupaciju na tom sektoru.

[229] Prva dalmatinska NOU brigada 3. NOU divizije vodila je 2. marta teške borbe za spas ranjenika u rejonu Crni vrh (k. 1370), Žljeb i Makljen.

[230] Druga dalmatinska NOU brigada je bila raspoređena u širem rejonu Jablanice i zatvarala pravce koji izvode dolinom Neretve od Konjica i Mostara prema Jablanici.

[231] U dnevnom izvještaju italijanskog oficira za vezu pri Komandi njemačkih trupa u Hrvatskoj od 2. marta 1943. o situaciji na pravcu Gornji Vakuf – Prozor, između ostalog, piše:

»[. . .] *717. divizija.* Neprijatelj napada sa zapada u pravcu k. 1081 jakim formacijama.

II bataljon 737. puka opkoljen je u Gradini od neprijatelja 1000 ljudi.

I bataljon 737. puka hitno prebačen iz Donjeg Vakufa, trebalo bi da se pobrine za oslobođenje.

Odbijeni su neprijateljski napadi u zoni Pidriš. Napredovanje u pravcu Prozora nije se produžilo zbog žilavog neprijateljskog otpora [. . .]«. – *(A-VII, Fond IA, kut.* 17 1/3.

[232] U dnevnom izvještaju Komande italijanskog 6. armijskog korpusa od 1. marta 1943. o borbama na sektorima koje Tito navodi, piše:

»Operacije protiv velikog broja partizana porazmještenih s obje strane Neretve, prema ulazu u dolinu Drežnice, započete 23. februara, nalaze se pri završetku nakon naizmjeničnih zgoda i nezgoda, koje su jako angažovale naše trupe i formacije hercegovačkih i crnogorskih dobrovoljaca. Kolona koja operiše istočno od Neretve, nakon što je izvela sjajan manevar zaokruživanja duž besputne strane istočno od puta Bijela – Stanovi, danas se ponovo utvrdila na Kolibama, Polje i Stajama, da bi zatim napala na bok partizanskih postrojenja u predjelu Jasenski Grozd [. . .]. Zapadno od Neretve nacionalna odjeljenja i dobrovoljačke formacije, pretežno crnogorske, borili su se tri dana bez prestanka protiv znatnih partizanskih snaga snabdjevenih topovima i mnogobrojnim automatskim oružjem, koje su suprotstavile žestok otpor i često prelazile u protivnapade, i prisilile crnogorske formacije da se povuku na svoje polazne baze [. . .].

Vazduhoplovstvo je neumornim efikasnim i trajnim akcijama doprinijelo da dođe do sloma protivnika s obje strane Neretve. Nisu još poznati naši i protivnički gubici.

U gornjoj dolini Neretve formacije antikomunističkih dobrovoljaca zauzele su Ostrožac, a zatim Čarski vrh, zatvorivši prilaze sa sjevera i istoka u dolini Neretve i zadavši parotivniku teške gubitke, koji se cijene po prilici na 500 mrtvih. Povoljne operacije koje se završavaju u dolini Neretve i najavljeni dolazak Baćovića u pravcu Imotskog dozvoljvaju da se sa vedrinom posmatra situacija Armijskog korpusa [. . .]«. *(A–VII, Fond IA, kut. 180/6.)*

[233] O porazu italijansko-četničkih kolona sjeverno od Mostara obavijestio je depešom 28. februara 1943. Z. Ostojić komandanta četničkih snaga na sektoru Konjica V. Lukačevića:

»Juče je počeo napad srednje i leve kolone, posle strahovite pripreme napada od dva sata i bombardovanja iz vazduha. Na veliku žalost moju, a sramotu k[omandanta], te srednje i leve kolone, iako su pred sobom imali svega 3 mitraljeza i 500 boljševika, a oni bili jaki 4200 četnika i 1000 Talijana, 18 topova i 80 aut[omatskih] oruđa *nisu* uradili *ništa* i nisu ni mrdnuli *s mesta* [. . .]. Bojim se da će zbog tvog napredovanja, a njihovog stojanja komunisti pobeći k Prozoru i tako ceo moj plan pasti u vodu, a ovakvu priliku za uništavanje boljševika više nećemo imati [. . .]«.

Toga dana, 28. februara, poslao je Z. Ostojić i komandantu četničkih snaga na sektoru Mostara pukovniku B. Stanišiću depešu ove sadržine:

»Gospodine pukovniče,

Ideja napada za uništenje komunista u džepu Neretve bazira na munjevitom radu srednje i leve kolone, koje moraju izbiti na Jablanicu i potpuno odseći odstupnicu komunistima k Prozoru. I dolinom Doljanke. U ovom cilju sam naredio da srednja i leva kolona počnu napad. Izvešten sam da juče, iako ste imali ogromnu nadmoćnost u svakom pogledu, a otpora tako reći nije ni bilo, Vaše kolone nisu ništa uradile. Prava je sramota da sve Vaše mnogobrojne starešine većinom aktivne i sa svim vojničkim školama, ne znaju kako se radi. . . Obaveštavam Vas da sam o svemu obavestio gospodina Ministra i da ću ako Vaše kolone danas ne postignu date ciljeve biti primoran da smenim sve vaše komandante i da ih stavim pod sud radi nesposobnosti i neizvršenja naređenja, po naređenju gospodina ministra [. . .].«*(A-VII, Fond ČA, kut. 280, reg. br. 8/1-17).*

[234] Na sektoru Ključ – Mliništa, a u pravcu Glamoča, nastupala je 369. legionarska »Vražja« divizija koja je bila ojačana 3. domobranskim gorskim zdrugom i dva voda 12. tenkovske čete za specijalnu upotrebu.

[235] Tada se na pravcu Gornji Vakuf – Prozor nalazila ojačana njemačka 717. pješadijska divizija jačine oko 6000 vojnika i grupa »Fogl« (»Vogel«) sastava: ojačani 738. puk iz njemačke 718. pješadijske divizije i 5. ustaška brigada, neutvrđene jačine.

[236] O ishodu protivudara jedinica Operativne grupe divizija Vrhovnog štaba NOV i POJ protiv njemačko-ustaške grupacije na pravcu Gornjeg Vakufa i Bugojna vid. u nap. 247. i u dok. na str. 132.

[237] Želeći da rastereti Centralnu bolnicu, a pošto je ishod protivudara u pravcu Gornjeg Vakufa bio neizvjestan, Tito je prvih dana marta razmatrao i mogućnost upućivanja dijela ranjenika na Biokovo i u Liku. Ali pošto su jedinice 369. pješadijske »Vražje« divizije 3. marta zauzele Livno, a SS-dobrovoljačka brdska divizija »Princ Eugen« Bosansko Grahovo, ranjenici se nisu mogli evakuisati prema Bosanskom Grahovu i Lici. Zbog nastupanja italijansko-četničkih snaga s pravca jugozapada, ranjenici nisu mogli biti prebačeni ni na planinu Biokovo.

[238] Tito je tražio obavještenje zato što mu je komandant 1. bosanskog NOU korpusa Kosta Nad poslao 2. marta 1943. depešu ove sadržine:

»Neprijatelj je juče prodro od Drvara do Mokronoga i Kamenice i zauzeo stanicu [željezničku] Mliništa. Kod Mliništa samo Četvrta krajiška brigada izbacila iz stroja oko 400 neprijateljskih vojnika. Ostalih podataka nemamo. Naše jedinice daće sve od sebe ali neće moći zadržati neprijatelja. Poslali smo naređenje I i IX krajiškoj brigadi [vid. dok. na str. 97. – Red.]. Kosta.« *(A-VII, Fond NOR, kut, 14 A, reg. br. 3/12.)*

U kakvoj se situaciji našao Štab 1. bosanskog NOU korpusa narednih dana vid. u nap. 246.

[239] Tenkovska četa Vrhovnog štaba NOV i POJ, koja je obrazovana u drugoj polovini februara 1943. od italijanskih zaplijenjenih tenkova u dolini Rame i Neretve, nalazila se tada u dolini rijeke Rame. Tenkovi su upućeni radi podrške pješadije u vezi s izvođenjem protivudara pravcem Makljen – Gornji Vakuf (vid. str. 108–111).

[240] Odnosi se na Štab 2. dalmatinske NOU brigade.

[241] Odnosi se na porušeni most kod Jablanice, preko čijeg skeleta su se četnici pokušavali prebaciti na desnu obalu Neretve.

[242] Tito ima u vidu malu štampariju »Borbe«. (Više o tome vid. u nap. 166).

[243] O borbama na sektoru Gornjeg Vakufa u dnevnom izvještaju italijanskog oficira za vezu pri Komandi njemačkih trupa u Hrvatskoj od 3. marta 1943, između ostalog, piše:

»717. divizija: jake neprijateljske formacije, s artiljerijom i p[rotiv] a[vionskom] artiljerijom, nalaze se pred jugozapadnim i istočnim frontom divizije.
Zapažene su nove neprijateljske grupe u zoni Oglavak s teškim oružjem.
U toku čitavog dana žilave borbe [. . .].
U toku noći jaki neprijateljski napadi s jugoistoka i istoka protiv lijevog krila koje se povuklo na liniju: k[ota] 900 – Orlišće – k[ota] 909. U toku je neprijateljski napad sa istoka protiv G[ornjeg] Vakufa. Upotrebljene su sve rezerve [. . .].« (A–VII, Fond IA, kut. 17 I/2.)

[244] Dok su jedinice Operativne grupe divizija, u vezi s Titovom odlukom o izvođenju protivudara u pravcu Gornjeg Vakufa (o tome vid. nap. 215), podilazile neprijateljskim položajima, inžinjerijska četa Pratećeg bataljona Vrhovnog štaba je sa Vladimirom Smirnovim Volođom na čelu, po Titovom naređenju, a u cilju zavaravanja protivnika o pravom mjestu proboja jedinica i ranjenika iz okruženja, rušila mostove na rijekama Rami i Neretvi. Najprije su 2. marta ujutro porušeni željeznički i drumski mostovi kod Karaule, zatim noću 2/3. marta most kod ušća Rame, a 3. marta na Neretvi kod Jablanice. Čim je bio obaviješten o tome, Tito je 3. marta poslije podne otišao iz Gračanice, gdje se nalazio Vrhovni štab, i obišao u cilju kontrole porušene

mostove kod Rame i Jablanice. Toga dana su italijanski avioni nadlijetali porušene mostove, o čemu su vjerovatno dali izvještaje svojim komandama.

[245] Glamoč su zauzele jedinice 369. pješadijske »Vražje« divizije 2. marta, a Livno 3. marta 1943.

[246] Štab 1. bosanskog NOU korpusa nije mogao brzo izvršiti to naređenje, jer su tada na planini Šatoru njemačke jedinice bile čvrsto stegle u obruč 4. i 8. krajišku NOU brigadu, Oblasni komitet KPJ za Bosansku krajinu, Štab korpusa i nekoliko stotina ranjenika. Ali su se ipak svi sem ranjenika probili iz obruča i već 5. marta stigli u rejon sela Donji i Gornji Ribnik, kod Ključa.

[247] U dnevnom izvještaju njemačkog Štaba za vezu pri italijanskoj 2. armiji od 4. marta 1943. o borbama na sektoru Gornjeg Vakufa i Mostara, između ostalog je zapisano:

»[. . .] 717. divizija: Jak neprijatelj sa artiljerijom i p[rotiv]a[vionskim] topovima pred zapadnim, južnim i istočnim frontom divizije. Konstatovana je nova neprijateljska grupa s teškim oružjem 9 k[ilo]m[etara] zapadno od G[ornjeg] Vakufa. U toku cijelog dana žestoki napadi. Sopstveni gubici 2. i 3. [marta]: 51 mrtav, 83 ranjena, 21 nestao (vjerovatno mrtvi), 31 bolestan od promrzlina, od toga do danas, zaključno sa 2. bataljonom 737. puka: 45 mrtvih, 64 ranjena, 20 nestalih. Neprijateljski gubici: 31 konstatovan i 250 procenjeno [. . .].

Četničke jedinice zauzele Jablanicu. Potvrđena je vijest o neprijateljskim napadnim pokretima dolinom Drežnice na zapad i dolinom Rame u pravcu Prozora. Italijanske i četničke goneće jedinice zauzele su Perutac (6 km zapadno od Drežnice). Četnička kolona stigla u Zagvozd i produžuje marš pravcem Ljubuški.

Vazduhoplovstvo:

Težište borbenih dejstava pred 717. divizijom, veliki požari, mjesta skoro potpuno razorena. Neprijateljski položaji i zemljište koje je on posjeo tučeni su avionskim razornim bombama. Ukupno 57 borbenih letova [. . .]« (A–VII, Fond IA, kut. 3 C/4.)

U dnevnom izvještaju italijanskog oficira za vezu pri Komandi njemačkih trupa u Hrvatskoj od 4. marta, u 21,00 časova, o situaciji kod Gornjeg Vakufa, između ostalog, piše:

»[. . . ] 717. divizija:

Jak neprijateljski pritisak u toku cijelog dana prisilio je diviziju da se povuče. U toku noći neprijatelj je sa nepoznatim snagama otpočeo marš u pravcu Travnika izbjegavajući G[ornji] Vakuf [. . .].« (A–VII, Fond IA, kut. 17 1/2.)

[248] Pravcem Konjic – Ostrožac – Jablanica je nastupala glavnina snaga njemačke 718. pješadijske divizije uz sadejstvo ustaško-domobranskih i četničkih formacija (vid. nap. 261).

[249] Odnosi se na dijelove njemačke 717. pješadijske divizije (vid. nap. 231).

[250] U bici na Neretvi nije učestvovala 36. njemačka divizija. Zarobljenik je dao te podatke vjerovatno u cilju dezinformacije. Krajem februara i prvih dana marta u bici su učestvovale 717. i 718. njemačka divizija, a malo kasnije 369. pješadijska »Vražja« i SS-dobrovoljačka brdska divizija »Princ Eugen«.

[251] Podatak nije bio tačan. Tada se D. Mihailović nalazio u Lipovu, kod Kolašina, odakle je, do dolaska u Kalinovik, sredinom marta, pratio i rukovodio operacijama četničkih snaga koje su učestvovale u bici na Neretvi.

[252] Izvršni komitet Komunističke internacionale je 7. marta 1943. poslao Josipu Brozu Titu radiogramom, koji se u cjelini nije mogao dešifrovati, slijedeći odgovor:

»Mada mi [razmatramo] sve mogućnosti i [činimo] napore [dalje šifrovane riječi nejasne, prim. Red.] vama [u] korist [možete] računati u najskorije vrijeme na ozbiljnu materijalnu pomoć; mi se odavde trudimo da pružimo maksimalnu političku pomoć vašoj herojskoj borbi. Šaljemo vam informacije, proglase i dokumenta [‚nedostaju 3–4 riječi' – dopisno na originalu, na srpskohrvatskom jeziku, prim. Red.]. Dajemo radio-emisije na engleskom i francuskom jeziku. Mobilišemo javno

mnjenje u Engleskoj i Americi da bude vama naklonjeno radi što brže promjene stava engleske vlade u korist Vrhovnog štaba i protiv izdajstva D[raže] Mihailovića i njegovih četnika. [,Daljih nekoliko riječi se nije moglo dešifrovati', dopisno na originalu, prim. Red.]. Osloniti se sada samo na snage svog sopstvenog naroda.

Želimo vam od sveg srca da i ubuduće ispoljavate tu [daljih nekoliko riječi nejasno, prim. Red.] i odlučnost, kojima ste do sada odu[ševljavali] sve slobodoljubive ljude svijeta i da podnesete i [naj]teža iskušenja, dok bude moguća i efikasna pomoć, kako bi [bio] uništen [dalje riječi nejasne, prim. Red.] fašistički neprijatelj i [dalje nejasno, nap. Red.].

Dragi junački drugovi partizani [dalje sve nedešifrovano, prim. Red.)«. (A–CK SKJ, Fond CK KPJ, reg. br. 1943/17032/401.)

253 Pošto su jedinice Vrhovnog štaba NOV i POJ razbile njemačko-ustašku grupaciju kod Gornjeg Vakufa i odbacile je u pravcu Bugojna, Tito je u duhu svoje ranije zamisli (vid. nap. 215) obrnuo naglo jedinice i usmjerio ih preko Neretve tako brzo da to njemačke komande nisu čak ni uočile.

I dok su se jedinice Vrhovnog štaba NOV i POJ 5. marta 1943. pripremale da iz pokreta forsiraju Neretvu i izvrše udar po četničko-italijanskoj grupaciji na lijevoj obali Neretve i u Hercegovini, vrhovni komandant Jugoistoka general-pukovnik A. Ler je toga dana referisao Hitleru u njegovom Glavnom stanu u Vinici i u Generalštabu OKV, uvjeravajući ih da će veoma brzo »konačno slomiti« otpor jedinica NOVJ u dolini Neretve. Ler je njima tada predložio, a čime se njemačka Vrhovna komanda složila, kako da to izvede:

»1. Propast Titove države u zoni Glamoč – Livno – Bugojno – Jajce traži nastavak potere, bez ikakvih obzira, prema jugoistoku s ciljem uništavanja neprijatelja koji se nalazi u zoni jugoistočno od linije Livno – Bugojno, a u sadejstvu s operativnim grupama 717. i 718. divizije.

2. U tom cilju udarati sa SS-divizijom duž puta Livno – Tomislavgrad [Duvno] na Mostar, s 369. divizijom (hrvatska) duž puta Šujica – Kupres prema liniji Jablanica – Prozor. Cilj je da se pomoću brzog napredovanja oduzme mogućnost neprijatelju da organizuje otpor. Za operativne grupe 717. i 718. divizije važno je da unište neprijatelja koji je pred ovim grupama i da raščiste zone na istok i na sjever od puta G[ornji] Vakuf – Prozor – Rama – Konjic da bi se onemogućilo probijanje neprijatelja prema sjeveroistoku [. . .]«. (A–VII, NA, Fond Vašington, Mikroteka, NAV–N–T–77, 780/5507046–5507475)

254 Kada je glavnina snaga Operativne grupe divizija Vrhovnog štaba NOV i POJ izvodila protivudar na njemačko-ustašku grupaciju u pravcu Gornjeg Vakufa, 3. NOU divizija NOVJ sprječavala je pokušaje prodora dijelova njemačke 718. divizije, te ustaško-domobranskih i četničkih snaga od Konjica k Prozoru i Jablanici.

255 Više o operativnim zamislima Josipa Broza Tita u bici na Neretvi vid. u nap. 215.

256 Odnosi se na Ruski zaštitni korpus, vojnu formaciju koju su formirali Nijemci od ruskih (bjelogardejskih) emigranata u Jugoslaviji. Prvi odredi, ukupno jačine oko 2000 ljudi, formirani su septembra 1941. u Beogradu. Januara 1942. od njih je stvoren Ruski zaštitni korpus s dva puka od po 1000–1500 vojnika. Krajem 1942. povećan je na pet pukova – trojne formacije. Komandni kadar, naročito viši, činili su bivši carski ruski oficiri. Korpus je bio pod neposrednom komandom njemačkog zapovjednika Srbije. Obezbjeđivao je saobraćaj i rudnike u Srbiji i vodio borbu protiv jedinica NOVJ.

257 Po Titovom naređenju Glavni štab NOV i PO Hrvatske je trebalo da usmjeri dio snaga, kao pomoć 1. bosanskom udarnom korpusu, u pravcu Drvara i Bosanskog Grahova. Međutim, GŠ Hrvatske je Tita obavijestio 5. marta depešom da su Nijemci 2. marta ušli u Glamoč, 3. marta u Bosansko Grahovo, da se u Drvaru vrši koncentracija neprijatelja, da se Štab 1. bosanskog udarnog korpusa prebacuje u Grmeč – te da je zbog toga obustavljen pokret jedinica u pravcu Drvara.

258 Umjesto 36. divizija (vid. nap. 250) treba da stoji: 717. njemačku diviziju i dijelove 718. divizije (grupa »Fogl«).

[259] Prilikom izvođenja protivudara kod Gornjeg Vakufa, jedinice 2. proleterske NOU brigade su zarobile komandanta 3. bataljona 738. puka 718. pješadijske divizije majora Artura Štrekera.

[260] Komandant Štaba istaknutog dijela četničke Vrhovne komande Z. Ostojić je 5. marta 1943. poslao depešu D. Mihailoviću iz čijeg se sadržaja vidi da je desni bok 9. dalmatinske divizije NOVJ bio zaista veoma ugrožen:

»S obzirom na novu situaciju naredio sam: Voji [Lukačeviću] da zatvori odsek Bitovnja – Ostrožac – Jablanica. Pantiću da svom snagom udari boljševike u bok i pomogne Voji u sprečavanju ka Konjicu. Gojniću: da u toku noći stigne u Rakitno, a sutra zorom da preduzme nadiranje između pl[anine] Vran i Čvrsnice k izvornom delu Doljanke i svom snagom udari boljševike u bok i pozadinu. Radeći u tesnoj vezi s Vojom i Pantićem, pukovnik Bajo [Stanišić] da objedinjava rad Pantića i Gojnića. [Naredio] Raduloviću da svu rezervu iz Mostara uputi u toku noći, ako može kamionima pravcem Drežnica – Jablanica za pojačanje Pantića i Voje, [a] Baćoviću da ostane i noćas u Kočerinu [. . . ]. Ukupna jačina naših snaga s Baćovićem iznosi oko 12 000 boraca. Mislim da smo jači od boljševika, moral je sjajan, pa se nadam ako Bog da, i komandanti budu na visini, da ćemo postići i ovom prilikom odlučno uništenje boljševičkih glavnih snaga, jer su najzad uhvaćene na udicu. Pretim prekim sudovima, pohvaljujem, obećavam, i ubrzavam sve komandante samo da uspemo. O rezultatu izvestiću Vas. Pobeda je sigurno naša. Pozdrav Branko«. (A–VII, Fond ČA, kut. 293, reg. br. 3/1).

[261] Tada je pravcem Konjic – Ostrožac nastupala borbena grupa »Anaker« (»Annacker«) iz 718. njemačke pješadijske divizije. Ta je grupa u svome sastavu imala dva njemačka bataljona, vjerovatno iz 750. pješadijskog puka, dva bataljona 7. domobranskog pješadijskog puka, jedan ustaški bataljon i dvije brdske baterije. Ona je 5. marta izbila na liniju Višnjevica – Seonica – Ostrožac.

[262] Neretvu su prešli preko porušenog željezničkog mosta kod Jablanice noću 6/7. marta 1943. tri bataljona 2. dalmatinske i tri bataljona 2. proleterske NOU brigade, te uz podršku Haubičkog diviziona Vrhovnog štaba NOV i POJ, proširujući mostobran, izbili na liniju Javorik – Breza.

[263] Prilikom izvođenja protivudara pravcem Prozor – Gornji Vakuf – Bugojno jedinice Operativne grupe divizija Vrhovnog štaba NOV i POJ su razbile 717. pješadijsku diviziju i grupu »Fogl« (»Vogel«) iz sastava 718. divizije u čijem sastavu se nalazila i 5. ustaška brigada.

[264] Odnosi se na majora Artura Štrekera (vid. nap. 259).

[265] U Solakovoj Kuli se tada nalazilo 35 ranjenika na nosilima iz 3. NOU divizije NOVJ. Svi su prebačeni odatle na drum Prozor – Rama, a zatim s ostalim ranjenicima preko Neretve.

[266] Pošto je u Centralnoj bolnici bilo oko 1500 ranjenika koje je trebalo prenositi na konjima, a bolnica početkom marta raspolagala sa svega 150 konja, Tito je naredio svim jedinicama da veći broj svojih konja prije forsiranja Neretve pošalju u tu bolnicu. Da bi se ubrzao i prenos 800 ranjenika koji su bili na nosilima, Tito je također naredio da se bolnici stavi na raspolaganje oko 600 zarobljenika Italijana, a malo kasnije za to je angažovao i čitavu 9 (dalmatinsku) i 7 (banijsku) NO diviziju NOVJ.

[267] Četnicima su nanijele navedene gubitke jedinice 2. dalmatinske i 2. proleterske NOU brigade koje su 7. marta 1943. prešle Neretvu preko novosagrađenog mosta kod Jablanice i uspostavile širi mostobran na njenoj lijevoj obali. O neuspjehu četničkih formacija, kojih je bilo tada oko 12 000 samo na lijevoj obali Neretve, da spriječe prodor jedinica 2. proleterske udarne divizije na planinu Prenj, Z. Ostojić Branko je 8. marta radiogramom ovako obavijestio D. Mihailovića:

»Gospodine ministre, jedino zbog neposlušnosti, nesposobnosti i nemarnosti komandnog elementa došlo je do prodora komunista kod Jablanice i razbacanosti snaga na južnom delu fronta. Usled ovoga situacija je vrlo ozbiljna, a komandanti produžavaju s neprekidnim greškama. Pošto sam uvek primao i primam odgovornost za sve poslove kojim rukovodim, a osećam svoju krivicu potčinjenih mi komandanata za nepotrebno pale žrtve kod Jablanice i nepovoljan obrt situacije, ja Vas molim da

odredite specijalan preki sud koji će izreći presudu prvo meni, a potom ostalima. Dolaze u obzir vojvoda Jevđević, major Radulović, pukovnik Stanišić i majori Pantić, Gojnić i Baćović [ . . . ]«. (A–VII, Fond ČA, kut. 289. reg. br. 2/3 i kut. 161, reg. br. 18/3.)
Pošto je više četničkih komandanata bacalo krivicu za neuspjehe svojih trupa na Z. Ostojića Branka, D. Mihailović ih je 9. marta 1943. upozorio radiogramom da on lično rukovodi operacijama:

»Celokupnim radom rukujem ja preko Branka. Nijedno preduzeće nije naređeno bez mog odobrenja. Branko me obaveštava o svemu do najmanjih sitnica. Svi predlozi njegovi se pregledaju, studiraju, odobravaju ili korežiraju [ . . . ]. Čika Đoka.« (A–VII, Fond ČA, kut. 2, reg. br. 29/1)

[268] Glavni štab NOV i PO za Hrvatsku je 7. marta 1943. poslao Titu ovaj radiogram:

»Banovački [NOP] odred razoružao satniju domobrana u Hajtiću. Zaplijenio dva laka bacača, jedan teški mitraljez, 4 puškomitraljeza, 50 pušaka i 30 000 metaka. Talijani napustili Gračac i Otrić. Naši ušli. Velika kolona Nijemaca 40 km [duga] kretala iz Drvara prema Grahovu i Livnu. Stiže nam masa izbjeglica iz Bosne.« (A–VII, Fond NOR, kut. 14 A, reg. br. 15/13.)

Toga dana Glavni štab NOV i PO za Hrvatsku poslao je Titu još jedan radiogram:

»Šestog o[vog] mj[eseca] Talijani napustili Vrhovine, Rudopolje te se probili u Otočac, koji je potpuno opkoljen. Imali su do stotinu mrtvih, zarobljeno 10 Talijana. Plijen: jedan teški mitraljez, 1 puškomitr[aljez], 40 pušaka, 5 lakih bacača s 900 mina, 55 hiljada metaka i ostale spreme. Naše jedinice očistile Šuicu i Prozor kod Otočca. Sada držimo ličku prugu od Plaškog do Perušića i od Lovinca do Zrmanje. Pruga nije radila još od početka ofanzive i nadamo se da više za okupatora neće raditi.
Arso [Jovanović] na putu k nama. U II zoni ofanziva na Žumberku prošla. Naše jedinice 6. o[vog] mj[eseca] opet ušle u Krašić«. (A–VII, Fond NOR, kut. 14 A, reg. br. 27/4.)

[269] Operativnu grupu divizija kojom je neposredno rukovodio Tito u bici na Neretvi su sačinjavali: 1. i 2. proleterska, 3. udarna i 7. i 9. NO divizija NOVJ. Tu se nalazila i Centralna bolnica Vrhovnog štaba NOV i POJ (sa preko 4000 ranjenika i teških bolesnika), CK KPJ, Vrhovni štab NOV i POJ i Izvršni odbor Antifašističkog vijeća narodnog oslobođenja Jugoslavije.
[270] U prvoj polovini marta 1943, u vrijeme forsiranja Neretve i pokreta preko Prenja, samo u Centralnoj bolnici je bilo oko 4000 ranjenika i bolesnika (od čega 800 na nosilima i 1500 koje je trebalo prenositi na konjima). Ovom broju treba dodati neutvrđen broj ranjenika koji su bili u divizijskim bolnicama (na primjer, samo u bolnici 9. dalmatinske divizije bilo ih je oko 600) i brigadnim ambulantama.
[271] Uslijed nadiranja italijansko-četničkih kolona i nedostatka tehničkih sredstava i materijala, 9. dalmatinska divizija nije napravila most, već se zajedno s ranjenicima noću 14/15. marta 1943. prebacila na lijevu obalu Neretve preko novosagrađenog mosta kod Jablanice.
[272] Odnosi se na naređenje – depešu koju je 3. marta u 2,30 časova poslao zamjenik načelnika Vrhovnog štaba NOV i POJ Velimir Terzić Pavlu Iliću Veljku, a koja glasi:

»Sad treba obratiti pažnju na manevarske pravce neprijatelja u odnosu na teren Rame, tj. na pravac Šćit–dolina Doljanke–Jablanica (za nas vrlo osetljiv) i pravac Prozor–Blace–Uzdol–leva obala (strana) reke Rame – Rama. Nep[rijatelj] neće ići tesnacem Rame od prostora Šćit–Prozor, već će težiti da ga izmanevruje navedenim pravcima. Zato treba rasporediti snage – grupisati ih. Obratiti naročitu pažnju na pravac: Šćit-dolina Doljanke–Jablanica i tamo daj čvršću jedinicu – kao III krajišku brigadu, jer je VII krajiška slabija jedinica, kao što već znaš.
Jedna brigada, trebala bi biti (i to III krajiška) jugozapadno od ceste Prozor–Rama, a ostale dve – VII krajiška i Sandžačka severoistočno od ove ceste. To je

moje mišljenje. Ti bolje poznaješ situaciju i naredi što je najbolje. Sedma brigada neka uđe pod k[oman]du I proleter[ske] divizije.

Opet javi situaciju.

Požuri s ranjenicima [. . .]«. (A-VII, Fond NOR, kut. 7, reg. br. 54–1.)

273 Prva proleterska NOU brigada je tada držala položaje na lijevoj obali Neretve, na prostoru: selo Dobrigošće, Javorik, Bunari.

274 Sedma (banijska) NO brigada, koja je nastupala desno od 2. proleterske udarne divizije, vodila je tada borbe protiv italijansko-četničkih kolona na lijevoj obali Neretve – na pravcu selo Jasenjani–Donja Jablanica.

275 Na sektoru Konjica borbe protiv 718. njemačke divizije i kolaboracionističkih snaga vodile su jedinice 3. narodnooslobodilačke udarne divizije i 1. proleterska NOU brigada. U dnevnom izvještaju njemačkog Štaba za vezu pri 2. italijanskoj armiji od 9. marta 1943, o borbama kod Konjica, piše:

»718. div[izija]: Borbena grupa, poslije žestokih borbi izbjegla je namjeravani neprijateljski obuhvat sa sjeveroistoka i brani liniju Ivan-sedlo–Konjic. Četnici nisu izvršili namjeravane napade [protiv jedinica NOVJ, prim. Red.], već su se povukli na istok. Uslijed slabe sopstvene ubojne snage i mogućnosti da se tamo mogu bolje spriječiti pokušaji neprijateljskog proboja, mjere [pokreti] su [im] odobrene. Namjera: držanje linije Ivan-sedlo–Konjic i sprječavanje neprijateljskog proboja na sjeveroistok [. . .]« (A-VII, Fond IA, kut. 3/C/4).

A u dnevnom izvještaju italijanskog oficira za vezu pri Komandi njemačkih trupa u Hrvatskoj, takođe od 9. marta, o borbama na sektoru Konjic, piše:

»718. divizija: Grupa Anaker (Annacker) umakla pred neprijateljem koji vrši protivnapade, i povukla se na liniju Lisin–Vrnjača–Brdo–Bikova Kosa–Sinanović–Homolje–Konjic. Grupa namjerava učvrstiti dostignutu liniju. Jake neprijateljske formacije prodrle do ceste Konjic–Ostrožac [. . .]«. (A-VII, Fond IA, kut. 17 I/3.)

276 Odnosi se na jedinice 2. proleterske udarne divizije NOVJ.

277 O porazima četničkih formacija na okuci Neretve obavijestio je 13. marta 1943. komandant četničkog Kombinovanog korpusa major Petričević depešom svoju Vrhovnu komandu:

»Konjička i 1. sarajevska brigada su u rasulu i ne postoje prema dobivenim izveštajima, a takođe ne postoje na terenu ni 1. i 2. Durmitorska brigada već su u najvećem neredu pobegle kućama u Crnu Goru.«

Vojvoda P. Baćović je takođe toga dana javio Mihailoviću:

»Situacija na levoj obali Neretve je ozbiljna. Grupa kapetana Lukačevića u kojoj je pored domaćih Bosanaca bilo i Crnogoraca razbijena je i rasturena [. . .].« (A–VII, Fond ČA, kut. 293, reg. br. 3/1–89.)

A rukovodilac četničkih operacija na Neretvi Z. Ostojić je 13. marta poslao Mihailoviću radiogram ovoga sadržaja:

»Durmitorski korpus pobegao skoro ceo. Usled neprekidnih borbi ostavljen sam, i Vojin [Lukačevića] korpus počinje s osipanjem. Komunisti došli u Donju Bijelu [. . .].

U poslednjem protivnapadu Vojo imao mnogo gubitaka, i zbog bekstva Kasalovićevih počeli u masama bekstvo vojnici ka Glavatičevu, a prethodnica crvenih došla u Dolove. Baćović pritešnjen, ali drži jučerašnji položaj, samo pobegla žabarska [italijanska] artiljerija. Nemci vrše pritisak od Prozora. Komunisti su sve bacili na jednu kartu i čine poslednje napore da se probiju. Jačinu ne znam, ali naoružanje i zalaganje odlično, dok kod naših vrlo slabo [. . .].

Branićemo svaku stopu, ali se bojim da naredim i najmanje pomeranje unazad jer je pitanje gde bi ljudi stali. Kriza će trajati do dolaska prvih pojačanja s Pavlom

[Đurišićem]. Molim još danas odgovor. U Hercegovini mobilisao sve i pravim rezerve kod Glavatičeva, Hanskog Polja, Belog Polja i Drežnice. Pozadi Glavatičeva stvoren front za hvatanje begunaca [. . .]«. (A–VII, Fond ČA, kut. 293, reg. br. 3/1–93.)

[278] Jedinice 2. proleterske udarne divizije, 1. proleterske i 10. hercegovačke NOU brigade su noću 14/15. marta 1943. razbile u rejonu Čičeva (kod Konjica) težište četničke odbrane, a 15. marta zauzele su, poslije upornih borbi, i Glavatičevo. Četnička vrhovna komanda je poslije pada Glavatičeva organizovala nove položaje na planinskim visovima Čatoborje–Kruševljani–Krstac–Rat kamen–Bathijevica. Z. Ostojić prenio je 15. marta naređenje D. Mihailovića pukovniku B. Stanišiću:

»[. . . ] Prodor se mora sprečiti po svaku cenu do dolaska Pavlova (Đurišića). Jedini način za to je napad i opet napad na bokove i pozadinu crvenih [. . .]«.(A–VII, Fond ČA, kut. 162, reg. br. 27/2.)

A u radiogramu od 16. marta 1943. Z. Ostojić naredio je pukovniku Stanišiću:

»[. . .] Zahtevam od Vas i svih Vaših starešina najveće zalaganje u ovom odsudnom momentu i da ovom prilikom poprave greške iz prošlih dana. Čim stigne major Đurišić izvršiću napad pravcem Kalinovik–Odžaci–Glavatičevo. Vi i major Baćović morate u ovom momentu da odigrate odsudnu ulogu udarajući u bok i pozadinu neprijatelja, dok Đurišić ne bude napadao frontalno [. . .]«. (A–VII, Fond ČA, kut. 162, reg. br. 20/1.)

U dnevnom izvještaju Komande italijanskog 6. armijskog korpusa od 16. marta 1943. o pristizanju četničkih formacija italijanskim prevoznim sredstvima na sektor Kalinovika, piše:

»Sektor „Taurinense":
Oficir VI armijskog korpusa za vezu sa četničkom komandom u Kalinoviku javio je da je primio naređenje da evakuiše stanovnike Kalinovika u Foču zbog ugroženosti od komunističke kolone koja se kreće od Glavatičeva prema Kalinoviku.
Sektor „Venecija":
Nacionalistička formacija jaka 2314 ljudi, pod komandom kapetana Đurišića, pošla je iz Kolašina na kamionima prema Čajniču, odakle će pješke nastaviti pokret za Kalinovik.
Kapetan Đurišić računa da će biti u Kalinoviku 17-og [17. marta] uveče i obavijestio je lokalne četničke formacije da se ne povlače prije nego što on dođe. General Mentasti«. (A–VII, Fond IA, kut. 3 C/4.)

[279] U dnevnom izvještaju njemačkog Štaba za vezu pri italijanskoj 2. armiji od 14. marta 1943. o aktivnosti njemačkog vazduhoplovstva na sektoru Konjica piše:

»Vazduhoplovstvo: Živa sopstvena izviđačka aktivnost danju i noću. Napadi bombarderima i niskoletećim avionima na mjesta posjednuta od neprijatelja i na visinske položaje, sa težištem na prostoru Ostrožac i sjeverno, puni pogoci na neprijateljske položaje, u naseljenim mjestima velika razaranja i požari [. . .]«. (A–VII, Fond IA, kut. 3 C/4.)

A u dnevnom izvještaju Komande italijanskog 6. armijskog korpusa od 14. marta o aktivnosti italijanskog vazduhoplovstva piše:

»Djelatnost vazduhoplovstva:
Bila intenzivna tokom čitavog dana, iako ometana, naročito poslije podne, olujnim i jakim vjetrom. Izvršena oružana izviđanja u zoni Jablanica, Konjic, G[ornja] Bijela, dolina Rame, Prozor, Tomislavgrad [Duvno].
Bombardovani i obasipani malim bombama: Jošanica, Turija, Kavale, G. Bjela, Borci, Godjevac, Gudac, Vinogradi–Lončari–Gradina–Kljuni, Borčevine, Krstac.
Izvršeno snabdijevanje Konjica vazdušnim putem. General Pjaconi«. (A–VII, Fond IA, kut. 18 C/6.)

[280] Koliko je vlada SSSR-a koristila dokumenta koje joj je Tito, preko IK KI dostavljao o saradnji D. Mihailovića s okupatorima kod vlade Velike Britanije,

priređivač nije, zbog nedostatka sovjetskih dokumenata, mogao da to utvrdi. Međutim, britanska vlada je preko svoje vojne misije koja se nalazila pri Mihailovićevom štabu bila redovno obavještavana o neaktivnosti četničkih jedinica i njihovoj otvorenoj saradnji s okupatorima i kvislinzima. Ali je prvi spor između britanske vlade i Mihailovića nastupio tek poslije njegovog govora koji je održao 28. februara 1943. u selu Lipovu, kod Kolašina, kada je pred šefom britanske misije pukovnikom Bejlijem napao V. Britaniju zbog njene nedovoljne materijalne pomoći i otvoreno priznao da se četnici najviše snabdijevaju preko Italijana. Predsjednik vlade V. Britanije Vinston Čerčil je povodom toga 29. marta 1943. uputio jugoslovenskoj izbjegličkoj vladi protestnu notu, zaprijetivši da će V. Britanija, ukoliko četnici ne prekinu svoju saradnju s Italijanima, biti prisiljena da uskrati pomoć ravnogorskom pokretu. Sem toga, V. Britanija je pojačala kontrolu nad jugoslovenskom emigrantskom propagandom, a 28. marta zabranila i rad na Bliskom istoku četničke radiostanice »Karađorđe«.

[281] Odnosi se na 4 (Kraljevački) i 6 (Beogradski) bataljon, koji su kao dio zaštitnice jedinica Vrhovnog štaba NOV i POJ držali položaje na liniji: Pakelna–selo Previja–selo Jošanica, zatvarajući sve pravce koji od Konjica vode k Boračkom jezeru. Njih su 18. marta 1943. smijenili dijelovi 3. proleterske (sandžačke) NOU brigade, kada su i otišli u sastav 1. proleterske NOU brigade, koja je sa 2. proleterskom udarnom divizijom nadirala pravcem Glavatičevo–Kalinovik.

[282] Na sektoru Konjic–Ostrožac napadali su dijelovi njemačke 718. pješadijske divizije, a položaje branile jedinice 7. krajiške NOU brigade i 3. bataljon 3. krajiške NOU brigade.

[283] Ne mogavši organizovati uspješan otpor, Z. Ostojić je 18. marta 1943. depešom naredio pukovniku B. Stanišiću da traži preko majora Baćovića da »energično goni iz pozadine komuniste pomoću Nemaca«:

»Pavle [Đurišić] stiže kod mene. Iznenađuje me da naši komandanti nisu u stanju da pruže odbranu na prihvatnim položajima, nego im je prvi prihvatni položaj kuća. Preduzmite sve da na liniji, koju sami izaberete prema situaciji zaustavite sve napade trupa i sprečite po svaku cenu dublji prodor komunista k Nevesinju. Kao oslonci neka vam služe: Crvanj–Crna gora i Velež pl. Objasnite ljudima da su pojačanja stigla i da izdrže još dan-dva kako bismo bili u stanju da organizujemo napad za uništenje komunista. Tražite od Baćovića da mobiliše sve snage i da Vas pomogne, a da njegova kolona energičnije goni iz pozadine komuniste pomoću Nemaca. Neka Baćović najhitnije organizuje odbranu Nevesinja, koje se mora čuvati po svaku cenu do dolaska Đurišića [. . .]«. (A–VII, Fond ČA, kut. 162, reg. br. 24/1 i 39/2.)

Pošto se vojnička situacija sve više pogoršavala za četnike Z. Ostojić je 18. marta poslao P. Baćoviću depešu slijedeće sadržine:

»Majoru Baćoviću. Hitno pukovnik Bajo [Stanišić] i vi po Čičinom [Draže Mihailovića] naređenju morate po svaku cenu odbraniti liniju: Visočica pl[anina] – Grđa gora–Rujište–Bijelo Polje–Neretva i na njoj sprečiti prodor komunista bilo ka Kalinoviku bilo ka Nevesinju do dolaska Pavlova [. . .]. Učini sve napore da se zadatak izvrši i preko Jevđevića iskoristite sve brojeve, tj. Nemce, Talijane, ustaše, domobrane, jer cilj opravdava sredstvo. Ja ostajem ovde do poslednjeg borca da branim Kalinovik«. (A–VII, Fond ČA, kut. 162, reg. br. 17/2.)

Komanda italijanskog 6. armijskog korpusa je 20. marta 1943. prosledila komandantu Superslode (2. italijanska armija) depešom saržaj pisma koje mu je poslao vojvoda Jevđević:

»Br. 4214 Op[erativno]. Prenosim slijedeće saopštenje koje je Jevđević uručio generalu Amiko.

Počinje:

Komandantu Superslođe Ekselenciji Robotiju.

Tražio sam preko generala Amika nemačku pomoć za ugroženu zonu Nevesinje. Prema našem sporazumu sa Superslodom tražim ovu pomoć samo ako bude privremena. U drugom slučaju ne možete se uzdati u političku obavezu prema Italiji. Odani Jevđević«. (A–VII, Fond IA, kut. 3 C/3.)

[284] Odnosi se na jedinice 6 (ličke) NO divizije NOVJ.

[285] Mijalko Todorović Plavi, politički komesar i Miloje Milojević, zamjenik komandanta 1. proleterske NOU brigade su tada komandovali 4. i 6. bataljonom koji su dejstvovali na lijevoj obali Neretve kao dio opšte zaštitnice Operativne grupe divizija Vrhovnog štaba NOV i POJ.

[286] Prema Nevesinjskom polju je dejstvovala 3. NOU divizija u sadejstvu sa 4. proleterskom (crnogorskom) NOU brigadom.

[287] Odnosi se na britanskog pukovnika Bila Spenser Bejlija, koji se je u svojstvu šefa britanske vojne misije 25. decembra 1942. spustio padobranom u Štab D. Mihailovića, gdje je ostao do proljeća 1944. godine, kada su sve britanske vojne misije napustile četničke štabove.

[288] Britanski kapetan Bil Hadson Marko se sa dvojicom jugoslovenskih oficira, majorima Zaharijem Ostojićem i Mirkom Lalatovićem i radio-telegrafistom Veljkom Dragićevićem iskrcao iz britanske podmornice 22. septembra 1941. godine na Crnogorskom primorju i oktobra stigao u Užice, gde se nalazio Vrhovni štab NOPO Jugoslavije. Prilikom povlačenja toga štaba iz Užica, 29. i 30. novembra i 1. decembra 1941, Hadson se nalazio zajedno s Titom, a zatim se, na svoj zahtjev i svoju ruku, u selu Radoinji, kod Nove Varoši, noću 1/2. decembra vratio preko Uvca u Srbiju, gdje se priključio Štabu D. Mihailovića. Ostao je pri Mihailovićevom štabu do kraja 1943. godine, a zatim je početkom 1944. otišao u Veliku Britaniju. Radio-telegrafista Veljko Dragićević je odmah po dolasku pristupio narodnooslobodilačkom pokretu i bio radio-telegrafista pri Vrhovnom štabu NOPO Jugoslavije.

[289] Odnosi se na italijanske vojnike koje je 3. udarna divizija NOVJ zarobila kod Nevesinja.

[290] Sedma krajiška NOU brigada je tada prenosila teške ranjenike iz sela Gornja Bijela u selo Borci, a upućena je kao pojačanje 2. proleterskoj udarnoj diviziji radi napada na snažno četničko uporište Kalinovik.

[291] Šesnaesta (banijska) NO brigada bila je od 16. do 19. marta 1943. pod komandom Štaba 1. proleterske udarne divizije. Pošto se kratko vrijeme zadržala na odmoru na prostoriji sela Dolovi, Jezero, Kula, brigada je smijenila u rejonu Uloga 4. i 6. bataljon 1. proleterske NOU brigade.

[292] Odnosi se na napad na Kalinovik (o ishodu borbe za to uporište vid. dok. na str. 168. i 169. i nap. 299).

[293] O borbama koje Tito pominje, u izvještaju Komande italijanskog 6. armijskog korpusa od 21. marta 1943, između ostalog, piše:

»[. . .] Masa partizana, koja se cijeni na 4–5000 ljudi, potiskuje u zoni Zaborani, Kljuni, Pridvorci, Nevesinje, u namjeri da se pomjeri prema jugu i jugozapadu [. . .].

Javlja se takođe o prodiranju kod Fojnice.

U toku noći partizani su napali nacionalne jedinice u zoni Zastolje. Napad je odbijen nakon duge žilave borbe, koja je nanijela protivniku teške gubitke. Naši gubici: 6 mrtvih i 50 ranjenih.

Sem toga, jutros u rane časove masa ustanika napala je naše jedinice i V. A. C. [četnike] sjeverno od Nevesinja. Neprijatelj je odbačen nakon teške borbe.

Poslije podne kolona Skoti povukla se u redu iz Nevesinja prema zapadu s obzirom na jak protivnički pritisak, pošto su se potvrdila prodiranja na njezinoj lijevoj strani, koja su prijetila da je otcijepe od Mostara. Kolona se raspoređuje s obje strane druma u zoni istočno od Blagaja.

U toku jučerašnjih i jutrošnjih borbi kolona Skoti pretrpjela je teške gubitke [. . .]«. (A-VII, Fond IA, kut. 18 C/6.)

[294] Na prilazima Kalinoviku 2. proleterska NOU brigada je 21. marta 1943. razbila kod sela Jelašaca jednu jaču četničku grupu i zaplijenila dvije haubice sa 100 granata, a zatim produžila napad u pravcu Kalinovika.

[295] Nevesinje su oslobodile 22. marta jedinice 4. proleterske (crnogorske) i 5. crnogorske NOU brigade poslije četvorodnevnih borbi protiv 1. i 2. bataljona 55. puka italijanske divizije »Marke« (»Marche«), 2. bataljona 260. puka divizije »Murdje«

(»Murge«) i 1. bataljona 25. puka divizije »Bergamo« i ostataka četničke Rogatičke i Sarajevske brigade.

[296] Jedinice 1. bosanskog narodnooslobodilačkog udarnog korpusa NOVJ ušle su u Bosanski Petrovac, Drvar i Bosansko Grahovo 21. marta 1943, pošto su se neprijateljske snage blagovremeno izvukle.

[297] Dobrljin je zauzeo 14. marta 2. bataljon 5. krajiške NOU brigade.

[298] U pravcu Konjica položaje su držale 3. proleterska (sandžačka) i 3. krajiška NOU brigada.

[299] Kalinovik su 23. marta 1943. zauzele poslije žilavih borbi na njegovim prilazima jedinice 2. proleterske udarne divizije i 1. proleterske NOU brigade.

[300] Pošto su četničke formacije na Neretvi, kod Glavatičeva, Nevesinja i Kalinovika bile razbijene, Mihailović je naredio Z. Ostojiću da izvrši reorganizaciju preostalih snaga, formira manje jedinice i da u borbama protiv jedinica NOVJ primjenjuje četničku taktiku udara u leđa i bokove i iz zasjeda.

[301] Deseta hercegovačka NOU brigada je 22. marta 1943. u selu Donje Zimlje, kod Nevesinja, razbila četničku posadu i 3. bataljon 260. puka italijanske pješadijske divizije »Murdje«.

[302] Napad na ustaše u rejonu Lovinca vršile su jedinice 6 (ličke) NO divizije NOVJ.

[303] Napad na Sunju izvršio je Banijski NOP odred 10/11. marta 1943.

[304] Pomenute haubice su 21. marta 1943. zaplijenile jedinice 2. proleterske NOU brigade u borbama protiv četnika kod Kalinovika. Od tih haubica je formirana haubička baterija sa starim nazivom: Haubički divizion Vrhovnog štaba.

[305] Branko Obradović je u bici na Neretvi bio komandant Haubičkog diviziona Vrhovnog štaba. Prilikom forsiranja Neretve haubice toga diviziona su uništene, a ljudstvo dodijeljeno Štabu 3. NOU divizije za formiranje Brdskog diviziona.

[306] Znajući odranije da neprijatelj u bjekstvu obično napušta artiljerijska oruđa odnoseći zatvarače i nišanske sprave, Vrhovni štab NOV i POJ je naredio da se prilikom uništavanja haubica u kanjonu Neretve sačuvaju i ponesu zatvarači, nišanske sprave i izvjesna količina granata za haubice, što je i učinjeno.

[307] Srećko Manola je tada bio komandant 6 (ličke) NOU divizije. Sa tog položaja je smijenjen odlukom CK KP Hrvatske zbog nediscipline i, kako je Tito depešom bio obaviješten, slabog rukovođenja jednicom u četvrtoj neprijateljskoj ofanzivi.

[308] Prva proleterska udarna divizija, bez 1. proleterske NOU brigade, nalazila se u to vrijeme u ulozi zaštitnice ranjenika i Operativne grupe divizija Vrhovnog štaba NOV i POJ.

[309] U Glavatičevu se tada nalazila Centralna bolnica Vrhovnog štaba NOV i POJ.

[310] Sve jedinice 9 (dalmatinske) NO divizije NOVJ poslije forsiranja Neretve bile su angažovane za nošenje ranjenika. Ova divizija je 26. marta s dijelom jedinica bila u rejonu Glavatičeva u ulozi rezerve Vrhovnog štaba NOV i POJ, dok je drugi dio bio orijentisan u pravcu Bijelog Polja i Mostara.

[311] Štab 3. NOU divizije je 27. marta 1943. obavijestio depešom Tita da su četnici, uz podršku italijanske artiljerije, ponovo zauzeli Nevesinje i nanijeli znatne gubitke diviziji. Međutim, 3. divizija je 29. marta ponovo oslobodila Nevesinje, o čemu je Štab divizije obavijestio Tita depešom ove sadržine:

»Prošle noći naše jedinice zauzele su Nevesinje, V[eliki] i M[ali] Velež i Bišinu i preduzele gonjenje prema Blagaju. Prethodno je razbijena neprijateljska kolona na Babjoj glavi i Rakinoj nozi. Gubici neprijatelja 50 mrtvih i ranjenih i 30 zarobljenih. Naši gubici 20 ranjenih i 3 mrtva. Na sektoru Prijevorca – [Ru]jište, pretprošle noći razbijene dvije kolone Talijana od 400, koje su pokušale ispad. Neprijateljski gubici 20 mrtvih. Ranjenih nepoznato.

Ostali smo bez jugoslovenske municije; ako je imate, javite da pošaljemo za nju.

Po zauzeću Nevesinja napravili smo sljedeći raspored: IX divizija zatvara pravac od B[ijelog] Polja i Mostara. Naša divizija sa IV [proleterskom] brigadom orijentisana prema Gacku, Bileći i Stocu. Četnici s pravca Bileće i Gacka nakon provedene

mobilizacije vrše pripreme za napad u pravcu prema nama. Smatramo da bi bilo nužno pokret preduzeti odmah u svrhu onemogućavanja četničkih namjera. Očekujemo hitno direktive.« (A-VII, Fond NOR, kut. 14 A, reg. br. 29/17.)

[312] Osma (banijska) NO brigada nije mogla uslijed masovne epidemije pjegavog tifusa da smijeni 3. krajišku NOU brigadu. To je kasnije učinila 7. krajiška NOU brigada.

[313] Odnosi se na naredbe od 9. i 17. marta 1943 (vid. str. 138–140. i 147–148).

[314] Tito je 30. marta 1943, dajući direktivu za dalja dejstva 3. NOU divizije u pravcu Gatačkog i Dabarskog polja, naredio 9 (dalmatinskoj) NO diviziji da u sklopu toga zadatka zatvara pravce: Mostar – Nevesinje – Kifino Selo – Plužine; Prijevor – Donje Zimlje – Nevesinjsko polje; i Rujište – Gornje Zimlje – Lokva – Čehoje.

[315] Komandant 3. narodnooslobodilačke udarne divizije NOVJ Petar Ćetković Pero je teško ranjen 28. marta 1943, kada je italijanska avijacija mitraljirala put Nevesinje – Kifino Selo. Od zadobijenih rana umro je 30. marta 1943.

[316] Komandant njemačkih trupa u Hrvatskoj general Liters u svom izvještaju od 31. marta 1943. o ishodu tzv. zimskih operacija (»Vajs I i II« i »Mostar«) protiv jedinica NOVJ, između ostalog, je naveo:

»Neprijatelj je kroz dugi niz mjeseci stvorio svoje sopstveno područje na kome on vlada, organizovao znatan broj boraca i osigurao zauzeto područje sa svih strana jakim razaranjem drumova i utvrđenjima. Može se računati da neprijatelj sada raspolaže sa 65 000 aktivnih boraca, koji su naoružani automatskim i teškim oružjem kao i artiljerijom i tenkovima. Oni su bili formirani u korpuse, divizije i brigade. Više rukovodstvo pokazalo se docnije kao vrlo dobro i pokretljivo. Srednje rukovodstvo bilo je manje sposobno. Borbena vrednost bila je djelimično izvanredna, djelimično skroz dobra.

U žilavim borbama ovladano je dolinama Neretve i Rame. Iscrpeni pukovi koji su bivakovali oko Livna i istočno odatle produžili su da, pored najvećih teškoća u snabdijevanju nastupaju dalje k jugoistoku, i oni su širokim frontom izbili na zapadnu obalu Neretve.« (A-VII, Fond NA, kut. 417, reg. br. 4/7.)

A planer operacije »Vajs« i vrhovni komandant Jugoistoka general-pukovnik A. Ler u svojoj izjavi, (poslije završetka rata), naveo je da su njemačke trupe, kada su izbile na Neretvu, udarile u prazno:

»Na desnoj obali Neretve nije bilo nikakvog plijena, ni zarobljenika, ni ranjenih, pa čak ni poginulih nije nađeno, iako su, sudeći po našim krvavim gubicima, i partizani morali imati veće gubitke.« (A-VII, Fond NA, kut. 70, reg. br. 1/1.)

General Ler je u izvještaju od 1. aprila 1943. svojoj Vrhovnoj komandi dao slijedeću ocjenu i o doprinosu četničkih formacija koje su zajedno s njemačkim i italijanskim trupama učestvovale u borbi protiv jedinica NOVJ na Neretvi kao i sposobnosti njihovog komandanta D. Mihailovića:

»Dosadašnje borbe pokazuju da je Mihailović kao vojni komandant zatajio. Mihailović snosi osnovnu krivicu za dosadašnje neuspjehe zbog nepravilne procjene vremena, prostora i zemljišta i zbog toga što nije iskoristio opšte date mogućnosti.« (A-VII, NA, Fond Vašington, Mikroteka, NAV-N-T-78, F-332/6290034-72.)

Njemački zapovjednik za Srbiju general Bader, koji je pažljivo pratio razvoj bitke na Neretvi i nadao se da će bar četnici uništiti elitne jedinice NOVJ, o neuspjehu D. Mihailovića napisao je u svom izvještaju, takođe od 1. aprila, između ostalog:

»Snage Draže Mihailovića nisu položile svoj prvi ispit zrelosti. Ovdje su svakako imale zajedničkog udjela nesposobnost, kukavičluk i nedisciplinovanost komandanata, odsustvo energičnog rukovođenja vojnicima i (što nikako nije poslednje po važnosti) precjenjivanje borbenih snaga sopstvenih trupa od strane najvišeg rukovodstva.

Na osnovu ovih neuspjeha Draža Mihailović je, izgleda, došao do saznanja da njegove dobrovoljačke grupe nisu upotrebljive kao regularne trupe. *Iz ovoga je on izveo zaključak da treba iz osnova menjati taktiku u pogledu daljeg vođenja borbi* [podvučeno u izveštaju, prim. Red.]. Odustao je od pokušaja držanja određenih linija. Formirane su ‚leteće brigade' koje imaju zadatak da idu ‚u šumu' i da komuniste uznemiravaju i nanose im gubitke primjenjujući staru četničku taktiku dejstva s boka i s leđa.« (A-VII, NA, Fond Vašington, Mikroteka, NAV-N-T-315, F-64/55553-65.)

Sličnu ocjenu o neuspjehu na Neretvi je dao i komandant italijanske 2. armije general M. Roboti (u naređenju od 14. aprila 1943. komandantu 6. armijskog korpusa generalu Pjaconiju) istakavši na kraju: »... Tako smo pretrpjeli bolne gubitke u ljudstvu i materijalu, a možda i isto tako bolan gubitak prestiža pred neprijateljem i pred saveznicima.« (A-VII, Fond IA, kut. 20 E/15)

[317] Tito ima u vidu jedinice 1. i 2. proleterske udarne divizije koje su, goneći razbijene ostatke četničkih formacija prema istoku, krajem marta 1943. izbile na Drinu.

[318] Odnosi se na napad koji je 8. krajiška NOU brigada 4 (krajiške) NOU divizije NOVJ izvršila 24. marta 1943. na njemačku kolonu kod brda Lipnika i sela Veliki i Mali Radić.

[319] Ustaško-domobranske i njemačke snage iz Prijedora, Kostajnice i bosanskog Novog su 25. marta 1943. napale na Karanu, kod Prijedora, 5. krajišku NOU brigadu, ali su poslije dvodnevnih žestokih borbi bili prisiljeni na povlačenje u polazne garnizone.

[320] Navedeno pismo je, početkom aprila 1943. donio Isi Jovanoviću, koji se tada nalazio u istočnoj Bosni, kurir Vrhovnog štaba NOV i POJ. S obzirom na to da su u ovo vrijeme sa njemačkom komandom vođeni pregovori oko razmjene zarobljenika, priznanja NOVJ statusa zaraćene strane i o nekim drugim pitanjima (vid. nap. 330), u njegovoj pratnji nalazila su se dva pripadnika njemačke vojske da bi mu obezbijedili nesmetano kretanje. U to vrijeme je i Vladimir Velebit, koji je kao član delegacije Vrhovnog štaba NOV i POJ išao preko Sarajeva u Zagreb na pregovore sa njemačkom komandom, takođe posjetio PK KPJ za Bosnu i Hercegovinu (u Nišiću) i tom prilikom razjasnio način dostavljanja pisma i smisao poruke rukovodstva NOP-a.

[321] Šesta istočnobosanska NOU brigada je u zimu 1943. dejstvovala na teritoriji središnjeg dijela istočne Bosne, sjeverno i sjeveroistočno od Sarajeva.

[322] Od Majevičkog NOP odreda je 25. marta 1943. formirana 1. majevička NO brigada, koja se takođe nalazila u središnjem dijelu istočne Bosne.

[323] U to vrijeme su jedinice Operativne grupe divizija Vrhovnog štaba NOV i POJ vršile pripreme, gotovo bez ikakvih tehničkih sredstava, za forsiranje Drine i prodiranje u pravcu Crne Gore i Sandžaka, s namjerom stvaranja na tom području slobodne teritorije većeg prostranstva, liječenja ranjenika i bolesnika, a zatim prodiranje dalje k istoku – ka Kosovu i Srbiji.

[324] Izvršavajući Titovo naređenje, 6. istočnobosanska NOU brigada je sa Grupom majevičkih bataljona oko 8. aprila 1943. stigla iz srednjeg dijela istočne Bosne i uspostavila vezu s jedinicama 1. proleterske udarne divizije sjeverno od Foče. Brigada je na putu za Vrhovni štab kod Prače zarobila 1 oficira i 7 podoficira – Nijemaca.

[325] O rasporedu i borbama italijanskih i četničkih jedinica protiv jedinica NOVJ na sektoru Drine, u dnevnom izvještaju italijanske komande 6. armijskog korpusa od 30. marta 1943. navodi se: »Na sektoru ‚Taurinense' juče, dockan poslije podne, i u toku noći izvršeni pokušaji da se pređe Drina u zoni Brod, ali su osujećeni artiljerijskom vatrom iz Foče, koja je uništila neke položaje. U zoni Tabaci vod bataljona ‚Aosta' osujetio drugi pokušaj i nanio gubitke. U zoni Ustikolina ustanici nasilno prešli Drinu i dostigli zonu Cvilin, odakle su ih, kako izgleda, potisnuli četnici. Prema obavještenjima od strane četnika, izgleda da se nalaze slijedeće ustaničke snage: jedna divizija u zoni Ustikolina, jedna divizija između Kalinovika i Miljevine i dvije brigade zapadno od Broda. Namjere su ustanika, kako izgleda, preći Drinu da bi dostigli Bugarsku i Albaniju preko Sandžaka. Treći alpinski puk sa dva bataljona razmješteni u Boljanići. U toku je transportovanje, na kamionima, 2. bataljona 383. puka iz Podgorice u Čajniče radi pojačanja manevarske mase.« (A-VII, Fond IA, kut. 52 B/11.)

[326] Odnosi se na poraz četnika u bici na Neretvi, a naročito kod Glavatičeva, Nevesinja i Kalinovika marta 1943.

[327] O pregovorima oko razmjene ratnih zarobljenika vid. nap. 330.

[328] Vladimir Nazor je u toku bitke na Neretvi napisao »Poruku Dalmatincima« u kojoj ih je pozvao da masovno stupaju u redove narodnooslobodilačkog pokreta radi toga »[...] da se svako dalmatinsko mjesto pretvori u partizansku tvrđavu, svaki naš

žal u orlovsko gnijezdo protiv osvajača našeg mora, svaki otok u nepokolebljivu stijenu.« Na početku poruke Nazor je objasnio motive svoga pristupa NOP-u i dolaska na slobodnu teritoriju ovim riječima: »Drugovi i braćo Dalmatinci! S veličanstvenih planina šaljem vam pozdrav i svoj proglas. Pobjegao sam od ropstva i sramote, takozvane Nezavisne Države Hrvatske, da se nadišem ovdje slobodom i da se nadahnem osjećajem nacionalne časti i čovječanskog dostojanstva. Izvrgao sam se surovim uvjetima života, nedostatku najskromnijih ugodnosti, fizičkim patnjama i mukama, ali sam zato postigao svoje oslobođenje kao čovjek, stekao nova krila i našao cilj, kojemu moram težiti u ovim sudbonosnim danima ne samo za naš narod nego i za cjelokupno čovječanstvo.« V. Nazor je s pjesnikom Ivanom Goranom Kovačićem pobjegao iz okupiranog Zagreba posljednjih dana decembra 1942 (o tome više vid. u nap. 150). Nazorovu poruku je radio-stanica »Slobodna Jugoslavija« emitovala 10. i 11. aprila 1943. Ovoj poruci su posvetili specijalne članke i radio-emisije ruski, engleski i švajcarski listovi i radio-stanice.

[329] Prema najnovijim istraživanjima u bici na Neretvi je bilo na razne načine angažovano oko 26000 četnika. Samo na lijevoj obali Neretve, u četničkim operativnim formacijama je bilo angažovano preko 15 000 četnika.

[330] Pošto su jedinice NOVJ zarobile više desetina njemačkih i domobranskih vojnika, podoficira, oficira i raznih privrednih stručnjaka, a u nemogućnosti da ih, zbog partizanskog načina ratovanja i stalnih pokreta, duže vrijeme drže u zarobljeništvu, Vrhovni štab NOV i POJ je poslije uspješno izvedenog udara jedinica Operativne grupe divizija na njemačko-ustašku grupaciju kod Gornjeg Vakufa (početkom marta 1943) i prodora glavnine snaga preko Neretve, poveo s Nijemcija pregovore o razmjeni zarobljenika. Pregovori između predstavnika Vrhovnog štaba, koje su sačinjavali Milovan Đilas, Koča Popović i Vladimir Velebit i njemačkih komandi u NDH vođeni su marta i aprila 1943. u Gornjem Vakufu, Sarajevu i Zagrebu. Slični pregovori su vođeni i ranije, jer su za to bile zainteresovane obje strane. Vrhovni štab je nastojao da u zamjenu za njemačke oficire i druge neprijatelje oslobodi iz zatvora i koncentracionih logora zarobljene partizane i istaknutije pripadnike NOP-a.

Pregovori koji su u toku ljeta i jeseni 1942. vođeni u vezi s razmjenom zarobljenih i uhapšenih pripadnika NOP-a za njemačke i domobranske vojnike i oficire i njemačke vojnoprivredne stručnjake – zarobljene u Livnu, Jajcu, Bihaću, Sitnici – bili su prekinuti januara 1943, kada su udružene okupatorske i kolaboracionističke trupe otpočele vojne operacije u zapadnoj Bosni i Hrvatskoj (tzv. četvrta neprijateljska ofanziva) radi uništenja jedinica NOV i POJ i vrhovnog vojnog i političkog rukovodstva NOP-a. Ali su obje strane i dalje bile zainteresovane za razmjenu zarobljenika.

Kada je, početkom marta 1943, u toku bitke na Neretvi, bio zarobljen njemački major Artur Streker, komandant 3. bataljona 738. puka, za čije su oslobođenje Nijemci bili veoma zainteresovani, došlo je do obnavljanja pregovora o razmjeni zarobljenika, koji su, s prekidima, vođeni od 11. marta do sredine aprila 1943. Ishod tih pregovora je bio da je razmijenjeno nekoliko desetina zarobljenika. Prilikom pregovora, predstavnici Vrhovnog štaba su nastupali kao ravnopravan partner, kao predstavnici stvarne, mada formalno još nepriznate, zaraćene strane, tražeći da joj se i to prizna, kako bi se i partizanskim zarobljenicima i ranjenicima priznavao tretman koji nalaže Haška i Ženevska konvencija.

U toku pregovora, Operativna grupa divizija kojom je neposredno komandovao Vrhovni štab NOV i POJ je vodila teške borbe između Neretve i Drine i u sjevernoj Hercegovini, u veoma složenim uslovima i pod nepovoljnim okolnostima, opterećena sa preko 4000 ranjenika i bolesnika, protiv italijanskih jedinica i glavnine četničkih snaga, koje su, uz svestranu pomoć i Nijemaca i Italijana, činile uporne pokušaje da unište jedinice NOVJ i vrhovno vojno i političko rukovodstvo NOP-a. Da bi se dobilo u vremenu i njemačke trupe, koje su pružale avionsku i drugu podršku četnicima D. Mihailovića (a Saveznici političku i moralnu podršku), zadržale u nastupanju, predstavnici Vrhovnog štaba su, pored pitanja razmjene zarobljenika i priznanja Narodnooslobodilačkoj vojsci statusa zaraćene strane, razgovarali i o mogućnosti privremenog prekida vatre u nekim područjima. Međutim, do privremenog prekida vatre uopće nije došlo, jer nije ni bilo prave namjere ni s jedne strane da se o tome

pregovara. Posjednuvši boksitne rudnike kod Mostara i izbivši na Neretvu sredinom marta, Nijemci su se – u duhu sporazuma s Mihailovićevim predstavnicima da ne prelaze na lijevu obalu Neretve (vid. nap. 189. i 215) i zbog oštrog otpora Italijana da njemačke trupe ne prodiru dalje na njihovu okupacionu zonu (jer su oba okupatora bila ubijeđena, kako to njihovi ratni dokumenti svjedoče, da će D. Mihailović poraziti NOVJ), kao i zbog odmora trupa i njihovih svestranih priprema za izvođenje naredne operacije, naznačene još u martu šifrom »Švarc« (»Schwarz«), opet u cilju »konačnog uništenja« jedinica NOVJ (prema početnom planu i zbog razoružavanja četnika u Hercegovini i Crnoj Gori koji su bili pod italijanskom komandom) – uslijed toga zaustavili na desnoj obali Neretve, a ne radi razmjene zarobljenika. Ali, kako njemačke trupe poslije bitke na Neretvi, izuzev manjih ispada kod Konjica, Goražda i Foče, iz navedenih razloga (a koji nisu bili poznati Vrhovnom štabu NOV i POJ) nisu dalje prodirale, u Vrhovnom štabu se krajem marta počelo stvarati uvjerenje da su njemačke komande nasjele taktičkom manevru predstavnika Vrhovnog štaba i privremeno obustavili neprijateljstva. Zbog toga je i naznačeno u depeši Štabu 1. bosanskog korpusa da se uspjelo »neutralizirati Nijemce od četnika i Italijana« (u vezi s pregovorima vid. i Titov radiogram Izvršnom komitetu Kominterne na str. 204–205).

Pregovorima koji su vođeni u toku marta i prvoj polovini aprila, sa stanovišta Vrhovnog štaba želilo se dobiti u vremenu da bi se dovršilo razbijanje četničkih snaga koncentrisanih, uz pomoć talijanskih komandi, u istočnoj Hercegovini, jugoistočnoj Bosni, Sandžaku i sjevernim oblastima Crne Gore koje je bilo u toku i time eliminisala opasnost od njihovog eventualnog povezivanja sa trupama zapadnih saveznika koje bi se, kako se tada pretpostavljalo, mogle iskrcati na južnom Jadranu.

Osnovni smisao i motivaciju ovih pregovora objasnio je Tito vojnom i političkom rukovodstvu Bosne i Hercegovine prilikom njihovog dolaska u Vrhovni štab početkom aprila 1943. On je tada, kako je to zabilježio u svom dnevniku Uglješa Danilović, član PK KPJ za BiH, rekao: »Dao nam je (Tito) pravilno tumačenje onoga što nam je Vlatko (Velebit) ispričao u Nišiću (vid. str. 188. i nap. 320). Tu se ne radi ni o kakvom primirju nego samo o obustavljanju napada na jednog neprijatelja dok se obračunamo sa drugim. Četnici su za sada najopasniji neprijatelj s obzirom na sutrašnjicu. Naročito ako dođe do iskrcavanja saveznika na Balkan kad »jugoslovenska vlada« u Londonu može pokušati da iskoristi situaciju da bi pobrala plodove naše borbe. Mi dosad nismo koristili taktiku korištenja suprotnosti neprijatelja, a to treba da se čini. Za akciju naših jedinica na Hranjenu rekao je da je sasvim pravilna«. (Izvod iz ratnog dnevnika U. Danilovića).

Sjećajući se tih pregovora, Tito je na proslavi 35. godišnjice Bitke na Neretvi, 12. novembra 1978. godine u Jablanici, izjavio: »Ko nama može danas zamjeriti ako smo činili nešto što je jačalo našu snagu ne prestajući, naravno, da se borimo. Niko od nas nije ni pomislio da Nijemci više neće ići protiv nas. Jedino smo znali da je i njima potreban predah da bi napravili novi strategijski plan i da ćemo se sigurno ponovo sukobiti.

Ja nijednog momenta nisam sumnjao u to da oni neće, čim prije to budu mogli, udariti na nas. Ali, kao što sam malo prije rekao u govoru, sprovodili smo naš strategijski plan da idemo prema Crnoj Gori i Sandžaku i dalje prema Kosovu, južnoj Srbiji i Makedoniji, da bismo naše jedinice ojačali novim snagama«. (Govor i zdravicu povodom 35. godišnjice bitke na Neretvi vid. u tomu Titovih sabranih djela za 1978. godinu).

331 U pomenutom radiogramu – izbještaju Štab 3. udarne divizije obavijestio je 29. marta 1943. Tita da su njegove jedinice ponovo zauzele Nevesinje, Veliki i Mali Velež i Bišinu, razbile neprijateljsku kolonu na Babijoj glavi i Rakovoj nozi, da se četnici s pravca Bileća i Gacka pripremaju za napad u pravcu Nevesinja i tražio direktive za dalji rad (original u A–VII, Fond NOR, kut. 14 A, reg. br. 29/17).

332 Odnosi se na 2. i 5. bataljon.

333 U pomenuti Operativni štab ušli su politički komesar brigade Čedo Kapor i načelnik Štaba brigade Rade Hamović.

334 Pošto je cijela 8 (banijska) NO brigada prilikom forsiranja Neretve bila određena za nošenje ranjenka i tifusara, ona je, a takođe i 7 (banijska) NO brigada, bila

krajem marta potpuno zahvaćena epidemijom tifusa. Početkom aprila u objema brigadama bilo je oko 900 bolesnika. Zbog teških tromjesečnih borbi, gladi i iscrpenosti, 7 (banijska) narodnooslobodilačka divizija je krajem aprila, kada se zdravstveno stanje bilo malo popravilo, imala u 7. i 8. brigadi po 300, a u 16. brigadi 450 boraca.

335 Pomenute položaje zaposjela je tada 5. dalmatinska NO brigada.

336 Odnosi se na direktivu od 28. marta 1943. (vid. str. 182–183).

337 Jedinice 2. proleterske udarne divizije su noću 29/30. marta pokušale da iz pokreta forsiraju Drinu kod Broda, ali im to nije pošlo za rukom. Poslije svestranih priprema jedinice ove divizije su prešle Drinu na odsjeku Brod – selo Bastasi noću 6/7. aprila 1943.

338 Nakon prodora 1. i 2. proleterske udarne divizije do Drine, na njenoj lijevoj obali nije bilo četničkih snaga. Međutim, na visovima na njenoj desnoj obali nalazilo se na položajima od Šćepan-Polja do Ustikoline sedam četničkih brigada i dio jedinica italijanske alpinske divizije »Taurinense«.

339 Čim su jedinice 2. proleterske udarne divizije forisirale Drinu, 6. i 7. aprila, napale su Foču, zauzele veći dio grada i potisnule italijansko-četnički garnizon u utvrđenja koja su bezuspješno napadana do sredine aprila, kada su po Titovom naređenju zbog prodiranja udruženih italijanskih, njemačkih i četničkih snaga iz raznih pravaca, odustali od dalje opsade.

340 Postupajući po Titovom naređenju, Štab 3. divizije je najprije sahranio P. Ćetkovića u seoskom groblju u Kifinom Selu, a zatim je njegov sanduk uveče prenesen 3–4 km sjeverno od sela, na putu prema Kalinoviku, i tu tajno sahranjen u jednoj dolini. O mjestu sahrane napravljene su tri skice. Jedna je data Perinom ocu i ovaj ga je poslije rata prenio i sahranio u Crnoj Gori.

341 Priređivač nije pronašao cijelu direktivu, već samo njen završni dio, pa zbog toga ovaj dokumenat objavljuje u sačuvanom obliku. Prvi dio se vjerovatno odnosio na 3. udarnu diviziju NOVJ.

342 Odnosi se na jedinice 3. udarne divizije (vid. str. 191–193).

343 Da bi spasao preko 4000 ranjenika i teških bolesnika, oboljelih većinom od pjegavog tifusa, Tito je, poslije forsiranja Neretve i prelaska preko Prenja i ostalih planina, donio jednu od najtežih odluka u ratu – odvojio je cijelu 9. dalmatinsku i 7. banijsku diviziju za njihovo nošenje (jer zarobljeni italijanski vojnici – oko 450, bolnički ešeloni i dio naroda nisu bili dovoljni da nose preko hercegovačkih vrleti tako veliki broj ranjenika i bolesnika). Na tom putu ranjenici i bolesnici su masovno umirali, a s njima i ljudi, zbog gladi i krajnje iscrpenosti, koji su ih nosili. Žrtvujući se za spas ranjenika i bolesnika, i borci ovih divizija masovno su zahvaćeni pjegavim tifusom, od kojih je veliki broj podlegao.

344 U ustaškim koncentracionim logorima u Jasenovcu, Staroj Gradiški i drugima, kao i u zatvorima GESTAPO-a tada se nalazilo više desetina hiljada patriota i aktivista NOP-a iz Hrvatske i Bosne i Hercegovine.

345 Tada je u sjevernoj Africi vođena bitka za Tunis u kojoj je učestvovalo oko 340 000 osovinskih vojnika (od toga 155 000 Nijemaca) i oko 272 000 savezničkih vojnika.

346 Italijanske komande su poslije tzv. 2, 3. i 4. neprijateljske ofanzive svaljivale svoje neuspjehe na njemačke jedinice i komande i smatrale partizanski pokret neuništivim, opravdavajući time pred Nijemcima potrebu otvorene saradnje sa četničkim pokretom i formacijama D. Mihailovića.

347 Odgovor IK KI vidi u nap. 348.

348 Primivši Titov radiogram od 30. marta 1943. (vid. sl. 201–202), Izvršni komitet KI je poslao Titu radiogram (netačno datiran, vjerovatno od 31. marta ili 3. aprila) slijedeće sadržine: »Zbunjuje nas okolnost što vi razmjenjujete ratne zarobljenike s Nijemcima. Upućujete im delegate koji vode svakakve pregovore s Nijemcima, kao i to što je njemački poslanik u Zagrebu izrazio želju da se sastane lično s Vama. U čemu je tu stvar? ——— [poduža linija, kao i sve ostale, se nalazi u originalu depeše, nap. Red.] vodi se žestoki rat s okupatorima, i odjednom ——— do odnosa između vas i Nijemaca. Nije li to sve povezano s politikom Nijemaca da iskoriste naše ljude za

raspaljivanje međusobne borbe među samim ——— na taj način postići uništenje ———. Molim Vaše objašnjenje po ovom pitanju. Dalje, ta činjenica da kod cijelog naroda postoji nezadovoljstvom prema Englezima sasvim je razumljiva. Ali ne mislite li da su u sadašnjem momentu interesi narodnooslobodilačke borbe ——— nezadovoljstva protiv Engleza ——— raspaljivanje mržnje naroda prema okupatorima, i na prvom mjestu prema Nijemcima ——— bez sumnje mogu da oslabe tu ——— neophodnu mržnju naroda. Očekujem Vaš odgovor. Djed«. (A–CK SKJ, Fond CK KPJ – KI, reg. br. 18136/395 A.) Na originalu depeše se nalaze i slijedeće rečenice napisane na srpskohrvatskom jeziku: »Ovo su tri telegrama, koje sam sinoć zatekao. Vrlo su rđavo ili predati ili primljeni, te mislim da se ponove, s obzirom na njihovu sadržinu. Ipak se i iz ovog nepotpunog teksta vidi dosta jasno o čemu se radi Pavle [Savić]«.

[349] O pregovorima u vezi s razmjenom ratnih zarobljenika vid. i nap. 330, 350. i 351.

[350] Prilikom oslobođenja Livna, 7. avgusta 1942, zarobljeno je osam Nijemaca, službenika preduzeća »Hansa Lajhtmetal«, koje je izvodilo istraživačke radove u okolini grada. Na osnovu pregovora između predstavnika Vrhovnog štaba i njemačkih vlasti, izvršena je 5. septembra kod Posušja razmjena zarobljenika: za njemačke službenike i neke funkcionere NDH oslobođeno je 49 pripadnika NOP-a koji su se nalazili u ustaškim zatvorima i logorima.

[351] U toku borbi za Sitnicu, kod Ključa, 19/20. novembra 1942. i u borbama kod Prijedora 16. i 17. decembra iste godine zarobljeno je 20 njemačkih vojnika, a prilikom drugog oslobođenja Jajca, 26. novembra, 6 inženjera (3 njemačka i 3 hrvatska državljanina), koji su radili u fabrici hlora »Elektobosna«. Za razmjenu ovih njemačkih vojnika i stručnjaka vođeni su pregovori koji su uspješno završeni marta 1943. kada je izvršena razmjena. Među zarobljenim neprijateljskim vojnicima koji su se kretali sa Operativnom grupom divizija Vrhovnog štaba, nalazili su se, pored navedenih njemačkih, i oko 600 italijanskih vojnika i 120 domobrana (vojnika i oficira).

[352] Tito ima u vidu tzv. prvu neprijateljsku ofanzivu koju su udruženi Nijemci i njihovi kvislinzi izveli protiv snaga NOP-a u Srbiji u jesen 1941. godine (o tome vid. više u 7. i 8. tomu).

[353] Ante Pavelić je prije rata bio predstavnik najreakcionarnijeg separatističkog dijela hrvatske buržoazije i jedan od glavnih organizatora pete kolone u Hrvatskoj i Bosni i Hercegovini. Uz podršku klerofašističkih elemenata, on osniva 1928. ilegalnu fašističku organizaciju – Hrvatski ustaški pokret. Kako nije imao podrške u hrvatskom narodu, Pavelić odlazi u inostranstvo i među emigrantima osniva 1931. ustašku terorističku organizaciju čije je članove, uz pomoć fašističke Italije i Hortijeve Mađarske, pripremao u posebnim logorima za terorističke akcije. Po okupaciji Jugoslavije sile Osovine ga dovode na vlast u tzv. Nezavisnoj Državi Hrvatskoj, gdje postaje najokrutniji organizator i izvršilac nacističkih planova rasne diskriminacije i istrjebljenja svih progresivnih snaga. S osloncem na njemačke policijske i SS-jedinice i snage, organizovao je koncentracione logore, u kojima je uz najzvjerskija mučenja, ubijeno preko 800 000 ljudi, žena i djece. Jedan je od najvećih zločinaca drugog svjetskog rata.

[354] Odgovor vlade SSSR-a i IK KI na Titovu molbu da se jedinicama NOVJ pruži bilo kakva pomoć za vrijeme tzv. četvrte okupatorsko-kvislinške ofanzive vid. u nap. 60 i 252.

[355] Vlada V. Britanije je tek poslije bitke na Neretvi – u kojoj se D. Mihailović potpuno kompromitovao kao otvoreni saradnik okupatora i kada je na jednom skupu u Lipovu 28. februara 1943. kome je prisustvovao i šef britanske vojne misije Bejli u Mihailovićevom štabu, pred ovim izjavio da najveću pomoć prima od Italijana – odlučila da uspostavi kontakte i sa štabovima NOVJ.

[356] Radio-stanica »Slobodna Jugoslavija« od 23. marta do 25. aprila 1943. godine, vjerovatno po nalogu IK Kominterne odnosno sovjetskog rukovodstva, nije uopšte emitovala vijesti koje je Tito slao o borbama protiv četnika D. Mihailovića, a koji su zajedno s italijanskim trupama pružali tada ogorčen otpor jedinicama Operativne grupe divizija Vrhovnog štaba NOV i POJ prilikom forsiranja Drine i prodora u istočnu Hercegovinu, jugoističnu Bosnu, Crnu Goru i Sandžak.

357 U dnevnom izvještaju komande italijanskog 6. armijskog korpusa od 2. aprila 1943. o borbama na Drini, između ostalog, piše:

»Sektor ‚Taurinense'
U 1 sat komunisti su snažno napali, uz podršku jake mitraljeske vatre, na četničke formacije u zoni Ustikolina. Napad je odbijen uz pomoć artiljerije bataljona 'Intra'. Drugi pokušaj prelaska Drine u zoni Brod spriječen je artiljerijskom vatrom garnizona Foča.

Komunisti se, izgleda, pripremaju da postave lake mostove u zoni Kolipo [Kopilovi]«. (A–VII, Fond IA, kut. 52/10.)

358 Jedinice 2. dalmatinske NOU brigade 2. proleterske udarne divizije su 6. aprila kod sela Kopilova, južno od Foče, forsirale Drinu. U toku 7. i 8. aprila su na odsjeku Brod – Bastasi i sve ostale snage ove divizije forsirale rijeku, razbile pet četničkih brigada, stvorile mostobran do linije ušće Ćehotine – selo Falovići – selo Dragočava – selo Šćepan-Polje, upale u Foču i tu u kasarnama okružile italijansku i četničku posadu.

359 Jedinice 3. udarne divizije NOVJ su, sa 4. proleterskom (crnogorskom) NOU brigadom, 2. aprila 1943. razbile Gatačku i Golijsku brigadu četničkog Nevesinjskog korpusa i dijelove domobranske 6. divizije i toga dana ušle u Gacko i Avtovac.

360 Odnosi se na Udarnu grupu bataljona (2. i 5) 10. hercegovačke NOU brigade.

361 Odnosi se na jedinice 6 (ličke) NO divizije NOVJ.

362 U Kninskoj krajini tada su dejstvovale 4. i 10. krajiška NOU brigada i Lički NOP odred.

363 Napad su vršile od 7. marta jedinice italijanskog 5. armijskog korpusa (jačine dvije divizije) i oko 2500 četnika, a položaje branile u rejonu sela Ravna Gora i Drežnice 14. NO brigada i 1. primorsko-goranski NOP odred. Neprijatelj je zauzeo Drežnicu 15. marta i tom prilikom popalio više sela.

364 U pripremama za forsiranje Drine učestvovale su 1. i 2. proleterska udarna divizija. Prva proleterska divizija, bez 3. proleterske (sandžačke) NOU brigade, a sa 7. krajiškom NOU brigadom, pripreme je vršila sjeverno od Foče, u rejonu Ustikoline. Ona je nosila naziv »Sjeverna operativna grupa«. Druga proleterska divizija, bez 4. proleterske (crnogorske) NOU brigade, a s 3. proleterskom (sandžačkom) NOU brigadom, pripremala se za forsiranje Drine južno od Foče, na odsjeku Trbušće – Bastasi, te je imala naziv »Južna operativna grupa«.

365 Štab 9. dalmatinske NO divizije je 5. aprila 1943. poslao Vrhovnom štabu NOV i POJ radiogramom slijedeći odgovor:

»Na Sniježnici i oko G[ornjeg] Drežnja su se pojavile dvije grupe od po 300 četnika. Noćas smo uputili dva bataljona da ih razbiju. Na ostalim sektorima bez promjene. Treća divizija nas ne izvještava ništa, iako smo tražili. Ne znamo šta je s dva bataljona Herc[egovačke] brigade koji su imali poći za Dabarsko polje. Sa VII divizijom imamo vezu. Divizijsku bolnicu imamo otkad i diviziju i ona ima sada 120 ranjenika i bolesnika«. (A–VII, Fond NOR, kut. 13, reg. br. 20–8.)

366 Pomenuti original izvještaja nalazi se u A–VII, Fond NOR, kut. 9, reg. br. 2–2.

367 Gacko i Avtovac su 2. aprila 1943. oslobodile jedinice 3. udarne divizije (vid. nap. 359).

368 Pomenuta mjesta su oslobodile 1. aprila jedinice 6. NO brigade 5. operativne zone NOV i PO Hrvatske i 9. NO brigade 6. ličke divizije NOVJ.

369 Pošto udružene njemačko-italijanske i kvislinške grupe nisu uspjele u bici na Neretvi da poraze Operativnu grupu divizija kojom je neposredno rukovodio Tito, njemački vrhovni komandant Jugoistoka general-pukovnik A. Ler je odmah po završetku te bitke, po naređenju njemačke Vrhovne komande, počeo da priprema novu operaciju nazvanu šifrom »Švarc« (»Schwarz«). Da bi je što bolje pripremio, on je krajem marta i u aprilu 1943. reorganizovao postojeće posadne divizije u lovačke,

popunivši ih mlađim ljudstvom, jačom artiljerijom i opremom za brdsko-planinsko ratovanje.

U to vrijeme za operaciju »Švarc« su se pripremale na prostoriji Mostar, Sarajevo, Višegrad četiri njemačke divizije: SS-dobrovoljačka brdska divizija »Princ Eugen«, 117. i 118. lovačka i 369. pješadijska »Vražja« divizija. Za tu svrhu prebačena je sa sovjetsko-njemačkog fronta u Srbiju i 1. brdska divizija, koja je u aprilu zaposjela garnizone u blizini Sandžaka. Na komunikaciji Sarajevo – Višegrad tada se nalazila 117. lovačka divizija. U isto vrijeme, južno od te prostorije, u Hercegovini, se nalazio italijanski 6. armijski korpus – s divizijama »Mesina« i »Marke« i dijelovima divizije »Murđe« (»Murge«) – koje su podržavale četničke i ustaško-domobranske snage. Ispred Operativne grupe divizija Vrhovnog štaba, na Drini, u Sandžaku i u Crnoj Gori bio je italijanski 14. armijski korpus s divizijama »Taurinense«, »Venecija« i »Ferara«, te na Neretvi razbijene, ali ponovo popunjene četničke jedinice D. Mihailovića koji se sa svojim Štabom tu i nalazio (vid. o pripremama, početku i o toku operacije »Švarc« u 15. tomu).

370 Štab 1. bosanskog NOU korpusa je 4. aprila 1943. poslao Titu depešu slijedeće sadržine:

»Neprijatelj s jačim pljačkaškim kolonama ispada u Podgrmeč, vrši pokolj i pljačku, u toku su borbe. U Centralnoj Bosni zauzeli smo Tešanj, Novi Šeher i Pribinić. Ima zarobljenika i plijena. Istakle su se I brigada i IV krajiški partizanski odred.

Vaše direktive smo dobili. Kosta [Nađ]«. (A–VII, Fond NOR, kut. 13, reg. br. 19–9)

371 Od 1. do 8. aprila 1943. su dijelovi njemačke 114. lovačke i 187. rezervne divizije u sadejstvu s domobranskom 3. brdskom brigadom i četnicima, te uz snažnu podršku avijacije i artiljerije, napali iz pravca Sanskog Mosta, Bosanskog Novog, Bosanske Krupe i sela Otoke jedinice 4 (krajiške) NOU divizije koje su se nalazile u Podgrmeču. U toj operaciji, koja se izvodila pod šifrom »Rujiška«, neprijatelju je pošlo za rukom da prodre u Podgrmeč, odbaci 12. krajišku NO brigadu i dijelove 2. krajiške NOU brigade, ali se glavnina divizije ipak izvukla ispod udara i održala na planini Grmeču.

372 Tada su se u Bosanskoj krajini, pored ustaško-domobranskih i četničkih snaga, nalazili njemačka 114. lovačka i dijelovi 187. rezervne divizije. U blizini Operativne grupe divizija Vrhovnog štaba NOV i POJ, u zapadnoj Hercegovini, jugoistočnoj Bosni i u blizini Sandžaka tada su se nalazile ove njemačke divizije: SS-dobrovoljačka brdska divizija »Princ Eugen«, 369. legionarska »Vražja« divizija, 117. i 118. lovačka i 1. brdska divizija.

373 O forsiranju Drine više vid. u nap. 378.

374 Četničkim jedinicama na Drini je rukovodio D. Mihailović. On je 7. aprila u 2,30 časova poslao Z. Ostojiću i V. Lukačeviću radiogram:

»Lično sam danas posmatrao Vaš i Kalaitov [Vuk Kalaitović] rad koji je bio za svaku pohvalu. Molim Vas nastojte svim silama da još u toku noći i zorom produžite napad što energičnije i [da] proterate crvene sa desne obale [. . . ].

Jedna četa 22 [Italijani, prim. Red.] s 12 puškomitraljeza, 3 mitr[aljeza] i bacačima stigla je na Crni vrh i zanoćila u Ravnom. Dat joj je zadatak da veže Šaponjića s Brodom. Br[oj] 22 obećao da će u toku noći stići 1 njegov bataljon u Potpeć i da će produžiti za Dragačevo, on ima i artiljerije, biće dobro ako stigne [. . .].

Tražili smo da artiljerija tuče ispred Broda i levu obalu Drine ispred Vas, a sutra i avijacija«. (A–VII, Fond ČA, kut. 18, reg. br. 8/6)

U dnevnom izvještaju Komande 6. italijanskog armijskog korpusa od 6. aprila 1943. o borbama na sektoru Foče, piše:

»Sektor ‚Taurinense'

Tokom jučerašnjeg dana ustanici su gađali artiljerijom iz zone Gračac i minobacačima iz zone Gradačka položaje bataljona. 'Aosta', bez uspjeha.

Artiljerijska vatra garnizona Foča na ustanike u zoni Kopilovi i na druge koji se kreću u oba pravca na putu Foča – Kalinovik.

Artiljerija za pojačanje bataljona 'Intra' otvorila je vatru na mitraljeske položaje primijećene u zoni Filipovići.

Danas poslije podne ustaničke formacije potpumognute vatrom minobacača uspjele su da pređu Drinu u zoni Kopilovi. U zonu je pridošlo hiljadu četnika radi spasavanja situacije.

Treći alpinski puk došao u zonu Ifsar kako bi bio spreman da interveniše u najpotrebnijem pravcu. Teška situacija ne dopušta da se povuku pomenute trupe iz doline Drine«. (A–VII, Fond IA, kut. 52 B/12.)

[375] Odnosi se na jedinice 3. NOU divizije.

[376] Italijansko-četničko uporište Brlog, kod Brinja, zauzele su 4. aprila 1943. jedinice 4, a ustaško uporište Kompolje, kod Brinja, su 3. aprila zauzele jedinice 5. brigade 8. kordunaške NO divizije.

[377] Tešanj, Šeher i Pribinić su oslobodile jedinice 1. krajiške NOU brigade i 4. krajiškog NOP odreda.

[378] Komandant 2. proleterske udarne divizije P. Dapčević je 6. aprila 1943. obavijestio depešom Vrhovni štab NOV i POJ o uspješnom forisiranju Drine:

»Tri bataljona II dalmat[inske] brigade, psole ovlađivanja nepr[ijateljskim] uporištima i napora, prešli su kod sela Mješaji na desnu obalu Drine i potiskuju nepr[ijatelja] u pravcu sela Bunova, stvarajući mostobran za prebacivanje ostalih naših snaga. Mi ćemo sve naše snage prebaciti danas i sutra na desnu obalu Drine. Odrediću 2 brigade prema Foči, a Sandžaku [brigadu] prema Uzlupu, ka Šćepan-Polju i Čelebiću.

Mi ćemo se sutra nalaziti u selu Bunovi. Očistićemo sve bande na prostoru Foča – Drina – Ćehotina – Čelebić i čekati vaše dalje direktive.

Pohvalite II dalmat[insku] brigadu preko ‚Sl[obodne] Jugoslavije' naglašavajući požrtvovanost partizana – ribara, kojih ima 1/3 u brigadi. Peko«. (A–VII, Fond NOR, kut. 9, reg. br. 4–2)

[379] Odnosi se na 6. istočnobosansku i 1. majevičku NOU brigadu koje su se, po Titovom naređenju, prebacile iz sjeveroistočne Bosne na sektor Goražde – Ustikolina, gdje su ušle u sastav Operativne grupe divizija Vrhovnog štaba NOV i POJ (vid. nap. 385).

[380] I. Jovanović i U. Danilović su sa 6. istočnobosanskom NOU brigadom još krajem februara 1943. trebali da stignu iz istočne Bosne na planinu Igman i sadejstvuju jedinicama Operativne grupe divizija Vrhovnog štaba u bici na Neretvi (o tome vid. str. 84. i nap. 177. i 178). Poslije završetka bitke, brigadi je 29. marta 1943. naređeno da preko Romanije i Jahorine dođu u rejon Foče (vid. str. 188).

[381] Z. Ostojić je, da bi zadržao njeno nastupanje poslije prodora 2. proleterske divizije preko Drine (vid. nap. 374. i 378), 8. aprila u 20 časova, u ime D. Mihailovića poslao M. Momčiloviću depešom naređenje:

»U toku današnjeg dana linija odbrane zalomljena je od Foče duž desne obale reke Ćehotine do ušća reke Slatine. Moja namera je da komuniste bacimo u planine južno od Ćehotine i izložim ih bočnim udarima od Ćehotine na jug i od Šćepan-Polja na sev[er]. Ovakve iste makaze spremljene su im i u Hercegovini [. . .].

Vaš odsek od sada će biti od ušća Osanice do ušća Ćehotine u Drinu, gde se naslanjajte na br[oj] 22 [Italijane, prim. Red.]. Odsek od Foče duž desne obale Ćehotine do ušća Slatine ima pod svojom komandom kapetan Lukačević [. . .].

Položaj se po svaku cenu ima održati i što bolje iskoristiti bataljon i bateriju br. 22 koji se nalaze na Vašem odseku.

Moje komandno mesto selo Zlatar, gde mi slati izveštaj kurirom. Kapetan Vukadinović biće kod br. 22 u Foči i s njim se sporazumevajte. Disciplinu i red održati po svaku cenu. Svaki komandir čete obrazovaće kod sebe štabnu grupu od 6 vojnika, svaki komandant bataljona po 10, komandant brigade 20–30, a komandant korpusa štabnu četu potrebne jačine. S ovim ljudstvom starešine imaju biti pozadi u neposrednoj blizini svojih jedinica; svaki pokušaj bekstva i napuštanja položaja sprečiti

ubijanjem na prvom mestu starešina čije jedinice odstupaju, a potom i samih begunaca«. (A–VII, Fond ČA, kut. 18. reg. br. 9/6)

[382] Odnosi se na izvještaj koji je Štab 2. proleterske udarne divizije 7. aprila poslao Titu o uspješnom forsiranju Drine južno od Foče i stvaranju širokog mostobrana. (A–VII, Fond NOR, kut. 731, reg. br. 3/3).

[383] Štab Udarne grupe bataljona 10. hercegovačke NOU brigade, koja je upućena po Titovom naređenju da dejstvuje u Dabarskom polju, 13. aprila dostavio je izvještaj Vrhovnom štabu o uspješno izvedenim akcijama kod Ljubinja, Stoca, Plane, na Trusini, o vojno-političkoj situaciji i perspektivi razvoja NOP-a na tom području Hercegovine. (Kopija originala izvještaja nalazi se u A–VII, Fond NOR, kut. 9, reg. br. 14–2.)

[384] Odnosi se na izvještaj koji je Štab 1. proleterske divizije poslao 9. aprila 1943. Vrhovnom štabu NOV i POJ da su jedinice 8. aprila forisirale Drinu sjeverno od Foče i obavijestio ga o dolasku na sektor Goražde – Ustikolina 6. istočnobosanske brigade i Grupe majevičkih bataljona, koji su kod Prače zarobili jednog oficira i sedam podoficira – Nijemaca.

[385] Štab 1. proleterske divizije je postupio po Titovom naređenju. Stigavši u Vrhovni štab Tito je 10. aprila održao sastanak sa članovima štabova 6. istočnobosanske brigade (Pero Kosorić, Cvijetin Mijatović, Mirko Filipović, Rudi Petovar) u selu Govzi. Sastanku su prisustvovali i članovi Pokrajinskog komiteta KPJ za Bosnu i Hercegovinu Isa Jovanović, Avdo Humo i Uglješa Danilović. Oni su tu upoznali Tita s razvojem narodnooslobodilačke borbe u istočnoj Bosni i Sremu, izgradnji narodne vlasti, radu i uticaju KPJ na mase i borce.

[386] Južno od Foče borbe su vodile jedinice 2. proleterske udarne divizije. Štab te divizije je poslao 9. aprila Vrhovnom štabu izvještaj:

»Ovladali smo Crnjimjem [Crni vrh], Fočom do Ćehotine, Dragošćnom [Dragočavom], Borosade [Borovac], Zlatnim borom, Podgajem, Falovićima. Mi preuzimamo odsijecanje i pripremamo za čišćenje. Prva [proleterska brigada] neka hita. . . Vasojevići [odnosi se na četnike, prim. Red.] su odstupili s ovog sektora ka Šćepan-Polju. Zarobljeno 90, ubijeno 26, mnogo ranjeno. Zaplijenjen 1 teški mitraljez, 4 laka, 15 000 metaka. Peko«. (A–VII, Fond NOR, kut. 13, reg. br. 26–8).

[387] O zajedničkim borbama četnika i talijanskih trupa protiv jednica NOVJ na sektoru Foče u dnevnom izvještaju Komande italijanskog 6. armijskog korpusa od 9. aprila 1943. o tome piše:

»Sektor 'Taurinense'

Juče 8. ov[og] m[jeseca] u 10 časova partizani s desne obale Drine napali su četnike Lukačevića u zoni Crni vrh, koji su se povlačili u neredu prema Foči. Partizani su stigli do mjesta Foča, na lijevoj obali Ćehotine.

Naši prednji dijelovi, koji su stigli u Brod, uspjeli su da se izvuku iz borbe i da se vrate u bataljon bez gubitaka. Četnici su nastavili povlačenje u neredu u pravcu Slatina, izuzev njih 200, koji su se razmjestili u zoni Orahovo. Ustaničke partrole koje su pokušale da pređu na desnu obalu Ćehotine rastjerane su od strane prednjih dijelova bataljona 'Aosta', ostavivši na terenu 5 mrtvih. Mi smo imali gubitaka.

U toku noći oko 1500 ustanika, zbog pupuštanja četnika, prešlo je Drinu zapadno od Ustikoline. Jedinice bataljona 'Intra' u zoni Krčino brdo izdržale su udar ustaničkih snaga, nanijevši im jake gubitke. Naši gubici: 6 mrtvih i 10 ranjenih. Kapetan Đurišić povukao se iz Šćepan-Polja prema Tepci, Bobovu, da bi se suprostavio komunističkim formacijama koje su, izgleda, stigle u Čelebić. Jedna partizanska brigada iz zone Foča prelazi u Ustikolinu duž lijeve obale Drine. Partizanski raspored od Foče do Han-Osanice izgleda da se sastoji od tri brigade. U zoni traju jake snježne vijavice.

Sektor 'Ferara'

Nacionalističke snage [četnici, prim. Red.], ranije razmještene u selu Ravno, juče su se povukle prema Goransku pod pritiskom ustaničkih snaga, koje su, kako izgleda, stigle u zonu Jasen – Orah – Lisina. Ustaničke snage su danas primorale na povlačenje prema zoni Stoci nacionalističke snage koje su se ranije nalazile na sedlu Krstac kod Golije. General Mentasti«. (A–VII, Fond IA, kut. 52 B/12.)

[388] Na sektoru Knina su tada dejstvovali jedinice 4. i 10. krajiške NOU brigade, te 1. NO brigade 6 (ličke) NO divizije i Lički NOP odred.

[389] Odnosi se na jedinice 4. i 5 (krajiške) NOU divizije.

[390] Aleksa Dejović je umro od zadobijenih rana 10. aprila 1943. u bolnici. Za pokazano junaštvo, Vrhovni štab NOV i POJ ga je, na predlog boraca, proglasio za narodnog heroja.

[391] Sedma krajiška NOU brigada se tada nalazila na lijevoj obali Drine, zapadno od Ustikoline.

[392] Odnosi se na 6. istočnobosansku NOU brigadu i 1. majevičku brigadu (vid. str. 239).

[393] O upućivanju italijanskih jedinica iz Čajniča prema Foči i o borbama na tom sektoru, u dnevnom izvještaju Komande italijanskog 6. armijskog korpusa od 10. aprila 1943. o tome piše:

»Sektor 'Taurinense'

Bataljon 'Intra' uz pomoć bataljona 'Fenestrele', stigavši u zonu u 16 časova, izdržao juče u toku cijelog dana uzastopne napade nadmoćnih partizanskih snaga.

Garnizon Foča potpuno je opkoljen od strane komunističkih formacija, koje su zauzele zonu Zlatari i Orahovsko Brdo. U ovom posljednjem mjestu njima su se energično suprotstavili Lukačevićevi četnici.

Jutros su bataljoni 'Intra' i 'Fenestrele' još angažovani u borbi s partizanskim snagama.

Komanda 4. alpinskog i bataljona 'Egzile' ('Exile') kreće se prema zoni gdje se vodi borba, odakle će, pošto oni potuku ustaničke snage koje su prodrle u rukav Ustikoline, tri bataljona krenuti da deblokiraju Foču«. (A-VII, Fond IA, kut. 52, B/10).

[394] Kakvo je bilo stanje u četničkim jedinicama poslije prodora Operativne grupe divizija Vrhovnog štaba na desnu obalu Drine, vidi se iz depeše koju je 11. aprila 1943. Z. Ostojić poslao kapetanu M. Momčiloviću:

»Primio sam Vaš izveštaj od 10-og [aprila] od 15,30 časova. Potpuno primam Vaše razloge i uviđam potrebu odmora, popune i reorganizacije ljudstva. U ovome cilju naredio sam da se sve jedinice s teritorije Baćovićeve koje se nalaze na desnoj obali Drine povuku u pozadinu fronta na liniju selo Miljevo – Čajniče, gde će se odmoriti, popuniti i reorganizovati, a ujedno štititi komunikaciju Goražde – Čajniče, što je i želja br. 22 [Italijana, prim. Red.].

Obrazujte preke sudove i kažnjavajte nemilosrdno sve kukavice.

Nastanite da br. 22 [Italijane] što bolje iskoristite u svakom pogledu.

Da bi zadržali ljudstvo na okupu, pored kazni, izmišljajte i razne vesti, tako da ih ubedite da nemaju kud na drugu stranu, jer im u tom slučaju predstoji potpuna propast«. (A–VII, Fond ČA, kut. 2, reg. br. 43/1.)

[395] Odnosi se na proglase koje su potpisali Glavni štab NOV i POJ za Crnu Goru i Boku i Štab 3. NOU divizije, a koje je trebalo rasturati u Crnoj Gori.

[396] Glavnina snaga 1. proleterske udarne divizije se je prebacila na desnu obalu Drine u toku 8. i 9. aprila 1943, a ne 10. aprila.

[397] U zoni napada jedinica 1. proleterske divizije (na pravcu Foča – Čajniče) položaje je držao 3. alpinski puk s bataljonima »Intra« i »Fenestrele«, te bataljonom »Eksile« sa Štabom 4. alpinskog puka iz sastava italijanske alpinske divizije »Taurinense« i oko 2000 četnika (vid. i nap. 374, 387. i 427).

[398] Primivši Titovo naređenje (vid. str. 242), Štab 2. proleterske divizije je za napad i držanje obruča oko Foče usmjerio 2. proletersku NOU brigadu.

[399] O neprijateljskim snagama koje su se nalazile na pravcu nastupanja Sjeverne grupe (1. proleterske udarne divizije) Foča – Čajniče vid. u nap. 393. i 397.

[400] Štab 2. proleterske udarne divizije je 12. aprila 1943. dostavio Vrhovnom štabu NOV i POJ iscrpan izvještaj o rasporedu, borbama i planovima upotrebe jedinica divizije. (Izvještaj se nalazi u A–VII, Fond NOR, neregistrovan.)

[401] O borbama kod Ifsara Štab 1. proleterske udarne divizije poslao je 11. aprila 1943. Vrhovnom štabu NOV i POJ depešu:

»Gonimo potpuno razbijenog neprijatelja, koji je ostavio veliki ratni materijal i komoru. Našoj Sedmoj [krajiškoj] brigadi narediti da nam se pridruži. Delovi Šeste [istočnobosanske] bi trebalo da pređu Drinu, čuvaju teren, skelu i vezu, jer ćemo se mi udaljiti«. (A–VII, Fond NOR, kut. 14 A, reg. br. 30–413.)

[402] Druga proleterska NOU brigada je formirana, odlukom CK KPJ i naređenjem vrhovnog komandanta NOP i DVJ Tita, 1. marta 1942. u Čajniču. Brigada je do 1. novembra 1942. bila pod neposrednom komandom Vrhovnog štaba, a od tada pod komandom Štaba 2. proleterske udarne divizije.

[403] Prije rata general Jugoslovenske vojske Milan Nedić je kao ministar vojske i mornarice podržavao fašističku Ljotićevu organizaciju Zbor, i propagirajući snagu nacističke Njemačke unosio defetizam među komandni kadar. U aprilskom ratu je bio komanant 3. grupe armija i odmah po kaputilaciji, aprila 1941, otvoreno se stavio u službu njemačkih okupatora. Krajem avgusta 1941. postavljen je za predsjednika kvislinške, tzv. srpske vlade u okupiranoj Srbiji. Za borbu protiv narodnooslobodilačkog pokreta, po nalogu Nijemaca, formirao je Srpsku državnu stražu i Srpski dobrovoljački korpus.

[404] Kosta Milovanović Pećanac, četnički vojvoda, bio je prije rata na čelu Četničkog udruženja. Poslije aprilskog rata 1941. nastojao je da očuva doratnu četničku organizaciju s ciljem da je aktivira u pogodnom trenutku. Na toj osnovi je stvorio svoja uporišta i formacije u dijelu jugoistočne Srbije. Nastojanja KPJ da s njim postigne sporazum za borbu protiv okupatora ostala su bezuspješna. Pećanac je 28. juna 1941. naredio potčinjenim vojvodama da ne napadaju okupatore, a kada su otpočele oružane akcije partizanskih odreda, Pećanac je, da bi spriječio saradnju svojih odreda s partizanima, ponovio 28. jula 1941. istu naredbu. Ubrzo poslije sporazuma sa šefom GESTAPO-a u Pločniku Krausom, otvoreno se izjasnio za borbu protiv partizana i zatim uključio svoje oružane odrede u opšte napore njemačke okupacione uprave za slamanje ustanka. Poslije obrazovanja kvislinške vlade M. Nedića, Pećanac je došao u Beograd i tu, pod okriljem Nijemaca, obrazovao »Štab svih četničkih odreda u zemlji«. U kvislinškim formacijama K. Pećanca bilo je u proljeće 1942. god. 8015 četnika. Pošto su se potpuno kompromitovali kod naroda, njegovi odredi su se tokom 1942. godine potpuno raspali.

[405] Odnosi se na tzv. prvu neprijateljsku ofanzivu. Da bi razbili partizanske odrede, ugušili ustanak i uništili vrhovno vojno i političko rukovodstvo NOP-a, koje je bilo tada u Srbiji, Nijemci su krajem septembra 1941, po Hitlerovom naređenju, organizovali više krupnijih operacija. U njima su pored njemačkih snaga (342. i 113. pješadijske divizije i djelovi 704, 714, 717. i 718. pješadijske divizije i 125. pješadijski puk) učestvovale i kvislinške jedinice Nedića, Ljotića i Pećanca, kao i četnici D. Mihailovića – ukupno jačine oko 80 000 vojnika. Njeno težište je bilo u zapadnoj Srbiji i Šumadiji, gdje se u to vrijeme nalazilo 12 partizanskih odreda, jačine oko 15 000 boraca. U toku dvomjesečnih borbi s brojno i tehnički nadmoćnijim neprijateljem, partizanski odredi su pružali ogorčen otpor. Ali izloženi koncentričnim udarima, oni nisu mogli sačuvati slobodnu teritoriju, te se njihova glavnina, pod rukovodstvom Vrhovnog štaba, morala krajem novembra povući u Sandžak. U toku ofanzive četnici D. Mihailovića su stali na stranu okupatora i svojom izdajom i terorom održaće se uz njegovu pomoć sve do oslobođenja zemlje.

[406] Četnici D. Mihailovića su 2. novembra 1941. napali Užice, koje su branili dijelovi Užičkog NOP odreda. Njima je pošlo za rukom da na Trešnjici razbiju četničku grupaciju, odbrane Užice i izbiju pred Požegu.

[407] Dijelovi Užičkog i Čačanskog NOP odreda su, po naređenju Vrhovnog štaba NOP odreda, 3. novembra 1941. napali četnike i poslije oštre borbe, koja je trajala cio dan, zauzeli Požegu.

[408] Tito ima u vidu napad četničko-nedićevskih, italijanskih i muslimanskih fašističkih jedinica od 5. februara 1942. na oslobođenu teritoriju između Lima i Uvca, a koju su branili Čačanski, Užički i 2. šumadijski NOP odred, 1. i 2. zlatiborski i Mileševski partizanski bataljon. Da bi sačuvao snage, Srpsko-sandžački štab je toga dana s jedinicama napustio Novu Varoš, u toku noći se prebacio na Zlatar, a odatle 6.

februara, po velikom snijegu i hladnoći od minus 25 stepeni, otpočeo pokret ka Kamenoj gori. Kada su one došle na Lim kod Divaca i Lučice, udružene italijanske i četničke snage i snage muslimanske milicije su ih s više pravaca silovito napale. Da bi izbegao udar i veće gubitke, Srpsko-sandžački štab je po velikoj hladnoći sa svojim jedinicama pregazio Lim i preko Župe 9. februara izbio u rejon Kamene gore. Tito je zbog toga poduhvata posebnom naredbom pohvalio borce i rukovodioce, koji su svojim umješnim manevrom uspjeli ne samo da izbjegnu opkoljavanje partizanskih jedinica i da ih prebace preko Lima, nego i da spasu bolnicu i neboračko stanovništvo koje je moralo da napusti svoje domove.

409 Riječ je o borbama koje je od 4. do 19. marta 1942. vodila Proleterska udarna grupa (2. proleterska NOU brigada i tri bataljona 1. proleterske NOU brigade) protiv četničkih i ustaških snaga u istočnoj Bosni. Grupa je tom prilikom u silovitom naletu razbila Višegradski, Krajiški, Rogatički, Srebrenički, Vlasenički i Zvornički četnički odred i oslobodila više mjesta, među kojima Vlasenicu, Srebrenicu i Bratunac.

410 Odnosi se na tzv. treću neprijateljsku ofanzivu, u kojoj su počev od 31. marta 1942. udružene njemačko-italijanske, ustaške i četničke snage izvele tokom dva mjeseca više operacija (vlaseničko-srebrenička – »Trio II«, rogatičko-fočanska – »Trio I«, operacija »Stolac« i druge) protiv NOP i DV Jugoslavije u istočnoj Bosni, Crnoj Gori, Sandžaku i Hercegovini. Neprijateljima je pošlo za rukom da ovladaju slobodnom teritorijom u tim krajevima, ali su pretrpjeli znatne gubitke u ljudstvu i materijalu. Zbog više izvedenih četničkih pučeva i brojne i tehničke nadmoćnosti neprijatelja, jedinice NOP-a su se povukle k Zelengori, gdje je Vrhovni štab formirao tri nove proleterske i udarne brigade.

411 Anđa Ranković je poginula 11. juna 1942. na Gatu, kod Gacka, kao zamjenik političkog komesara 3. čete 4. bataljona.

412 Petar Leković je poginuo na Živnju u Hercegovini 13. juna 1942. kao zamjenik komandanta 1. bataljona, proglašen je za prvog narodnog heroja.

413 Pošto je reorganizovao partizanske snage koje su se povlačile iz Sandžaka, Crne Gore i Hercegovine, Vrhovni štab je s 1, 2, 3. i 4. proleterskom brigadom 24. juna 1942. sa Zelengore otpočeo pohod k Bosanskoj krajini i Hrvatskoj. Spojivši se početkom avgusta s bosanskim i hrvatskim jedinicama, Tito je odmah usmjerio sve postojeće partizanske snage ka dolinama Vrbasa, Sane i Une, gdje su ubrzo postignuti krupni uspjesi (o tome više vid. u 11. tomu).

414 Odnosi se na tzv. četvrtu neprijateljsku ofanzivu i bitku na Neretvi (od 20. januara do polovine marta 1943).

415 Riječ je o borbama jedinica 2. proleterske udarne divizije, koje su 16. fabruara 1943. kod Drežnice razbile 1. bataljon 260. puka italijanske divizije »Murđe« i zauzele italijanska uporišta Drežnicu i Grabovicu (kod Mostara), kojom prilikom su zarobili 286 italijanskih vojnika i zaplijenile 23 kamiona s ratnom opremom, 10 mitraljeza, 260 pušaka i 2 tenka.

416 Odnosi se na borbe koje su jedinice 2. proleterske udarne divizije, 1. proleterske i 10. hercegovačke NOU brigade vodile 14/15. marta 1943. u rejonu Čičeva, kod Konjica, gdje su razbijeni glavni četnički položaji, poslije čega je zauzeto i Glavatičevo.

417 Odnosi se na borbe 2. proleterske NOU brigade koja je 20. marta 1943. razbila jednu četničku grupu kod sela Oblja, 21. marta drugu četničku grupu kod Jelašca, a 23. marta zauzela s 1. proleterskom i 2. dalmatinskom NOU brigadom Kalinovnik.

418 Dušan Dugalić je poginuo prilikom napada na željezničku stanicu Oborci, kod Donjeg Vakufa, 14. jula 1942. kao komandant 3. bataljona.

419 Milisav Matović Mićo je poginuo od artiljerijske granate 13. jula 1942. u selu Kalinu, kod Bugojna, kao zamjenik političkog komesara 1. bataljona 2. proleterske brigade.

420 Milinko Kušić je izgubio život kao tifusni bolesnik februara 1943. kao politički komesar 2. proleterske NOU brigade.

421 Aleksa Dejović, politički komesar 2. proleterske NOU brigade, ranjen je 6. aprila 1943. prilikom forsiranja Drine, a umro 10. aprila.

[422] Radmila Miljković Rada je poginula 20. jula 1942. u selu Urije, kod Bugojna.

[423] Radiša Radosavljević Šoša poginuo 27. oktobra 1942. kao puškomitraljezac kod Bosanskog Grahova.

[424] Slobodan Jovanović je prvi put došao na čelo jugoslovenske vlade u izbjeglištvu 11. januara 1942. Njegova vlada je od početka vodila najmračniju šovinističku politiku. Ona je postavila D. Mihailovića za ministra vojske, mornarice i vazduhoplovstva i dala mu vanredna ovlašćenja za sprovođenje vladine politike u zemlji, – obezbeđenje velikosrpske hegemonije i povratak kralja u zemlju. Zbog surevnjivosti između emigrantskih grupa, a posebno zbog velikih uspjeha koje su postizale jedinice NOVJ u zemlji, kao i otvorene saradnje D. Mihailovića s okupatorima, krajem 1942. je došlo do krize vlade. S. Jovanović je 1. januara 1943. podnio ostavku, a slijedećeg dana formirao novu vladu, u kojoj je D. Mihailović i dalje ostao na položaju ministra vojske. I druga vlada S. Jovanovića zadržala je stari politički program: podrška četničkom pokretu D. Mihailovića, borba protiv svih progresivnih snaga u zemlji i održavanje jedinstva između grupa građanskih stranaka u emigraciji, a na spoljnjem planu – vezati se što čvršće uz Veliku Britaniju i raditi na obezbjeđenju podrške Sjedinjenih Američkih Država.

[425] Tito je poslao navedenu depešu 3. udarnoj diviziji, koja se tada nalazila u istočnoj Hercegovini, preko 9 (dalmatinske) NO divizije, jer je radio-stanica 3. divizije bila toga dana u kvaru.

[426] Jedinice 1. proleterske udarne divizije – 1. proleterska i 3. krajiška NOU brigada – su 11. aprila 1943. kod sela Ifsara, na putu Ustikolina – Čajniče, razbile dva ojačana bataljona iz italijanske divizije »Taurinense«. Tom prilikom zaplijenjeno je 6 topova, 9 minobacača, 14 mitraljeza, 200 pušaka i velike količine sanitetskog materijala i namirnica (vid. o tome i na str. 261).

[427] Deveta (dalmatinska) NO divizija NOVJ je tada rasformirana zbog masovne epidemije tifusa kojim su bile zahvaćene gotovo sve njene jedinice, i zbog potrebe da se popune 1. dalmatinska NOU brigada 3. divizije i 2. dalmatinska NOU brigada 2. proleterske divizije.

[428] Napad na Foču je vršila 2. proleterska NOU brigada. Posadu su sačinjavali italijanski bataljon »Aosta« iz 3. puka alpinske divizije »Taurinense« i jedan četnički bataljon. Zbog nedostatka teškog naoružanja, četničkog protivnapada s pravca Čelebića, a kasnije i zbog prodora njemačkih i italijanskih trupa u Foču, po Titovom naređenju se odustalo od pokušaja osvajanja Foče (o opsadi Foče više vid. na str. 242, 244, 263, 268, 275. i 277–278, te u nap. 432).

[429] Odnosi se na četnike porijeklom iz Zete koje su zarobile jedinice 2. proleterske udarne divizije prilikom forsiranja Drine.

[430] Tito ima u vidu sanitetski materijal koji su zaplijenile jedinice 1. proleterske udarne divizije od Italijana u boju kod Ifsara (vid. nap. 426).

[431] Nevesinje je od 22. marta do 11. aprila 1943. tri puta preotimano od Italijana i četnika. Treći put su ga 11. aprila zauzele jedinice 5. crnogorske NOU brigade i 9 (dalmatinske) NO divizije.

[432] Prodor Operativne grupe divizija Vrhovnog štaba NOV i POJ preko Drine i blokada Foče izazvali su izuzetne mjere u italijanskim štabovima. Italijanska Vrhovna komanda je, premda je u Hercegovini i Crnoj Gori imala dva korpusa, zatražila od njemačke Vrhovne komande sadejstvo njenih trupa radi sprječavanja daljeg prodora jedinica NOVJ. To se vidi iz telegrama koji je 13. aprila 1943. poslala na uvid italijanska Vrhovna komanda Štabu 2. armije i Guvernatoratu Crne Gore u kome se, između ostalog, kaže:

»Uslijed situacije stvorene u Sandžaku prelaskom partizana preko Drine, trupe divizije »Taurinense« povlače se k Pljevljima, a garnizon Foča, sastavljen od bataljona »Aosta« i jedne baterije, opkoljen je. Ova vrhovna komanda je zatražila od OKV [Oberkomando der Wehrmacht – Vrhovna komanda oružane sile – prim. Red.] – da nam pomogne u oslobođenju ovog garnizona. Oslobođenje bi trebalo da se izvrši pomoću njemačke akcije iz Goražda k Foči i po mogućstvu akcijom VI armijskog korpusa, pojačanog njemačkim trupama s pravca Kalinovik – Foča. Posebna pomoć je

tražena od OKV za dejstvo većih razmjera u Sandžaku protiv glavnine partizana koja je tamo naišla.« (A–VII, Fond IA, kut. 3 E/28.)

[433] O dolasku 6. istočnobosanske i Majevičke NOU brigade u sastav Operativne grupe Vrhovnog štaba NOV i POJ i o njihovom zarobljavanju njemačkih vojnika i podoficira vid. nap. 384. i 385.

[434] Pošto su dijelovi italijanske divizije »Taurinense« spalili grad i u panici se povukli k Pljevljima, u Čajniče je 12. aprila ušla 3. krajiška NOU brigada.

[435] Riječ je o zadobijenom plijenu u boju kod Ifsara i na prilazima Čajniča (o tome vid. i nap. 426).

[436] Poslije trodnevnih borbi protiv 2. i 6. krajiške NOU brigade u Bosanski Petrovac su 9. aprila 1943. prodrli ojačani 741. puk njemačke 114. lovačke divizije i dijelovi domobranskog 10. pješadijskog puka, koje su podržavali avijacija i četnici.

[437] Odnosi se na napad koji je kod sela Vrtoča izveo 3. bataljon 4. krajiške NOU brigade. Tom prilikom je uništena jedna ojačana četa njemačkog 741. puka.

[438] Čajniče je oslobodila 3. krajiška, a Metaljku 7. krajiška NOU brigada.

[439] Na prevoju Kobilja glava, kod Gacka, jedinice 10. hercegovačke NOU brigade 3. NOU divizije razbile su 12. aprila 1943. Gatačku četničku brigadu i Crkvički bataljon iz Nikšićke četničke brigade, premda su bili podržavani italijanskom artiljerijom i četom tenkova.

[440] Štab 1. bosanskog NOU korpusa je depešom pitao Vrhovni štab za stanje zdravlja Miloša Šiljegovića, koji je kao komandant 5. krajiške NOU brigade bio ranjen početkom februara 1943. i zadržan na liječenju u Centralnoj bolnici Vrhovnog štaba.

[441] Načelnik Vrhovnog štaba NOV i POJ Arso Jovanović i Ivo Lola Ribar, član CK KPJ i sekretar Centralnog komiteta SKOJ-a, boravili su kao delegati VŠ NOV i POJ i CK KPJ u Sloveniji (prvi od jeseni 1942, a drugi od januara 1943). Početkom aprila oba su na povratku u Vrhovni štab posjetila Glavni štab NOV i PO Hrvatske, a zatim su se, uslijed nailaska tzv. pete neprijateljske ofanzive na VŠ, zadržali u Štabu 1. bosanskog NOU korpusa.

[442] Odnosi se na grupu sovjetskih oficira kojoj je pošlo za rukom da pobjegne iz njemačkog zarobljeništva i priključi se jedinicama NOV i POJ.

[443] Riječ je o zadatku koji je Tito dao Štabu 1. bosanskog NOU korpusa da uputi u istočnu Bosnu dio svojih snaga (vid. str. 219).

[444] Napad na tvrđavu u Foči, u koju je bila potisnuta italijanska i četnička posada, trebalo je izvršiti noću 15/16. aprila 1943, ali je zbog protivudara četnika kod Čelebića na predlog Štaba 2. proleterske udarne divizije odgođen.

[445] Riječ je o njemačkim snagama koje su se tada koncentrisale u rejonu Sarajeva.

[446] Odnosi se na 7. banijsku i 9. dalmatinsku NO diviziju, koje su od Neretve nosile ranjenike i bolesnike, te i same bile zahvaćene epidemijom pjegavog tifusa.

[447] Poslije bitke na Neretvi, u Centralnoj bolnici Vrhovnog štaba i divizijskim ambulantama se nalazilo preko 4000 ranjenika i bolesnika.

[448] Velimir Terzić je poslije ovoga Titovog upozorenja depešom naredio 14. aprila Štabu 1. proleterske udarne divizije da ne napada Goražde, kako je to ranije zahtijevao (vid. str. 274).

[449] Riječ je o napadu na utvrđenja na desnoj obali Ćehotine, kod Foče, brda Ćelovina i Prevzaće, na kojima se branila italijanska i četnička posada (vid. nap. 444).

[450] Odnosi se na devet radio-stanica koje su jedinice 1. proleterske divizije zaplijenile u boju kod Ifsara od italijanske alpinske divizije »Taurinense«.

[451] Ovu depešu je poslao i potpisao Titovo ime zamjenik načelnika Vrhovnog štaba NOV i POJ V. Terzić. O razlozima odgađanja napada na Goražde vid. str. 270.

[452] U Kordunu i Lici tada su dejstvovale jedinice 1. hrvatskog korpusa NOVJ.

[453] Napad na fočansku tvrđavu odložen je zbog protivudara njemačkih jedinica s pravca Goražda, italijanskih s pravca Kalinovika i četničkih snaga s pravca Čelebića na jedinice 2. proleterske udarne divizije, kao i uporne odbrane italijansko-četničkog garnizona u Foči (vid. nap. 428. i 432).

[454] Posadu u Pljevljima su tada sačinjavale jedinice italijanske alpinske divizije »Taurinense«. Napad na ovaj garnizon u aprilu 1943. nije vršen, već samo na njegova okolna uporišta.

[455] Štab 3. udarne divizije NOVJ poslao je 15. aprila 1943. depešom Vrhovnom štabu traženo obavještenje: »[. . .] prema neprovjerenim podacima u Pivskoj župi ima oko 2000 četnika s nešto malo Italijana, u Goliji do 500 Bajovih (pukovnika Stanišića) četnika i u Banjanima do 2000 krilaša Krste Popovića.« (A-VII, Fond NOR, kut. 9 A, reg. br. 47-2.)

[456] Štab 3. NOU divizije je 15. aprila 1943. depešom predložio vrhovnom komandantu NOV i POJ da se glavne snage te divizije usmjere pravcem Piva, Komarnica, Boan i zatim skrene k Nikšiću, a pomoćne pravcem Golija, Duga, Gornje polje.

[457] U vezi s ovim Titovim naređenjem, Štab 1. proleterske udarne divizije uputio je pomenutim pravcem 7. krajišku NOU brigadu.

[458] Da bi odbacile Operativnu grupu divizija kojom je neposredno komandovao Vrhovni štab NOV i POJ na lijevu obalu Drine i deblokirale Foču, italijanske komande u Crnoj Gori su 15. aprila 1943. usmjerile između rijeka Tare i Ćehotine jaku četničku grupaciju sastavljenu od Samostalnog ibarskog odreda i osam brigada: Kolašinske, Bjelopoljske, Durmitorske, Pljevaljske, Mileševske i tri tzv. vasojevićke jurišne, ukupno jačine preko 3000 četnika – protiv jedinica 2. proleterske udarne divizije. Istovremeno s ovom operacijom, D. Mihailović je, uz podršku italijanskih snaga, preduzeo napade i pravcima: Goransko – Avtovac, Bileća – Gacko – Mostar – Nevesinje i Konjic – Glavatičevo na 3, 9. i 7. diviziju NOVJ s ciljem da ih izbace iz Hercegovine.

Kako italijanske trupe ni uz podršku četnika D. Mihailovića nisu bile u stanju da deblokiraju Foču i odbace jedinice Operativne grupe na lijevu obalu Drine, italijanska Vrhovna komanda se obratila za pomoć njemačkoj Vrhovnoj komandi. Italijanski Generalštab KOV-a je 15. aprila 1943. o tome obavijestio Štab 2. italijanske armije, telegramom:

»OKV, koju je s ovim [deblokadom Foče, prim. Red.] upoznala ova Vrhovna komanda, saopštila je da je naređeno da se garnizonu Foča pruži pomoć hitnom upotrebom glavnine vazduhoplovnih snaga i što je brže moguće jednom borbenom motorizovanom grupom za koju se predviđa da će biti na raspolaganju 18. ili 19. aprila.

Ova grupa će se upotrijebiti sporazumno s italijanskim komandama.

Neophodno je da naše trupe dejstvuju iz Sandžaka i Hercegovine kako bi onemogućile partizanima da spriječe deblokiranje Foče grupisanjem svih snaga na jednom jedinom pravcu.

Molim stoga da se pobrinete: da Guverner Crne Gore naredi akciju na pravcu Pljevlja – Foča, a Gl[avni] generalštab kraljevske vojske iz zone Mostar k Foči.

Za koordinaciju akcije sporazumjeti se sa Njemačkom komandom u Hrvatskoj. General Ambrozio.« (A-VII, Fond IA, kut. 3 E/28.)

[459] V. Terzić, koji se u tom momentu nalazio u rejonu Foče, 15. aprila 1943. u 13.15 časova je obavijestio Tita o naređenjima koje je izdao jedinicama:

»Druže Stari,

U vezi s depešom Štaba II divizije naredio sam:

a) Štabu I divizije da im ukaže pomoć s jednom brigadom u cilju uništenja ove četničke grupe koja se drži kod Čelebića (neposredno – zapadno). Naglasio sam Koči [Popoviću] da tu brigadu treba uputiti preko Gradca k Meljaku, jer je to najpogodniji i za nepr[ijatelja] najosetljiviji pravac dejstva.

b) Štabu II divizije da preduzme sve da se ova četnička grupa kod Čelebića razbije. Da pojača Sandžačku brigadu potrebnim brojem bataljona bilo iz II proleterske, bilo iz II dalmat[inske], tj. onima koji su bliži i pre mogu stići u pojačanje. Terzić«. (A-CK SKJ, Fond CK KPJ, reg. br. 16419/13-9(43).)

[460] U vezi s oslobođenjem Čajniča i Metaljke, Štab 1. proleterske udarne divizije poslao je 13. aprila 1943. Vrhovnom štabu NOV i POJ depešu:

»Naša VII [krajiška brigada] izbila u 3 [časa] na Metaljku bez otpora. Nepr[ijatelj] beži k Pljevljima. Ital[ijani] zapalili magacin benzina, eksploziv. Porušili

mnogo kuća, grad [Čajniče] opljačkan. Plen 8000 kg brašna, 5000 kg makarona, 1800 ulja, 3 vagona soli, 3 neispr[avna] kamiona. Uputite naše borce koji su bili tenkisti. Italijani napustili istočni deo grada. Na znanje da postoji tel[efonska] linija Foča i Ustikolina.« (A-VII, Fond NOR, kut. 13, reg. br. 35/8.)

461 Udarna grupa bataljona 10. hercegovačke NOU brigade i Južnohercegovački NOP odred su zauzeli Ljubinje 3/4. aprila, a prodrli u Stolac noću 4/5. aprila 1943.

462 Otočac su oslobodile 12. aprila 1943. jedinice 1. hrvatskog korpusa, a Brinje jedinice 5. operativne zone NOV i PO Hrvatske. U Otočcu su bili dijelovi italijanske divizije »Re«, zatim ustaško-domobranske i četničke snage neutvrđene jačine. U Brinju su takođe bili dijelovi divizije »Re«.

463 U operaciji »Vajs« ili tzv. četvrtoj neprijateljskoj ofanzivi protiv jedinica NOVJ učestvovale su ove njemačke divizije: SS-dobrovoljačka brdska divizija »Princ Eugen«, 369. legionarska »Vražja«, 714, 717. i 718. pješadijska i 187. rezervna divizija. Pomenuta 36. grenadirska divizija je tada bila na sovjetsko-njemačkom frontu.

464 U četvrtoj neprijateljskoj ofanzivi učestvovale su ove italijanske divizije: »Lombardija«, »Re«, »Sasari«, »Murđe«, i dijelovi divizija »Bergamo«, »Mesina« i »Marke«. Sve su ove divizije bile ojačane pojedinim bataljonima i samostalnim četama iz ostalih jedinica italijanske 2. armije.

465 Iz istočne Bosne, Hercegovine, Crne Gore i Sandžaka bilo je angažovano na razne načine oko 26 000 četnika u vrijeme bitke na Neretvi.

466 Poziv-letak je bio namijenjen prvenstveno četnicima koje je D. Mihailović prebacio italijanskim brodovima i drugim prevoznim sredstvima iz istočne Bosne i Hercegovine na područje sjeverne Dalmacije i Like da kao pomoćne snage italijanskih trupa učestvuju u operacijama protiv jedinica NOV i POJ (vid. nap. 8). Štampan je na tigl-mašini u neutvrđenom broju primjeraka, a rasturali su ga na okupiranoj teritoriji ilegalni organi vlasti NOP-a, omladinske i druge antifašističke organizacije. Ovaj letak je napisan po Titovom uputstvu, u Vrhovnom štabu, te se zato uvrštava kao kolektivni rad.

467 Ovdje se imaju u vidu, pored ostalog, pokolji muslimanskog i hrvatskog stanovništva koji su izvršile četničke formacije po Mihailovićevom naređenju, a uz saglasnost italijanskih komandi, u Foči i Čajniču (decembra 1941. zaklali su preko 5000 ljudi, žena i djece), Ljubinju, zatim ponovo u Foči (19. avgusta 1942. izvršen masovan pokolj muslimanskog stanovništva, dok su njihove kuće bile opljačkane, a dijelom spaljene), te pokolje u okolini Prozora (u prvoj polovini oktobra 1942. opljačkale su sela Soviće, Prozor, Šćit, Ravno i većinu sela na planinama Ljubuši, Vran, Paklini i Raduši; samo u prozorskoj opštini četnici su tada ubili 638 ljudi, žena i djece i spalili 656 domova) i u selima na području planina Mosora i Biokova.

468 Kao nacifašističke sluge ustaše su se održale jedino s osloncem na silu, na svoje besprimjerno surovo zakonodavstvo, na koncentracione logore i zatvore i nečuveni teror, masakriranje i zločinačke orgije nad svim komunistima i antifašistima, a posebno nad srpskim stanovništvom, Jevrejima i Ciganima (Romima). U 1941. i 1942. u Lici, Kordunu, Baniji, Hercegovini, Bosanskoj krajini i u drugim krajevima zvjerski je ubijeno na više desetina hiljada Srba, a do proljeća 1943. izvršeno je i nasilno prevođenje na katoličku vjeru oko 240 000 pripadnika pravoslavne vjere.

469 Prvi zvanični sporazum o međusobnom priznanju i o uključivanju četnika u oružane snage NDH, a u cilju zajedničke borbe protiv jedinica NOP-a, potpisan je 27. aprila 1942. između komandanta četničkog odreda »Petar Kočić« i predstavnika NDH u Mrkonjić-Gradu. Malo kasnije postignuti su sporazumi o stupanju u oružane snage NDH četničkog puka »Manjača« (15. maja 1942), Ozrenskog i Trebavskog odreda (28. maja), Majevičkog odreda (30. maja), odreda »Borje« (9. juna), Zeničkog odreda (14. juna). Na sastanku u Zimonjića Kuli, kod Avtovca, kome su prisustvovali četničke vođe Trifunović, Jevđević, Baćović, Ostojić i drugi, D. Mihailović je dao direktivu da u datoj situaciji treba biti lojalan NDH, a boriti se jedino protiv partizanskih snaga. U duhu toga 1. jula 1942. u selu Grabskoj, kod Doboja, Glavni štab bosanskih četničkih odreda priznao je sve ugovore koje su Zenički, Trebavski, Ozrenski, Borjanski i odred »Petar Kočić«, puk »Manjača« i bataljon »Obilić« potpisali s NDH.

Na području Dalmacije prvi sporazum za zajedničku borbu protiv snaga NOP-a postignut je 11. jula 1942. između komandanta četničke Dinarske divizije M. Đujića i ustaškog poglavara župe Bribir-Sidraga Davida Sinčića. Početkom septembra 1942. izaslanik D. Mihailovića major Borivoje Radulović je u Zagrebu potpisao sporazum o zajedničkim operacijama četničkih i ustaško-domobranskih snaga u Hercegovini protiv jedinica NOP-a.

[470] Krajem januara 1942. Crvena armija je završavala bitku za Staljingrad, a Saveznici su sa snagama četiri armije (2. i 5. američka i 1. i 8. britanska) vodili bitku za konačno istjerivanje snaga Osovine iz Afrike, bitku za Tunis. Sile Osovine su tada imale u Africi Grupu armija »Afrika« jačine preko 340 000 vojnika.

[471] Organizacija kurseva o kojima se govori u pismu nije tada sprovedena uslijed bitke koju je vodila Operativna grupa divizija Vrhovnog štaba krajem februara i u martu 1943. u okolini Neretve. Kad je Operativna grupa izbila na Drinu, CK KPJ je odlučio da se organizuje i počne da radi prvi viši partijski kurs u aprilu u selu Govzi i u selu Donjem Kruševu. Rukovodilac kursa je bio Krsto Popivoda.

# HRONOLOGIJA

1943

21. januar

Tito boravi sa članom Politbiroa CK KPJ i Vrhovnog štaba Sretenom Žujovićem i književnikom Vladimirom Nazorom u Ostrošcu, 7 km južno od Cazina, gdje je stigao 9. januara. Odatle do 24. januara rukovodi jedinicama i tu planira kako da se suprotstavi okupatorsko-kvislinškim trupama koje su otpočele 20. januara ofanzivu na slobodnu teritoriju Bihaćke Republike ili »Titove države«, kako su je okupatori zvali.

Tito upućuje tri radiograma Kominterni i radio-stanici »Slobodna Jugoslavija« u kome ih, pored ostalog, obavještava o početku ofanzive udruženih njemačkih, italijanskih, ustaško-domobranskih i četničkih snaga na slobodnu teritoriju, uspješnom otporu jedinica NOV na raznim sektorima u Hrvatskoj, Bosanskoj krajini i srednjoj Bosni i zahtijeva da radio-stanica »Slobodna Jugoslavija« prenese njegovo naređenje jedinicama NOV u Žumberku da vrše pritisak na neprijatelja u pravcu Karlovca i Zagreba.

Tito obavještava Štab 1. proleterske udarne divizije o početku izvođenja neprijateljske ofanzive na slobodnu teritoriju i s tim u vezi naređuje mu da ubrza pokret iz srednje Bosne radi pritiska na Banja Luku.

23. januar

U vezi s otpočinjanjem nerijateljske ofanzive na slobodnu teritoriju, Tito naređuje Štabu 1. proleterske udarne divizije da s jedinicama izvodi demonstrativne napade na Banju Luku i akcije na komunikaciji Banja Luka – Bosanska Gradiška, a Štabu 3. udarne divizije da neprekidno dejstvuje na komunikaciji Donji Vakuf – Travnik.

24. januar

Sa Sretenom Žujovićem i Vladimirom Nazorom Tito odlazi automobilom iz Ostrošca i preko Pokoja, Bakšaiša, Bihaća, Pritoke, Bijelog Brda, Ripča, Gorjevca, Lipe, Vrtoča, Bosanskog Petrovca i Kolunića stiže u Oštrelj, gdje do 27. januara boravi s nekoliko članova Vrhovnog štaba u željezničkim vagonima.

Radiogramom Tito obavještava Kominternu o teškim borbama koje jedinice NOVJ vode protiv udruženih okupatorsko-kvislinških snaga u Lici, na Kordunu i kod Sanskog Mosta, te o neprijateljskom bombardovanju Žirovca, Bosanskog Petrovca, Cetingrada, Bravskog i drugih mjesta.

25. januar

Tito upućuje dvije depeše Kominterni o uspješnom otporu jedinica NOVJ udruženim okupatorskim i kvislinškim snagama u Lici, na Kordunu, u Baniji i Bosanskoj krajini, o napadu 1. proleterske udarne divizije na Banja Luku i postavlja pitanje zašto se u emisijama radio-stanice »Slobodna Jugoslavija« ne

govori o velikoj neprijateljskoj ofanzivi udruženih Nijemaca, Italijana, ustaša i četnika i zašto radio-stanica London stalno veliča D. Mihailovića, ukazujući da najveći dio krivice za njegovu izdaju i zločine snosi izbjeglička kraljevska jugoslovenska vlada.

26. januar — Da bi spriječio prodor italijansko-četničkih snaga s pravca Prozora ka Livnu i Bosanskoj krajini, Tito depešom naređuje Štabu 3. udarne divizije da glavninu snaga iz srednje Bosne prebaci na prostoriju Bugojno, Gornji Vakuf, a pomoćne snage na komunikaciju Jajce – Travnik.

27. januar — Dobivši obavještenja iz više izvora o pripremama italijanskih jedinica i četničke Vrhovne komande o preduzimanju zajedničke ofanzive iz Hercegovine u pravcu Livna i Glamoča u cilju udara u leđa jedinicama NOVJ, Tito naređuje Štabu 1. proleterske udarne divizije da sve snage s područja Banje Luke prebaci na prostoriju Jajce, Donji Vakuf, Turbe.
Radiogramom Tito obavještava Kominternu o neprijateljskom neprekidnom bombardovanju gradova i sela, posebno Bihaća i Bosanskog Grahova, o prodoru njemačkih trupa u Slunj, te da se četnici D. Mihailovića pripremaju da zajedno s Italijanima preduzmu ofanzivu s pravca Prozora u pravcu Livna.

S nekoliko članova Vrhovnog štaba i Vladimirom Nazorom Tito se prebacuje uskotračnom prugom iz Oštrelja u Drvar.

29. januar — Da bi spriječio prodor italijanskih trupa i četnika s pravca Prozora k Livnu, koje je mjesto bilo izuzetno važno radi evakuacije ranjenika, Tito naređuje štabovima 1. i 2. proleterske i 3. udarne divizije da hitno prikupe i prebace jedinice na sektor Prozora.

Oko 30. januara — U svojstvu vrhovnog komandanta NOV i POJ Tito saziva i predsjedava u Drvaru, u Mandića pilani (u blizini drvarske pećine), sjednici Vrhovnog štaba, kojoj prisustvuju i sekretar Oblasnog komiteta KPJ za Bosansku krajinu Đuro Pucar Stari i komandant 1. bosanskog udarnog korpusa Kosta Nađ, i na kojoj saopštava svoj operativno-stragegijski plan o izvođenju – s divizijama kojima je neposredno rukovodio (1. i 2. proleterska i 3. udarna divizija) protivofanzive u pravcu Hercegovine i Crne Gore u cilju razvlačenja neprijateljskih snaga s područja Hrvatske i Bosanske krajine i stvaranja nove slobodne teritorije. Kako je prijetila opasnost da okupatori i kvislinzi otkriju i unište u planinama Bosanske krajine brojne bolnice s ranjenicima i bolesnicima, Tito, uz saglasnost svih članova Vrhovnog štaba, naređuje da se svi ranjenici evakuišu u pravcu nastupanja Operativne grupe divizija Vrhovnog štaba – u pravcu Neretve.

Tito depešom obavještava Kominternu o uspješnim borbama jedinica 2. proleterske udarne divizije protiv četnika na sektoru Knina, jedinica 1. bosanskog udarnog korpusa na sektoru Sanski Most – Ključ i kod Majkić Japre, o mitraljiranju i bombardovanju kolona izbjeglica – žena i djece u zapadnoj Bosni, te da je na radio-stanici London 29. januara pročitan ukaz jugoslovenske izbjegličke vlade o dodjeli odlikovanja – ordena oficirima i podoficirima bivše jugoslovenske vojske koji su poginuli ili se borili na strani okupatora protiv jedinica NOP-a, kao i da je u toj emisiji rečeno da se strogo zabranjuje izvođenje bilo kakvih akcija protiv okupatora.

31. januar — Tito upućuje dva radiograma Kominterni o teškim borbama koje su jedinice NOVJ vodile 30. januara na raznim sektorima Hrvatske i Bosanske krajine, o pokretu preko 50 000 izbjeglica, izloženih neprekidnim bombardovanjima, gladi i oštroj zimi, k unutrašnjosti slobodne teritorije, te traži pomoć u opremi, oružju i lijekovima za NOVJ koja se bori 20 mjeseci bez ikakve materijalne pomoći bilo s koje strane.

Kraj januara — U ime Vrhovnog štaba NOV i POJ Tito upućuje poziv mobilisanim, zavedenim i prevarenim pripadnicima četničkih jedinica da se ne bore na strani okupatora, već da prelaze na stranu NOV i POJ.

1. februar — Tito sa Sretenom Žujovićem i Vladimirom Nazorom odlazi iz Drvara i preko Luke, Korita, Peulja, Kazanca, Priluke i Kablića stiže u Livno. Tu odsijeda i noćiva u manastiru Gorica.

2. februar — Rano ujutro Tito iz Livna odlazi sa Sretenom Žujovićem, Vladimirom Nazorom i pomoćnikom načelnika Vrhovnog štaba Pavlom Ilićem i preko Žabljaka, Vidoša, Potkraja i Novakovca stiže u rudnik Tušnicu, gdje ostaje do 7. februara. Prvo boravi u jednoj kućici-kantini koja se nalazila oko 250 metara od ulaza u okno rudnika. Oko podne toga ili narednog dana jedan italijanski bombarder iznenada nadlijeće i baca na tu kućicu nekoliko razornih i zapaljivih bombi, pa se Tito u vrijeme naleta aviona prebacuje u obližnje okno rudnika. Sticajem okolnosti niko nije ni ranjen.

3. februar — Radio-depešom Tito daje saglasnost glavnom štabu NOV i PO za Hrvatsku da glavninu svojih snaga prebaci na prostoriju Bosanski Petrovac – Drvar i obavještava ga o velikim gubicima neprijatelja u Bosanskoj krajini, kao i da će Vrhovni štab sa snagama kojima neposredno rukovodi preduzeti ofanzivu u pravcu Hercegovine.

4. februar — U svojstvu vrhovnog komandanta NOV i POJ Tito naređuje: Glavnom štabu NOV i PO za Hrvatsku da obezbijedi pravac Vrtoče – Kulen Vakuf – Donji Lapac; Štabu 3. udarne divizije da jednu brigadu usmjeri na Prozorsku kotlinu i da ranjenike upućuje k Prozoru; obavještava Štab 1. proleterske udarne divizije o situaciji na sektorima 1. hrvatskog i 1. bosanskog udarnog korpusa, o problemu obezbjeđenja 3500 ranjenika i ukazuje na važnost predstojećih operacija 1. i 2. proleterske i 3. udarne divizije u pravcu Hercegovine.

U svojstvu vrhovnog komandanta NOV i POJ Tito upućuje radio-stanici »Slobodna Jugoslavija« zahtjev da emituje poziv svim domobranskim oficirima i vojnicima, u kome ih odlučno upozorava da se ne bore na strani okupatora protiv svog naroda, već da, bilo s vojnicima, bilo pojedinačno, prelaze na stranu NOVJ.

Tito upućuje Kominterni radiogram u kome demantuje netačno pisanje lista »Njujork tajms« da su partizani strijeljali nekoliko engleskih oficira koji su bili pri štabu D. Mihailovića, a što je bila jedna od mnogih kleveta izbjegličke vlade Kraljevine Jugoslavije u Londonu, čiji je cilj bio da pred svjetskom javnošću kompromituje NOP Jugoslavije.

5. februar — U vezi s preduzimanjem operacija u pravcu Neretve, Tito naređuje: Štabu 1. proleterske udarne divizije da prikupi jedinice na prostoriju Makljen – Gornji Vakuf i da komandant i politički

komesar dođu na savjetovanje u Duvno; Glavnom štabu NOV i PO za Hrvatsku da zatvori pravac Kulen Vakuf – Vrtoče i daje mu saglasnost da se glavnina snaga 1. hrvatskog udarnog korpusa povuče u pravcu Srba, Bosanskog Grahova i Drvara.

7. februar — Tito sa Sretenom Žujovćem i Vladimirom Nazorom noću odlazi iz Tušnice u Duvno, gdje boravi do 13. februara.

U svojstvu vrhovnog komandanta NOV i POJ Tito izdaje zapovijest svim jedinicama NOV i POJ širom Jugoslavije da odmah, povodom tzv. četvrte neprijateljske ofanzive, preduzmu dejstva protiv okupatorskih i kvislinških snaga, da ruše komunikacije, napadaju transporte, uništavaju skladišta i na svom prostoru vezuju što jače neprijateljske snage, s ciljem da se snage NOV i POJ u zapadnom dijelu zemlje rasterete pritiska.

8. februar — Kako su okupatori i njihovi saradnici u zemlji, a takođe i kraljevska jugoslovenska vlada u Londonu, neprekidno širili laži o ciljevima narodnooslobodilačkog pokreta, Tito, u ime Vrhovnog štaba NOV i POJ, zajedno s predsjednikom Izvršnog odbora AVNOJ-a dr Ivanom Ribarom, daje za svjetsku javnost Izjavu o karakteru, osnovnim ciljevima i platformi NOP-a u Jugoslaviji.

Tito naređuje glavnom štabu NOV i PO za Hrvatsku da, zatvaranjem pravaca selo Vrtoče – Kulen Vakuf – Gornji Lapac i selo Donji Srb – selo Trubar – Drvar, obezbijedi slobodu manevra glavnini svojih snaga i obavještava ga da će 7. hrvatska (banijska) divizija ući u sastav Operativne grupe divizija Vrhovnog štaba.

U svojstvu vrhovnog komandanta NOV i POJ Tito u Duvnu uveče održava savjetovanje s komandantima i političkim komesarima 1. i 2. proleterske i 3. udarne divizije na kome ih upoznaje s planom protivofanzive u pravcu Hercegovine i Crne Gore i naređuje im da odmah po završenim pripremama napadnu i savladaju italijanske garnizone na Ivan-planini i u dolinama Rame i srednjeg toka Neretve.

11. februar — Tito prima u vezi s njegovim telegramom od 31. januara, radiogramom odgovor Kominterne da SSSR ne može »zbog nesavladivih tehničkih prepreka« poslati traženu materijalnu pomoć.

12. februar — U duhu svoje zamisli o izvođenju protivofanzive u pravcu Hercegovine, Tito naređuje Štabu 1. proleterske udarne divizije da poruši sve željezničke i drumske komunikacije i objekte na pravcu Sarajevo – Konjic.

13. februar — Tito polazi iz Duvna putničkim automobilom i drumom preko Blažuja, Eminova Sela, Paklene planine, Todorovića košara, ispod kota 1166, 1138, 1174 i 1131, te kod mjesta Bukovac nastavlja put desno prema selu Kopčići, kod izvora rijeke Rame, gdje stiže u toku dana. Tu, u jednoj vodenici, noćiva 13/14. februara.

14. februar — Tito odlazi iz sela Kopčići u Šćit (10,5 km zapadno od Prozora), gdje ostaje do 22. februara. Tu povremeno boravi u franjevačkom manastiru, u prostoriji gvardijana samostana fra Mladena Lucića, u sobi broj 9, a članovi Vrhovnog štaba u sobi broj 8.

15. februar — Pošto su jedinice 2. proleterske udarne divizije oslobodile Imotski, Tito naređuje Štabu ove divizije da hitno poruši i

zaposjedne komunikaciju na relaciji Mostar – Rama, a Štabu 3. udarne divizije da napadne i oslobodi Prozor. Takođe naređuje Štabu 1. bosanskog udarnog korpusa da svojim jedinicama smijeni 7. banijsku udarnu diviziju i ovu uputi u pravcu Prozora, u sastav Operativne grupe divizija vrhovnog štaba NOV i POJ.

16. februar — Tito obilazi jedinice 3. udarne divizije kod Prozora. Po Titovom povratku s položaja u samostan Šćit, oko 16 časova njemački avioni bombarduju samostan, u čijem se podrumu-skloništu našao i Tito. Jedna bomba od 250 kilograma udara u bočni zid samostana, odbija se i zariva, ne eksplodiravši, u zemlju. Pošto je izdao jedinicama 3. udarne divizije zapovijest s porukom »Prozor noćas mora pasti«, Tito uveče iz samostana prelazi u jedan mlin-brvnaru Mije Brkića, koji se nalazio na potoku Mostić (1 km zapadno od Šćita). Kako se u blizini vodenice na mjestu Prosjek nalazila pećina, Tito je tokom dana i tu često boravio i radio.

17. februar — Tito upućuje radiogram Kominterni i radio-stanici »Slobodna Jugoslavija« u kome se navodi da su jedinice 2. proleterske udarne divizije razbile italijanske jedinice i zaposjele željezničku prugu Mostar – Konjic, a jedinice 3. udarne divizije zauzele Prozor, u kome su zaplijenile velike količine oružja i razne ratne opreme.

19. februar — U cilju ostvarenja plana donijetog u Duvnu, Tito naređuje Štabu 2. proleterske udarne divizije da napadne italijanski garnizon u Jablanici radi sadejstva snagama 3. udarne divizije koje su napadale Ramu.

Tito šalje pismo članu Politbiroa CK KPJ i Vrhovnog štaba Aleksandru Rankoviću s nalogom da štampariju Vrhovnog štaba pošalje u rejon Prozora, daje saglasnost za način rasporeda i postavljenja komandnog, političkog i političko-partijskog kadra u novoformiranoj 9. dalmatinskoj diviziji i političko-partijskog kadra u 7. banijskoj diviziji, te obavještava ga o oslobođenju Prozora i daje uputstvo za evakuaciju i zbrinjavanje ranjenika.

20. februar — Tito depešom obavještava glavni štab NOV i PO za Hrvatsku i Štab 1. bosanskog udarnog korpusa da su divizije Operativne grupe Vrhovnog štaba zaposjele 80 kilometara željezničke pruge na relaciji Mostar – Sarajevo, zauzele Prozor, Ostrožac, Bradinu, Raštelicu i druge željezničke stanice, izbacile iz stroja 2200 italijanskih vojnika i zaplijenile velike količne ratnog materijala.

Radi stvaranja uslova za dalji prodor Operativne grupe divizija Vrhovnog štaba prema istoku, Tito naređuje: Štabu 1. proleterske udarne divizije da napadne i razbije italijanski garnizon u Konjicu; Štabu 2. proleterske udarne divizije da odlučno napadne i zauzme Jablanicu; pomoćniku načelnika Vrhovnog štaba NOV i POJ Pavlu Iliću da uputi 3. krajišku NOU brigadu preko Rame u Konjic, da prenese njegovo naređenje Štabu 1. proleterske divizije da na Ivan-sedlu drži najmanje jednu brigadu; ujedno ga obavještava da je prilikom oslobođenja Rame zaplijenjeno, pored ostalog, i 6 ispravnih italijanskih tenkova.

Tito upućuje Kominterni i radio-stanici »Slobodna Jugoslavija« četiri radiograma: u prvom se traži da radio-stanica »Slobodna Jugoslavija« emituje njegovu poruku sekretaru Pokrajinskog komiteta KPJ za Bosnu i Hercegovinu Isi Jovanoviću da hitno uputi 6. istočnobosansku NOU brigadu na planinu Igman; u

druga dva obavještava o rasporedu i sastavu italijanskog 6. armijskog korpusa u Hercegovini i južnom dijelu Dalmacije; a u četvrtom, obavještava o razbijanju italijanske kolone kod Donjeg Lapca, u Lici, i o zauzimanju 80 kilometara željezničke pruge na pravcu Mostar – Sarajevo.

21. februar — Tito naređuje Štabu 1. proleterske udarne divizije da glavninom snaga zatvori pravac Sarajevo – Ivan-sedlo i ne dozvoli neprijatelju prodor u pravcu Konjica.

22. februar — S Vrhovnim štabom, Vladimirom Nazorom i dr Ivanom Ribarom Tito odlazi iz Šćita i krećući se pravcem Ripci, Mlaka, Prozor, stiže u selo Gračanicu, jugoistočno od Prozora, gdje boravi i 23. februara.

24. februar — S nekoliko članova Vrhovnog štaba Tito odlazi iz Gračanice u selo Gračac (sada potopljeno u Ramsko jezero), 15,5 km jugoistočno od Prozora, gdje boravi do 27. februara 1943. U tom selu je noću boravio u zgradi osnovne škole, a danju radio u okolnim brdima, i vodenici Tome Tosića, koja se nalazila na potoku Tršćanski. Povremeno je Tito radio i u vodenici Vladića, na potoku Lomnica i u pećini koja se nalazi u blizini te vodenice.

24. februar — Radiogramom Tito obavještava Kominternu i radio-stanicu »Slobodna Jugoslavija« o razbijanju italijanskih garnizona u dolinama Rame i srednjeg toka Neretve, velikoj količini zaplijenjenog oružja i razne ratne opreme i o razaranju željezničke pruge i svih objekata na relaciji Drežnica (sjeverno od Mostara) — Ivan-sedlo (sjeveroistočno od Konjica).

25. februar — Da bi omogućio blagovremeno i bezbjedno stizanje ranjenika koji su se uslijed nedostatka prevoznih sredstava i velike zime sporo evakuisali s pravca Livna i Duvna u Prozorsku kotlinu, Tito naređuje: Štabu 9. dalmatinske divizije da jačim snagama vrši pritisak na ustaške snage u Širokom Brijegu, a Štabu 1. bosanskog udarnog korpusa da obustavi odlazak svojih jedinica u srednju Bosnu, da vrši pritisak na neprijateljske snage u rejonu Jajca i obavještava ga o nastojanjima Nijemaca i ustaša da prodru drumom Sarajevo–Konjic, a Italijana i četnika cestom Mostar–Konjic.

Tito depešom obavještava Kominternu o velikom angažovanju četnika D. Mihailovića u dolini Neretve i njihovoj tijesnoj saradnji s Italijanima i Nijemcima u borbama protiv jedinica NOVJ, ističući da oni to rade po naređenju izbjegličke jugoslovenske vlade, i zahtijevajući da vlada SSSR-a odlučno zatraži odgovor od jugoslovenske kraljevske vlade i da se o svemu tome informiše i britanska vlada.

27. februar — Tito sa dijelom Vrhovnog štaba odlazi iz Gračaca ponovo u selo Gračanicu, gdje boravi u jednoj zgradi (čardaku) Sulje Munikoze, a povremeno i u Munikozinoj vodenici, na potoku Zagorski. Tu ostaje do 3. marta 1943.

Iz Gračaca Tito depešom upoznaje Kominternu sa sadržajem zaplijenjene operativne zapovijesti četničke Vrhovne komande o angažovanju četnika protiv jedinica NOVJ u dolini Neretve, obavještava o prekidu napada jedinica NOV na Konjic zbog udara Mihailovićevih snaga u leđa jedinicama NOVJ, koje su se uslijed toga našle u kritičnom položaju, i moli da sa sadržajem

zapovijesti upozna Josifa Visarionoviča Staljina i da SSSR energično zatraži odgovornost od jugoslovenske izbjegličke vlade.

28. februar

U svojstvu generalnog sekretara KPJ i vrhovnog komandanta NOV i POJ Tito saziva u selu Gračanici zajedničku sjednicu Politbiroa CK KPJ i Vrhovnog štaba, kojoj prisustvuje i predsjednik Izvršnog odbora AVNOJ-a dr Ivan Ribar, na kojoj Tito izlaže tešku situaciju u kojoj se našla cijela Operativna grupa divizija i oko 3500 ranjenika i svoju operativnu zamisao da se protivudarom glavnine snaga ka Gornjem Vakufu najprije razbije njemačko-ustaška grupacija a odmah zatim da se kod Jablanice izvrši forsiranje Neretve, razbiju četnici D. Mihailovića na okuci Neretve, prebace ranjenici, a onda preduzme opšti napad da se uništi ostatak četničkih snaga i oslobodi Hercegovina, Crna Gora i Sandžak, kako bi se izvršile pripreme za prodor u Srbiju.

U vezi s usvojenim planom na zajedničkoj sjednici Politbiroa CK KPJ i Vrhovnog štaba i pripreme protivudara na pravcu Gornjeg Vakufa, Tito naređuje: Štabu 1. bosanskog udarnog korpusa da po svaku cijenu održi položaje kod Drvara, da 1. krajišku brigadu iz srednje Bosne orijentiše prema Turbetu i Travniku radi sadejstva s jedinicama Operativne grupe Vrhovnog štaba kod Gornjeg Vakufa, da 10. krajišku brigadu iz rejona Kupresa i dvije brigade 1. hrvatskog udarnog korpusa angažuje na sprječavanju prodora njemačkih snaga u pravcu juga; Glavnom štabu NOV i PO za Hrvatsku da dvije najbolje brigade odmah uputi preko Martin–Broda k Drvaru ili Bosanskom Grahovu gdje će snagama 1. bosanskog korpusa pružiti pomoć i što duže zadržavati njemačke snage koje su nadirale k Livnu i u pravcu Neretve; načelniku Tehničkog odsjeka Vrhovnog štaba Vladimiru Smirnovu naređuje da, u cilju zavaravanja neprijatelja o stvarnom pravcu proboja Operativne grupe divizija i ranjenika iz okruženja, na Neretvi i Rami poruši sve mostove.

1. mart

Tito naređuje Štabu 9. dalmatinske divizije da se u slučaju jačeg neprijateljskog pritiska od Ljubuškog i Širokog Brijega povuče u pravcu selo Rakitno–Ćustina–Prozor, a Štabu 1. proleterske brigade da se sa Ivan-planine usiljenim maršem prebaci u rejon sela Ljubunci i dijelom snaga pređe na desnu obalu Vrbasa.

2. mart

Tito naređuje zamjeniku načelnika Vrhovnog štaba NOV i POJ Velimiru Terziću da izvrši pregrupisavanje glavnine snaga Operativne grupe divizija radi izvođenja protivudara i razbijanja njemačko-ustaške grupacije jugoistočno od Gornjeg Vakufa.

3. mart

U svojstvu vrhovnog komandanta NOV i POJ Tito izdaje u 4 časa ujutro zapovijest jedinicama Operativne grupe divizija Vrhovnog štaba da protivudarom kod Gornjeg Vakufa i razbijanjem njemačko-ustaške grupacije u gornjem toku rijeke Vrbasa obezbijedi ranjenike u Prozorskoj kotlini i stvore povoljne uslove za dalje ofanzivne operacije.

U vezi s izvođenjem protivudara u pravcu Gornjeg Vakufa, Tito naređuje Štabu 1. bosanskog udarnog korpusa da uporno brani pravac Glamoč–Livno kako se ne bi sručile njemačke snage s toga pravca na Operativnu grupu divizija i ranjenike kod Prozora i Gornjeg Vakufa.

Sa članom Politbiroa CK KPJ i Vrhovnog štaba Aleksandrom Rankovićem Tito odlazi iz sela Gračac u Ramu i Jablanicu da prekontroliše da li su i kako porušeni mostovi na Rami i Neretvi.

Tito nalaže članu Politbiroa i Vrhovnog štaba Sretenu Žujoviću da uputi Tenkovsku četu Vrhovnog štaba iz doline Rame na pravac Prozor–Gornji Vakuf i da štampariju Vrhovnog štaba prebaci u rejon sela Duge gdje bi ju inžinjerci zakopali.

Radiogramom Tito obavještava Kominternu o žestokim borbama na pravcu Prozor–Gornji Vakuf, o neprekidnim dejstvima neprijateljske avijacije, o upornim pokušajima njemačkih trupa da prodru u Glamoč i o rušenju svih mostova na Neretvi od Mostara do Konjica.

3/4. marta — Tito uveče odlazi iz doline Rame na prijevoj Makljen (6 km sjeverno od Prozora) da rukovodi jedinicama koje su izvodile protivudar na njemačko-ustašku grupaciju u pravcu Gornjeg Vakufa.

4. mart — U vezi s izvođenjem protivudara na njemačko-ustašku grupaciju kod Gornjeg Vakufa, Tito naređuje Štabu 1. bosanskog udarnog korpusa da cjelokupnim snagama dejstvuje pravcem Kupres–Vukovsko–Gornji Vakuf–srednja Bosna radi sadejstva s jedinicama Operativne grupe divizija Vrhovnog štaba kod Gornjeg Vakufa i spasavanja nekoliko stotina ranjenika u rejonu Duvna; a Štabu 3. udarne divizije da obezbjeđuje desni bok i pozadinu glavnini Operativne grupe za vrijeme izvođenja protivudara na pravcu Prozor–Gornji Vakuf.

Tito radiogramom obavještava Kominternu o žestokim borbama na planini Raduši, o izvanrednoj požrtvovanosti 4. proleterske i 3. krajiške NOU brigade na sektoru Gornjeg Vakufa, upadu njemačkih snaga u Glamoč, istakavši da su jedinice NOV zbog četrdesetodnevnih upornih borbi i velikih gubitaka vrlo iscrpene, te moli da mu se odgovori da li se može nadati ma kakvoj pomoći od saveznika.

Ocijenivši poslije podne da će protivudar kod Gornjeg Vakufa uspjeti, Tito odlazi s Makljena u selo Gornji Lug, u Ramskoj klisuri, smješta u kuću Muje Bećirevića, poziva načelnika Tehničkog odsjeka Vrhovnog štaba Vladimira Smirnova i naređuje mu da – u cilju prebacivanja ranjenika i jedinica preko Neretve u istočnu Hercegovinu – izgradi u roku dva dana most kod Jablanice.

5. mart — Tito donosi odluku da s jedinicama Operativne grupe forsira rijeku Neretvu na odsjeku Jablanica–Ostrožac, uništi četnike u gornjem toku Neretve, prebaci ranjenike i produži nastupanje s Operativnom grupom divizija Vrhovnog štaba u pravcu Nevesinja i Kalinovika. U tom cilju naređuje: Štabu 1. proleterske udarne divizije da obrazuje opštu zaštitnicu jedinicama Operativne grupe koje će forsirati Neretvu i prodirati u Hercegovinu i jugoistočnu Bosnu, a Štabu 3. udarne divizije da i dalje brani pravac Ostrožac–Konjic, obavještavajući ga da će jedinice Operativne grupe s ranjenicima prodirati pravcem Prozor–Jablanica–Prenj planina, Hercegovina.

6. mart — Tito iz sela Gornji Lug prelazi u vodenicu Murata Kulaglića koja se nalazila na potoku Prozorčici, u kanjonu Rame, gdje boravi do 9. marta. Tu se danju sklanjao od bombardovanja u jednu pećinu, koja se nalazila u neposrednoj blizini mlina.

Depešom Tito obavještava Glavni štab NOV i PO za Hrvatsku da su jedinice Operativne grupe Vrhovnog štaba razbile kod Gornjeg Vakufa dvije njemačke divizije i četiri bojne (bataljona) ustaša i da se u rejonu Prozora nalazi oko 3500 ranjenika, i glavnina snaga Vrhovnog štaba.

U vezi s pripremama za forsiranje Neretve Tito naređuje Štabu 9. dalmatinske divizije da se iz rejona Dugog Polja hitno prebaci dolinom riječice Doljanke u pravcu Jablanice, Štabu 3. udarne divizije da po svaku cijenu obezbijedi lijevi bok Operativne grupe Vrhovnog štaba, a Štabu 1. proleterske udarne divizije da hitno uputi 1. proletersku brigadu k Ostrošcu.

6/7. marta — Po Titovom naređenju se kod Jablanice, preko porušenog mosta, prebacuju dijelovi 2. dalmatinske i 2. proleterske brigade, gdje uništavaju četničke isturene jedinice i uspostavljaju mostobran dubine sedam kilometara.

7. mart — Tito radiogramom obavještava Kominternu i radio-stanicu »Slobodna Jugoslavija« o razbijanju njemačko-ustaške grupacije kod Gornjeg Vakufa, zadobijenom velikom plijenu i obostrano pretrpljenim velikim gubicima.

Tito prima radiogramom odgovor Kominterne na njegovu depešu od 4. marta kojom je tražio materijalnu pomoć od saveznika: ». . . Možete računati u najskorije vrijeme na ozbiljnu materijalnu pomoć . . . trudimo se da pružimo maksimalnu političku pomoć vašoj herojskoj borbi . . .«.

7/8. mart — Čim su se prebacili dijelovi 2. proleterske divizije, otpočela je izgradnja mosta preko Neretve. Uz ogromno pregalaštvo, proniciljivost i svijest o značaju mosta, 35 boraca Tehničke čete Vrhovnog štaba, po Titovom naređenju, izgrađuju s priručnim sredstvima most preko nabujale i plahovite planinske rijeke za nepunih 19 časova.

8. mart — Tito naređuje Štabu 3. udarne divizije da hitno evakuiše ranjenike sa svog sektora k Jablanici, da obezbjeđuje i dalje lijevi bok Operativnoj grupi sve do prelaska začelja ranjenika preko Neretve i da što više svojih konja ostavi na lijevoj obali Neretve radi prenosa ranjenika.

Tito upućuje dva radiograma Kominterni: u prvom ju, pored ostalog, obavještava o velikoj koncentraciji Mihailovićevih četnika na planini Prenj, razbijanju njihovih jedinica i zaplijeni velikog broja četničkih dokumenata; u drugom Tito obavještava da operacijama na Neretvi lično on rukovodi, da ima na raspoloženju 20 000 boraca – pravih heroja i da mu je operativni cilj: razbiti neprijateljski obruč i spasti 5000 ranjenika, zatim uništiti četnike u Crnoj Gori, Hercegovini i Sandžaku, mobilisati sposobne muškarce i preduzeti novo nastupanje.

9. mart — Tito se s dijelom Vrhovnog štaba i Vladimirom Nazorom vraća iz kanjona Rame u selo Gračac, a gdje ostaje do 11. marta.

Tito naređuje Štabu 7. banijske divizije da ofanizivno dejstvuje kao desna nastupajuća kolona Operativne grupe Vrhovnog štaba pravcem Jablanica–Glogošnica–Jasenjani–Gornje Zimlje–Lakat–Nevesinjsko polje, a Stabu 9. dalmatinske divizije da hitno podigne most na Neretvi između Karaule i Grabovice i uspostavi širi mostobran na lijevoj obali Neretve.

10. mart

Pošto je pravac nastupanja, poslije forsiranja Neretve, vodio preko surove i besputne planine Prenja, Tito naređuje da se unište i bace u nabujalu Neretvu sva motorna vozila, tenkovi, haubička artiljerija, vozeća komora i sve ono što se nije moglo dalje nositi na rukama i konjima.

11. mart

Tito s dijelom Vrhovnog štaba i Vladimirom Nazorom rano ujutro polazi iz sela Gračac i dolinom Rame stiže u Jablanicu. Tu prelazi preko novosagrađenog mosta na lijevu obalu Neretve, gdje se zadržava u njegovoj neposrednoj blizini do podne i izdaje dopunska naređenja za ubrzano prebacivanje ranjenika.

Tada obilazi i teške bolesnike – tifusare koji su se nalazili u obližnjem željezničkom tunelu. Odatle oko podne odlazi preko kote 488 u selo Krstac, a zatim produžava zaleđenom stazom preko ogranaka Prenja za Štrbine, u koje stiže u toku dana i u kojem boravi i 12. marta.

12. mart

Da bi spasao i ubrzao prebacivanje preko hercegovačkih gotovo besputnih planina oko 5000 ranjenika i teških bolesnika-tifusara, Tito izvlači iz borbe cijelu 9. dalmatinsku diviziju i angažuje je da nosi ranjenike i bolesnike.

12/13. marta

U koloni s ranjenicima Tito se s Vrhovnim štabom kreće noću stazom obroncima Prenja, preko katuna Poljane, Javornika, Breza, Memeja Sela, Idbara, djelimično grebenom Ljubine planine, Visa, Siljevice i sela Bijela (4 kilometra od Konjica, gdje stiže pred zoru, a zatim, poslije kraćeg odmora, produžava kamenitom stazom prema Boračkom jezeru, gdje stiže prije podne. Tu boravi do 18. marta. Najprije je boravio u kući Nikole i Save Draganovića, a zatim ispod pećine Slapski potok u jednom mlinu.

13. mart

Tito radiogramom obavještava Kominternu i radio-stanicu »Slobodna Jugoslavija« o porazu, udruženih njemačkih, italijanskih, ustaško-domobranskih i četničkih snaga kod Konjica 9. marta i o porazu četničkih snaga na planini Prenj.

Radi daljeg prodiranja Operativne grupe divizija Vrhovnog štaba, Tito naređuje: Štabu 2. proleterske udarne divizije da energično napadne i potuče četničke snage kod Čičeva i Glavatičeva i produži nastupanje ka Kalinoviku; Štabu 3. udarne divizije da razbije udružene italijansko-četničke snage na pravcu Donje i Gornje Zimlje–Nevesinje; a 6. istočnobosanskoj brigadi i Majevičkoj grupi bataljona da krenu ka Kalinoviku u susret Operativnoj grupi divizija Vrhovnog štaba.

16. mart

Pošto je bio izvučen i posljednji ranjenik na lijevu obalu Neretve, po Titovom naređenju prebacile su se i jedinice 1. proleterske divizije koje su bile u zaštitnici, ostavljajući za sobom most kod Jablanice u plamenu.

Tito upućuje radiogram Izvršnom komitetu Kominterne u kome ga obavještava o žestokim borbama protiv Nijemaca i četnika kod Konjica, o teškom porazu četnika kod Glavatičeva, svakodnevnim žestokim bombardovanjima njemačke i italijanske avijacije položaja i kolona jedinica Operativne grupe, o novoj zapljeni velikog broja četničkih dokumenata iz kojih se vidjelo da se saradnja četnika s okupatorima i ustašama vršila uz saglasnost kraljevske jugoslovenske vlade u Londonu, te još jednom moli da se ta vlada razobliči kao saveznik okupatora.

17. mart — U svojstvu vrhovnog komandanta NOV i POJ Tito izdaje naređenje svim jedinicama da energično suzbijaju pojave nepravilnog i samovoljnog pribavljanja hrane na terenu i da se pojedincima koji se u tome uhvate izriču najstrože kazne pred strojem jedinica.

Da bi zavarao neprijatelja o mjestu boravka Vrhovnog štaba, Tito upućuje radiogram Kominterni sa zahtjevom da radio-stanica »Slobodna Jugoslavija« emituje vijest jedinicama NOVJ da se Tito srećno probio sjeverno od planine Bitovnje.

18. mart — Tito s Vrhovnim štabom polazi iz rejona Boračkog jezera stazom ispod kote 748, preko Kule, Grabovice, Čičeva i Čehotine do Glavatičeva, gdje stiže oko ponoći. U Glavatičevu je boravio do 21. marta. Danju je radio u jednoj šumi iznad sela, a uveče je bio u jednoj seoskoj kući na ivici sela, između Glavatičeva i Razića.

Radiogranom Tito obavještava Kominternu i radio-stanicu »Slobodna Jugoslavija« o borbama protiv njemačkih trupa na sektoru Konjic–Ostrožac, o razbijanju četničkih snaga kod Nevesinjskog polja, o rušenju vijadukta Bendera na željezničkoj pruzi Zagreb–Split i ponovnom oslobođenju Drvara i Bosanskog Petrovca.

Poslije razbijanja četničkih formacija kod Čičeva i Glavatičeva, kao i na narednim njihovim prihvatnim položajima, Tito naređuje 3. udarnoj diviziji da dejstvuje u pravcu Nevesinja, a 2. proleterskoj udarnoj diviziji prema Kalinoviku, sa zadatkom da na tim odvojenim pravcima razbiju sve četničke i italijanske snage.

20. mart — U svojstvu generalnog sekretara KPJ Tito se saglašava da u selu Drače otpočne s radom Niži partijski kurs Partijske škole (tečaja) pri CK KPJ (kurs je završen 20. aprila u selu Govzi), a odmah zatim i Viši partijski kurs u selu Govzi. Za rukovodioca škole Tito postavlja Krstu Popivodu.

21. mart — U svojstvu vrhovnog komandanta NOV i POJ Tito naređuje svim jedinicama Operativne grupe divizija Vrhovnog štaba da štede municiju i otvaraju vatru pješadijskog naoružanja s malih odstojanja.

21/22. mart — Noću Tito s Vrhovnim štabom odlazi iz Glavatičeva i preko predjela Ljubočađe i Male Gradine stiže u selo Odžaci (Bjelimići) gdje boravi 22. i 23. marta.

22. mart — Radiogramom Tito obavještava Kominternu i Radio-stanicu »Slobodna Jugoslavija« o uspješnom otporu njegovih jedinica njemačkim, italijanskim, ustaškim i četničkim snagama kod Konjica, prodoru jedinica Operativne grupe Vrhovnog štaba ka Kalinoviku, razbijanju italijansko-četničkih snaga u Nevesinjskom polju i ponovnom oslobođenju Bosanskog Grahova, Podgrmeča i mnogih manjih i većih sela oko Bihaća, Glamoča, Livna, Knina i Mrkonjić-Grada.

23. mart — Tito upućuje radiogram Kominterni i radio-stanici »Slobodna Jugoslavija« u kome ih obavještava da su jedinice 3. udarne divizije oslobodile Nevesinje, gdje su potpuno razbile italijansko-četnički garnizon i zaplijenile velike količine ratnog materijala, a da su dijelovi 1. proleterske brigade oslobodili Ulog.

U svojstvu vrhovnog komandanta NOV i POJ Tito izdaje direktivu-uputstvo Štabu 3. udarne divizije da na oslobođenom području Hercegovine učvrsti narodnu vlast, odmori i popuni jedinice, evakuiše ratni plijen iz Nevesinja i prikupi podatke o jačini i stanju neprijatelja u hercegovačkim garnizonima; i pohvaljuje jedinice 5. crnogorske udarne brigade za pokazanu hrabrost i upornost u borbi protiv neprijatelja kod Prozora, Konjica, Nevesinja i drugih mjesta.

23/24. mart — Tito s Vrhovnim štabom napušta selo Odžaci i preko kote 1185, sela Argut, Dindol, Hotovlja, Kutine i Kozje Stope prije podne stiže u selo Romani u kome se zadržava do kasno po podne.

24. mart — Radiogramom Tito obavještava Kominternu i radio-stanicu »Slobodna Jugoslavija« da su jedinice 2. proleterske udarne divizije zauzele utvrđeni garnizon Kalinovik, razbile četnike i zaplijenile veliku količinu njihovog naoružanja, a da su jedinice Glavnog štaba NOV i PO za Hrvatsku kod Lovinca nanijele teške gubitke 4. ustaškom zdrugu i uništile željezničku stanicu Sunju.

Poslije podne 24. marta Tito s nekoliko članova Vrhovnog štaba, dr Ivanom Ribarom i Vladimirom Nazorom produžava pokret i preko sela Gradina i brda Gradac stiže u selo Jelašce, jugoistočno od Kalinovika, gdje noćiva i boravi i 25. marta. Toga dana odatle odlazi u selo Drače u kojem boravi u kući Husnije Mušanovića, do 2. aprila.

29. mart — Tito upućuje radiogram Kominterni u kome, pored ostalog, javlja da su svi pokušaji neprijatelja da probije front kod Konjica ostali bez uspjeha, da je poslije 35 dana teške bitke na prostoriji Konjic, Mostar, Prozor, Gornji Vakuf, pokušaj neprijatelja da okruženjem uništi operativnu grupu Vrhovnog štaba i ranjenike ne samo propao, već da su te jedinice preuzevši inicijativu na frontu širokom 150 kilometara izbile na rijeku Drinu, dok su jedinice 1. hrvatskog i 1. bosanskog korpusa NOVJ na svojim teritorijama dejstva oslobodile veći broj gradova i sela.

30. mart — Radi daljeg ostvarivanja operativno-strategijskog plana Vrhovnog štaba o prodoru u pravcu istoka, Tito u svojstvu vrhovnog komandanta NOV i POJ izdaje nekoliko direktiva i naređenja: Štabu 2. proleterske udarne divizije da obrazuje Južnu grupu, forsira rijeku Drinu kod sela Broda i napadne italijansko-četnički garnizon u Foči; Štabu 1. proleterske udarne divizije da, kao Sjeverna grupa, forsira Drinu u rejonu sela Ustikoline i takođe dijelom snaga napadne Foču; Štabu 3. udarne divizije da, iz Nevesinjskog i Gatačkog polja, razbije četnike i oslobodi Gacko, Avtovac i druga uporišta; Štabu 7. banijske udarne divizije da zatvori i obezbjeđuje pravce: Konjic – Glavatičevo i Trnovo – Kalinovik, a Štabu 9. dalmatinske divizije da zatvori pravce: Mostar – Nevesinje – Plužine, Prijevorac – Nevesinjsko polje i Lokve – Kula.

Depešom Tito obavještava Štab 1. bosanskog udarnog korpusa o ishodu bitke na Neretvi i naređuje mu da težište borbi privremeno usmjeri na razbijanje četničkih formacija D. Mihailovića u zapadnoj i srednjoj Bosni.

2. april — Radi boljeg i bezbjednijeg smještaja, Tito, s nekoliko članova Vrhovnog štaba, predsjednikom Izvršnog odbora AVNOJ-a dr Ivanom Ribarom i književnikom Vladimirom Nazorom, prelazi iz

sela Drače u selo Govzu (13,5 kilometara jugozapadno od Foče), gdje ostaje sve do 2. maja. Tito najprije boravi nekoliko dana u zaseoku Suljevići, u kući Ibre Perviza, a zatim prelazi u zaseok Omeragići, na periferiji sela, u kuću Omeragića, na mjestu zvanom Srijemuša (ta kuća je u toku rata spaljena, a na njeno mjesto posađena breza kao oznaka Titovog boravka). Ostali članovi Vrhovnog štaba i nekoliko članova Izvršnog odbora AVNOJ-a bili su smješteni u kući Sulejmana Perviza, dok su komora, radio-stanica i dio boraca Pratećeg bataljona ostali u selu Drače (6 km zapadno od Govze). Poslije desetak dana boravka u Govzi, zbog čestih nadlijetanja neprijateljskih aviona, koji su nekoliko puta bacali i bombe na selo, Tito s članovima Vrhovnog štaba i Izvršnog odbora AVNOJ-a i V. Nazorom prelazi u četinarsku šumu, južno od sela, gdje su u međuvremenu bile izgrađene zemunice i podignute brvnare i bajte. U blizini logora bilo je (i danas postoji) nekoliko pećina i izvor svježe vode (to mjesto narod sada naziva Titov Do). Iz Govze Tito rukovodi pripremama jedinica za forsiranje Drine i borbama za oslobođenje jugoistočne Bosne, istočne Hercegovine, Crne Gore i Sandžaka.

4. april — Depešom Tito naređuje Štabu 1. bosanskog udarnog korpusa da uputi dio snaga na komunikaciju Sarajevo – Bosanski Brod i na taj način olakša dejstva Operativnoj grupi divizija Vrhovnog štaba u Hercegovini i Crnoj Gori.

7. april — Tito rukovodi jedinicama 1. i 2. proleterske udarne divizije koje su forsirale Drinu na sektoru južno i sjeverno od Foče.

U svojstvu vrhovnog komandanta NOV i POJ Tito izdaje naređenje–uputstvo da se snabdijevanje jedinica životnim namirnicama vrši putem ratnog plijena, konfiskacijom imovine izdajnika i narodnih neprijatelja, prikupljanjem dobrovoljnih priloga i rekvizicijama.

10. april — U selu Govzi Tito vodi razgovore s članovima Pokrajinskog komiteta KPJ za Bosnu i Hercegovinu i Štaba 6. istočno-bosanske NOU brigade Isom Jovanovićem, Avdom Humom, Uglješom Danilovićem, Cvijetinom Mijatovićem, Perom Kosorićem i drugim.

11. april — Tito izdaje više naređenja štabovima Operativne grupe divizija Vrhovnog štaba u vezi s gonjenjem razbijenih četničkih i italijanskih snaga u jugoistočnoj Bosni i istočnoj Hercegovini.

13. april — Depešom Tito naređuje Štabu 1. bosanskog udarnog korpusa da oslobodi Bosanski Petrovac i Glamoč, a Glavni štab NOV i PO za Hrvatsku obavještava o razbijanju italijanske alpinske divizije »Taurinense« kod Čajniča i naređuje mu da energično produži s čišćenjem terena od ustaša i četnika.

15. april — Tito izdaje više naređenja štabovima 1. i 2. proleterske udarne divizije u cilju razbijanja četničkih formacija u rejonu Čelebića.

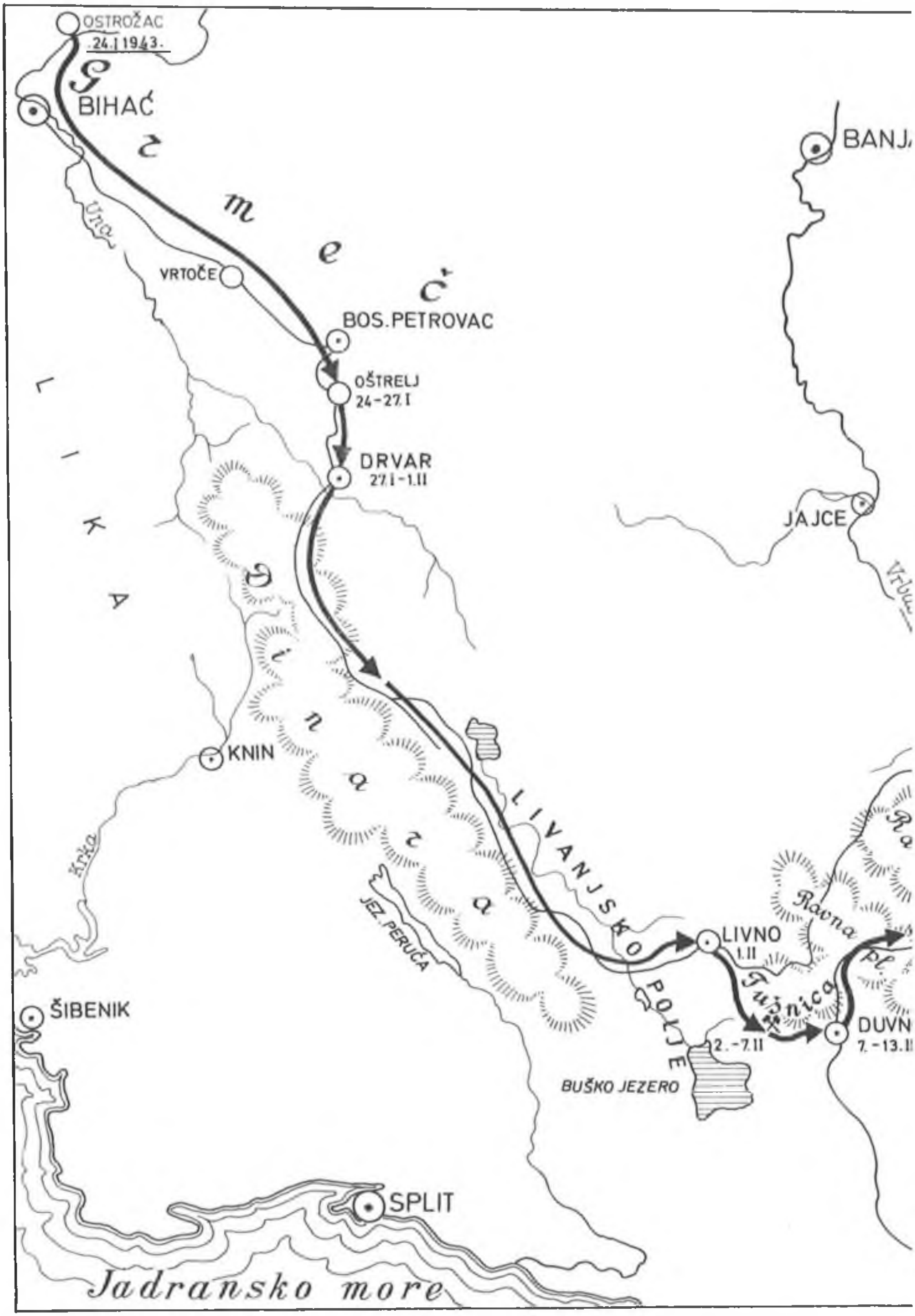


TITOV RATNI PUT OD OSTROŠCA DO GOVZA 24. JANUAR– 2. MAJ 1943.

Pripremili M. Bojić i D. Došić

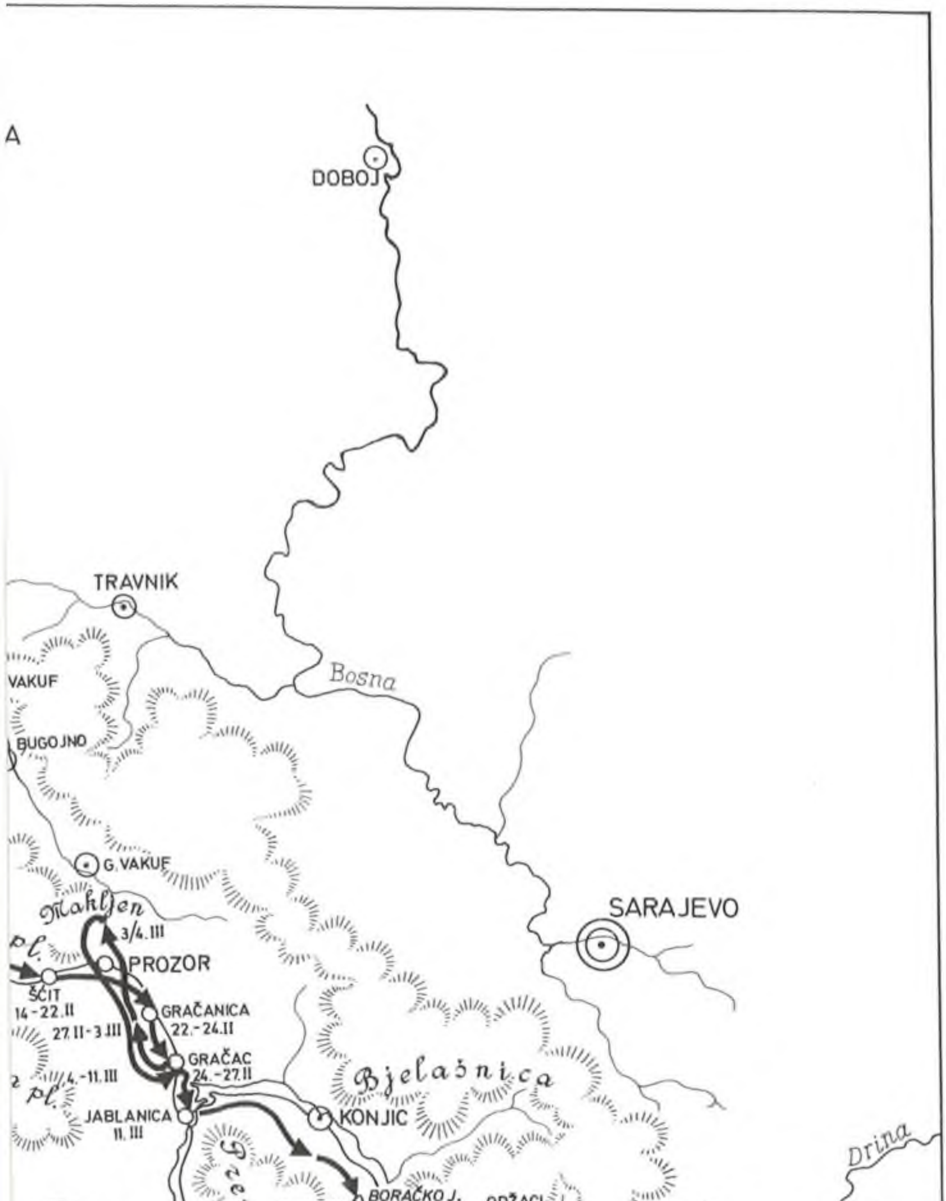
A
DOBOJ
TRAVNIK
VAKUF
Bosna
BUGOJNO
G. VAKUF
Makljen
3/4. III
pl.
PROZOR
ŠĆIT
14-22. II
27. II-3. III
GRAČANICA
22.-24. II
GRAČAC
24.-27. II
4.-11. III
pl.
JABLANICA
11. III
KONJIC
Bjelašnica
SARAJEVO
Prenj pl.
13.-18. III
BORAČKO J.
GLAVATIČEVO
18-21. III
ODŽACI
22-23. III
DRAČE
25. III-2. IV
JELAŠCA
25. III
GOVZA
2. IV-2. V
1943.
FOČA
Drina
Neretva

BIOGRAFSKE BELEŠKE
REGISTAR GEOGRAFSKIH NAZIVA
SKRAĆENICE
POPIS ILUSTRACIJA

# BIOGRAFSKE BELEŠKE*

*Adtinov (Šatilov)* vid. Šatilov Aleksandar

*Almonlino Elijas Guta* vid. Almozlino Haim-Emil (Guta)

*Almozlino Haim-Emil (Guta)* (1923—1941). Pred II svjetski rat učenik VII razreda Prve beogradske gimnazije. Bio član SKOJ-a. Po okupaciji zemlje ušao u sastav jedne beogradske ilegalne diverzantske grupe. Prvog avgusta 1941. pobjegao iz Beograda i stupio u redove NOP-a. Samo dva dana je bio borac-bolničar u Čačanskom NOPO. Uhvaćen i strijeljan od Nijemaca na Stjeniku kod Čačka 3. avgusta 1941 — 252

*Ambrozio Vitorio* (Ambrosio Vittorio; 1879—1958), italijanski general. U II svjetskom ratu u napadu na Kraljevinu Jugoslaviju 6—17. aprila 1941. komandovao 4. italijanskom armijom. U toku italijanske okupacije Jugoslavije bio komandant 2. okupacione armije u Dalmaciji (do 20. januara 1942), načelnik Generalštaba kopnene vojske (do 9. septembra 1943) i načelnik Generalštaba italijanske vojske (do kraja rata). Poslije rata se nalazio u penziji — 360

*Amiko Đuzepe* (Amico Giuseppe), italijanski general. U toku II svjetskog rata (1942—1943) komandant pješadijske divizije „Marke" (Marche) u sastavu 6. armijskog korpusa italijanskih okupacionih snaga na tlu Jugoslavije — 342

*Aterton Terens* (Atherton Terence; 1902—1942), publicista i major britanske vojske. Živio u Jugoslaviji oko 10 godina. U Beogradu je između 1931. i 1940. izdavao listove „South Slav Herald" i „Balkan Herald". Kao šef vojnoobavještajne misije iskrcao se kod Petrovca na moru 4. februara 1942. Od GŠ Crne Gore upućen u VŠ NOVJ u Foču, gdje je ostao do aprila iste godine. Zajedno s generalom Ljubom Novakovićem i poručnikom Radojem Nedeljkovićem pobjegao iz Foče da bi otišao u štab Draže Mihailovića. Na putu ga ubio i opljačkao četnički komandant Spasoje Dakić — 39, 317, 318

*Augustinčić Antun* (1900—1979), profesor Akademije likovnih umjetnosti u Zagrebu i član JAZU. Saradnik NOP-a od 1941, a na slobodnu teritoriju prešao u jesen 1943. Član ZAVNOH-a; na Drugom zasijedanju AVNOJ-a izabran za potpredsjednika. Autor je mnoštva vajarskih djela. Među njima se ističu spomenički radovi i kompozicije: „Spomenik Crvenoj armiji" kod Batine skele na Dunavu, „Nošenje ranjenika", „Spomenik maršalu Titu" u Kumrovcu, „Konjanička figura" u Njujorku, „Seljačka buna" i „Matija Gubec" u Gornjoj Stubici i drugi — 322

*Babić Radomir* (1909), student i službenik. Član KPJ od 1933. U NOR-u od 1941. Bio je komandant odreda „Bijeli Pavle", Zetskog NOPO, politički komesar 5. proleterske crnogorske brigade i 3. divizije, komandant 2. proleterske divizije, Primorske operativne grupe i 5. divizije. Poslije rata bio komandant korpusa, načelnik Ratne škole VVA i dr. General-potpukovnik JNA. Narodni heroj — 47

*Baćović Petar (Ištvan),* advokat i rezervni major vojske Kraljevine Jugoslavije. Od avgusta 1941. do odlaska u istočnu Bosnu (aprila 1942) šef kabineta ministra unutrašnjih poslova Nedićeve vlade. U četnički pokret D. Mihailovića stupio po nalogu M. Nedića. Od avgusta 1942. komandant Komande operativnih jedinica istočne Bosne i Hercegovine. U prvoj polovini 1944. boravio u Kairu u specijalnoj misiji

* Biografske beleške sačinili: Aleksandar Spasojević, Branko Vuković i Žarko Protić

po nalogu Draže Mihailovića. Krajem aprila 1945. ustaše ga ubile u Ljevču-polju kod Bos. Gradiške — 312—314, 316, 319, 326, 329, 332, 334, 338—342, 355, 361

*Bader Paul* (Bader Paul; 1883—1947), general Vermahta. U okupiranoj Srbiji (1941—1944) bio komandant Više komande za Srbiju i Bosnu. Od decembra 1941. opunomoćeni komandant za Srbiju, pa vojni zapovjednik Srbije, a od avgusta 1943. komandant 21. brdskog korpusa. Marta 1944. razriješen dužnosti i penzionisan. Njemačke i ostale trupe kojima je Bader komandovao u toku II svjetskog rata učinile su teške zločine u zapadnoj Srbiji i istočnoj Bosni. U Beogradu pred Vojnim sudom za ratne zločine osuđen 1947. na smrt — 345

*Bakić Mitar* (1908—1960), diplomirao prava. Pripadao naprednom omladinskom pokretu; član KPJ od 1932. God. 1936. postao je član Centralnog odbora Jedinstvene radničke partije Jugoslavije. Od 1939. bio opunomoćenik CK KPJ za partijsko-politički rad u jugoslovenskoj vojsci, a potom član Vojne komisije CK KPJ. Učestvovao u organizovanju ustanka u Crnoj Gori, a zatim radio u Vrhovnom štabu; član Glavnog NOO Srbije (1941). Od aprila 1942. politički komesar Glavnog štaba za Crnu Goru, pa politički komesar 4. proleterske brigade, 2. proleterske divizije i 2. udarnog korpusa. Juna 1944. imenovan za sekretara Nacionalnog komiteta oslobođenja Jugoslavije; od kraja 1945. bio generalni sekretar vlade FNRJ. Od 1949. do 1960. sekretar Koordinacionog komiteta vlade Jugoslavije, sekretar Savezne skupštine i dr. Biran je za člana CK SK Crne Gore, Saveznog odbora SSRNJ i CK SKJ. General-potpukovnik JNA — 331

*Bećirović Mujo,* vlasnik kuće u selu Gornji Lug u Ramskoj klisuri u kojoj je boravio od 4. do 6. marta 1943. vrhovni komandant NOV i POJ Josip Broz Tito — 372

*Bejli Stenli Vilijam Bil* (Baily Stenly William, 1899—1974), inženjer, generalštabni pukovnik britanske vojske. Do II svjetskog rata (1928—1941) član uprave rudnika Trepča. Radio u SOE u Beogradu, Kairu i SAD, a od ljeta 1940, nalazio se na čelu ove službe u Jugoslaviji kao specijalista za pitanja ove zemlje. Šef britanske vojne misije u Štabu D. Mihailovića. od 25. decembra 1942. do 28. novembra 1943, kada tu dužnost preuzima general Armstrong. U sastavu britanske misije ostao do 15. februara 1944, kada je napustio Jugoslaviju — 342, 343, 350

*Belka* vid. Jovičić Dragica Belka

*Bjelajac N. Slavko* (alijas Nikola Dekić). Do II svjetskog rata major vojske Kraljevine Jugoslavije. U toku rata povjerljivi saradnik Draže Mihailovića i Italijana. Radio po zarobljeničkim logorima na pridobijanju oficira za četnički pokret i na organizovanju četništva u Lici (1942). Do septembra 1943. bio komandant Ličkog četničkog (503) korpusa i Gacke četničke zone u Lici. Poslije kapitulacije Italije prebjegao u Italiju, a potom u Kairo. Poslije rata nastanio se u SAD. Kao oficir američke vojske učestvovao u nekonvencionalnom i psihološkom ratu. Poslije odlaska u penziju objavio više članaka o gerilskom ratovanju i borbi protiv ustanika — 310

*Boban Rafael,* jedan od vođa grupe ustaša koja je učestvovala u pokušaju organizovanja tzv. „ličkog ustanka" 1932. Do II svjetskog rata boravio u emigraciji u Italiji. Poslije formiranja Nezavisne Države Hrvatske (10. aprila 1941) vojni zapovjednik ustaških jedinica u Sarajevu i Bugojnu — 46

*Bojović Nikola,* kapetan vojske Kraljevine Jugoslavije. Od jeseni 1941. jedan od organizatora četničkog pokreta u šavničkom srezu i Pivi. Bio komandant 1. durmitorske brigade i Durmitorskog korpusa. S brigadom i korpusom učestvovao u mnogim operacijama protiv NOP-a, u istrijebljenju muslimanskog življa u Čajniču i Foči (avgusta 1942. i februara 1943) i u bici na Neretvi. Pred kraj rata emigrirao iz zemlje i živio u SAD — 136, 329

*Božović Petar* vid. Popović Vojin

*Branko* vid. Ostojić Zaharije

*Brkić Mujo,* vlasnik vodenice-brvnare na potoku Mostić u blizini sela Šćit u kojoj je boravio od 16. do 21. februara 1943. vrhovni komandant NOV i POJ Josip Broz Tito — 369

*Buljan Vice* (1905—1977). Do II svjetskog rata bavio se trgovačkim poslovima. Član KPJ od 1934. Izabran 1940. za predsjednika opštinske uprave u Sinju na listi Stranke radnog naroda. Jedan od organizatora ustanka 1941. u Sinjskoj krajini. U toku NOR-a bio vojni rukovodilac u 9. dalmatinskoj brigadi, vijećnik AVNOJ-a i vijećnik ZAVNOH-a. Poslije rata bio predsjednik Oblasnog narodnog odbora za Dalmaciju, poslanik Sabora NR Hrvatske i Savezne skupštine, ministar ribolova u vladi NR Hrvatske — 46

*Čerčil Vinston* (Churchill Winston; 1874—1965), jedan od najvećih britanskih državnika i političara; pripadnik Konzervativne stranke. Završio vojnu akademiju 1897; više puta bio ministar (od 1902. do 1939), predsjednik vlade od maja 1940. do 1945. i od 1951. do 1955. U doba oktobarske socijalističke revolucije jedan od zagovornika i organizatora intervencije protiv Sovjetske Rusije. Kao pobornik tradicionalne britanske politike ravnoteže snaga na Kontinentu, još 1936. zahtijevao je energičnu akciju protiv nacističke agresije. Od trenutka fašističkog napada na Sovjetski Savez zalagao se za stvaranje antihitlerovske koalicije — 342

*Čiča* vid. Mihailović Dragoljub Draža

*Čiča Branko* vid. Ostojić Zaharije

*Čiča Đoka* vid. Mihailović Dragoljub Draža

*Četković Petar Pero* (1907—1943), kapetan I klase vojske Kraljevine Jugoslavije. Član KPJ od 1942. U NOR-u od 1941; komandant Lovćenskog bataljona Crnogorskog NOP odreda za operacije u Sandžaku, komandant 1. bataljona 1. proleterske brigade; komandant 1. dalmatinske brigade i komandant 3. divizije NOVJ. Smrtno ranjen 28. marta 1943. Narodni heroj — 40, 43, 47, 62, 83, 161, 186, 197, 207, 318, 331, 345

*Dakić Spasoje* (1909—1947), zemljoradnik. Poslije aprilskog rata 1941. bio organizator i vođa četničkog pokreta u rejonu Čelebića kod Foče; komandant bataljona Fočanske brigade Drinskog korpusa. Krajem aprila 1942. vršeći obezbjeđenje članova britanske misije „Hidra" iz niskih pobuda (pljačke) ubio šefa misije majora Terensa Atertona i telegrafistu misije Patrika O'Donovana. Poslije rata krio se u odmetništvu na Zelengori, gdje je likvidiran 1947. — 318

*Dangić Jezdimir* (1898—1947), žandarmerijski oficir. U ljeto 1941. stavlja se na raspolaganje generalu Milanu Nediću, predsjedniku kvislinške srpske vlade, koji ga šalje u istočnu Bosnu da ometa i guši narodni ustanak. Istovremeno uspostavlja kontakt s Dražom Mihailovićem, koji ga imenuje za komandanta četničkih odreda u istočnoj Bosni; učestvovao u pregovorima s predstavnicima partizanskih odreda i delegatima VŠ NOPOJ o zajedničkoj borbi protiv okupatora. Sve sporazume je prekršio i postao otvoreni saradnik okupatora. Mada je sklopio sporazum s pripadnicima njemačke obavještajne službe za borbu protiv partizanskih odreda, Gestapo ga aprila 1942. hapsi i odvodi u zarobljeništvo. Po povratku u zemlju (izručen od sovjetskih vlasti) vojni sud u Sarajevu ga je za zločine protiv naroda i države počinjene 1941. i 1942. osudio na smrt — 251

*Danilović Uglješa Čokalija* (1913), inženjer agronomije. Član SKOJ-a od 1933, član KPJ od 1935. Bio je član UK i član MK KPJ Beograda. Od kraja 1937. radi kao opunomoćenik CK KPJ na obnavljanju partijskih organizacija u BiH. Član PK KPJ za BiH od 1939. Jedan od organizatora ustanka u Bosni i Hercegovini. Bio je član Glavnog štaba za BiH vijećnik AVNOJ-a od Drugog zasijedanja i vijećnik ZAVNOBiH-a. Poslije rata bio je član vlade, pa potpredsjednik Izvršnog vijeća BiH i član SIV-a, član CK SKJ i IK CK SKBiH. Član Savjeta Federacije. Narodni heroj — 228, 348, 353, 354, 377

*Dapčević Peko* (1913). U radnički pokret stupio kao gimnazijalac, a član je KPJ od 1933. God. 1936. i 1937. bio član OK KPJ za Cetinje. U španskom ratu bio komandant bataljona (u činu poručnika). Poslije poraza Republike 1939. zatočen u logoru u Francuskoj; sljedeće godine pobjegao u Austriju, a 1941. došao u Jugoslaviju. U NOR-u od 1941: komandant Lovćenskog odreda, zatim Glavnog štaba za Crnu Goru, 4. proleterske crnogorske brigade, 2. divizije, 2. udarnog korpusa, 1. armijske grupe, 1. armije; član AVNOJ-a i CASNO-a. Poslije rata zamjenik, zatim načelnik Generalštaba JNA, član SIV-a, ambasador, potpredsjednik Skupštine Jugoslavije; član CK SKJ.

General-pukovnik JNA. Odlikovan je Ordenom slobode i Ordenom narodnog heroja. Član Savjeta Federacije — 47, 61, 73, 99, 109, 111, 146, 173, 189, 238, 271, 273, 277, 283, 322, 331, 353, 354

*Dejović Aleksa* (1920—1943), metalski radnik u Fabrici oružja i municije u Užicu. Učesnik NOR-a i član KPJ od 1941. U toku NOR-a bio borac i zamjenik komesara čete Užičkog NOPO, komesar Užičkog bataljona u Sandžaku i zamjenik komesara 4. bataljona i politički komesar 2. proleterske brigade. Poginuo kod Foče u proljeće 1943. Narodni heroj — 75, 274

*Delević Božidar*, četnik, član tzv. „četničke kulturne omladinske nacionalne grupe" koga su s drugih pet članova zarobili borci NOVJ kod Glavatičeva u Hercegovini sredinom marta 1943, pri kraju bitke na Neretvi — 154

*Dir Dragan*, pilot ratnog vazduhoplovstva NDH. Od septembra 1941. do avgusta 1942. nalazio se na istočnom frontu prema Lenjingradu u sastavu njemačkog ratnog vazduhoplovstva (Luftwaffe). Poslije povratka u NDH borio se protiv snaga NOP-a. Zarobljen 29. januara 1943. kod Bosanskog Petrovca poslije obaranja aviona-bombardera koji je vršio vazdušne napade na zbjegove i vojne jedinice u Bosankoj krajini — 25, 314

*Draganović Nikola*, suvlasnik kuće kod Boračkog jezera (Konjic) u kojoj je od 13. do 18. marta 1943. boravio vrhovni komandant NOV i POJ Josip Broz Tito — 374

*Draganović Sava*, suvlasnik kuće kod Boračkog jezera (Konjic) u kojoj je od 13. do 18. marta 1943. boravio vrhovni komandant NOV i POJ Josip Broz Tito — 374

*Dragićević Veljko* (1911—1944), podoficir vojske Kraljevine Jugoslavije. Posije aprilskog rata 1941. emigrirao na Bliski istok. U septembru 1941, u sastavu britanske vojne misije (Hadson Bil, Z. Ostojić, M. Lalatović i V. Dragićević) koja je upućena u štab D. Mihailovića, iskrcao se iz podmornice na Crnogorsko primorje. Posije dolaska misije u Užice, na putu za Ravnu goru, napustio misiju i pristupio NOP-u. Bio radio-telegrafista VŠ NOV i POJ. Poginuo u toku njemačkog desanta na Drvar u činu majora NOVJ — 76, 323, 343

*Dragićević*, potporučnik vojske Kraljevine Jugoslavije. Četničkom pokretu D. Mihailovića pristupio u jesen 1941. Borio se u sastavu odreda Baje Stanišića. Borci 2. dalmatinske brigade zarobili ga februara 1943. u toku bitke na Neretvi. Pobjegao iz partizanskog zarobljeništva i ponovo pristupio četnicima — 329

*Drenović Uroš* (? —1944), učitelj i rezervni oficir vojske Kraljevine Jugoslavije. Učestvovao u ustanku 1941. u rejonu Mrkonjić-Grada, ali se ubrzo odvojio od partizana i postao komandant četničkog bataljona „Kočić", a zatim i komandant Bosansko-krajiškog četničkog korpusa. Postao jedan od najistaknutijih četničkih vođa u Bosni. Poginuo maja 1944. kod Mrkonjić-Grada prilikom bombardovanja od strane savezničke avijacije — 319, 331

*Dude Branko* (1913), radnik. Učesnik NOR-a od 1941. Član KPJ od 1942. U NOR bio borac Solinskog NOPO, komandant 1. dalmatinskog udarnog bataljona, zamjenik komandanta 1. dalmatinske brigade, komandant 3. i 9. dalmatinske brigade i Srednjodalmatinske grupe odreda, načelnik štaba i zamjenik komandanta 20. divizije. Poslije rata komandant divizije, načelnik štaba vojnog područja i dr. General-potpukovnik JNA u penziji. Narodni heroj — 256

*Dugalić Dušan* (1910—1942). Do II svjetskog rata akviziter izdavačke kuće „Nolit". Zbog svojih naprednih shvatanja i aktivnosti među radnicima u Kragujevcu bio je istjeran iz gimnazije, a potom nekoliko puta hapšen. Učesnik NOR-a od 1941. Član KPJ od 1942. U toku NOR-a bio komandant bataljona 1. šumadijskog NOPO i komandant 3. bataljona 2. proleterske brigade. Narodni heroj — 252, 357

*Đanuci Etore* (Gianuzzi Ettore), italijanski general. Od ljeta 1942. nalazio se u sastavu 2. italijanske okupacione armije na tlu Jugoslavije. Bio je zapovjednik četničkih jedinica pod kontrolom italijanske vojske (Milizia Volontaria Anticomunista — Dobrovoljačka antikomunistička milicija) na teritoriji koju su kontrolisali VI i XVIII italijanski armijski korpus. Od

maja 1943. do kapitulacije Italije (9. septembra 1943) bio komandant divizije „Sasari" i načelnik Štaba XIV armijskog korpusa u Podgorici — 313

*Đilas Milovan Điđo* (1911), studirao filozofiju i pravo. Kao član KPJ uhapšen 1933. i osuđen na 3 godine robije. Po izlasku s robije bio član MK KPJ Beograda i PK KPJ za Srbiju. Na V konferenciji KPJ izabran za člana Politbiroa CK KPJ. U NOR-u član Vrhovnog štaba. Od 1945. do 1954. ministar i član Politbiroa (IK) CK SKJ i predsjednik Skupštine SFRJ. U 1953. godini objavio niz članaka revizionističke i anarhističko-liberalističke sadržine suprostavljajući se politici SKJ. Na plenumu CK SKJ 1954. isključen iz CK, a potom i iz SKJ. Zbog neprijateljskog rada 1957. godine osuđen na 9 godina robije; lišen funkcija i odlikovanja i penzionisan. Postao antikomunist i neprijatelj socijalističke Jugoslavije. Objavio u inostranstvu više knjiga i napisa antijugoslovenskog i antikomunističkog sadržaja — 77, 331, 347

*Đorđević* inž. ***Živadin Živa*** (1909), arhitekta. Učesnik NOR-a od 1941. Član KPJ od 1942. U toku NOR-a bio u Kragujevačkom NOPO, 1. proleterskoj brigadi, tehničko lice pri VŠ NOV i POJ, načelnik tehničkog odjeljenja GŠ NOV Srbije. Poslije rata bio pomoćnik ministra građevina u vladi FNRJ i vladi NR Srbije, podsekretar u Izvršnom vijeću SR Srbije, predsjednik Društva urbanista SR Srbije, predsjednik Saveza filatelista Jugoslavije. Pukovnik JNA u penziji — 67, 322

*Đujić Momčilo*, sveštenik u selu Toplja kod Knina. U ljeto 1941. organizuje u Kninskoj krajini otpor ustaškim zločinima nad srpskim življem, ali i četnički pokret D. Mihailovića. U toku rata četnički vojvoda i komandant Dinarske divizije. Do 9. septembra 1943. istaknuti saradnik italijanskog okupatora u borbi ptoriv NOP-a. Od tada do jeseni 1944, kada je s dijelom ljudstva Dinarske divizije prešao u Italiju, saradnik Nijemaca. Poslije rata nastanio se u SAD. Stavio se na čelo ekstremne antijugoslovenske četničke emigracije — 265, 312, 314, 319, 326, 361

*Đuričković Boško* (1914), student prava. Mlad je prišao naprednom pokretu, a član KPJ postao je 1939. U NOR-u od 1941: član OK KPJ Podgorica, pomoćnik političkog komesara Crnogorskog NOPO za operacije u Sandžaku, politički komesar Crnogorsko-sandžačkog odreda, pomoćnik političkog komesara Glavnog štaba Sandžaka, politički komesar 3. sandžačke brigade, zamjenik političkog komesara 4. proleterske crnogorske brigade, rukovodilac Politodjela 3. divizije, politički komesar Primorske operativne grupe i politički komesar 2. udarnog korpusa. Poslije rata politički komesar armije, politički komesar armijske oblasti, komandant korpusa, načelnik Vojnoizdavačkog zavoda „Vojno delo". Genral-pukovnik JNA u penziji. Narodni heroj — 304

*Đurić Niko*, četnik, član tzv. „četničke kulturne omladinske nacionalne grupe" koga su, s drugih pet članova grupe, zarobili borci NOVJ kod Glavatičeva u Hercegovini sredinom marta 1943, pri kraju bitke na Neretvi — 154

*Đurišić Pavle* (1907—1945), oficir vojske Kraljevine Jugoslavije; četnički komandant. U decembru 1941. od Draže Mihailovića dobio zvanje vojvode i imenovan za komandanta Limskih četničkih odreda, zamjenik komandata Nedićevog dobrovoljačkog korpusa, komandant četničke komande Crne Gore, Boke i Starog Rasa. Njegove jedinice su učestvovale u više krupnih poduhvata (samostalno i zajedno s okupatorom) protiv NOVJ i izvršile brojne zločine nad rodoljubima i pripadnicima NOP-a i genocid nad muslimanskim življem u Sandžaku i istočnoj Bosni. Ubile su ga ustaše u Gradiški aprila 1945 — 165, 313, 314, 340—342, 354

*Esper Lavrov Stefan*, ruski emigrant u Kraljevini Jugoslaviji. Poručnik, pomoćnik Mihaila Semjonova, komandanta „Hilfspolicije", specijalnog vojno-policijskog bataljona u sastavu Ruskog zaštitnog korpusa — 124

*Filipović Mirko* (1912—1944). Kao gimnazijalac i student uključio se u napredni omladinski pokret. Od 1933. član KPJ. Hapšen je više puta i osuđivan na robiju. U NOR-u od 1941. Bio je politički komesar Bijeljinske partizanske čete, komandant bataljona Majevičkog NOPO, zamjenik komandanta Majevičkog NOPO, politički komesar 2. bataljona 6. istočnobosanske brigade i 18. hrvatske

brigade. Poslije ranjavanja prebačen je na politički rad u OK KPJ za Semberiju. Zarobljen od četnika i strijeljan avgusta 1944. Narodni heroj — 354

*Gavriljčenko Aleksije* (1904—1960). Po završetku građanskog rata u SSSR-u emigrirao u Jugoslaviju. Završio Vojnu akademiju kao pitomac 54. klase (1929). Od tada do 1941. kapetan u vojsci Kraljevine Jugoslavije. Poslije aprilskog rata pristupio oružanim snagama NDH. Krajem 1942. s baterijom kojom je komandovao stupa u NOVJ. Od tada do kraja rata je bio zamjenik komandanta haubičnog diviziona VŠ NOVJ i komandant artiljerijskih jedinica 2. divizije. Poslije rata (do 1948) ostao u službi u JA. Prihvatio Rezoluciju IB — 110, 111

*Gebels Jozef* (Goebbels Joseph; 1897--1944), ministar za propagandu Trećeg Rajha i jedan od najvećih ratnih zločinaca. Clan Nacionalističke partije od 1922. Pošto je postao član Rajhstaga (1928), naimenovan je za ministra propagande Rajha, a poslije dolaska Hitlera na vlast postao je državni ministar za narodno prosvjećivanje i propagandu. Propaganda vođena u Trećem Rajhu pod njegovim rukovodstvom zasnivala se na nacističkoj ideologiji osvajačkih ratova, nasilja, terora i genocida. Izvršio samoubistvo posljednjih dana rata — 146

*Gocarev Boris*, belogardejski oficir, načelnik Štaba Ruskog zaštitnog korpusa u Srbiji — 124

*Gojnić Blažo*, artiljerijski major vojske Kraljevine Jugoslavije. U toku rata komandant četničkog pokreta u Crnoj Gori, Boki i Sandžaku. Bio je komandant Lovćenskog korpusa, načelnik Štaba Nikšićke brigade, komandant 1. zetskog odreda, pomoćnik komandanta Štaba Glavne nacionalne komande Crne Gore. Od juna 1944. potpukovnik i komandant četničkih oružanih formacija Crne Gore i Boke. Pri kraju rata pobjegao iz zemlje — 338, 339

*Grujić Periša* (1915), potpukovnik vojske Kraljevine Jugoslavije. Učesnik NOR-a od 1941. Član KPJ od 1942. U toku NOR-a bio načelnik štaba brigade, komandant Tenkovskog bataljona VŠ, načelnik Štaba 16. divizije i 12. korpusa, komandant 1. tenkovske brigade 4. armije. Poslije rata bio je načelnik Operativnog odjeljenja 1. tenkovske armije, Tenkovskog školskog centra, Katedre oklopnih jedinica VVA. General-pukovnik JNA u rezervi — 325

*Hadson Djuen Bil* (Hudson Duane Bill), rudarski inženjer; major britanske vojske. U Jugoslaviju došao 1936. i do 1940. radio u podrinjskim rudnicima. U SOE stupio 1940. i iste godine, zbog pokušaja podmetanja eksploziva pod talijanski brod u splitskoj luci, protjeran iz Jugoslavije. U Jugoslaviju ponovo došao 20. septembra 1941. zajedno s majorima Lalatovićem i Ostojićem u vojnoobaveštajnoj misiji kod Draže Mihailovića. Pri Mihailovićevom štabu bio do 1944. Imao je izvjesnih neslaganja sa D. Mihailovićem. Početkom 1944. došao u Štab 2. korpusa NOVJ i sa slobodne partizanske teritorije (marta 1944) upućen u Britaniju — 154, 312, 317, 323, 343

*Hajnc Oto*. Član posade oborenog njemačkog aviona-bombardera u predjelu sela Zvirnjače u Bosni 13. februara 1943. Poginuo istog dana u toku otpora koji je posada aviona pružila borcima 1. čete 2. bataljona 3. sandžačke proleterske brigade — 73

*Hamović Rade* (1916), oficir vojske Kraljevine Jugoslavije. U NOR-u i član KPJ od 1941. Bio je komandant Kalinovičkog NOPO; načelnik, zatim komandant 10. hercegovačke brigade; načelnik štaba 29. divizije, načelnik štaba 2. korpusa; od maja 1942. član Vrhovnog štaba. Poslije rata komandant armije, zamjenik načelnika i načelnik Generalštaba JNA. Isključen iz SKJ 1968. i penzionisan u činu genral-pukovnika JNA — 348

*Hebrang Andrija* (1899—1948), namještenik. Radničkom pokretu pristupio sredinom dvadesetih godina; član MK KPJ u Zagrebu od 1927. Uhapšen 1929. i osuđen na 12 godina robije. Izašao je s robije 1941. U NOR-u na odgovornim političkim dužnostima u Hrvatskoj. Uhapšen kao ilegalac marta 1942, a krajem iste godine zamijenjen za zarobljene fašiste. U zatvoru podlegao neprijatelju i prihvatio saradnju s ustašama (što se nije odmah doznalo). Po izlasku iz zatvora bio sekretar CK KPH (do 1944), a kasnije ministar u vladi FNRJ. U vrijeme napada Kominforma i Staljina na KPJ i socijalističku Jugoslaviju (1948) aktivno i organizovano djelovao protiv zemlje i Partije zbog čega

je uhapšen. U zatvoru izvršio samoubistvo — 31, 316

*Hitler Adolf* (1889—1945), njemački nacistički diktator, vođa NSNRP, kancelar Trećeg Rajha od 1933. do 1945; jedan od najvećih zločinaca u novijoj istoriji. Kao eksponent revanšističko-militarističkih krugova Njemačke, pokušao da izvrši državni prevrat (oktobra 1923). Napisao je knjigu *Mein Kampf* u kojoj je izložio program nacizma i svoje rasističke poglede. Zahvljujući podršci krupne buržoazije, junkera i sitnoburžoaskih elemenata, 1933. postao kancelar Njemačke, potom zaveo najsuroviju vladavinu. Jedan je od tvoraca „Osovine Rim—Berlin" „Antikominternapakta" i „Trojnog pakta". Pod njegovim vođstvom Njemačka je vodila osvajački rat (1939—1945) u kome je izgubilo živote oko 50 miliona ljudi — 309, 310, 337, 356

*Humo Avdo Kulturni* (1914), diplomirao filozofiju. Član SKOJ-a i KPJ od 1934. Aktivist naprednog studentskog pokreta. Člna PK KPJ za BiH od 1939; aktivno radio na organizovanju ustanka u BiH. U NOR-u član PK KPJ za BiH, član Glavnog štaba za Bosnu i Hercegovinu, vijećnik na Prvom i Drugom zasjedanju AVNOJ-a; vijećnik ZAVNOBiH-a. Poslije rata obavljao više odgovornih funkcija (predsjednik Izvršnog vijeća BiH, član Predsjedništva SKJ). Zbog nesaglasnosti s politikom SKJ oslobođen političkih funkcija (1974). Narodni heroj — 84, 324, 354, 377

*Ilić Pavle Veljko* (1910—1964), oficir vojske Kraljevine Jugoslavije. U NOR-u od 1941, a član KPJ od 1942. U ratu je bio zamjenik komandanta 6. bataljona 1. proleterske brigade, načelnik štaba 2. proleterske brigade, pomoćnik načelnika VŠ, vršilac dužnosti komandanta 8. korpusa, delegat pri GŠ NOV i PO Srbije, načelnik GŠ Makedonije i načelnik štaba 5. armije. Poslije rata bio načelnik Štaba armije, komandant Inženjerije JNA i komandant graničnih jedinica JNA. General-pukovnik JNA — 83, 89, 142, 325, 339, 367, 369

*Irić Bogoljub*, žandarmerijski poručnik. U toku rata četnički vojvoda, jedan od organizatora četničkog pokreta u pljevljanskom srezu. Bio je komandant Pljevljanskog četničkog odreda, zamjenik komandanta 1. mileševskog korpusa i obavještajni oficir Komande Starog Rasa (Sandžaka) i komandant Pljevljaskog sreza — 329

*Ivanišević S. Radovan* (alijas Katanić), generalštabni kapetan I klase vojske Kraljevine Jugoslavije. Jedan od organizatora pročetničke grupe na Cetinju i zagovornika kontrarevolucije u Crnoj Gori u zimu 1941/1942. U proljeće 1942. prešao u Split kod Ilije Trifunovića Birčanina, gdje je postavljen za načelnika Štaba zapadnobosanskih, ličko-dalmatinskih i hercegovačkih vojno-četničkih odreda. U tom svojstvu učestvovao je dva puta u razgovorima s komandantom 2. italijanske armije generalom Roatom oko zajedničkih operacija protiv NOP-a. Poslije smrti Ilije Trifunovića Birčanina (februara 1943) nastavio politiku saradnje s italijanskim okupatorom — 312, 319, 331

*Iveković Mladen* (1903—1970), publicist. Član KPJ od 1934. Urednik ili član redakcije raznih ilegalnih listova i časopisa. Član Agitprop-komisije CK KPH. Ilegalno radio u Zagrebu 1941; godine 1942. uhapšen i upućen u logor Jasenovac. Oslobođen iz logora u jesen 1942; uključuje se u NOR i obavlja razne funkcije. Poslije rata na raznim partijskim i državnim dužnostima — 328

*Jakšić Pavle* (1913). Završio Filozofski fakultet u Beogradu, a Visoku školu za optiku u Parizu. Član KPJ i u NOR od 1941. Bio je komandant NOPO „Jovan Kursula", 4. bataljona 1. proleterske brigade, 7. divizije (banijske), 11. korpusa, načelnik GŠ NOV i PO Hrvatske i načelnik štaba Četvrte armije JA. Poslije rata bio je komandant armije i armijske oblasti i načelnik uprave Generalštaba JNA i dr. Biran je za republičkog i saveznog poslanika. General-pukovnik JNA. Narodni heroj — 31, 45, 52, 53, 56, 62, 66, 89, 110, 111

*Jevđević Dobrosav Jevđa* (1895—1962), građanski političar i narodni poslanik. U toku rata jedan od organizatora četničkog pokreta u Hercegovini i jugoistočnoj Bosni; organizovao saradnju četničkih jedinica sa talijanskim okupacionim vlastima. Imenovan od Draže Mihailovića za političkog delegata Vrhovne komande za teritoriju istočne Bosne, Hercegovine,

Dalmacije i Like. Poslije kapitulacije Italije nastavlja suradnju s Nijemcima. Emigrirao u Italiju, gdje je i umro — 314, 319, 326, 329, 332, 339, 342, 361

*Jovanović Arso* (1907—1948), oficir vojske Kraljevine Jugoslavije. U NOR-u od 1941: član Glavnog štaba NOPO za Crnu Goru, komandant Crnogorskog NOPO za operacije u Sandžaku, od decembra 1941. do kraja rata načelnik Vrhovnog štaba odnosno Generalštaba JA. Od 1946. do 1948. u SSSR-u završio vojnu akademiju „Vorošilov"; po povratku u zemlju (1948) načelnik Više vojne akademije, general-pukovnik JNA. Prihvatio Rezoluciju IB, postao neprijatelj socijalističke Jugoslavije; poginuo na granici pri pokušaju bjekstva iz zemlje avgusta 1948 — 265, 339, 359

*Jovanović Batrić* (1922), član KPJ od 1940. Učesnik NOR-a od 1941. Poslije pljevaljske bitke bio borac i partijski radnik 1. bataljona 1. proleterske brigade, 3. proleterske (sandžačke) brigade i drugih jedinica. Poslije rata bio na rukovodećim dužnostima u omladinskim organizacijama; direktor Savezne uprave za nuklearne sirovine, sekretar Komisije za privredu CK SKJ, urednik NIP „Borba", direktor Savezne uprave za civilnu vazdušnu plovidbu, ambasador SFRJ pri UNESCU, poslanik Savezne narodne skupštine u više saziva i predsjednik Komisije za informisanje Skupštine SFRJ — 305

*Jovanović Isa* (1906), radnik. U radničkom pokretu od 1921, a član KPJ od 1928. Više puta hapšen i proganjan. Od 1939. do 1943. sekretar PK KPJ za BiH a od 1943. do 1945. organizacioni sekretar PK KPJ i član GŠ Vojvodine. Vijećnik AVNOJ-a. Poslije rata predsjednik Skupštine Srbije, član Izvršnog vijeća, član CK SKS, član CK KPJ, član Glavnog odbora SSRN Srbije; republički i savezni poslanik itd. Odlikovan Ordenom narodnog heroja i Ordenom junaka socijalističkog rada. Član je Savjeta Federacije — 84, 188, 228, 264, 324, 346, 353, 354, 369, 377

*Jovanović Slobodan* (1869—1958), pravnik, pisac i istoričar, profesor univerziteta, predsjednik Srpskog kluba, potpredsjednik u vladi Dušana Simovića (27. III 1941), predsjednik kraljevske vlade u inostranstvu i zastupnik njenog ministra vojnog Draže Mihailovića (1942—1943). Osuđen, u odsustvu, na kaznu lišenja slobode u trajanju od 20 godina (1946) — 253, 357, 358

*Jovičić Dragica Belka* (1922—1946), tekstilna radnica u Beogradu i radnica u Fabrici avionskih motora u Rakovici. Član KPJ od 1940. Učesnik NOR-a od 1941. U toku NOR-a bila ilegalac u Beogradu, borac-bolničar Kosmajskog NOPO i u 6. bataljonu (beogradskom) 1. proleterske brigade. Poslije rata bila u službi Jugoslovenske misije u NR Bugarskoj — 305

*Kalaitović Vuk Kalait*, poručnik vojske Kraljevine Jugoslavije. U ljeto 1941. pristupio četničkom pokretu. D. Mihailovića. U ratu bio komandant Sandžačkog četničkog odreda, Novovaroške brigade i 2. mileševskog korpusa (1942/1943). Avgusta 1944. otkazao poslušnost D. Mihailoviću i pristupio Nezavisnoj grupi nacionalnog otpora JVUO na čelu s Vojislavom Lukačevićem. U novoj četničkoj formaciji imenovan za komandanta Sandžaka. U toku povlačenja četničkih jedinica prema Sloveniji aprila 1945, vratio se iz predjela Banjaluke sa svojom jedinicom u Sandžak. Ubijen kao četnički odmetnik na planini Zlataru 1946 — 352

*Kapor Čedo* (1914) grafički radnik. Član KPJ od 1936. Zbog revolucionarnog rada više puta hapšen. Učestvovao je u španskom nacionalnooslobodilačkom ratu. U Jugoslaviju se vratio januara 1942, otkada je u NOR-u. U ratu bio instruktor Operativnog štaba NOP za Hercegovinu, zamjenik političkog komesara Južnohercegovačkog NOPO, sekretar OK KPJ za Hercegovinu, politički komesar 10. hercegovačke brigade, sekretar Oblasnog NOO za Hercegovinu, član ZAVNOBiH-a i AVNOJ-a. Poslije rata bio sekretar Oblasnog komiteta KPJ za Hercegovinu. Član CK SK BiH, član Predsjedništva CK SK BiH i Izvršnog vijeća NR BiH, predsjednik SUBNOR-a Jugoslavije; savezni i republički poslanik i dr. — 348

*Karabegović Osman* (1911). Prije rata istaknuti aktivist studentskog pokreta u Zagrebu i Beogradu. Član KPJ od 1932. Više puta hapšen i proganjan. Od 1939. član Oblasnog komiteta KPJ za Bosansku krajinu. U NOR-u komesar Kozarskog

NOP odreda, komesar Operativnog štaba za Bosansku krajinu, komesar 1. bosanskog korpusa, sekretar Oblasnog komiteta za Bosansku krajinu, član PK KPJ za BiH, član Glavnog štaba NOV i PO BiH, vijećnik AVNOJ-a i ZAVNOBiH-a. Odlikovan Ordenom narodnog heroja. Poslije rata bio član CK i IK CK SK BiH, član CK SKJ i Predsedništva CK SKJ; član SIV-a, predsjednik Izvršnog vijeća BiH. Član Savjeta Federacije. Godine 1974. isključen iz SKJ zbog suprostavljanja politici Saveza komunista — 326

*Karanović Nikola* (1914), do II svjetskog rata aktivni podoficir jugoslovenske vojske. Učesnik NOR-a i član KPJ od 1941. U toku NOR-a bio komandant partizanskog odreda „Čavka", komandant Drvarsko-petrovačkog bataljona i 5. krajiškog NOPO, 3. krajiške proleterske brigade, 10. krajiške divizije i zamjenik komandanta 5. korpusa. Poslije rata je komandant divizije, korpusa, načelnik štaba armije i komandant vojnog područja. General-pukovnik JNA u penziji. Narodni heroj — 105, 333

*Kasalović Zdravko*, major vojske Kraljevine Jugoslavije. Četničkom pokretu D. Mihailovića pristupio u ljeto 1941. U toku rata bio komandant Bjelopoljskog četničkog bataljona, komandant Bjelopoljske brigade, pomoćnik komandanta Limsko-sandžačkih odreda, pomoćnik komandanta Limskog odreda i zamjenik komandanta zapadne Bosne. Učestvovao je u svim značajnim operacijama četnika protiv NOP-a i mulimanskog življa u gornjem toku Drine. Prilikom povlačenja crnogorsko-sandžačkih četničkih snaga ka Sloveniji (decembar 1944 — april 1945) priključio se grupi pod komandom P. Đurišića. Aprila 1945. u metežu na Ljevču-polju gubi mu se trag — 329, 340

*Kavalero Ugo* (Cavallero Ugo; 1880—1943), italijanski maršal. Od decembra 1940. načelnik Generalštaba i komandant italijanske vojske u Albaniji. U aprilskom ratu 1941. komandovao 9. pješadijskom armijom koja je Jugoslaviju napala iz Albanije. U toku rata znatno angažovan na suzbijanju NOP-a. Učestvovao u donošenju odluke i pripremi bitke na Neretvi (1943). Smijenjen sa svih vojnih funkcija februara 1943 — 309

*Kljajić Filip* (1913—1943), obućarski radnik. Član KPJ od 1936; od 1937. član OK KPJ za Beograd; od proljeća 1940. sekretar OK KPJ za Valjevo; u NOR-u: član Glavnog štaba NOP odreda Srbije, komesar 1. proleterske brigade, zatim 1. proleterske divizije. Poginuo 5. jula 1943. kod Zvornika. Narodni heroj — 40, 46, 318, 331

*Kopinič Josip Valdes* (1914). Član KPJ od 1931; jedan od organizatora partijskog rada među mornarima na podmornicama jugoslovanske ratne mornarice. Kao kompromitovan 1934. emigrirao najprije u Beč, pa u SSSR, gdje je pohađao KUNMZ; 1936. po odluci Kominterne otišao je u republikansku Španiju. Od početka 1938. na službi u poslanstvu republikanske Španije u Parizu, a od sredine 1938. ponovo u SSSR-u. U proljeće 1940. po nalogu Kominterne i u dogovoru s Titom dolazi u Jugoslaviju da organizuje punkt za vezu Kominterne s KPJ i komunsitičkim partijama iz susjednih zemalja; tu dužnost obavljao do 1944. Poslije oslobođenja bio direktor „Litostroja" u Ljubljani i „Uljanika" u Puli — 72

*Kosorić Pero* (1918—1969), student prava. U napredni radnički pokret uključio se 1937, a član KPJ od 1941. U NOR-u od 1941: komandir grupe na Romaniji i zamjenik komandanta Kalinovičkog i Jahorinskog NOPO, član Operativnog štaba za istočnu Bosnu, zamjenik komandanta 6. proleterske istočno-bosanske brigade, komandant 1. majevičke brigade, komandant 27. divizije, pa 3. korpusa NOVJ. Poslije rata završio vojnu akademiju „Vorošilov"; komandant korpusa, načelnik štaba armije, komandant 1. armije, pomoćnik saveznog sekretara za narodnu odbranu. Član CK SKJ. General-pukovnik JNA. Narodni heroj — 354, 377

*Kosta* vid. Nađ Kosta

*Kovačević Sava* (1905—1943), radnik i seljak, a niz godina bio profesionalni revolucionar. Član KPJ od 1925; 1928. član MK KPJ Grahovo, a 1934. član OK KPJ Nikšić i sekretar MK. Na VI konferenciji 1937. izabran za člana PK KPJ za Crnu Goru, Boku, Sandžak, Kosovo i Metohiju. 1937. i 1938. jedan je od rukovodilaca Radničko-seljačke stranke u

Crnoj Gori. Više puta hapšen, dva puta izvođen pred Sud za zaštitu države; godinu dana proveo u ilegalnosti. Angažovao se i u stvaranju partijskih organizacija u vojsci (u Trebinju i Bileći). U NOR-u: organizator ustanka u nikšićkom okrugu, komandant Nikšićkog NOPO, komandant Privremenog operativnog štaba za Hercegovinu, zamjenik komandanta Glavnog štaba za Crnu Goru i Boku, komandant 5. proleterske crnogorske brigade i 3. divizije NOVJ. Od maja 1942. član Vrhovnog štaba. Poginuo na Sutjesci 13. juna 1943. Proslavljeni junak i komandant. Narodni heroj — 207

*Kovačić Ivan Goran* (1913—1943), književnik. S Vladimirom Nazorom krajem 1942. napustio Zagreb i priključio se NOP-u. Početkom 1943. napisao poemu *Jama.* Juna 1943. u predelu Sutjeske zarobljen od četnika i u okolini Foče ubijen — 322, 347

*Krajačić Ivan Stevo* (1906), radnik. Mlad se uključio u radnički pokret; više puta hapšen zbog revolucionarnog rada. Primljen u KPJ 1933. Bio član MK KPJ za Zagreb, a 1935. kooptiran u PK KPJ za Hrvatsku. Umjesto na školovanje u SSSR, otišao 1937. u Španiju, gdje se borio u 13. internacionalnoj brigadi. Po povratku u Jugoslaviju uključio se u partijski rad u Zagrebu. U NOR-u od 1941; bio član Predsjedništva AVNOJ-a i član Predsjedništva ZAVNOH-a, organizacioni sekretar CK KPH (1944). Poslije oslobođenja ministar unutrašnjih poslova u vladi NRH i predsjednik Sabora SRH. Član je Savjeta federacije. Narodni heroj — 72, 323

*Kraus dr Karl* (Karl Lothar Kraus), inženjer, SS-major. Pred II svjetski rat glavni opunomoćenik Glavne uprave bezbijednosti Trećeg Rajha VI obavještajne uprave (RSHA) za Jugoslaviju. Špijunsku djelatnost u Jugoslaviji obavljao je od 1938. kao službenik Njemačkog turističkog biroa u Beogradu. Poslije kapitulacije Jugoslavije, aprila 1941, komanduje Beogradskim odredom njemačke policije i službe bezbijednosti. Za učinjene zločine tokom rata na tlu Srbije osuđen je u Beogradu decembra 1946. na smrt — 356

*Krstulović Vicko* (1905), radnik; član KPJ od 1922; član PK SKOJ za Dalmaciju od 1924, a od 1929. njegov sekretar u zatvoru bio 4 godine. Od 1936. je član, a od 1939. sekretar PK KPH za Dalmaciju. Član CK KPH i CK KPJ od 1940. Jedan od organizatora ustanka u Dalmaciji; komandant štaba IV operativne zone Hrvatske i 9. dalmatinske divizije; vijećnik ZAVNOH-a i AVNOJ-a. Poslije oslobođenja bio je na mnogim odgovornim političkim i državnim dužnostima. Član Savjeta Federacije. Narodni heroj — 75, 257, 323

*Kučović,* četnik, član tzv. „četničke kulturne omladinske nacionalne grupe" koga su, s drugih pet članova grupe zarobili borci NOVJ kod Glavatičeva u Hercegovini sredinom marta 1943, pri kraju bitke na Neretvi — 154

*Kukoč Ivan Jordan* (1918), do II svjetskog rata brodski mašinist. Član KPJ od 1935. Učesnik NOR-a od 1941. Do avgusta 1942. nalazio se u Splitu na partijskom radu u PK SKOJ-a za Dalmaciju. U NOVJ od avgusta 1942. na dužnosti političkog komesara 4. operativne zone, 9. divizije i 8. korpusa. Poslije rata (do kraja oktobra 1949) na raznim partijskim i vojnim dužnostima u Splitu, Zagrebu i Beogradu. Od 1949. ponovo u JNA; bio načelnik Uprave vojne industrije, pomoćnik državnog sekretara za narodnu odbranu. Biran za člana Konferencije SKJ u JNA i delegata Saveznog vijeća Savezne narodne skupštine. General-pukovnik JNA u rezervi — 257

*Kulagić Murat,* vlasnik vodenice na potoku Prozorčić (pritoka Rame) u kojoj je od 6. do 9. marta 1943. boravio vrhovni komandant NOV i POJ Josip Broz Tito — 372

*Kumbijer Vilhelm,* član posade oborenog njemačkog aviona-bombardera u predjelu sela Zvirnjače kod Prozora 13. februara 1943. Poginuo istog dana u toku otpora koji je posada aviona pružila borcima 1. čete 2. bataljona 3. proleterske (sandžačke) brigade — 73

*Kušić Milinko* (1912—1943), student, istaknuti aktivist revolucionarnog studentskog pokreta. Član KPJ od 1936. God. 1938. osuđen na 18 mjeseci robije, a 1940. na jednu godinu. Jedan je od organizatora ustanka u užičkom kraju. Bio je politički komesar Užičkog NOPO i član Glavnog štaba Srbije; politički ko-

mesar 2. proleterske brigade i komandant 1. krajiške brigade i politički komesar 4. (krajiške) divizije NOVJ. Kao tifusar, izvršio samoubistvo kod Majkić-Japre (Bosanska krajina) 24. marta 1943. Narodni heroj — 252, 357

*Lalatović Mirko* (1904—1945), generalštabni major vojske Kraljevine Jugoslavije. Sa vojnoobaveštajnom misijom britanskog kapetana Hadsona došao je septembra 1941, zajedno sa majorom Ostojićem, u Jugoslaviju, u Štab D. Mihailovića, gdje je obavljao dužnost načelnika 2. odsjeka Operativnog odeljenja četničke Vrhovne komande. Maja 1945. ustaše ga ubile u Jasenovcu — 323, 343

*Lekić Danilo* (1913). Diplomirao na filozofskom fakultetu u Skoplju. U napredni radnički pokret uključio se kao student; član KPJ od 1935. U španskom građanskom ratu vršio je odgovorne funkcije — zamjenik komandanta Baze interbrigada, politički komesar čete i bataljona i vršilac dužnosti političkog komesara 15. brigade. Ima vidnu ulogu u političko-partijskom radu među Jugoslovenima u koncentracionim logorima u Francuskoj. U NOR-u politički komesar Mačvanskog NOPO, komandant 1. proleterske brigade, komandant 16. (vojvođanske) divizije i 12. korpusa NOVJ. Poslije rata komandant 4. armije, glavni inspektor JNA, pomoćnik saveznog sekretara za inostrane poslove, predsjednik Komisije Predsedništva CK SKJ za narodnu odbranu i dr. General-pukovnik. Narodni heroj — 83, 88, 288

*Lekić Risto* (1909—1943). Član KPJ od 1931. Odlazi u Crnu Goru i po direktivi PK KPJ za Crnu Goru radi na formiranju organizacija i rukovodstava u Crmnici i drugim krajevima. God. 1934. postaje sekretar OK KPJ za okrug barski, a nešto kasnije prešao na rad u Podgoricu, gde je obavljao dužnost sekretara SK KPJ. Septembra 1934. postaje član PK KPJ za Crnu Goru i sekretar PK SKOJ-a. U drugoj polovini 1936. odlazi sa sekretarom PK KPJ za Crnu Goru Nikolom Lekićem u Albaniju, gdje učestvuje u formiranju revolucionarnih organizacija radničkog pokreta. Vraća se 1937. Poslije kapitulacije Jugoslavije, 1941. radi na pripremanju i dizanju naroda na oružani ustanak u Crmnici i Baru. Obavlja razne vojne i političke dužnosti u jedinicama. Na položaju rukovodioca politodjela 4. proleterske brigade poginuo juna 1943. kod Foče. Narodni heroj — 306

*Leković Petar* (1893—1942), kamenorezački radnik. Odmah poslije stvaranja KPJ postao je njen član, a zatim i član SK KPJ za Užičku Požegu. U NOR-u je od jula 1941: bio je zamjenik komandanta 1. bataljona 2. proleterske brigade. Proglašen još za života za prvog narodnog heroja Jugoslavije — 251, 357

*Lenjin Vladimir Iljič* (1870—1924), vođ i organizator RSDRP (boljševika), vođ oktobarske socijalističke revolucije i organizator sovjetske države, dosljedni nastavljač djela Marksa i Engelsa, klasik marksizma, osnivač Komunističke internacionale — 309

*Ler Aleksandar* (Lör Alexander; 1885—1947), general-pukovnik njemačke vojske. Do marta 1938. austrijski oficir, a od tada oficir njemačke vojske. U toku II svjetskog rata kao komandant 4. vazduhoplovne armije, 12. armije i Grupe armija „E" ratovao u Poljskoj, Jugoslaviji, SSSR-u i Grčkoj. Organizator vazdušnog napada na Beograd 6. aprila 1941. i operacije „Vajs I i II" i „Švarc". Od septembra 1944. rukovodi povlačenjem trupa iz Grčke; u zimu i proljeće 1944/45. komanduje njemačkim sremskobosanskim frontom. Zarobljen maja 1945. Osuđen od Vojnog suda u Beogradu i strijeljan 1947 — 215, 291, 309—311, 317, 327, 337, 345, 351

*Liters Rudolf* (Lüters Rudolf; 1883—1946, njemački general. U II svjetskom ratu komandant 223. pješadijske divizije. Od novembra 1942. komandant njemačkih trupa u Hrvatskoj. Neposredni komandant njemačkih trupa u bitkama na Neretvi i Sutjesci. Od avgusta do oktobra 1943. komandant 15. brdskog korpusa. Novembra 1943. prekomandovan na dužnost u Grupu armija „Jug" — 316, 320, 327, 345

*Lović Jezdimir* (1919—1943), trgovački pomoćnik. Član KPJ od 1940. Jedan od organizatora ustanka u Sjenici 1941. U toku NOR-a bio zamjenik političkog komesara čete, politički komesar zlatarskog bataljona, zamjenik političkog komesara 3. proleterske sandžačke brigade. Narodni heroj — 304

*Lucić fra Mladen,* gvardijan franjevačkog samostana u selu Šćit u Hercegovini, u kojem je od 14. do 16. februara 1943. boravio vrhovni komandant NOV i POJ Josip Broz Tito — 368

*Lukačević Vojislav* (1908—1945), privatni činovnik i rezervni kapetan vojske Kraljevine Jugoslavije. Četničkom pokretu D. Mihailovića pristupio u ljeto 1941. Komandovao je četničkim vojnim formacijama u Sandžaku i Crnoj Gori. U toku 1943. komandovao je odredom i brigadom u toku bitke na Neretvi. Od ljeta 1943. bio je specijalni izaslanik D. Mihailovića u Crnoj Gori, a u proljeće 1944. u Kairu i Londonu. Po povratku u zemlju odvojio se od D. Mihailovića. Decembra 1944. britanska jedinica (ka kojoj je došao na pregovore u Bileće) predala ga Štabu 29. hercegovačke divizije. Avgusta 1945. u Beogradu Viši vojni sud osudio ga je kao ratnog zločinca na smrt strijeljanjem — 326, 329, 332, 334, 338, 340, 352—355

*Ljotić Dimitrije* (1891—1945). Osnivač i vođa fašističke organizacije Jugoslovenski narodni pokret „Zbor", obrazovane 1935. Od pristalica „Zbora", organizovao je u vrijeme okupacije vojne formacije pod nazivom Srpska dobrovoljačka komanda (od 1943. Srpski dobrovoljački korpus), koje su bile u službi okupatora i borile se protiv partizana. Poginuo 1945. u Vipavskoj dolini (Slovenija) u automobilskom udesu. Ratni zločinac — 356

*Maltoni Emilo,* pukovnik italijanske vojske. Učesnik italijanskih invazionih trupa u Albaniju 1939. i Jugoslaviju 1941. Na tlu Jugoslavije u toku 1942/43. komandant pješadijskog 259. puka u sastavu divizije „Murđe" (Murgge). Poginuo kod Jablanice 28. februara 1943. u toku bitke na Neretvi — 106

*Mandić,* vlasnik pilane u Drvaru u kojoj je Josip Broz Tito, u svojstvu vrhovnog komandanta NOV i POJ, održao 30. januara 1943. sjednicu Vrhovnog štaba na kojoj je usvojena odluka o prodoru snaga NOP-a ka Hercegovini i Crnoj Gori — 366

*Manola Srećko* (1914—1979), general-pukovnik JNA. Član KPJ od 1935. U španskom građanskom ratu učestvovao od 1937. do 1939. godine; bio komandant diviziona, poručnik. Od februara 1939. do maja 1941. bio u koncentracionom logoru u Francuskoj. U NOR-u od 1941. Bio je: delegat Vojnog komiteta CK KPH, komandant grupe NOP odreda Banije i Korduna, 1. Operativne zone Hrvatske, 6. ličke divizije, prvi pomoćnik komandanta GŠ Hrvatske, zamjenik komandanta Mornarice. Poslije rata načelnik Više vojne akademije, komandant štaba Teritorijalne odbrane Hrvatske. Narodni heroj — 174, 344

*Masleša Veselin* (1906—1943), publicist. Revolucionarnom pokretu pristupio kao gimnazijalac; član SKOJ-a od 1921, a član KPJ od 1928. Aktivno radio među studentima u Frankfurtu i Parizu, gdje je studirao političku ekonomiju i sociologiju. Učestvovao u sporu na književnoj ljevici od 1932. do 1940. Bio je član inicijativnog odbora JRP odnosno SRN; često hapšen i proganjan. U NOR-u od 1941. Učestvovao u organizovanju ustanka u Crnoj Gori. Bio je član Politodjela 4. proleterske crnogorske brigade; član redakcije „Borbe" i urednik „Narodnog oslobođenja"; vijećnik AVNOJ-a. Poginuo pri prelasku Sutjeske 14. juna 1943 — 328

*Matović Milisav Mića* (1918—1942), učitelj. Član KPJ od 1939. Učesnik NOR-a od 1941. Bio sekretar Sreskog komiteta KPJ za srez moravički (Ivanjica). Poslije povlačenja partizanskih snaga decembra 1941. iz zapadne Srbije u Sandžak bavio se partijskim radom u sastavu srpskih bataljona. Prilikom formiranja 2. proleterske brigade (1. marta 1942) postavljen za zamjenika političkog komesara 1. bataljona. Narodni heroj — 253, 357

*Mentasti Luiđi* (Mentasti Luigi), italijanski general. U toku II svetskog rata (1942-1943) komandant 14. italijanskog okupacionog korpusa u Crnoj Gori — 341, 354

*Meržanov,* belogardejski emigrant u Kraljevini Jugoslaviji. Pukovnik, komandant II puka Ruskog zaštitnog korpusa — njemačke vojne formacije na tlu Srbije od avgusta 1941. do oktobra 1944 — 124

*Mihailović Dragoljub Draža Čiča, Čika Đoka* (1893—1946), vođa kolaboracionističkog četničkog pokreta u Jugoslaviji od 1941. do 1945. Do rata generalštabni pukovnik vojske Kraljevine Jugoslavije, vojni izaslanik u Sofiji i Pragu. Maja

1941. počeo da stvara četničke odrede. Njegov pokret ima izrazito nacionalistički, šovinistički, velikosrpski i antikomunistički karakter. U cilju slamanja NOP-a u Jugoslaviji i očuvanja monarhije, uspostavlja suradnju i sklapa sporazume s okupatorom i kvislinzima. Četničke-vojne formacije vodile su borbu protiv NOP-a od jeseni 1941. do maja 1945. Mihailović je uživao pomoć i podršku određenih krugova zapadnih saveznika naročito do 1943. Bio je ministar izbjegličke vlade, načelnik štaba Vrhovne komande vojske Kraljevine Jugoslavije i komandant tzv. Jugoslovenske vojske u otadžbini; jula 1942. unapređen je u čin armijskog generala. Uhvaćen 1946. i na javnom procesu u Beogradu kao ratni zločinac i izdajnik osuđen na smrt — 5, 6, 9, 14, 17, 19, 25, 26, 39, 48, 50, 58, 90, 95, 96, 121, 136, 144, 146, 150, 154, 161, 188–190, 201, 205, 225, 237, 250, 253, 290, 296, 309, 310, 312—315, 317—319, 326, 328—332, 336—345, 347—349, 352, 353, 355—358, 361, 366, 367, 370, 371, 373, 376

*Mihić Ilija*, potpukovnik vojske Kraljevine Jugoslavije. U toku aprilskog rata 1941. pao u italijansko zarobljeništvo. Do maja 1942. nalazio se u logoru u Sušaku. Nakon obećanja da će od ljudstva iz zarobljeničkih logora i s terena Like, Korduna i zapadne Bosne organizovati četničke jedinice za borbu protiv NOP-a pušten na slobodu. Po formiranju jedinica imenovan za komandanta četničkih jedinica na području Like i Korduna. Poslije kapitulacije Italije s dijelom jedinica prešao u Istru, a 1944. u Italiju i najzad u SAD — 310, 326

*Mijatović Cvijetin Majo* (1913). Studirao filozofiju. U revolucionarni pokret stupio veoma mlad, a član je KPJ od 1933. Jedan od istaknutih aktivista u Beogradu. Više puta hapšen i proganjan (izvođen pred Sud za zaštitu države, interniran u Višegrad i dr.). Bio instruktor PK KPJ za Srbiju, član MK KPJ Beograd, bio i na partijskom radu u Bosni. U NOR-u od 1941: politički komesar štaba Tuzlanske oblasti; politički komesar Birčanskog NOPO, zatim 6. istočnobosanske proleterske brigade; sekretar Oblasnog komiteta KPJ za istočnu Bosnu i član PK KPJ za BiH. Bio je član ZAVNOBiH-a i vijećnik AVNOJ-a. Poslije rata ministar u vladi BiH, sekretar i predsjednik CK SK BiH, član Predsjedništva CK SKJ, Predsjedništva SFRJ i Savjeta Federacije. Narodni heroj i Junak socijalističkog rada — 354, 377

*Milojević Miloje* (1912), prije rata vojni službenik vojske Kraljevine Jugoslavije. U NOR-u od 1941. Član KPJ od marta 1942. Bio zamjenik komandanta bataljona, zamjenik komandanta i komandant 1. proleterske brigade, zamjenik komandanta i komandant divizije. Poslije rata na raznim dužnostima u JNA — komandant grada Beograda, komandant armije; bio član Predsjedništva Saveznog odbora SUBNORJ, Centralnog odbora SSRNJ i dr. Godine 1964. penzionisan. Narodni heroj — 153, 343

*Milošević dr Sima* (1896—1943), ljekar, profesor Medicinskog fakulteta u Beogradu, član IO AVNOJ-a. Rođen u Kamenarima u Boki Kotorskoj; u Kotoru i Zagrebu učio gimnaziju, a Medicinski fakultet u Beogradu; kao student bio je pristalica Demokratske stranke, ali se vremenom orijentiše sve više ulijevo, tako da se preko organizacije URO (1932, kada je bio izveden pred DSZD i zatvoren) sve više približava komunistima i pred drugi svjetski rat postaje člna KPJ. U NOP-u je bio šef zdravstvene službe GŠ NOV i POJ za Crnu Goru 1941. Ranjen na Sutjesci u petoj ofanzivi; sklonio se zajedno s Goranom Kovačićem u selo Vrbnicu, gdje su ih ubili četnici — 328

*Milovanović Pećanac Kosta* (1879—1944), rezervni kapetan vojske Kraljevine Jugoslavije i četnički vojvoda. Bio je pripadnik Radikalne stranke. Između dva rata bio predsjednik četničkog udruženja. U toku okupacije Jugoslavije organizovao četničke odrede i zajedno s njima se stavio u službu okupatora. Četnici Draže Mihailovića su ga osudili na smrt i ubili — 250, 356

*Milutinović Ivan* (1901—1944), diplomirani pravnik. Član KPJ od 1923. Kao student rukovodio Udruženjem marksista na Beogradskom univerzitetu. Više puta osuđivan na robiju (ukupno 8 godina i 6 meseci). Tokom 1940. postao član CK KPJ. Od kraja 1939. do maja 1940. nalazio se u koncentracionom logoru u Bileći. Na V zemaljskoj konferenciji izabran za člana Politbiroa CK KPJ. U NOR-u od 1941: član Vrhovnog štaba,

komandant Glavnog štaba za Crnu Goru, delegat Vrhovnog štaba i CK KPJ u Crnoj Gori, organizator narodne vlasti; vijećnik AVNOJ-a i član njegovog Predsjedništva, član NKOJ-a; general-lajtnant NOVJ. Poginuo nesrećnim slučajem na Dunavu kod Beograda 23. oktobra 1944. Narodni heroj — 328, 330

*Miljević Milančić (Milan)* (1909), zemljoradnik. Učesnik NOR-a od 1941. Član KPJ od 1942. U toku NOR-a bio zamjenik komandira Sanske čete, komandant 1. bataljona i zamjenik komandanta 6. krajiške brigade, komandant Podgrmečkog NOPO, komandant 8. i 6. krajiške brigade. Poslije rata bio komandant vojnog područja, načelnik vojnog okruga i pomoćnik komandanta armije. General-major JNA. Narodni heroj — 16

*Miljković Radmila Rada* (1917—1942), učiteljica. Član SKOJ-a od 1937, a Partije od 1940, istaknuta ličnost kulturnog i političkog života Pomoravlja. Tokom 1941. sekretar Sreskog komiteta KPJ za srez ravanički, pa član MK Jagodina (Svetozarevo). Organizator ustanka u Pomoravlju, član OK za donje Pomoravlje. Do kraja 1941. politički radi na terenu 2. šumadijskog odreda, pa u Sandžaku. U 2. proleterskoj brigadi je borac i politički radnik. Poginula u Urijama kod Donjeg Vakufa 20. jula 1942. Narodni heroj — 357

*Mincer Franc*, narednik Vermahta. Pripadao 737. grenadirskom puku koji je 19. februara 1943. prebačen iz Grčke u Bosnu. Zarobljen kod Gornjeg Vakufa od strane boraca 2. bataljona 4. proleterske crnogorske brigade — 121

*Miršanov* vid. Meržanov

*Mitić „Negotinac"*, četnik, kapetan vojske Kraljevine Jugoslavije, član Štaba VK JVUO (štaba Draže Mihailovića) u vrijeme bitke na Neretvi — 154

*Mitrović Stefan* (1909), u revolucionarnom pokretu učestvuje od 1931. kao student Beogradskog univerziteta. Član PK SKOJ-a za Srbiju i član CK SKOJ-a. Zbog revolucionarnog rada više puta hapšen, a 1937. osuđen na 3 godine robije. U NOR-u na partijsko-političkim dužnostima, a od 1943. komesar divizije, korpusa, i naečelnik Propagandnog odeljenja Generalštaba. Poslije rata na radu u Upravi za propagandu i agitaciju CK KPJ. Zbog prihvatanja Rezolucije IB 1948. isključen iz Partije — 324

*Momčilović Milorad*, pješadijski kapetan vojske Kraljevine Jugoslavije. Četničkom pokretu D. Mihailovića pristupio u ljeto 1941. Od oktobra 1941. do avgusta 1942. bio komandant bataljona, a potom Vlaseničkog četničkog odreda i Romanijskog četničkog korpusa. Od proljeća 1944. pripadao tzv. Nezavisnoj četničkoj grupi koja je otkazala poslušnost D. Mihailoviću. Ubijen od strane ustaša na Ljevču-polju aprila 1945 — 353, 355

*Mrazović Karlo* (*Ortega, Karlo*) (1902), radnik. Član KPJ od 1927. Po odluci CK KPJ 1929. upućen na KUNMZ. Od 1934. do 1936. radio u KI i bio upravnik jugoslavenskog odjeljenja KUNMZ-a. Učestvovao u španskom građanskom ratu. Bio zatočen u logoru u Lepoglavi. Član CK KPH. U NOR-u od 1941: jedan od organizatora ustanka u sjevernoj Hrvatskoj, komandant 1. slavonskog NOPO, član GŠ Hrvatske, komandant i politički komesar 3. operativne zone, vijćenik AVNOJ-a i ZAVNOH-a. Poslije rata bio član vlade NR Hrvatske, predsjednik Sabora NR Hrvatske, republički i savezni poslanik, ambasador; član IK CK SKH, CK SKJ i Saveznog odbora SSRNJ. Narodni heroj. Član Savjeta Federacije — 320

*Munikoza Suljo*, vlasnik kuće u selu Gračanici kod Prozora u kojoj je od 27. februara do 3. marta 1943. boravio vrhovni komandant NOV i POJ Josip Broz Tito s članovima Vrhovnog štaba — 370

*Mušanović Husnija*, vlasnik kuće u selu Drače kod Foče u kojoj je od 25. marta do 2. aprila 1943. boravio vrhovni komandant NOV i POJ Josip Broz Tito — 376

*Nađ Kosta* (1911), radnik i podoficir vojske Kraljevine Jugoslavije. U naprednom radničkom pokretu učestvuje od rane mladosti. Proganjan i hapšen više puta, a 1933. osuđen na 2 godine robije. Po odluci KPJ otišao u Španiju. U španskoj republikanskoj vojsci bio komandant Balkanskog bataljona. Član KPJ od 1937. Od 1939. u koncentracionom logoru u Francuskoj. U NOR-u jedan od organizatora ustanka na Kordunu, član Glavnog štaba BiH, komandant Operativnog štaba za Bosansku krajinu, komandant 1. bosanskog, pa 3. korpusa NOVJ; koman-

dant glavnog štaba Vojvodine i komandant 3. armije JA. Poslije rata komandant armije, komandant vojne oblasti, pomoćnik saveznog sekretara za narodnu odbranu, poslanik Skupštine Srbije i Skupštine Jugoslavije, član CK SKS i CK SKJ, predsjednik SUBNORJ. Odlikovan Ordenom narodnog heroja i Ordenom junaka socijalističkog rada. General armije JNA — 36, 42, 53, 60, 315, 326, 330, 333, 335, 352, 366

*Nakićenović* ing *Slobodan* (1916), student. Učesnik NOR-a od 1941. Član KPJ od 1942. Član Tehničke sekcije pri VŠ NOVJ. Poslije rata diplomirao na Elektrotehničkom fakultetu u Beogradu. Bio politički komesar MNO, član Radio-komiteta FNRJ, generalni sekretar radio industrije Jugoslavije, direktor Instituta „Boris Kidrič" u Vinči, sekretar Savezne komsije za nuklearnu energiju i predstavnik SFRJ u Međunarodnoj agenciji za atomsku energiju u Beču — 272

*Nazor Vladimir* (1876—1949), književnik i gimnazijski nastavnik. Od 1933. do 1941. u penziji, kada se osim književnim stvaralaštvom bavio i prevođenjem iz italijanske, engleske i njemačke literature. Učesnik je NOR-a od jeseni 1942, kada je s Ivanom Goranom Kovačićem iz Zagreba prešao na slobodnu teritoriju u partizane. U toku NOR-a bio član Predsjedništva AVNOJ-a, predsjednik ZAVNOH-a. Poslije rata do svoje smrti je predsjednik Sabora NR Hrvatske. Svoj ratni put opisao je u dnevniku *S partizanima;* na teme iz NOR-a objavio je: *Pjesme partizanke* (1944), *Legende o drugu Titu* (1946) i roman *Kurir Loda* (1946) — 72, 189, 321, 322, 346, 347, 365, 367, 368, 370, 373, 374, 376

*Nedeljković Radoje* (1911—1943), vazduhoplovni poručnik vojske Kraljevine Jugoslavije. Kao član britanske vojnoobavještajne misije majora Terensa Atertona upućen januara 1942. podmornicom u Jugoslaviju. Sa članovima misije boravio marta i aprila 1942. u Foči, kod Vrhovnog štaba. Posle bjekstva iz Foče, stigao u štab Draže Mihailovića koji je napustio i sklonio se u Beograd. Januara 1943. uhapšen u Beogradu od Gestapoa i odveden u logor gdje mu se izgubio trag (vjerovatno je umro ili ubijen) — 39, 317, 318

*Nedić Milan* (1877—1946), oficir srpske vojske, a potom u vojsci Kraljevine Jugoslavije armijski general, komandant armije, načelnik Glavnog generalštaba, ministar vojske i mornarice. Kao ministar podržao Ljotićevu organizaciju, propagirao snagu Hitlerove Njemačke i unosio defetizam u JV. Otvoreno se stavio u službu njemačkih okupatora i od 29. avgusta 1941. predsjednik kvislinške srpske vlade. Za cijelo vrijeme rata borio se protiv NOP-a. Njegove vojne jedinice počinile su brojne zločine. Uhvaćen i kao kvisling i ratni zločinac predat sudu; u zatvoru u Beogradu izvršio samoubistvo 4. februara 1946 — 250, 253, 355, 356

*Nikoliš dr Gojko* (1911), ljekar. Član KPJ od 1935. Medicinski fakultet završio u Beogradu 1936. U španskom građanskom ratu ljekar u II interbrigadi u činu poručnika. U zemlju se vratio 1940. Učesnik NOR-a od 1941. Bio je u Kraljevačkom NOPO, šef sanitetske službe pri VŠ NOV i POJ, vijećnik AVNOJ-a i ZAVNOH-a. Poslije rata je načelnik Sanitetske uprave u JNA, načelnik Vojnomedicinske akademije i ambasador FNRJ u Indiji (1953/54). Napisao je više radova iz oblasti vojne medicine i memoarsku knjigu *Korijen, stablo, pavetina.* Redovni je član SANU. Narodni heroj. General-pukovnik JNA u penziji — 60, 77, 135, 321

*Novaković Ljubo* (1883—1943), brigadni general vojske Kraljevine Jugoslavije. Tokom 1941. sarađivao s K. Pećancem i D. Mihailovićem; napustio ih i sklopio sporazum s partizanima. Boravio je u Foči, kada se tu nalazio Vrhovni štab i obećavao je svoju podršku NOP-u. Aprila 1942. prebjegao četnicima zajedno sa vojnoobavještajnom misijom britanskog majora Atertona. Ubijen septembra 1943. u okolini Cetinja — 318

*Obradović Branko* (1907), kapetan I klase vojske Kraljevine Jugoslavije. U NOR-u od 1941. Član KPJ od 1943. Za vrijeme rata bio komandant bataljona, načelnik štaba 3. divizije NOVJ, komandant Haubičkog diviziona VŠ NOVJ i vršilac dužnosti načelnika Štaba 2. dalmatinske divizije, pomoćnik načelnika Štaba 2. udarnog korpusa, pomoćnik načelnika i načelnik Artiljerijskog odjeljenja VŠ i komandant artiljerije JA. Poslije rata bio na visokim komandnim dužnostima. Penzio-

nisan 1962. kao komandant artiljerije i protiv vazdušne odbrane JNA u činu general-pukovnika JNA — 59, 173, 320, 344

*O'Donovan Patrik* (O'Donovan Patrick), podoficir. Bio je radio-telegrafist britanske misije majora Terensa Atertona; koja je početkom 1942. boravila u VŠ NOP i DVJ u Foči. Iz VŠ pobjegao zajedno s Atertonom, Ljubom Novakovićem i poručnikom Nedeljkovićem (sredinom aprila 1942); njega i Atertona ubio je četnički komandant Spasoje Dakić — 39, 317, 318

*Ostojić Zaharije* (1907—1945), generalštabni major vojske Kraljevine Jugoslavije. Sa misijom britanskog kapetana Hadsona došao je septembra 1941. zajedno sa majorom Lalatovićem u Jugoslaviju i priključio se D. Mihailoviću. Bio je šef Operativnog odjeljenja četničke Vrhovne komande i komandant Istaknutog dijela Vrhovne četničke komande za Bosnu, Hercegovinu, Dalmaciju, Liku i Crnu Goru. Marta 1945, odvojivši se od Draže Mihailovića, pokušao da se sa ostacima četničkih jedinica probije iz Bosne do britanskih snaga. Maja 1945. zajedno s P. Đurišićem razoružan od ustaša i ubijen u logoru u Gradiški — 313, 319, 323, 326, 328, 329, 331, 332, 334, 338 — 344, 352, 353, 355, 361

*Pantić Jovan*, major vojske Kraljevine Jugoslavije. Četničkom pokretu D. Mihailovića pristupio u jesen 1941. U toku rata najduže bio oficir u komandi četničkih operativnih jedinica istočne Bosne i Hercegovine — 338, 339

*Pantić Panta* (1910), zemljoradnik. Učesnik NOR-a i član KPJ od 1941. U toku NOR-a bio borac i kurir Kolubarske čete Valjevskog NOPO. Od decembra 1941. do oktobra 1944. bio borac, kurir i ekonom u Pratećem vodu, četi i bataljonu VŠ NOV i POJ. Poslije rata na službi u JNA. Major JNA u penziji — 68, 322

*Paskvalino Neno*, kapetan italijanske vojske — oficir za vezu pri Štabu pješadijske divzije „Murđe" (Murgge) u sastavu 6. korpusa italijanske 2. okupacione armije na tlu Jugoslavije. Zarobljen od boraca NOVJ polovinom februara 1943 — 87

*Pavelić dr Ante* (1889—1959), vođa fašističkog ustaškog pokreta, poglavnik tzv. Nezavisne Države Hrvatske, kvisling i ratni zločinac. God. 1928. osnovao klerofašistički pokret (Hrvatski ustaški pokret), koji je djelovao kao ultradesničarska teroristička organizacija. U zemlji 1939. osnovao ustaški centar u Zagrebu. Desetog aprila 1941. uz pomoć Nijemaca stvorena je NDH, a sedam dana kasnije Pavelić je obrazovao ustašku vladu. Stvorio je oružane snage, aparat državne i policijske vlasti i ustaške organizacije. Po ugledu na nacizam i fašizam, zaveo fašistički režim, čiji je cilj bio istrebljenje komunista i svih rodoljuba, uništenje Srba, Jevreja, Roma i u okviru napora nacizma i fašizma borba protiv progresa i demokratije u svijetu. Po njegovom nalogu represivni organi i oružane snage NDH ubile su stotine hiljada ljudi. Poslije bjekstva iz Jugoslavije, živio pod zaštitom reakcionarnih krugova i umro u Madridu — 38, 73, 225, 296, 309, 350

*Pavlović Dragoslav* (1888—1944), potpukovnik vojske Kraljevine Jugoslavije. Četničkom pokretu D. Mihailovića pristupio u ljeto 1941. Učestvovao je skoro u svim pregovorima koje je D. Mihailović lično vodio s Titom (ili s GŠ NOVJ) i predstavnicima Vermahta. Bio je načelnik Štaba D. Mihailovića. Od avgusta 1942. bio delegat Štaba D. Mihailovića u Šumadiji i sjevernoj Srbiji; 1943. delegat u istočnoj Srbiji, a potom komandant pozadine VK JVUO. Zbog razilaženja s D. Mihailovićem oktobra 1944. ubijen od četnika — 154

*Pećanac* vid. Milovanović Pećanac Kosta

*Pekić Pavle* (1910), medicinski tehničar. Član KPJ od 1939. Učesnik NOR-a od 1941. U toku NOR-a bio komandant mjesta u Šavniku i komandant Durmitorskog vojnog područja. Od juna 1942. nalazio se pri VŠ NOV i POJ, a od ljeta 1944. na dužnosti šefa odsjeka OZN-e. Poslije rata bio pomoćnik ministra za unutrašnje poslove vlade FNRJ, državni podsekretar SSUP i državni podsekretar SIV-a — 160

*Peko* vid. Dapčević Peko

*Peruničić Mile* (1890—1961), učitelj. Učestvovao u mladoturskoj revoluciji u Sandžaku 1908. i u crnogorskoj vojsci u 1. balkanskom i 1. svjetskom ratu. Između dva rata pripadao Demokratskoj stranci. Učesnik NOP-a od 1941, a član

KPJ od 1942. U NOP-u bio komandant Crnogorsko-sandžačkog odreda, član GŠ NOPO Sandžaka, zamjenik komandanta 3. proleterske sandžačke brigade; vijećnik AVNOJ-a, sekretar AVNOJ-a i dr. Poslije rata je bio sekretar Privremene narodne skupštine, Ustavotvorne skupštine i Prezidijuma Savezne narodne skupštine — 328

*Perviz Ibro*, vlasnik kuće u zaseoku Suljevići, selo Govza kod Foče u kojoj je prvih dana aprila 1943. boravio vrhovni komandant NOV i POJ Josip Broz Tito — 377

*Perviz Sulejman*, vlasnik kuće u zaseoku Suljevići, selo Govza kod Foče u kojoj je prvih dana aprila 1943. boravio vrhovni komandant NOV i POJ Josip Broz Tito — 377

*Petljarev Semjenov* vid. Semjonov Mihailo

*Petovar Rudi* (1916), poručnik vojske Kraljevine Jugoslavije. Učesnik NOR-a od 1941. Član KPJ od 1942. U toku NOR-a bio zamjenik komandanta bataljona, načelnik Štaba 6. istočnobosanske i 15. majevačke brigade, 27. divizije i 3. korpusa. Poslije rata bio načelnik štaba armije, načelnik uprave DSNO i pomoćnik Saveznog sekretara za narodnu odbranu. General-pukovnik JNA u penziji — 354

*Petričević* vid. Petričević Boško

*Petričević Boško*, četnički i nacionalistički komandant u Crnoj Gori. U operacijama protiv NOP-a na Neretvi i istočnoj Bosni (februar-april 1943) komandovao četničkim Kombinovanim korpusom. Poslije kapitulacije Italije i njemačkog posijedanja Crne Gore bio u sastavu Komande nacionalnih snaga komandant žandarmerijskog bataljona na Cetinju, komandant Primorske brigade i komandant 1. grupe korpusa. Kao član misije P. Đurišića (u činu potpukovnika) 30. oktobra 1944. otišao u Italiju, gdje je od Britanaca interniran. Poslije rata ostao u emigraciji — 340

*Petronijević Desa* (1926—1942). Do II svjetskog rata učenica Učiteljske škole u Užicu. Učesnik NOR-a od 1941, a u članstvo KPJ primljena posmrtno, novembra 1942. Od septembra 1941. do aprila 1942. nalazila se na radu u pozadinskim jedinicama Užičkog NOPO, grupe partizanskih odreda u Sandžaku i u Foči. Aprila 1942. prekomandovan u 2. proletersku brigadu, bila borac 2. čete 4. bataljona. Poginula na Manjači — 252

*Pijade Moša* (1890—1957). Studirao slikarstvo u Minhenu i Parizu; od 1910. bavio se novinarstvom. Član KPJ od 1920. Poslije zabrane KPJ 1921. postao član njenog IO. Radio na stvaranju Nezavisnih radničkih sindikata. Bio delegat na II konferenciji BKF 1922. Jedan je od osnivača NRPJ 1923. Zbog organizovanja ilegalne štamparije i publikovanja organa KPJ „Komunista", 1925. osuđen na 20 godina robije, koja mu je smanjena na 12 godina. U Sremskoj Mitrovici zbog političkog rada 1934. osuđen na još 2 godine robije. Mandator CK KPJ, jedan od glavnih organizatora i predavača komunističkog univerziteta u sremskomitrovačkoj kaznioni. Sa R. Čolakovićem na robiji preveo Marksov „Kapital". Po izlasku s robije bio zatvoren u bilećkom logoru. Na V zemaljskoj konferenciji izabran za člana CK KPJ. U NOR-u od 1941: radio na organizovanju ustanka u Crnoj Gori; u Vrhovnom štabu rukovodio radom vojnih vlasti u pozadini; vijećnik AVNOJ-a na Prvom zasjedanju; od Drugog zasjedanja potpredsjednik Predsjedništva AVNOJ-a. Poslije rata bio potpredsjednik Prezidijuma Savezne skupštine; potpredsjednik SIV-a, predsjednik Savezne narodne skupštine; član PB odnosno IK CK SKJ. Napisao je više radova. Narodini heroj i Junak socijalističkog rada — 331

*Pjaconi Alesandro* (Piazzoni Alessandro), general italijanske vojske. U toku II svjetskog rata komandovao italijanskim jedinicama na tlu Jugoslavije: pješadijskom divizijom „Bergamo" do februara 1943, a od tada do kapitulacije Italije 6. armijskim korpusom — 341, 346

*Popivoda Krsto* (1910), revolucionarnom pokretu pristupio u cetinjskoj gimnaziji. Član KPJ od oktobra 1933. Radio u tehnici MK KPJ za Suboticu, gdje je uhapšen u oktobru 1934. i osuđen na 18 mjeseci strogog zatvora. Ponovo je uhapšen u junu 1937. kao član oblasnog rukovodstva KP za užu Srbiju sa sjedištem u Kragujevcu i osuđen na dvije godine robije. I pored strahovitog mučenja, držao se herojski i nije ništa priznao. Po izlasku s robije član je Agitpropa

PK KPJ za Srbiju; organizator i rukovodilac partijskih kurseva; a na Petoj konferenciji KPJ (1940) izabran je za kandidata za člana CK KPJ. Nakon okupacije je bio član Biroa PK KPJ za Crnu Goru, a poslije oslobođenja na odgovornim partijskim i političkim dužnostima. Član Savjeta federacije. Narodni heroj — 321, 359, 362, 375

*Popović Krsto*, oficir crnogorske vojske. U toku I svjetskog rata (u činu kapetana) komandovao Izviđačkim odredom Sandžačke vojske. Poslije poraza crnogorske vojske zarobljen i interniran. Istaknuti protivnik ujedinjenja Crne Gore sa Srbijom. Jedno vrijeme komitovao, a potom emigrirao u Italiju, gdje je ostao do pred II svjetski rat. Crnogorska vlada u emigraciji unapredila ga je u čin brigadira. Do jeseni 1941. držao se po strani od svih vojnih i političkih pokreta u Crnoj Gori. Tada je prihvatio saradnju s italijanskim okupatorom. Postao član rukovodstva Crnogorske federalističke stranke i komandant Katunskih nacionalističkih trupa. Kao odmjetnik ubijen poslije II svjetskog rata — 321, 359, 362, 375

*Popović Konstantin Koča* (1908). Apsolvirao na Filozofskom fakultetu u Parizu; bavio se književnošću i publicistikom. Član KPJ od 1933. Više puta hapšen. Učesnik Španskog građanskog rata. 1939. vratio se u Jugoslaviju; bio član PK KPJ za Srbiju do hapšenja 1940. U NOR-u jedan od organizatora ustanka u Srbiji; komandant 1. proleterske brigade, 1. proleterske divizije i 1. proleterskog korpusa, Glavnog štaba NOV i PO Srbije i komandant 2. armije. Bio je član AVNOJ-a od osnivanja i član njegovog Predsjedništva (od II zasjedanja). Poslije rata načelnik Generalštaba JNA (1945—1953), državni sekretar za inostrane poslove i član SIV-a (do 1966), potpredsjednik Republike (od 1966. do 1967) i član Predsjedništva SFRJ. Bio član CK SKJ i Predsjedništva CK SKJ i član Savjeta Federacije. Rezervni general-pukovnik. Narodni heroj — 10, 22, 32, 40, 43, 46, 53, 83, 84, 108, 111, 142, 189, 240, 270, 271, 283, 285, 331, 347, 360

*Popović Vladimir Vlado* (1914—1972), student. u radnički pokret stupio 1929; član KPJ od 1932. Bio sekretar Univerzitetskog komiteta KPJ u Beogradu. Hapšen i proganjan. Kao predstavnik Beogradskog univerziteta učestvovao na Svjetskoj konferenciji studenata komunista i socijalista i na Svjetskoj konferenciji studenata. U španskom ratu (1937—1939) dobio čin kapetana i najviše odlikovanje. Po povratku iz Španije član PK SKOJ-a za Srbiju, instruktor CK KPJ. Na V zemaljskoj konferenciji izabran za kandidata za člana CK KPJ. U NOR-u delegat CK KPJ u Hrvatskoj, sekretar Operativnog rukovodstva CK KPH; član Vrhovnog štaba; politički komesar, pa komandant 3. korpusa, potom predstavnik NKOJ-a u Bugarskoj. Poslije rata ambasador, član SIV-a, generalni sekretar Predsjednika Republike. Od V do IX kongresa član CK SKJ. Narodni heroj — 320

*Pozderac Nurija* (1892—1943), učitelj; član Jugoslovenske muslimanske organizacije. Na izborima 1935. na listi ove stranke biran za narodnog poslanika za srez Cazin. U NOR-u od 1941. Vijećnik i potpredsjednik AVNOJ-a. U bici na Sutjesci podlegao zadobijenim ranama — 93, 328

*Popović Vojin* (1913—1962), student prava. Član KPJ od 1937. Zbog revolucionarnog rada više puta hapšen. U NOR od 1941. U ratu je bio politički komesar Južnohercegovačkog NOPO i 3. udarnog hercegovačkog bataljona, zatim zamjenik političkog komesara i zamjenik komandanta 10. hercegovačke brigade i politički komesar 26. pa 23. divizije. Poslije rata je politički komesar Garde JNA, pomoćnik komandanta armije, komandant divizije i područja. General-major JNA — 256

*Pucar Đuro Stari* (1899—1979), radnik. Član KPJ od 1922. Zbog partijske djelatnosti 1929. osuđen na 8 godina robije. Zbog učešća u demonstracijama osuđenika osuđen još na 2 godine robije. Po izlasku s robije živi ilegalno u Sarajevu. Član PK KPJ za BiH. Za člana CK KPJ izabran 1940. Učesnik NOR-a od 1941. Rukovodio je ustankom u Bosanskoj krajini. Bio je i sekretar CK KPJ za Bosansku krajinu, član GŠ NOV i PO BiH. Poslije rata bio je ministar u vladi BiH, predsjednik Prezidijuma Narodne skupštine NR BiH, predsjednik Prezidijuma Narodne skupštine FNRJ, predsjednik vlade i IV NR BiH i sekretar CK KP BiH, predsjednik CO SUBNOR-a, član IK CK SKJ i Savjeta Federacije — 315, 366

*Radić Radisav Rade* (1890—1946). Do rata trgovac u Jošavki kod Banjaluke. U ljeto 1941. organizuje oružanu grupu ljudi za odbranu od ustaških zločina. Novembra iste godine postavljen za člana Štaba 4. krajiškog NOPO. Početkom aprila 1942. organizuje puč u ovom odredu i od dijela ljudstva formira četnički odred „Borje". Od tada do kraja rata jedan od najžešćih protivnika NOP-a. Bio je komandant Glavnog štaba četničkih odreda Bosne i komandant odreda „Borje", član Centralnog nacionalnog komiteta D. Mihailovića. Poslije rata (1946) kao ratni zločinac osuđen na smrt — 319

*Radosavljević Radiša Šoša* (1919—1942), avio-mehaničar u ratnom vazduhoplovstvu Kraljevine Jugoslavije. Učesnik NOR-a od 1941. U toku NOR-a bio borac-puškomitraljezac Ariljske čete Užičkog NOPO, grupe srpskih bataljona u Sandžaku (decembar 1941 — februar 1942) i 2. proleterske brigade. Narodni heroj — 252

*Radulović Borivoje*, major vojske Kraljevine Jugoslavije. Četničkom pokretu D. Mihailovića pristupio u jesen 1941. Bio obavještajni oficir D. Mihailovića za područje Boke Kotorske i Dubrovnika, načelnik štaba Istaknutog dijela VK Jugoslovenske vojske u otadžbini i komandant četničkih snaga u istočnoj Bosni i Hercegovini marta i aprila 1943. Pri kraju rata emigrirao u inostranstvo — 338, 339, 361

*Rakočević* vid. Rakočević Milo

*Rakočević Milo*, vazduhoplovni kapetan II klase vojske Kraljevine Jugoslavije. Obavještajac i oficir za vezu Štaba D. Mihailovića s crnogorskim komandantom Pavlom Đurišićem i bosanskim komandantom Ilijom Trifunovićem Birčaninom. Poslije kapitulacije Italije povukao se u Italiju — 154

*Ranković Aleksandar Marko* (1909). Član SKOJ-a od 1927, a KPJ od 1928; iste godine postaje i sekretar PK SKOJ-a za Srbiju; 1929. osuđen na šest godina robije; član i sekretar PK KPJ za Srbiju od 1937; član Privremenog rukovodstva KPJ od maja 1938. (kasnijeg CK KPJ). Na V konferenciji KPJ (1940) izabran za člana Politbiroa CK KPJ. U NOR-u od 1941: član VŠ NOV i POJ, član Predsjedništva AVNOJ-a. Odlikovan Ordenom narodnog heroja i Junaka socijalističkog rada. Poslije rata bio ministar unutrašnjih poslova i potpredsjednik savezne vlade odnosno SIV-a od 1963. do 1966, potpredsjednik Republike, član IK CK SKJ. Zbog birokratsko-dogmatskog suprotstavljanja razvitku socijalističkog samoupravljanja i politici nacionalne ravnopravnosti i zloupotrebe svojih pozicija u Službi državne bezbjednosti, na IV plenumu CK SKJ (jula 1966) lišen funkcija, a na sjednici CK SK Srbije (septembra iste godine) isključen iz SKJ i penzionosan — 60, 77, 188, 243, 299, 301, 303, 320, 323, 331, 369, 371

*Ranković Anđa* (1909—1942), tekstilna radnica; član SKOJ-a od 1928; zbog revolucionarnog rada 1930. uhapšena i protjerana iz Beograda u rodno mjesto — Izbište (kod Vršca). Primljena u KPJ 1930. Po povratku u Beograd (1923), sekretar partijske ćelije tekstilaca, a 1938. član Rejonskog komiteta KPJ za Karaburmu. Do aprila 1941. pet puta hapšena i tri puta protjerivana u rodno mjesto. Po okupaciji Jugoslavije ilegalno radila u Beogradu do polovine septembra 1941, kada je prešla na oslobođenu teritoriju zapadne Srbije. Poslije formiranja 2. proleterske brigade zamjenik komesara čete. Poginula 11. juna 1942. na Gatu (kod Gacka), u borbi sa četnicima. Narodni heroj — 188, 251, 357

*Ribar dr Ivan* (1881—1968), advokat, političar. Jedan od osnivača Hrvatske demokratske stranke. Od 1919. aktivan učesnik u političkom životu u Jugoslaviji i branilac demokratskih sloboda u okviru Demokratske stranke, u kojoj vrši funkciju potpredsjednika. U vrijeme diktature pripada lijevom krilu ove stranke. Pristalica Narodnog fronta. U NOR-u od 1941. vijećnik AVNOJ-a. Poslije rata predsednik Prviremene narodne skupštine, a od 1945. do 1953. predsjednik Prezidijuma Narodne skupštine — 51, 328, 331, 368, 370, 371, 376

*Ribar Ivo Lola* (1916—1943), student; 1935. postao član SKOJ-a, a 1936. član KPJ. U 1935. i 1936. učestvovao u više akcija i borbi studenata Beograda protiv režima. Kao predstavnik jugoslovenske omladine učestvovao na Međunarodnoj omladinskoj fonferenciji za mir u Briselu (1936) i na Sveitskom omladinskom kongresu za mir u Ženevi (1936). Od Titovog dolaska na čelo KPJ 1937. rukovodi

Centralnom izvršnom omladinskom komisijom pri CK KPJ. Na V (1939) i VI (1940) zemaljskoj konferenciji SKOJ-a biran je za sekretara CK SKOJ-a Na V konferenciji KPJ izabran je za člnaa CK KPJ, a 1943. za člana PB CK KPJ. Uhapšen decembra 1939, a od januara do aprila 1940. bio u logoru u Bileći. Jedan od istaknutih organizatora ustanka. Član Vrhovnog štaba NOV i POJ od 27. juna 1941. Na prvom kongresu USAOJ-a (decembra 1942) izabran za njegovog predsjednika. Poginuo je kao šef Vojne misije VŠ NOV i POJ pri Savezničkoj komandi za Srednji istok na Glamočkom polju 24. novembra 1943. Narodni heroj — 265, 359

*Roata Mario* (Roata Mario; 1887-1968), italijanski general, ratni zločinac. U španskom građanskom ratu (1936-1939) komandovao italijanskim intervencionističkim trupama. Od januara 1942. do kapitulacije Italije septembra 1943. komandant italijanske okupacione 2. i 6. armije na tlu Jugoslavije. Bejkstvom u Španiju izbjegao suđenje za učinjene ratne zločine. Napisao knjigu o svom ratovanju na tlu Jugoslavije u toku 1942/43 — 309

*Roboti Mario* (Robotti Mario), general italijanske vojske. Od februara do 9. septembra 1943. komandant 2. italijanske okupacione armije u Dalmaciji i Sloveniji — 319, 342, 346

*Rodić Slavko* (1918—1949), geometar. Učesnik NOR-a od 1941. Jedan od organizatora ustanka u Drvaru i okolini. U ratu bio komandant Drvarskog gerilskog odreda, Petrovačkog bataljona, Bihaćkog bataljona i 5. krajiškog odreda, zamjenik komandanta Operativnog štaba NOP i DV za Bosansku krajinu, komandant 5. divizije i 5. korpusa NOVJ. Poslije rata bio komandant 5. armije JA, zamjenik načelnika Generalštaba, član CK KP BiH, član Saveznog odbora NFJ. General-potpukovnik JA. Narodni heroj — 237

*Roje Ante* (1914), brodski električar. Član KPJ od 1939. Učesnik NOR-a od 1941. U toku NOR-a bio komesar od čete do brigade, sekretar CK KPH za srednju Dalmaciju i član CK KPH za Dalmaciju. Poslije rata bio sekretar CK KPH za Dalmaciju, predsjednik NOO za Dalmaciju, član CK KPH, poslanik u više saziva Sabora SR Hrvatske i Savezne skupštine. Član Savjeta SR Hrvatske. Narodni heroj — 256

*Rokvić Mane,* mehaničar. Jedan od organizatora otpora srpskog stanovništva u srezu Bosanski Petrovac protiv ustaškog terora. U zimu 1941/42. napustio ustaničke snage i organizovao četnički odred poznat kao četnički puk „Kralj Aleksandar“. Uz pomoć italijanskih okupacionih snaga kontrolisao dijelove zapadne Bosne i dijelove Like. Poslije kapitulacije Italije uspostavio saradnju s njemačkim okupacionim jedinicama — 25

*Romac Paško Zdravko* (1915), zemljoradnik. Član KPJ od 1937. Zbog revolucionarne delatnosti osuđen na robiju. U avgustu 1941. sa grupom komunista bježi iz zatvora i odlazi u NOVJ. Bio je politički komesar 2. bataljona 1. proleterske brigade, član Politodjela 1. dalmatinske brigade, politički komesar 1. i 16. vojvođanske brigade. Poslije rata bio je organizacioni sekretar PK KPJ za Vojvodinu, član Izvršnog vijeća APV, predsjednik Glavnog zadružnog saveza FNRJ, potpredsjednik CV SSJ; član CK SKS i CK SKJ. Narodni heroj. Član Savjeta Federacije — 306

*Ružić Ivan,* kapetan vojske Kraljevine Jugoslavije. Učesnik ustanka naroda Crne Gore od 13. jula 1941. Do 5. marta 1942, kada je prišao četničkom pokretu D. Mihailovića, bio komandant Uskočko-drobnjačkog bataljona Durmitorskog NOPO. Kao četnik bio komandant 2. durmitorske brigade. Učestvovao u svim četničkim operacijama protiv NOP-a u Sandžaku, Bosni i Crnoj Gori. Poslije kapitulacije Italije postavljen za komandanta Šavničkog žandarmerijskog bataljona pod kontrolom Nijemaca. Izbjegao sudbinu drugih četničkih komandanata na Ljevču-polju. Poslije rata živi u emigraciji — 329

*Saili Dragutin* (1899—1968), član KPJ od 1919; sekretar partijske ćelije u Željezničkoj radionici u Zagrebu (do 1929), poslije član MK KPJ za Zagreb, a od 1936. član PK KPJ za Hrvatsku. U vrijeme frakcijskih borbi u KPJ pristalica zagrebačkog antifrakcijskog fronta. Često hapšen, a 8. juna 1934. osuđen na 18 mjeseci robije. Krajem 1939. upućen u koncentracioni logor u Lepoglavi, odakle je pušten februara 1940. Član Biroa CK

KPH od 1940. Učestvovao u NOP-u od 1941. Vijećnik ZAVNOH-a od prvog zasjedanja (juna 1943). Nalazio se na raznim vojnim i političkim dužnostima — 322

*Salcberger Sajrus* (Sulzberger L. Cyrus; 1912), novinar. Po završetku studija na Harvardskom univerzitetu počeo se baviti novinarstvom. Radio je povremeno za „Pittsburg Press", „United Press", „London Evening Standard" i drugim listovima. U „Njujork Tajmsu" (The New York Times) počeo je da sarađuje kao direktor Balkanskog biroa, kada je boravio na Balkanu i Jugoslaviji, a potom kao glavni spoljni saradnik ovih novina do 1954. Tada je prestao da piše reportaže, pisao je samo uvodnike-komentare u rubrici „Foreigne Affairs" (Spoljna politika). Napisao je više knjiga. Od 70-ih godina živi kao penzioner uz povremena javljanja u „Njujork Tajmsu" — 39

*Savić Pavle Paja* (1909), profesor univerziteta. Od 1935. do 1939. u Parizu (zajedno s Irenom Žolio-Kiri i drugim fizičarima) uspješno radio na značajnim naučnim istraživanjima. Član KPJ od 1934. U NOR-u od 1941: na radu u Vrhovnom štabu, vijećnik AVNOJ-a (ptpredsjednik na Prvom zasjedanju); član vojne misije VŠ u Moskvi. Poslije rata ministar u vladi Srbije, direktor Instituta za nuklearne nauke, potpredsjednik Savezne komisije za nuklearnu energiju. Objavio više naučnih radova; počasni doktor Beogradskog univerziteta, član više naučnih društava i akademija; predsjednik SANU. Dobitnik nagrade AVNOJ-a. Član Savjeta Federacije — 231, 328, 350

*Semjonov Mihailo* (alijas SS-hauptštrum banfirer Semenoff). Kapetan ruske carske vojske i oficir Vrangelove armije. Poslije poraza kontrarevolucije u Rusiji (1921) emigrirao u Kraljevinu Srba, Hrvata i Slovenaca. Do 1941. živio u Osijeku. Izjasnivši se za ruskog folksdojčera postao je pripadnik SS službe. Aprila 1942. postavljen za komandanta tek formirane specijalne njemačke vojno-policijske formacije tzv. Hilfspolicije. Zadatak ove jedinice bio je da vrši iznenadne racije, obezbjeđuje logore i zatvore i vrši egzekucije — 124

*Sinčić David*, do II svjetskog rata pripadnik HSS-a. Poslije kapitulacije Kraljevine Jugoslavije 1941. stupio u službu kvislinške NDH. Od 1941. do septembra 1944. bio je stožernik ustaškog stožera Bribir i Sidraga u Kninu, veliki župan župe Lika i Gacka u Gospiću i župe Bribir i Sidraga u Kninu i predstavnik NDH kod 2. italijanske armije na Sušaku. Od početka septembra 1944. do 30. aprila 1945. nalazio se u ustaškom zatvoru s grupom istaknutih predstavnika HSS-a, domobranskih oficira i ustaških funkcionera u vezi s Pavelićevom akcijom protiv tzv. „pučista" — ustaških ministara Lorkovića i Vokića. Pušten iz zatvora, nije emigrirao. Nestao poslije rata nakon iseljenja u jugoslovenskom zatvoru — 361

*Smirnov Vladimir Volođa* (1899), inženjer. U NOR-u od 1941: član KPJ od 1942. Bio načelnik Tehničkog odeljenja VŠ odnosno Tehničke službe Generalštaba. Poslije rata komandant Inžinjerije JNA, načelnik građevinske uprave, zamjenik načelnika ove Uprave i dr. General-potpukovnik JNA — 74, 323, 325, 335, 371, 372

*Spigo Umberto* (Spigo Umberto), italijanski general, komandant 18. armijskog korpusa 2. italijanske okupacione armije na tlu Jugoslavije od ljeta 1942. do kapitulacije Italije 9. septembra 1943 — 313

*Staljin Josif Visarionovič* (1879—1953), sovjetski državnik, političar, generalisimus. Član RSDRP od 1898; po njenom rascepu prilazi boljševicima. Više puta hapšen i proganjan. Od 1917. član PB RSDRP i vojnog rukovodstva revolucije. U Lenjinovoj vladi komesar za nacionalna pitanja Od 1922. do 1952. generalni skeretar SKP(b); od 1925. član Izvršnog komiteta KI. Od 1941. do 1953. predsjednik sovjetske vlade i vrhovni komandant oružanih snaga SSSR-a. Uzeo svu vlast u svoje ruke, stvorio kult sopstvene ličnosti. Postao je glavni nosilac dogmatizma i dostupanja od marksizma. Inicijator kampanje IB protiv socijalističke Jugoslavije i KPJ. Na XX kongresu KPSS kritikovana je njegova politika — 96, 298, 371

*Stanišić Bajo* (1891—1943), pukovnik vojske Kraljevine Jugoslavije. Učestvovao u ustanku u Crnoj Gori jula 1941. kao

savjetodavni član Privremene komande nacionalnooslobodilačkih trupa. Februara 1942. stupio u saradnju sa talijanskim okupatorskim vlastima, organizovao četničke jedinice za borbu protiv partizana i bio jedan od najistaknutijih kvislinga i protivnika NOP-a. Poginuo u borbi protiv partizana 18. oktobra 1943 — 121, 152, 214, 262, 329, 334, 338, 339, 341, 342, 359

*Stanišić Milija* (1921), student medicine. Član KPJ od 1940, a u NOR od 1941. Bio je politički komesar Sjevernohercegovačkog NOPO, 5. i 3. dalmatinske, 3. sandžačke i 4. proleterske (crnogorske) brigade, 46. i 2. proleterske divizije. Poslije rata je politički komesar JRV, načelnik štaba korpusa i načelnik Više vazduhoplovne vojne akadmeije. General-potpukovnik JNA — 256

*Stejfon* vid. Štejfon Boris

*Strugar Niko* (1901—1962), do II svjetskog rata zemljoradnik i ribar. Učesnik NOR-a od 1941. Član KPJ od 1942. U toku NOR-a je bio komandir voda Ceklinsko-riječke čete Lovćenskog bataljona, komandant 2. bataljona 4. proleterske (crnogorske) brigade i zamjenik komandanta iste brigade. Pslije rata je komandant divizije KNOJ-a i načelnik odjeljenja armije. Pukovnik JNA. Narodni heroj. — 115, 121

*Šaponjić*, komandant manje četničke jedinice kojom je rukovodio u završnim operacijama „Vajs" u predjelu gornje Drine početkom aprila 1943 — 352

*Šatilov Aleksandar*, gardijski kapetan ruske carske vojske i pukovnik Vrangelove armije. Poslije poraza belogardejskih snaga u Rusiji (1921) emigrirao u Kraljevinu Srba, Hrvata i Slovenaca. Poslije formiranja Ruskog zaštitnog korpusa u Srbiji (avgusta 1941), postavljen za komandanta 3 puka, koji je do oktobra 1944. obezbeđivao saobraćajne veze kroz ibarsku dolinu i vodio stalne borbe s jedinicama NOP-a — 124

*Šiljegović Miloš* (1909—1952), učitelj. Član KPJ od 1940. Učesnik NOR-a od 1941. U toku NOR-a bio komandant bataljona u 2. krajiškom NOPO, zamjenik komandanta i komandant 5. kozarske brigade, komandant 7. i 2. krajiške brigade i 9. divizije. Poslije rata ostao na službi u JNA, gdje je obavljao štapske dužnosti. General-major JNA — 264, 359

*Škorpik Josip* (1892—1973), oficir austrougarske vojske i oficir vojske Kraljevine Jugoslavije. Pristupio NOP-u 1942. U toku NOR-a bio načelnik Štaba 4. operativne zone Hrvatske i 9. divizije, u VŠ NOVJ i 9. korpusu, komandant pozadine GS NOV Hrvatske. Poslije rata bio na raznim dužnostima u generalštabu JNA. Penzionisan u činu general-potpukovnika JNA — 256

*Štajnbrik Karl*, član posade oborenog njemačkog aviona-bombardera 13. februara iznad sela Zvirnjače u Bosni. Poginuo nakon spuštanja na zemlju u borbi protiv boraca 1. čete 2. bataljona 3. proleterske sandžačke brigade — 73

*Štejfon Boris*, general ruske carske vojske. U toku građanskog rata u Rusiji (1918—1921) blizak saradnik generala Vrangela. Poslije poraza kontrarevolucije emigrirao u Kraljevinu Srba, Hrvata i Slovenaca. U međuratnom periodu pripadao raznim emigranstkim organizacijama. Od 1937. bio agent ABVER-a u Jugoslaviji. Poslije okupacije Jugoslavije Nijemci mu povjerili formiranje fašističke vojne formacije — Ruskog zaštitnog korpusa (Russiche Schutzkorps) u sastavu Vermahta. Bio je komandant ovog korpusa od septembra 1941. do oktobra 1944 — 124

*Štreker Artur* (Strecker Arthur), major Vermahta, komandant 3. bataljona 718. pešadijske divizije. Zarobljen od boraca 2. proleterske divizije februara 1943. kod Gornjeg Vakufa u toku operacija „Vajs II". Razmijenjen za pripadnike NOP-a koji su se nalazili u njemačkim i ustaškim logorima i zatvorima — 136, 338, 347

*Terzić Velimir* (1908) oficir (kapetan) vojske Kraljevine Jugoslavije, završio Višu školu Vojne akademije. U NOR i član KPJ od 1941: komandant Bjelopoljskog NOPO, načelnik GŠ Crne Gore, zamjenik komandanta 5. crnogorske proleterske brigade, načelnik štaba 4. operativne zone Hrvatske; zamjenik načelnika VŠ, šef Vojne misije NOVJ u SSSR-u. Poslije rata komandant armije, glavni inspektor JNA, načelnik Više vojne akademije i Vojnoistorijskog instituta i dr. General-pukovnik JNA u penziji. Napisao više

radova iz oblasti istorije i vojne nauke — 10, 42, 53, 60, 105, 113, 135, 142, 231, 243, 270, 271, 283, 317, 323, 333, 339, 359, 360, 371

*Tito Josip Broz* (Stari, Tito, Valter)

*Todorović Mijalko Plavi* (1913), diplomirao na Tehničkom fakultetu u Beogradu. Aktivista u studentskom pokretu (član Izvršnog odbora Ujedinjene studentske omladine). Član KPJ od 1936, a od 1939. sekretar MK KPJ za Kragujevac i član Oblasnog komiteta za Kragujevac; od 1940. član PK KPJ za Srbiju. U NOR-u sekretar OK za Kragujevac; politički komesar 1. proleterske brigade, I proleterske divizije, I proleterskog korpusa i 1. armije; vijećnik AVNOJ-a. Poslije rata pomoćnik ministra narodne odbrane, ministar savezne vlade, potpredsjednik SIV-a, predsjednik Skupštine Jugoslavije. Bio član CK SK Srbije, CK SKJ i sekretar IK CK SKJ. Sada član Savjeta Federacije. Narodni heroj — 153, 343

*Tosić Tomo,* vlasnik vodenice na Tršćanskom potoku u dolini Rame kod sela Gračac (sada potopljeno u Ramsko jezero) u kojoj je od 24. do 27. februara 1943. povremeno boravio i radio vrhovni komandant NOV i POJ Josip Broz Tito — 370

*Trifunović Birčanin Ilija* (1887—1943), oficir vojske Kraljevine Jugoslavije u penziji. Učesnik je ratova Srbije 1912—1918. Od 1929. do 1932. bio predsjednik Udruženja četnika, a od 1932. vodio je „Narodnu odbranu". Od aprila do oktobra 1941. boravio u Crnoj Gori, kada odlazi u Split, u kojem boravi do svoje smrti februara 1943. U Splitu je ostvario tijesnu saradnju s italijanskim okupatorskim vlastima i radio na organizovanju četničkih jedinica na tlu NDH. U proljeće 1942. u Splitu je osnovao Srpski nacionalni komitet. U isto vrijeme imenovan je od D. Mihailovića za komandanta svih četničkih snaga u jugoistočnoj Bosni, Hercegovini, Dalmaciji, zapadnoj Bosni i jugoistočnoj Hrvatskoj — 361

*Umberto Savojski,* princ, naslednik italijanskog prestola —

*Varlimont Valter* (Warlimot Walter), načelnik Štaba VK Vermahta u toku II svjetskog rata — 332

*Vasić Dragiša* (1885—1945), advokat, publicista i književnik. Poslije I svjetskog rata pripadao Republikanskoj stranci. Između 1920. i 1930. sarađivao u ljevičarskim časopisima; putovao u SSSR. Poslije 1929. približava se režimu; Republikansku stranku zamjenjuje Srpskim kulturnim klubom. Za vrijeme II svjetskog rata pripadao četničkom pokretu D. Mihailovića, njegovom užem rukovodstvu. U toku 1943. se privremeno povlači iz pokreta da bi na I kongresu Centralnog nacionalnog komiteta u selu Ba januara 1944. bio izabran za člana ovog tijela. Likvidiran od ustaša aprila 1945. na Ljevču-polju kod Bosanske Gradiške. Objavio je deset knjiga romana, pripovijedaka i zapisa — 154

*Velebit Vladimir Vlatko* (1907). Završio je Pravni fakultet u Zagrebu 1931, a doktorirao 1933. Član KPJ od 1939. U NOR-u od 1941. Bio je ilegalni politički radnik u Zagrebu, načelnik Vojnosudskog odjeljenja pri VŠ i šef Vojne misije u V. Britaniji. Poslije rata bio je pomoćnik ministra za inostrane poslove FNRJ, ambasador, državni podsekretar u DSIP, izvršni sekretar Evropske ekonomske komisije UN i dr. — 346—348

*Vesković Andrija.* Do II svjetskog rata vazduhoplovni major vojske Kraljevine Jugoslavije. Učesnik trinaestojulskog ustanka naroda Crne Gore — bio član Sreske vojne komande u Andrijevici. Avgusta 1941. napustio ustaničke redove i priključio se četničkom pokretu Draže Mihailovića. Januara 1942. izabran za komandanta 1. andrijevačke brigade, a od avgusta iste godine, do pogibije juna 1943. bio komandant Komskog korpusa Limsko-sandžačkih četničkih odreda. U toku bitke na Neretvi bio komandant Štaba operativnih jedinica Limsko-sandžačkih odreda — 329, 332

*Vidić Mitar,* četnik, član tzv. „četničke kulturne omladinske nacionalne grupe" koga su, s drugih pet članova zarobili borci NOVJ kod Glavatičeva u Hercegovini sredinom marta 1943, pri kraju bitke na Neretvi — 154

*Vladić,* vlasnik vodenice na potoku Lomnica kod sela Gračac u Ramskoj dolini u kojoj je od 24. do 27. februara 1943. boravio vrhovni komandant NOV i POJ Josip Broz Tito — 154

*Vlahović Velimir Veljko* (1914—1975). U napredni srednjoškolski pokret uključio se u Podgorici i Beogradu; bio je jedan od istaknutih skojevskih rukovodilaca na Univerzitetu u Beogradu. U SKOJ je primljen 1933, a u KPJ 1935. Januara 1937. otišao je iz Praga u Španiju i kao borac republikanske vojske teško je ranjen. Od 1939. je član CK SKOJ-a i predstavnik SKOJ-a i KOI. Jedan je od organizatora radio-stanice „Slobodna Jugoslavija" u Moskvi (u novembru 1941). U Jugoslaviju se vratio krajem 1944. Poslije oslobođenja bio je zamjenik ministra inostranih poslova, direktor lista „Borba", član IK (i Predsedništva) CK SKJ, SO SSRNJ, SO SUBNORJ, poslanik, član Savjeta Federacije i dr. Narodni heroj i Junak socijalističkog rada — 312

*Vujović Mitar* (1911), oficir vojske Kraljevine Jugoslavije. Učesnik NOR-a od 1941. Član KPJ od 1942. U toku NOR-a bio intendant Glavnog štaba Crne Gore i Boke, šef Ekonomskog odsjeka i načelnik Ekonomskog odjeljenja VŠ NOVJ. Poslije rata je načelnik Intendantske uprave JNA, komandant pozadine. General-potpukovnik JNA u penziji — 172

*Vukadinović* vid. Vukadinović Savo

*Vukadinović Savo* (1909), kapetan vojske Kraljevine Jugoslavije. Četničkom pokretu D. Mihailovića pristupio 1941. Bio pomoćnik načelnika Štaba D. Mihailovića, delegat VK JVUO za Crnu Goru, Boku, Sandžak i Albaniju. Od proljeća 1944. načelnik štaba P. Đurišića u Crnoj Gori, Boki i Sandžaku. Bio delegat ovog štaba za vezu sa saveznicima u Albaniji i Grčkoj. Kraj II svjetskog rata dočekao u Italiji. Poslije rata živi u emigraciji, najduže u Francuskoj, odakle vodi aktivnu antijugoslovensku propagandu — 353

*Vukanović Radovan* (1906), apsolvirao prava. Član SKOJ-a od 1924, a član KPJ od 1926. Bio sekretar PK SKOJ-a za Crnu Goru i član PK KPJ za Crnu Goru, Boku i Sandžak. Proganjan i više puta hapšen. U NOR-u od 1941: politički komesar bataljona, zamjenik komandanta Crnogoskog NOP odreda za operacije u Sandžaku, komandant 2. bataljona 1. proleterske brigade, 4. proleterske brigade, 3. divizije, 2. korpusa NOVJ pa pomoćnik komandanta 2. armije. Poslije rata komandat armije i vojne oblasti, načelnik Uprave pješadije, načelnik Više vojne akademije. Bio vijećnik AVNOJ-a i CASNO-a i poslanik Skupštine Crne Gore. General-pukovnik u penziji. Narodni heroj. Član Savjeta Federacije — 263

*Vukčević Đorđe*, četnik, član tzv. „četničke kulturne omladinske nacionalne grupe" koga su s drugih pet članova grupe zarobili borci NOVJ kod Glavatičeva u Hercegovini sredinom marta 1943, pri kraju bitke na Neretvi — 154

*Vukmanović Svetozar Tempo* (1912), pravnik. Član SKOJ-a od 1932, a član KPJ od 1933; od 1935. profesionalni revolucionar. Hapšen i proganjan. Član MK KPJ za Beograd od 1938, a PK KPJ za Srbiju od 1939. Od 1940. kandidat za člana CK KPJ. Jedno vrijeme bio instruktor CK, a dosta dugo radio u partijskoj tehnici CK KPJ. U NOR-u od 1941: delegat CK KPJ i VŠ u BiH, komandant GŠ BiH, član VŠ; delegat CK KPJ i VŠ u Makedoniji i Kosovu. Jedan od organizatora saradnje između komunističkih partija Albanije, Grčke i Bugarske i KPJ. Poslije rata bio načelnik Glavne političke uprave JNA, pomoćnik ministra narodne odbrane, ministar u saveznoj vladi, potpredsjednik SIV-a, predsjednik CV SSJ, član CK i IK CK SKJ; čan Saveznog odbora SSRNJ, poslanik Skupštine Jugoslavije. Narodni heroj. Član Savjeta Federacije — 323

*Vukmirović Petar*, četnik, član tzv. „četničke kulturne omladinske nacionalne grupe" koga su s drugih pet članova grupe zarobili borci NOVJ kod Glavatičeva u Hercegovini sredinom marta 1943, pri kraju bitke na Neretvi — 154

*Zborovski*, general ruske carske vojske. U toku građanskog rata u Rusiji (1918—1921) komandovao kozačkom divizijom na Kubanu. Poslije poraza kontrarevolucionarnih snaga s celom divizijom emigrirao u Kraljevinu Srba, Hrvata i Slovenaca. Od ostatka te divizije Nijemci su 1941. formirali 1. puk Ruskog zaštitnog korpusa. Bio komandant ovog puka od njegovog osnivanja, avgusta 1941, do oktobra 1944 — 124

*Zečević Vladimir Vlada* (1903—1970), sveštenik. U NOR-u od 1941, a član KPJ od 1942. Bio je član VŠ, vijećnik AVNOJ-a i član Izvršnog odbora na Prvom zasjedanju, a član NKOJ-a na Drugom

zasjedanju AVNOJ-a. Poslije rata ministar unutrašnjih poslova; ministar savezne vlade; predsjednik Saveznog vijeća Savezne narodne skupštine, član SIV-a, član SO SUBNORJ — 328

*Zingfrid Hajn* (Sigfried Hein), član posade njemačkog aviona-bombardera koji je oboren u predjelu sela Zvirnjače u Bosni 13. februara 1943. Poginuo istog dana u toku otpora koji je posada aviona pružila borcima 1. čete 2. bataljona 3. proleterske sandžačke brigade — 73

*Žujović Mladen*, advokat. Četničkom pokretu D. Mihailovića pristupio u ljeto 1941. Do januara 1943. živio je ilegalno u Beogradu obavljajući dužnost komandanta četničkog civilnog štaba. Poslije bjekstva iz Beograda bio delegat VK JVUO za Dalmaciju, zapadnu Bosnu i Liku. Desetog septembra 1943. prebjegao u Italiju, a odatle u Kairo. U ljeto 1944. imenovan za načelnika Vojnog odsjeka Predsjedništva jugoslovenske kraljevske vlade, a potom i za načelnika Vrhovne komade. Poslije rata živio u emigraciji u Parizu, gdje je razvio intenzivnu antijugoslovensku kampanju — 154

*Žujović Sreten Crni* (1899—1976), namještenik. U radničkom pokretu od 1921; član KPJ od 1924, a od 1926. sekretar RK KPJ u Beogradu i sekretar SBOTIČ-a. Više puta hapšen; od 1933. do 1935. nalazio se u emigraciji i na školovanju u SSSR. Od 1953. instruktor CK KPJ, a od avgusta 1936. do početka 1938. član Politbiroa CK KPJ. Na V konferenciji KPJ izabran u CK KPJ. U NOR-u od 1941; komandant GŠ za Srbiju, član VŠ NOV i POJ, vijećnik AVNOJ-a, član NKOJ-a i Privremene vlade DFJ. Poslije rata ministar u vladi FNRJ; general-pukovnik. Godine 1948. solidarisao se s Rezolucijom Informbiroa i Staljinovom politikom potčinjavanja Jugoslavije, zbog čega je bio isključen iz CK KPJ i Partije. Kasnije, na osnovu njegovog političkog držanja, ponovo primljen u SKJ — 67, 93, 99, 104, 113, 188, 321, 331, 333, 365, 367, 368, 372

# REGISTAR GEOGRAFSKIH NAZIVA


AFRIKA — 201, 297, 349, 361
ALBANIJA — 106, 346
AMERIKA — vid. SJEDINJENE AMERIČKE DRŽAVE
ARGUT — 376
AVTOVAC — 191, 214, 218, 351, 360, 361, 376

BABIN POTOK — 187
BABJA GLAVA — 200, 344, 348
BAKŠAIŠ — 365
BALINCI — 311
BALKAN — 201, 215, 291, 309, 348
BANAT — 312
BANIJA — 24, 290, 309, 314, 317, 321, 323, 361, 365
BANIJSKI KUT — 203
BANIJSKO POLJE — 225
BANOVAC — 213
BANJA LUKA — 5, 7, 9, 10, 12, 13, 24, 291, 309, 311, 312, 365
BANJAČA — 247
BANJANI (U C. GORI) — 221, 279, 359
BARMIŠ — 325
BASTASI — 192, 206, 220, 349, 351
BATHIJEVICA — 341
BELO POLJE — vid. BIJELO POLJE (KOD MOSTARA)
BENDER (VIJADUKT NA PRUZI ZAGREB—SPLIT) — 375
BENKOVAC (KOD SANSKOG MOSTA) — 314, 318
BEOGRAD — 39, 124, 168, 189, 317, 319, 327, 337, 356,
BIHAĆ — 8, 11, 18, 19, 24, 25, 27, 30, 31, 33, 35, 36, 41, 44, 49, 54, 56, 58, 108, 161, 291, 296, 310, 312, 314, 315, 317, 320, 322, 327, 328, 330, 347, 365, 366, 375
BIJELA (KOD KONJICA) — 334, 374
BIJELA GROMILA — 109
BIJELO BRDO — 365
BIJELO POLJE (KOD MOSTARA) — 95, 164, 194, 341, 342, 344
BIJENJA — 192, 198
BIKOVA KOSA — 340
BILEĆA — 87, 165, 214, 218, 221, 262, 344, 348, 360
BIOKOVO — 103, 104, 296, 333, 335, 361
BIRAČ — 324
BISTRICA (RIJEKA KOD FOČE) — 195
BISTRICA (SELO KOD FOČE) — 109
BIŠINA — 344, 348
BITOVNJA — 149, 338, 375
BJELAJ — 330
BJELAŠNICA — 330
BJELIMIĆ — 176, 182, 183, 194
BLACE (KOD GLAVATIČEVA) — 165, 339
BLAGAJ — 330, 343, 344
BLAŽUJ — 368
BLISKI ISTOK — 342
BOAN — 360
BOBOVO — 281, 354
BOGOVIĆI — 196
BOJSKA — 109
BOLJANIĆI — 346
BOR — 124
BORAČKA DRAGA — 182
BORAČKO JEZERO — 138, 144—146, 342, 374, 375
BORCI — 145, 146, 169, 182, 184, 192, 341, 343
BORČEVINE — 341
BORIJE — 184
BORIKE — 329
BOROSAĐE — vid. BOROVAC
BOROVAC — 354
BOSANSKA GRADIŠKA — 5, 7, 10, 24, 311, 365
BOSANSKA KRAJINA — 25, 190, 200, 251, 252, 290, 291, 309, 313—316, 318, 321, 323, 326—328, 330—333, 352, 357, 361, 365—367
BOSANSKA KRUPA — 30, 42, 43, 49, 94, 109, 187, 296, 314, 316, 318, 352
BOSANSKI BROD — 377
BOSANSKI NOVI — 13, 187, 310, 346, 352
BOSANSKI PETROVAC — 11, 24, 25, 27, 31, 33, 35, 36, 42—44, 49, 54, 58, 61, 71, 86, 97, 106, 108, 152, 161, 262, 264, 291, 296, 309, 310, 319—321, 325, 327, 330, 331, 344, 359, 365, 367, 375, 377
BOSANSKO GRAHOVO — 19, 42, 53, 56—58, 97, 98, 102, 112, 161, 251, 309, 313, 319, 320, 327, 331, 333, 335, 337, 339, 344, 357, 366, 368, 371, 375
BOSNA — 5, 9, 13, 28, 48, 49, 84, 92, 96, 97, 116, 136, 154, 168, 187, 188, 190, 204, 207, 219, 225, 226, 244, 251, 265, 290—292, 296, 297, 309, 310, 312—314, 316, 319—321, 330, 339, 346—348, 350, 352—354, 357, 359, 361, 365, 366, 370—372, 376, 377
BOSNA I HERCEGOVINA — 188, 327, 348—350
BRADINA — 79, 80, 82, 324, 369
BRAJIĆA TAVANA — 311, 312
BRATAČ — 192, 198
BRATUNAC — 357
BRAVSKO — 11, 321, 365
BREZA (KOD JABLANICE) — 338, 374
BRIBIR—SIDRAGA — 361
BRINJE — 276, 286, 353, 360
BRLOG — 225, 353
BROD NA DRINI — 5, 195, 219, 340, 346, 349—352, 354, 376
BROD — vid. BROD NA DRINI
BRUVNO — 9, 310, 312, 319
BUDAČKA RIJEKA — 106
BUDAK — 214
BUDVA — 87
BUGARSKA — 124, 312, 346
BUGOJNO — 15, 18, 20, 21, 30, 33, 44, 46, 55, 62, 90, 97, 105, 106, 108—110, 114, 118, 130, 132, 215, 291, 312, 314, 317, 319—321, 324—327, 330, 335, 337, 338, 357, 366
BUKOVAC — 368
BUKOVLJE — 333
BUNARI — 340
BUNIĆ — 319
BUNOVI — 287, 353

CAZIN — 296, 315, 365
CETINGRAD — 6, 11, 365
CETINJE — 87, 154
CRNA GORA — 12, 48, 98, 137, 139, 144, 165, 168, 190, 204, 218, 225, 237, 243, 244, 251, 261, 262, 264, 265, 291, 292, 296, 297, 309, 310, 312—315, 319, 326—328, 330, 331, 340, 346, 348, 350, 352, 355, 357, 358, 360, 361, 366, 368, 371, 373, 377
CRNA GORA (PLANINA U HERCEGOVINI) — 192, 342
CRNA VLAST — 187
CRNI VRH (KOD DRVARA) — 316
CRNI VRH (KOD G. VAKUFA) — 108, 109, 333
CRNI VRH (KOD FOČE) — 352, 354
CRNOGORSKO PRIMORJE — 343
CRNO POLJE — 182
CRVANJ — 342
CVILIN — 346
CVRČE — 111

ČAJNIČE — 188, 195, 238, 240, 241, 244, 245, 248—251, 254, 261—265, 267, 278, 286, 288, 314, 341, 346, 355, 358, 359, 361, 377
ČARSKI VRH — 334
ČATOBORJE — 341
ČEČEVO — 311
ČEHOJE — 192, 194, 198, 345
ČELEBIĆ — 195, 261, 281, 282, 284, 287, 318, 353, 354, 358—360, 377
ČEMERNO — 251
ČIČEVO — 165, 341, 357, 374, 375
ČUHOVIĆI — 182
ČVRSNICA — 338

ĆEHOTINA (PRITOKA DRINE) — 195, 235, 237—239, 244, 246, 248, 249, 267, 351, 354, 360
ĆEHOTINA (KOD GLAVATIČEVA) — 375
ĆELOVINA — 359
ĆORČE — 101
ĆUSTINA — 371

DABARSKO-POLJE 191, 192, 198, 207, 233, 345, 351, 353
DALMACIJA — 25, 28, 204, 227, 251, 290, 306, 309, 312, 319, 326, 361, 370
DERVENTA — 25, 315
DINARA — 104, 319, 333
DINDOL — 175, 376
DIVA — 126, 129
DIVCI (U SANDŽAKU) — 356
DJEDOVAČA — 24, 314, 312
DOBOJ — 4, 310, 311, 361
DOBRA (KOD SANSKOG MOSTA) — 311
DOBRIGOŠĆE — 340
DOBRLJIN — 161, 344
DOBRO POLJE — 194
DOBROŠIN — 109
DOLOVI — 340, 343
DOLJANI — 158
DOLJANSKA (RIJEKA) — 120, 126, 129, 333, 334, 338, 339, 373
BONJA BIJELA (KOD KONJICA) — 329
DONJA BIŠINA — 200
DONJA JABLANICA — 321, 340
DONJA VLAST — 331
DONJE KRUŠEVO — 362
DONJE POLJE — 207
DONJE VUKOVSKO — 322
DONJE ZIMLJE — 138, 164, 192, 194, 344, 345, 374
DONJI LAPAC — 8, 34, 54, 63, 86, 291, 296, 310, 321, 324, 367, 370
DONJI RIBNIK — 336
DONJI SRB — 368
DONJI VAKUF — 8, 12, 18, 20, 30, 312—314, 319, 330, 334, 365, 366
DRAČE — 176—181, 183—190, 193, 194, 196—200, 202, 203, 205—207, 375—377

DRAGANIĆI — 311
DRAGOČAJ — 325
DRAGOČAVA — 351, 352, 354
DRAŽEVO — 281, 333
DRENOVAČA — 58
DREŽANKA — 329, 334, 336, 338
DREŽNICA (NA NERETVI) — 69, 79, 80, 90, 91, 251, 321—323, 326, 341, 351, 357, 370
DREŽNICA (RIJEKA) — vid. DREŽANKA
DRINA — 187, 189, 192, 195, 196, 206, 211—213, 216, 225, 227, 229, 230, 235, 237, 238, 244, 251, 261, 267, 270, 274, 288, 346, 347, 349—355, 357, 358, 360, 362, 376, 377
DRINIĆI — 58, 324, 327
DRVAR — 6, 20—24, 26—28, 31, 42, 45, 49, 52, 53, 56, 57, 71, 86, 97, 98, 102, 106, 114, 121, 152, 161, 296, 297, 314—316, 318, 319, 323, 325, 330, 331, 333, 335, 337, 339, 344, 366—368, 371, 375
DUBOČANI — 182
DUBROVNIK — 85, 87
DUGE — 113, 122, 360, 372
DUVNO — 21, 47, 51—61, 67, 104, 116, 117, 296, 306, 313, 316, 318, 319, 321, 326, 328, 330, 331, 337, 341, 368—370, 372

DŽEPI — 182

ĐEĐEVO — 195
ĐUKANOVIĆI — 328

EMINOVAC — 16, 24, 311, 312
EMINOVO SELO — 104, 368
ENGLESKA — vid. VELIKA BRITANIJA
EVROPA — 201, 202

FALOVIĆI — 195, 351, 354
FAZLAGIĆA KULA — 191, 192, 225
FILIPOVIĆI — 352
FOČA — 138, 187, 189, 192, 195, 196, 211, 225, 229, 231, 235, 237, 238—241, 244, 245, 248, 249, 251, 255, 261, 278, 296, 317, 318, 341, 346, 348—355, 358—361, 376, 377
FOJNICA — 343

GACKO — 85, 87, 165, 191, 207, 214, 218, 251, 255, 344, 348, 351, 357, 359, 360, 376
GAT — 251, 357
GATAČKO POLJE — 191, 192, 198, 218, 232, 245, 276
GLAMOČ — 23, 56, 60, 65, 97, 102, 112, 114, 116, 121, 138, 161, 187, 264, 296, 312, 314, 319, 320, 327, 330, 331, 333, 335—337, 371, 375, 377
GLAMOČKO POLJE — 32, 60, 316, 319, 323, 331
GLAVATIČEVO — 146, 148—154, 156—161, 165, 170, 176—179, 182, 184, 192, 251, 288, 332, 340—342, 344, 346, 357, 360, 374—376
GLAVICE (KOD OTOČCA) — 207
GLINA — 3—6, 8, 9, 11—13, 17, 291, 310, 311
GLOGOŠNICA — 138, 373
GLUŠCI — 281
GOĐEVAC — 341
GOLIJA (PLANINA U C. GORI) — 263, 279, 354, 359, 360
GOLI VRH — 240, 247
GOLUBAC — vid. GOLUBIĆ
GOLUBIĆ — 17, 18, 312—314
GOMILE — 327
GORANSKO — 262—265, 354—360
GORAŽDE — 187, 188, 195, 238, 244, 261, 267, 270, 274, 278, 348, 353—355, 358, 359
GORICA (MANASTIR KOD LIVNA) — 367
GORJEVAC — 365
GORNJA BIJELA (KOD KONJICA) — 329, 341, 343
GORNJA JABLANICA — 321
GORNJA KUPČINA — 311
GORNJA PLOČA — 311
GORNJE POLJE — 360

GORNJE VUKOVSKO — 322
GORNJE ZIMLJE — 138, 139, 145, 164, 168, 192, 373, 374
GORNJI DREŽANJ — 351
GORNJI LAPAC — 8, 52, 63, 71, 94, 296, 316, 318, 321, 322, 324, 328, 368
GORNJI LUG — 372
GORNJI RIBNIK — 336
GORNJI VAKUF — 15, 18, 21, 27, 29, 40, 43, 46, 55, 62, 67, 89, 103—106, 108—110, 114, 116, 118, 121, 122, 125, 128, 130, 132, 136, 137, 187, 190, 215, 312, 313, 320, 324—327, 329—333, 335—338, 347, 366, 367, 371—373, 376
GORSKI KOTAR — 207, 309, 310, 328
GOSPIĆ — 13, 214, 291, 309
GOTOVUŠA — 267
GOVZA — 208—210, 213—221, 224, 226—249, 253, 254, 257—288, 292, 354, 362, 375, 377
GRABOVICA — 73, 80, 126, 129, 139, 141, 192, 357, 373, 375
GRABSKA — 361
GRAČAC (KOD FOČE) — 352
GRAČAC (U LICI) — 136, 314, 339
GRAČAC (KOD PROZORA) — 3, 5, 6, 8, 9, 11, 12, 13, 17, 24, 25, 27, 30, 58, 90—105, 107, 111—115, 118—137, 140—142, 152, 187, 291, 302, 305, 306, 310, 311, 316, 370, 371, 373, 374
GRAČANICA — 43, 110, 328, 331, 332, 335, 370, 371
GRADAC (KOD FOČE) — 195,
GRADAC (SELO KOD PLJEVALJA) — 281, 287, 360
GRADAC (BRDO KOD KALINOVIKA) — 376
GRADAČKA STIJENA — 195
GRADINA (KOD FOJNICE) — 341
GRADINA (KOD DONJEG VAKUFA) — 334
GRADINA (KOD KALINOVIKA) — 376
GRADIŠKA — vid. BOSANSKA GRADIŠKA
GRAHOVO — vid. BOSANSKO GRAHOVO
GRČKA — 90, 121, 125, 215, 291
GRĐA GORA — 342
GRMEČ — 36, 77, 86, 310, 312, 316, 319, 320, 324, 325, 327, 337, 352
GRUŠČA — 165, 182
GUCE — 311
GUDAC — 341

HAN-OSANICA — 354
HAN-PLOČA — 110
HAN-SOHA — 272
HANSKO POLJE — 341
HERCEG NOVI — 85, 87
HERCEGOVINA — 12, 21, 48, 79, 96, 98, 136—138, 165, 168, 187, 189, 190, 191, 207, 225, 237, 251, 262, 286, 291, 292, 296, 297, 310—316, 319, 321, 324—326, 328—332, 337, 341, 347, 348, 350—354, 357, 358, 360, 361, 366—368, 371—373, 376, 377
HOČEVO — 281
HOJTIĆ — 339
HOMOLJE (KOD KONJICA) — 340
HOTOVLJE — 376
HRANJENO — 348
HRVATSKA — 204, 256, 290, 309, 310, 312, 315, 316, 326, 327, 335, 336, 340, 345, 347, 349, 350, 357, 360, 361, 365, 366, 370
HRVATSKO PRIMORJE — 310
HUNKA — 195, 213

IBARSKA DOLINA — 315
IDBAR — 374
IFSAR — 195, 229, 231, 235, 238, 248, 261, 352, 355, 358, 359
IGMAN — 324, 353, 369
IMOTSKI — 44, 56, 58, 60, 61, 65, 67, 107, 138, 291, 320, 326, 334, 368
IVAN-PLANINA — 62, 82, 83, 88, 95, 114, 313, 321, 323—325, 329, 332, 368, 371
IVAN-SEDLO — 83, 90, 106, 144, 161, 319, 320, 324, 331, 340, 369, 370
IVANJSKI TUNEL — 325
ITALIJA — 106, 342, 350

JABLANICA — 69, 76, 79, 82, 93, 95, 106, 118, 120, 122, 123, 126, 133, 138, 140, 143, 312, 313, 322—326, 329, 331—339, 341, 348, 369, 371—373
JABUKA — 235, 239
JADRAN — vid. JADRANSKO MORE
JADRANSKO MORE — 201, 227, 290, 348
JAHORINA — 353
JAJCE — 15, 18, 21, 92, 106, 204, 251, 309, 312, 318, 319, 327, 330, 331, 333, 337, 347, 350, 366
JAKLIĆI — 331
JANJ (KOD JAJCA) — 330
JANJČE — 214
JANJINA — 153
JASEN — 354
JASENICA — 310
JASENOVAC — 349
JASENSKI GROZD — 334
JASENJANI — 138, 340, 373
JAVORAK — 153, 338, 340, 374
JELAŠCA — 184, 343, 357, 376
JELEČ — 196, 212, 220
JEZERO (SELO NA NERETVI) — 153, 343
JOŠANICA — 341, 342
JUGOSLAVIJA — 38, 48, 50, 51, 201, 225, 252, 253, 290, 296, 297, 312, 315, 318, 323, 327, 328, 330, 337, 350, 367, 368,
JUŽNI JADRAN — vid. CRNOGORSKO PRIMORJE

KABLIĆ — 367
KALAKUŠIĆ — 333
KALIN — 357
KALINOVIK — 161, 163, 165, 168—170, 172, 173 176, 183, 184, 189, 191, 192, 194, 211, 235, 251, 255, 288, 341—344, 346, 352, 357—359, 372, 374—376
KAMENA GORA — 356
KAMENICA (KOD DRVARA) — 335
KARAĐORĐEVO — 24
KARLOVAC — 3—6, 8, 9, 11, 291, 309—311, 365
KARAMUSTAFICA MOST — 109
KARAN (KOD PRIJEDORA) — 346
KARAULA (UTVRĐENJE NA NERETVI) — 126, 129, 136, 139, 141, 333, 335, 373
KARAULICA — vid. KARAULA
KAVALE — 341
KAVKAZ — 189
KAZANAC — 367
KLADANJ — 324
KLANAC PLOČE (KOD UDBINE) — 311
KLASNIĆ — 13, 312
KLAŠNICA — 10, 311
KLEKOVAČA — 77
KIFINO SELO — 138, 139, 164, 192, 198, 234, 345
KLJUČ — 8, 24, 25, 27, 33—36, 40, 41, 44, 49, 54, 56, 58, 71, 86, 106, 309—311, 314, 316, 317, 319, 320, 325, 327, 330, 335, 336, 350, 366
KLJUNI — 138, 139, 341, 343
KNIN — 5, 17, 19, 25, 52, 53, 58, 152, 161, 237, 251, 291, 309, 311, 313, 315, 319, 354, 366, 375
KOBILA (vid. VELIKA I MALA KOBILA) — 109, 333, 334
KOBILJA GLAVA (KOD GACKA) — 359
KOBILJE POLJE — 138
KOČERINA — 329, 338
KOLAŠIN — 154
KOLIJEVKA — 283—285, 287
KOLIPO — vid. KOPILOVO
KOLIVRET — 142
KOLUNIĆ — 365
KOLUNSKA RIJEKA — 211
KOMAR — 20

KOMARNICA — 360
KOMPOLJE — 225
KONJIC — 62, 73, 79, 81, 83, 88, 90, 92, 93, 95, 96, 98, 103, 106, 108, 132, 136, 137, 143, 144, 146, 149, 150, 152, 161, 165, 167, 169, 182, 184, 187, 189, 190, 192, 207, 291, 321, 323—326, 328—334, 337, 338, 340—342, 344, 348, 357, 360, 368—370, 372, 374—376
KONJSKO POLJE — 283
KOPČIĆI — 35, 317, 368
KOPILOVO — 351
KORDUN — 24, 28, 52, 71, 106, 252, 276, 309, 314, 328, 348, 359, 361, 365
KORENICA — vid. TITOVA KORENICA
KORITA — 254, 262, 263, 367
KOSOVO — 315, 327, 346
KOSOVSKA MITROVICA — vid. TITOVA MITROVICA
KOSTAJNICA — 6, 9, 11, 142, 203, 310, 346
KOVAČ — 267, 281
KOZARA — 187, 317, 326, 336, 341, 342
KOZJE STOPE — 376
KRAJINA — vid. BOSANSKA KRAJINA
KRALJEVINA JUGOSLAVIJE — vid. JUGOSLAVIJA
KRALJEVO — 124
KRALUPI — 325
KRAŠIĆ — 339
KRBLJINE — 194
KRNETA — 311
KRNJAK — 6
KRSTAC — 261, 262, 264, 265, 341, 354, 374
KRUPA — vid. BOSANSKA KRUPA
KRUPAC — 153
KRUPANJ — 124
KRUŠEVLJANI — 138, 139, 152, 192, 194, 198, 341
KUK — 316
KULA (KOD BORAČKOG JEZERA) — 178, 192, 198, 343, 375, 376
KULEN VAKUF — 34, 42, 52, 318, 319, 333, 367, 368
KUP (U DOLINI NERETVE) — 327
KUPA — 290
KUPRES — 15, 20, 97, 116, 251, 331, 333, 337, 371, 372
KUTINA — 376

LAĐANICA — 153
LAKAT — 138, 373
LAPAC — vid. DONJI LAPAC I GORNJI LAPAC
LAPAČKA DOLINA — 52
LENJINGRAD — 25
LEŠĆE — 214
LIČKI OSIK — 214
LIKA — 5, 25, 28, 30, 40, 48, 49, 52, 86, 87, 102, 106, 112, 187, 276, 286, 290, 291, 309, 310, 312, 314, 316, 319, 324, 326, 328, 333, 335, 359, 361, 365, 370
LIM — 250, 315, 356
LIPA (KOD BIHAĆA) — 34, 317, 365
LIPJETA — 152
LIPNIK — 346
LIPOVO — 154, 336, 342, 350
LISIN — 340
LISINA — 354
LIŠTICA — 91, 332, 370, 371
LIVANJSKO POLJE — 324, 331
LIVNO — 15, 18—20, 23, 35, 53, 66, 104, 112, 116, 138, 161, 204, 251, 291, 292, 296, 300, 306, 309, 312, 313, 319, 320, 323, 326—328, 330—333, 335, 345, 347, 350, 366, 367, 370, 371, 375
LOKVA — 138, 139, 192, 345, 376
LOMNICA (POTOK KOD GRAČACA) — 370
LONČARI — 341
LONDON — 14, 39, 146, 201, 311, 329, 348, 366—368, 374
LOVINAC — 9, 13, 30, 168, 311, 339, 376
LOZNICA — 124
LUČE POLJE — 110
LUČICE — 356
LUG — 134
LUKA — 138, 139, 367
LUKAČ — 74
LUŠCI PALANKA — 94, 320, 327, 328

LJUBINA PLANINA — 374
LJUBINJE — 286, 353, 360, 361
LJUBOČAĐE — 375
LJUBOVO — 30
LJUBINCI — 101, 333, 371
LJUBUSA — 117, 322, 333, 361
LJUBUŠKI — 107, 326, 336, 371
LJUTNICA — 195

MAČKOVAC — 132
MAĐARSKA — 350
MAJEVICA — 49
MAJKIĆ JAPRA — 24, 25, 27, 41, 42, 314, 318, 366
MAKARSKA — 332
MAKEDONIJA — 315, 327, 348
MAKLJEN — 29, 40, 53, 62, 66, 89, 110, 114, 116, 117, 321, 325, 333, 335, 367, 372
MALA GRADINA — 375
MALA KOBILA — 333
MALI RADIĆ — 346
MALI VELEŽ — vid. VELEŽ
MALOVAN — 330
MANJAČA — 251
MARTIN-BROD — 53, 56, 97, 98, 320, 371
MAZIN — 30, 63, 310, 312, 318, 319, 321
MEDAKOVIĆ — 81
MEĐE — 153
MEĐEĐA — 188
MEJNIK — 122
METALJKA — 248, 249, 263, 286, 359, 360
METKOVIĆ — 85, 87
MILJEVINA — 196, 212, 346
MILJEVO — 355
MJEŠAJI — 353
MLAKA — 370
MLIČNE GLAVE — 109
MLINIŠTE — 32, 92, 106, 114, 121, 320, 327, 330, 333, 335
MOKRONOGE — 335
MORAVSKO-VARDARSKA DOLINA — 315
MOSKVA — 309, 312, 329
MOSOR — 361
MOSTAR — 69, 71, 73, 78, 79, 85—87, 90, 92, 95, 106, 108, 114, 121, 136—138, 146, 149, 150, 164, 165, 168, 185, 187, 189, 190, 192, 198, 200, 260, 262, 269, 291, 319, 321—323, 325—327, 329, 331—334, 336—338, 343—345, 348, 351, 360, 369, 370, 372, 376
MOSTIĆ (POTOK KOD ŠĆITA) — 369
MRAČAJ — 108, 132
MRATINJE — 220
MREŽICA — 235
MRKONJIĆ GRAD — 23, 108, 161, 237, 296, 314, 319, 327, 361, 375,
MRKONJIĆ — vid. MRKONJIĆ GRAD

NEGOTIN — 124
NERETVA — 73, 96, 114, 130, 134, 136, 139—141, 146, 150, 153, 158, 182, 187, 190, 215, 290, 292, 313, 315, 318, 319, 321—323, 326, 328—340, 342, 343—348, 350—353, 357, 359, 361, 362, 366—368, 370—374, 376
NERETVICA — 133
NEVESINJE — 138, 139, 144, 150, 153, 161—165, 167, 170, 175, 182, 185, 187, 189, 192, 198, 207, 260, 262, 263, 269, 332, 342—346, 348, 358, 360, 372, 374—376.
NEVESINJSKO POLJE — 138—140, 145, 152, 153,

161, 164, 165, 172, 182, 192, 198, 232, 343, 345, 373, 375, 376
NIKŠIĆ — 360
NIŠIĆ — 346, 348
NOVA VAROŠ — 343, 356
NOVAKOVAC — 367
NOVI ŠEHER — 4, 310, 352

NJEMAČKA — 73, 137, 312, 356, 360

OBLJE — 153, 165
OBORCI — 357
ODŽACI (KOD KALINOVIKA) — 162, 163, 166, 167, 184, 234, 341, 375, 376
OGLAVAK — 105, 110, 335
OGULIN — 309, 310
OLOVO — 324
OMERAGIĆI — 377
ORAH — 354
ORAHOVO — 272, 275, 354
ORAHOVO BRDO — 355
ORIŠĆE — 335
OSANICA — 353
OSIJEK — 25, 124
OSTROŽAC (KOD KONJICA) — 62, 79, 80, 82, 118—120, 127, 128, 133, 144, 152, 324, 325, 329, 334, 336, 338, 340, 341, 369, 372, 373
OSTROŽAC (KOD CAZINA) — 3—10, 315, 365
OŠTRELJ — 11—19, 42, 43, 53, 77, 98, 315, 327, 328, 365, 366
OŠTRIKOVO BRDO — 283, 284
OTRIĆ — 136, 339
OTOČAC (U LICI) — 6, 276, 286, 311, 339, 360
OTOKA — 352
OZREN (PLANINA KOD TUZLE) — 190, 324

PAKLENA — 342
PAKLINA — 320, 321, 322, 361, 368
PALANKA — vid. LUŠCI PALANKA
PALOČ — 109
PANDURICA — 109, 153, 165
PAUNOVAC — 71
PERUŠIĆ — 339
PERUTAC — 336
PETRINJA — 3, 5, 8, 311
PETROVAC — vid. BOSANSKI PETROVAC
PETROVAC NA MLAVI — 124
PETROVAC NA MORU — 317
PEULJE — 367
PIDRIŠ — 47, 67, 108—110, 334
PIVA (PREDIO) — 262
PIVA (RIJEKA) — 359
PIVSKA ŽUPA — 279, 359
PLANA — 353
PLANINICA — 110
PLAŠKI — 310, 339
PLAVNO — 17, 18, 312—314
PLITVICE — vid. PLITVIČKA JEZERA
PLITVIČKA JEZERA — 30, 33, 36, 44, 54, 316, 317
PLOČA (KLANAC KOD UDBINE) — 9, 11, 30, 311
PLOČNIK — 356
PLUŽINE — 138, 165, 191, 192, 198, 199, 232, 234, 345
PLUŽINE (KOD KALINOVIKA) — 376
PLJEŠEVICA — 316
PLJEVLJA — 238, 244, 262, 267, 278, 286, 358—360
PODGAJ — 354
PODGORAJ — 138
PODGORANI — vid. PODGORAJ
PODGORICA — vid. TITOGRAD
PODGRAĐE — 109, 110
PODGRMEČ — 35, 42, 43, 71, 161, 219, 237, 322, 330, 352, 375
PODHUM — 104, 333
PODORAŠAC — 325
PODOVI — 109
POKOJ — 365
POLJA — 158
POLJANE (KATUN NA PRENJU) — 374
POLJE — 334
POPOVO POLJE — 191
POSUŠJE — 56, 58, 61, 251, 309, 313, 321, 329, 350
POTKRAJ — 367
POŽAREVAC — 124
POŽEGA — 250, 356
PRAČA (MJESTO) — 346, 354
PRAVOSLAVNA JASENICA — vid. SRPSKA JASENICA
PREKAJE — 316
PRENJ — 122, 123, 136, 137, 198, 338, 339, 349, 372—374
PRESJEKA — 192, 194, 198
PRESJENICA — 324
PREVIJA — 342
PREVILA — 196, 235
PREVZAĆE — 359
PRIBINIĆ — 226, 311, 352, 353
PRIDVORCI — 101, 164, 165, 234, 343
PRIJEBOJ — 30
PRIJEDOR — 5, 13, 291, 310, 346, 350
PRIJEVOR — 345
PRIJEVORAC — 192, 194, 344, 376
PRILUKA — 313, 367
PRITOKA — 365
PRNJAVOR — 10, 296, 310, 315, 326
PRNJAVORAC — 200
PROSJEK — 369
PROSLAP — 331
PROZOR — 18—23, 29, 46, 47, 60, 62, 64, 69—71, 73, 75, 77—80, 85, 87, 89, 90, 100, 103, 106, 108—110, 114, 116, 122, 123, 125, 130, 132, 135, 138, 142, 161, 167, 187, 207, 292, 296, 312—315, 319, 321, 324—341, 361, 366—368, 370—373, 376
PROZOR (KOD OTOČCA U LICI) — 339
PROZORČIĆ (POTOK KOD RAME) — 372
PROZORSKA KOTLINA — 331, 367, 370, 371
PRSKALOVE STAJE — 109, 110
PUHOVAC — 109

RADOJINJA — 343
RADUČ — 152
RADUŠA — 106, 114, 314, 322, 361, 372
RAKINA NOGA — vid. RAKOVA NOGA
RAKITNICA — 91, 183
RAKITNO — 100, 338, 371
RAKOVA NOGA — 200, 344, 348
RAMA (MJESTO) — 62, 71, 75, 76, 79, 82, 105, 118, 119, 120, 122, 130, 133, 135, 138, 142, 292, 321, 323, 325, 327, 329, 336—339, 369, 371
RAMA (RIJEKA) — 29, 83, 313, 315, 324, 332, 335, 339, 341, 345, 368, 370—374
RAMIĆI — 33, 41
RAMLJANI — 214
RAMSKA KLISURA — 372
RAMSKO JEZERO — 370
RASTENBURG — 309
RAŠTELICA — 79, 80, 82, 88, 324, 325, 369
RAT KAMEN — 341
RAVNA GORA (U HERCEGOVINI) — 351
RAVNO (KOD FOČE) — 352, 354
RAVNO (KOD KUPRESA) — 18, 21, 23, 67, 77, 320, 322, 333, 361
RAVNI (SELO NA VELEŽU) — 95, 138, 139
RAZIĆI — 194, 375
RENOVICA — 244, 261
RIBARI — 194
RIPAČ — 33—36, 40, 41, 44, 317, 365
RIPCI — 111, 331, 370
RISOVAC — 54, 58, 320
RIM — 309, 332
ROMANI (KOD KALINOVIKA) — 168—174
ROMANIJA — 324, 353

RORE — 316
RUDA — 217
RUDOPOLJE — 339
RUJIŠTE — 164, 192, 194, 200, 342, 344, 345
RUMBOCI — 35, 111, 142, 317, 331
RUŽIĆI — 327

SANA — 310
SANDŽAK — 98, 137, 155, 168, 190, 225, 251, 261, 291, 292, 315, 346, 348, 350—353, 356—358, 360, 361, 371, 373, 377
SANICA — 40
SANSKI MOST — 3—6, 8, 9, 11—13, 16, 17, 24, 25, 27, 30, 33, 36, 41—44, 49, 54, 58, 94, 309—312, 315—318, 352, 365, 366
SARAJ — 132
SARAJEVO — 78, 79, 86, 88, 90, 92, 95, 103, 108, 206, 215, 219, 270, 290, 291, 310, 321, 322, 324, 325, 327, 330, 346, 347, 351, 359, 368—370, 377
SARAJEVSKO POLJE — 324
SARAJVILIĆ — 109
SAVA — 5, 290, 311
SAVEZ SOVJETSKIH SOCIJALISTIČKIH REPUBLIKA — 146, 202, 205, 295, 312, 330, 341, 350, 368, 370, 371
SEFEROVIĆI — 109
SENA — 357
SEONICA — 338
SILJEVICA (KOD KONJICA) — 374
SINANOVIĆ — 340
SINJ — 291, 331
SIRIJA — 189
SITNICA (KOD KLJUČA) — 347, 350
SJEDINJENE AMERIČKE DRŽAVE — 337, 358
SKUCANI VAKUF — 314, 318
SLAPSKI POTOK — 374
SLATINA (PRITOKA ĆEHOTINE) — 195, 213, 353, 354
SLATINA (SELO KOD ČAJNIČA) — 213, 238, 240
SLAVONIJA — 48
SLOVENIJA — 48, 327, 359
SLUNJ — 4, 6, 8, 9, 11—13, 19, 24, 106, 276, 286, 296, 310, 311, 314, 322, 366
SMILJANCE — 214
SNIJEŽNICI — 351
SOLAKOVA KULA — 40, 62, 101, 104, 122, 123, 128, 133, 135, 320, 321, 333, 338
SOVIĆI — 120, 322, 361
SPLIT — 121, 152, 296, 331, 375
SRB — 42, 319, 368
SRBIJA — 9, 13, 48, 124, 204, 252, 312, 315, 318, 327, 337, 343, 345, 346, 348, 350, 351, 356, 371
SREBRENICA — 251, 357
SREDNJE NJIVE — 194
SREM — 354
SRIJEMUŠA — 377
STABNO — 221
STAJE — 334
STALJINGRAD — vid. VOLGOGRAD
STANOVI — 334
STARA GRADIŠKA — 349
STOCA — 354
STOLAC — 165, 189, 207, 286, 344, 353, 360
SRPSKA JASENICA — 40
STRAŽICA — 109
STRMICA — 18, 19, 110, 207, 312—315, 319
SULJEVIĆI — 377
SUNJA — 168, 344, 376
SUŠAK — 150
SUTJESKA — 210
SUVAJA — 54, 58, 320
SV. ROK — 152

ŠABAC — 124
ŠATOR — 336
ŠĆEPAN-POLJE — 220, 349, 351, 353, 354
ŠĆIPE — 331
ŠĆIT (SAMOSTAN) — 369
ŠĆIT (MJESTO) — 23, 47, 59, 60, 62—89, 115, 117, 142, 317, 320, 322, 331, 339, 361, 368, 370
ŠEHER — 226, 353
ŠESTACI — 110
ŠIP — 333
ŠIPOVO — 330
ŠIROKI BRIJEG — vid. LIŠTICA
ŠKARE — 207
ŠKARINO BRDO — 108
ŠPILJANI — 81, 182
ŠTRBINE (NA PRENJU) — 374
ŠUJICA — 53, 319, 321, 337, 339
ŠUMADIJA — 252
ŠUMARICA — 310

TABACI — 346
TARA (RIJEKA) — 244, 283, 360
TARČIN — 90, 325
TATAROVINA — 318
TEOČAK — 317
TEPCA — 283, 354
TESLIĆ — 9, 10, 25, 310, 311, 315
TEŠANJ — 226, 296, 310, 352, 353
TIHOMIŠLJE — 110
TISMA — 152
TIŠKOVAC — 319
TITOGRAD — 346
TITOVA KORENICA — 8, 33, 35, 36, 40, 41, 49, 54, 58, 291, 296, 310, 315, 317, 319
TITOVA MITROVICA — 124
TITOV DO — 377
TITOVO UŽICE — 13, 154, 237, 250, 343, 356
TODOROVIĆA KOŠARA — 368
TOMISLAVGRAD — vid. DUVNO
TRAVNIK — 8, 12, 97, 108, 109, 311, 327, 330, 336, 365, 371
TRBUŠĆE — 206, 351
TREBAVA — 49
TREBINJE — 85, 86, 165
TRESKAVICA — 317
TREŠNJICA — 356
TRLICA — 108, 110
TRNOVAC — 109
TRNOVO — 194, 376
TROKUT — 317
TROVRH — 195
TRUBAR — 368
TRUSINA — 353
TRŠĆANSKI POTOK — 370
TUNIS — 349, 361
TURBE — 12, 15, 18, 30, 97, 318, 330, 366, 371
TURIJA — 341
TURSKA — 215
TUŠILOVIĆ — 106
TUŠNICA — 29—49, 367, 368

UDBINA — 43, 49, 58, 87, 296, 311, 319
UFA — 312
ULOG — 133, 138, 139, 153, 158, 163, 165, 170, 173, 175, 183, 187, 191, 192, 194, 234, 343, 375
UMAC — 312
UNA — 310, 317, 357
URIJE — 357
USTIKOLINA — 188, 189, 192, 211, 267, 346, 349—351, 353—355, 358, 360, 376
USTIPRAČA — 267
UVAC — 343, 356
UZDOL — 40, 101, 331, 339
UZLUP — 353
UZRIJEČJE — 153
UŽICE — vid. TITOVO UŽICE
UŽIČKA POŽEGA — vid. POŽEGA

VAGANAC — 321
VAKUF — vid. GORNJI VAKUF
VALJEVO — 124

VAŠINGTON — 332
VATIKAN — 201
VELEŽ — 192, 342, 344, 348
VELIKA BRITANIJA — 337, 341—343, 350, 358
VELIKA KLADUŠA — 17
VELIKA KOBILA — 333
VELIKA POLJANA — 138, 139
VELIKI RADIĆ — 346
VELIKI VELEŽ — vid. VELEŽ
VELJUN — 6, 9
VIDOŠ — 367
VIKOČ — 195
VILIĆA GUVNO — 108, 109, 115, 142, 333
VILIĆI — 132
VILIŠTA — 153
VILJAK — 333
VINICA — 337
VINOGRADI — 341
VIS (DEO PRENJA) — 374
VISOČICA — 342
VIŠEGRAD — 215, 219, 351
VIŠNJEVICA — 338
VLASENICA — 251, 324, 357
VOJVODINA — 13, 312, 327
VOLGOGRAD — 361
VOLICE — 109, 110
VOLJEVAC — 101
VRAN — 322, 338, 361
VRANOVINA — 284
VRANJEŠINA — 153
VRBA — 330
VRBAS — 101, 108—110, 324, 333, 357, 371
VRBLJAN — 330
VRBICA — 217
VRDOLJE — 182
VRGOVAC — 332
VRHOVINA — 187, 339
VRLIKA — 312, 331
VRNJAČA — 340
VRSI — 109, 132
VRŠAC — 13
VRTOČE — 34, 42, 52, 318, 359, 365, 367, 368
VUKOVSKO — 116, 333, 372
VUKŠIN ŠIPAK — 311
VUPERTAL — 136

ZABORAK — 188
ZABORANI — 343
ZABRĐANI — 158, 176, 184
ZAGORSKI — 370
ZAGREB — 150, 152, 168, 189, 201, 204, 205, 296, 322, 346, 347, 349, 365, 375
ZAGREPČANI (KOD G. VAKUFA) — 333
ZAGVOZD — 336
ZAKMUR — 217
ZALUŽNICA — 214
ZANOGLINA — 53, 319
ZASTINJE — 101, 109
ZASTOLJE — 343
ZELENGORA — 357
ZENICA — 4, 290, 311
ZETA — 358
ZIMLJE — 164, 194, 198
ZIMONJIĆA KULA — 361
ZLATAR — 353, 356
ZLATARI (KOD FOČE) — 355
ZLATNI BOR (KOD FOČE) — 354
ZRMANJA — 310, 319, 339
ZVEČAJ — 106
ZVIRNJAČA — 35, 67, 317, 323, 331

ŽABLJAK (KOD LIVNA) — 367
ŽDRIMCI — 46, 62, 109
ŽELJUŠA — 329
ŽEPČE — 4, 5, 296, 310, 311
ŽIROVAC — 11, 365
ŽIVANJ — 153, 357
ŽLJEB — 333
ŽUMBERAK — 6, 52, 309, 311, 339
ŽUPA (U SANDŽAKU) — 356

# SKRAĆENICE

| | | |
|---|---|---|
| ABVER | — | Amt Ausland — Abwer (Uprava za inostranstvo i obranu — njemačka vojna obaveštajna služba) |
| A–CK SKJ | — | Arhiv Centralnog komiteta Saveza komunista Jugoslavije |
| A–VII | — | Arhiv Vojnoistorijskog instituta |
| AVNOJ | — | Antifašističko vijeće narodnog oslobođenja Jugoslavije |
| BiH | — | Bosna i Hercegovina |
| CASNO | — | Crnogorska antifašistička skupština narodnog oslobođenja |
| CK | — | Centralni komitet |
| CVSSJ | — | Centralno vijeće Saveza Sindikata Jugoslavije |
| ČA | — | Oznaka za fond četničkih dokumenata u A-VII |
| DFJ | — | Demokratska Federativna Jugoslavija |
| DASIP | — | Državni sekretarijat za inostrane poslove |
| DSNO | — | Državni sekretarijat narodne odbrane |
| DSZD | — | Državni sud za zaštitu države |
| DV | — | Dobrovoljačka vojska |
| DVJ | — | Dobrovoljačka vojska Jugoslavije |
| FNRJ | — | Federativna Narodna Republika Jugoslavija |
| Gestapo | — | Geheime Staatspolizei (Državna tajna policija) |
| GŠ | — | Glavni štab |
| IA | — | Oznaka za fond italijanskih dokumenata u A-VII |
| IB | — | Informbiro |
| IK | — | Izvršni komitet |
| IO | — | Izvršni odbor |
| JA | — | Jugoslovenska armija |
| JAT | — | Jugoslovenski aero transport |
| JAZU | — | Jugoslovenska akademija znanosti i umjetnosti |
| JNA | — | Jugoslovenska narodna armija |
| JRV | — | Jugoslovensko ratno vazduhoplovstvo |
| JV | — | Jugoslovenska vojska |
| JVUO | — | Jugoslovenska vojska u otadžbini |
| KI | — | Komunistička internacionala |
| KNOJ | — | Korpus narodne odbrane Jugoslavije |
| KOI | — | Komunistička omladinska internacionala |
| KOV | — | Kopnena vojska |
| KP | — | Komunistička partija |
| KPH | — | Komunistička partija Hrvatske |
| KPJ | — | Komunistička partija Jugoslavije |
| KUNMZ | — | Komunistički univerzitet nacionalnih manjina Zapada. |
| MK | — | Mesni komitet |
| MVAC | — | Milizia Volontaria Anticomunista (Dobrovoljačka antikomunistička milicija) |
| NA | — | Oznaka za fond njemačkih dokumenata u A-VII |
| NDH | — | Nezavisna Država Hrvatska |
| NFJ | — | Narodni front Jugoslavije |
| NKOJ | — | Nacionalni komitet oslobođenja Jugoslavije |

| | | |
|---|---|---|
| NO | — | Narodnooslobodilačka(i) |
| NOB | — | Narodnooslobodilačka borba |
| NOJ | — | Narodna omladina Jugoslavije |
| NOO | — | Narodnooslobodilački odbor |
| NOP | — | Narodnooslobodilački partizanski |
| NOP | — | Narodnooslobodilački pokret |
| NOPO | — | Narodnooslobodilački partizanski odredi |
| NOPOJ | — | Narodnooslobodilački partizanski odredi Jugoslavije |
| NOR | — | Narodnooslobodilački rat |
| NOU | — | Narodnooslobodilačka(i) udarna(i) |
| NOV | — | Narodnooslobodilačka vojska |
| NOVJ | — | Narodnooslobodilačka vojska Jugoslavije |
| NR | — | Narodna Republika |
| NRH | — | Narodna Republika Hrvatska |
| NRPJ | — | Nezavisna radnička partija Jugoslavije |
| NSNRP | — | Nacionalsocijalistička njemačka radnička partija |
| OK | — | Oblasni komitet |
| OK | — | Okružni komitet |
| OKW | — | Oberkommando der Wehrmacht (Vrhovna komanda njemačke oružane sile) |
| OZNA | — | Odeljenje zaštite naroda |
| PB | — | Politbiro |
| PO | — | Partizanski odredi |
| PO | — | Pokrajinski komitet |
| POJ | — | Partizanski odredi Jugoslavije |
| RIV | — | Republičko izvršno vijeće |
| RSDRP | — | Ruska socijaldemokratska radnička partija |
| RSHA | — | Reichssiherheits hauptamt (Glavna uprava bezbjednosti Rajha) |
| SAD | — | Sjedinjene Američke Države |
| SANU | — | Srpska akademija nauka i umetnosti |
| SFRJ | — | Socijalistička Federativna Republika Jugoslavija |
| SIV | — | Savezno izvršno vijeće |
| SK | — | Savez komunista |
| SK BiH | — | Savez komunista Bosne i Hercegovine |
| SKH | — | Savez komunista Hrvatske |
| SKJ | — | Savez komunista Jugoslavije |
| SKOJ | — | Savez komunističke omladine Jugoslavije |
| SKP(b) | — | Svesavezna komunistička partija (boljševika) |
| SKS | — | Savez komunista Srbije |
| SO | — | Savezni odbor |
| SOE | — | Special Operations Executive (Uprava za specijalne operacije V. Britanije) |
| SR | — | Socijalistička Republika |
| SRH | — | Socijalistička Republika Hrvatska |
| SS | — | Schutzstaffel (Specijalni odred njemačke nacističke partije) |
| SSRNJ | — | Socijalistički savez radnog naroda Jugoslavije |
| SSSR | — | Savez Sovjetskih Socijalističkih Republika |
| SSUP | — | Savezni sekretarijat za unutrašnje poslove |
| SUBNOR | — | Savez udruženja boraca narodnooslobodilačkog rata |
| SUBNORJ | — | Savez udruženja boraca narodnooslobodilačkog rata Jugoslavije |
| UN | — | Ujedinjene nacije |
| UNESKO | — | Organizacija ujedinjenih nacija za prosvetu, nauku i kulturu |
| USAOJ | — | Ujedinjeni savez antifašističke omladine Jugoslavije |
| VK | — | Vrhovna komanda |
| VŠ | — | Vrhovni štab |
| VVA | — | Visoka vojna akademija |

ZAVNOBiH — Zemaljsko antifašističko vijeće narodnog oslobođenja Bosne i Hercegovine
ZAVNOH — Zemaljsko antifašističko vijeće narodnog oslobođenja Hrvatske
ZBORNIK — Zbornik dokumenata i podataka o narodnooslobodilačkom ratu jugoslovenskih naroda

# POPIS ILUSTRACIJA


Zamak u Ostrošcu, kod Bihaća, u kojem je boravio Josip Broz Tito sa Sretenom Žujovićem i Vladimirom Nazorom, od 9—24. januara 1943.

Panorama Drvara (snimljena 1942) u kojem je Tito boravio od 27. januara do 1. februara 1943.

Josip Broz Tito u selu Žabljak, kod Livna, sa rukovodiocima 2. proleterske udarne divizije i svojim pratiocima, februara 1943.

Kuća u Tušnici, kod Livna, u kojoj je Josip Broz Tito boravio sa Sretenom Žujovićem i Vladimirom Nazorom, početkom februara 1943.

Vozila i oružje italijanske divizije „Murđe" koje su uništile jedinice 2. proleterske udarne divizije kod Drežnice, sredinom februara 1943.

Samohodna artiljerija koju su zaplijenile jedinice NOVJ od divizije „Murđe", kod Prozora, sredinom februara 1943.

Franjevački samostan u Šćitu, kod Prozora, u kojem je boravio Josip Broz Tito od 14—16. februara 1943.

Kuća (današnji izgled) u selu Gračanici, kod Prozora, u kojoj je povremeno noću boravio Josip Broz Tito, krajem februara 1943.

Izvršni odbor AVNOJ-a u dolini rijeke Rame, krajem februara 1943. godine: (slijeva na desno) Veselin Masleša, dr Mladen Iveković, Vlada Zečević, Nurija Pozderac, dr Ivan Ribar, Pavle Savić, Ivan Milutinović, dr Sima Milošević i Mile Peruničić.

Vodenica u selu Gračanici, kod Prozora, u kojoj je održano 28. februara 1943. savjetovanje Vrhovnog štaba NOV i POJ i Politbiroa CK KPJ.

Vrhovni komandant NOV i POJ Josip Broz Tito sa Pekom Dapčevićem, Mitrom Bakićem, Sretenom Žujovićem, Vladimirom Nazorom u dolini Rame, krajem februara 1943.

Most na Neretvi, kod Jablanice, preko kojeg su prešle jedinice operativne grupe divizija Vrhovnog štaba NOV i POJ i ranjenici, od 8. do 15. februara 1943.

Borci 7. banijske udarne divizije u dolini Rame na maršu prema Neretvi, prva polovina marta 1943.

Štab 1. dalmatinkse NOU brigade kod Idbara, krajem marta 1943.

Borci 2. proleterske udarne divizije prelaze Drinu, južno od Foče, početkom aprila 1943.

Faksimil Titove depeše Štabu 1. proleterske udarne divizije od 21. januara 1943.

Faksimil druge i treće strane Titovog radiograma Izvršnom komitetu Kominterne od 25. januara 1943.

Faksimil Titove depeše štabu 3. udarne divizije od 26. januara 1943.

Faksimil Titove depeše Glavnom štabu NOV i PO Hrvatske od 3. februara 1943.

Faksimil izjave Vrhovnog štaba NOV i POJ i AVNOJ-a od 8. februara 1943.

Faksimil Titove depeše Štabu 1. bosanskog udarnog korpusa od 20. februara 1943.

Faksimil Titovog naređenja Štabu IV operativne zone NOV i PO Hrvatske od 4. marta 1943.

Faksimil Titovog naređenja Štabu 1. proleterske udarne divizije od 5. marta 1943.
Faksimil pohvale vrhovnog komandanta NOV i POJ Josipa Broza Tita od 23. marta 1943. jedinicama 5. crnogorske NOU brigade.
Faksimil Titovog naređenja zamjeniku načelnika Vrhovnog štaba NOV i POJ Velimiru Terziću, od 15. aprila 1943.

SADRŽAJ

PREDGOVOR VII
[Štabu Prve proleterske udarne divizije] [21. januar 1943] 3
[Izvršnom komitetu Komunističke internacionale] [21. januar 1943] 4
[Izvršnom komitetu Komunističke internacionale] [21. januar 1943] 5
[Izvršnom komitetu komunističke internacionale] [21. januar 1943] 6
[Štabu Prve proleterske udarne divizije] [23. januar 1943] 7
Trećoj diviziji [Štabu Treće udarne divizije] [23. januar 1943] 8
[Izvršnom komitetu Komunističke internacionale] [23. januar 1943] 9
Velimiru Terziću, zamjeniku načelmika Vrhovnog štaba NOV i POJ [24. januar 1943] 10
[Izvršnom komitetu Komunističke internacionale] [24. januar 1943] 11
Za I i III diviziju [štabovima Prve proleterske i Treće udarne divizije] [25. januar 1943] 12
[Izvršnom komitetu Komunističke internacionale] [25. januar 1943] 13
[Izvršnom komitetu Komunističke internacionale] [25. januar 1943] 14
Trećoj diviziji [Štabu Treće udarne divizije] [26. januar 1943] 15
[Izvršnom komitetu Komunističke internacionale] [26. januar 1943] 16
[Izvršnom komitetu Komunističke internacionale] [26. januar 1943] 17
Prva divizija [Štabu Prve proleterske udarne divizije] [27. januar 1943] 18
[Izvršnom komitetu Komunističke internacionale] [27. januar 1943] 19
Prvoj diviziji [Štabu Prve proleterske udarne divizije] [29. januar 1943] 20
Trećoj diviziji [Štabu Treće udarne divizije] [29. januar 1943] 21
Trećoj diviziji [Štabu Treće udarne divizije] [29. januar 1943] 22
Štabovima Prve proleterske i Treće udarne divizije [29. januar 1943] 23
[Izvršnom komitetu Komunističke internacionale] [29. januara 1943] 24
[Izvršnom komitetu Komunističke internacionale] [30. januar 1943] 25
[Izvršnom komitetu Komunističke internacionale] [31. januar 1943] 27
[Izvršnom komitetu Komunističke internacionale] [31. januar 1943] 28
Za III diviziju [Štabu Treće narodnooslobodilačke udarne divizije] [2. februar 1943] 29
[Izvršnom komitetu Komunističke internacionale] [2. februar 1943] 30
Glavnom štabu NOV i PO za Hrvatsku [3. februar 1943] 31
Prvoj diviziji [Štabu Prve proleterske udarne divizije] [3. februar 1943] 32
[Izvršnom komitetu Komunističke internacionale] [3. februar 1943] 33
Glavnom štabu NOV i PO za Hrvatsku [4. februar 1943] 34
Trećoj diviziji [Štabu Treće narodnooslobodilačke udarne divizije] [4. februar 1943] 35

Prvoj diviziji [Štabu Prve proleterske udarne divizije] [4. februar 1943] 36
Štabu I [narodnooslobodilačkog udarnog] bosanskog korpusa [4. februar 1943] 37
[Apel domobranima] [4. februar 1943] 38
[Izvršnom komitetu Komunističke internacionale] [4. februar 1943] 39
Prvoj diviziji [Štabu Prve proleterske udarne divizije] [5. februar 1943] 40
[Izvršnom komitetu Komunističke internacionale] [5. februar 1943] 41
Glavnom štabu NOV i PO za Hrvatsku [5. februar 1943] 42
Prvoj diviziji [Štabu Prve proleterske udarne divizije] [6. februar 1943] 43
[Izvršnom komitetu Komunističke internacionale] [6. februar 1943] 44
Glavnom štabu [NOV i PO] Hrvatske [7. februar 1943] 45
Štabu I [proleterske udarne] divizije [7. februar 1943] 46
Štabu III [udarne] divizije [7. februar 1943] 47
Zapovijest [7. februar 1943] 48
[Izvršnom komitetu Komunističke internacionale] [7. februar 1943] 49
Izjava Vrhovnog štaba NOV i POJ i Antifašističkog vijeća NOJ [8. februar 1943] 50
Glavnom štabu NOV i PO Hrvatske [8. februar 1943] 52
Drugu Terziću [zamjeniku načelnika Vrhovnog štaba NOV i POJ] [9. februar 1943] 53
[Izvršnom komitetu Komunističke internacionale] [9. februar 1943] 54
Štabu I [proleterske udarne] divizije [10. februar 1943] 55
Glavnom štabu [NOV i PO] Hrvatske [10. februar 1943] 56
Prvom bosanskom korpusu [10. februar 1943] 57
[Izvršnom komitetu Komunističke internacionale] [10. februar 1943] 58
Štabu II [proleterske udarne] divizije [12. februar 1943] 59
[Aleksandru Rankoviću, članu Politbiroa CK KPJ i Vrhovnog štaba NOV i POJ] [12. februar 1943] 60
[Izvršnom komitetu Komunističke internacionale] [12. februar 1943] 61
Štabu I [proleterske udarne] divizije [14. februar 1943] 62
[Izvršnom komitetu Komunističke internacionale] [15. februar 1943] 63
Drugoj diviziji [Štabu Druge proleterske udarne divizije] [15. februar 1943] 64
Glavnom štabu [NOV i PO] Hrvatske [15. februar 1943] 65
Štabu [Prvog] bosanskog [udarnog] korpusa [15. februar 1943] 66
[Sretenu Žujoviću, članu Politbiroa CK KPJ i Vrhovnog štaba NOV i POJ] [15. februar 1943] 67
Bosanskom korpusu [Štabu Prvog bosanskog udarnog korpusa] [16. februar 1943] 69
Štabu II prol[eterske] udarne divizije [16. februar 1943] 70
[Izvršnom komitetu Komunističke internacionale] [16. februar 1943] 71
[Izvršnom komitetu Komunističke internacionale] [17. februar 1943] 72
[Izvršnom komitetu Komunističke internacionale] [17. februar 1943] 73
Štabu I [proleterske udarne] divizije [18. februar 1943] 74
Drugoj [proleterskoj udarnoj] diviziji [18. februar 1943] 75
Štabu II [proleterske udarne] divizije [19. februar 1943] 76
Drugu Marku [Aleksandru Rankoviću, članu Politbiroa CK KPJ i Vrhovnog štaba NOV i POJ] [19. februar 1943] 77
[Izvršnom komitetu Komunističke internacionale] [19. februar 1943] 78

Glavnom štabu [NOV i PO] Hrvatske [20. februar 1943] 79
Bos[anskom] korpusu [Štabu Prvog bosanskog udarnog korpusa] [20. februar 1943] 80
Prvoj diviziji [Štabu Prve proleterske udarne divizije] [20. februar 1943] 81
II diviziji [Štabu Druge proleterske udarne divizije] [20. februar 1943] 82
Drugu Veljku [Pavlu Iliću, pomoćniku načelnika Vrhovnog štaba NOV i POJ] [20. februar 1943] 83
[Izvršnom komitetu Komunističke internacionale] [20. februar 1943] 84
[Izvršnom komitetu Komunističke internacionale] [20. februar 1943] 85
[Izvršnom komitetu Komunističke internacionale] [20. februar 1943] 86
[Izvršnom komitetu Komunističke internacionale] [20. februar 1943] 87
Prvoj diviziji [Štabu Prve proleterske udarne divizije] [21. februar 1943] 88
[Pavlu Iliću, pomoćniku načelnika Vrhovnog štaba NOV i POJ] [21. februar 1943] 89
[Izvršnom komitetu Komunističke internacionale] [24. februar 1943] 90
Za IV operativnu zonu [Štabu Devete dalmatinske narodnooslobodilačke udarne divizije] [25. februar 1943] 91
Bosanskom korpusu [Štabu Prvog bosanskog narodnooslobodilačkog udarnog korpusa] [25. februar 1943] 92
Drugu Crnom [Sretenu Žujoviću, članu Politbiroa CK KPJ i Vrhovnog štaba NOV i POJ] [25. februar 1943] 93
[Izvršnom komitetu Komunističke internacionale] [25. februar 1943] 94
[Izvršnom komitetu Komunističke internacionale] [25. februar 1943] 95
[Izvršnom komitetu Komunističke internacionale] [27. februar 1943] 96
Bosanskom korpusu [Štabu Prvog bosanskog narodnooslobodilačkog udarnog korpusa] [28. februar 1943] 97
Glavnom štabu NOV i PO Hrvatske [28. februar 1943] 98
Štabu II prol[eterske] divizije [28. februar 1943] 99
Štabu Devete dalmatinske narodnooslobodilačke udarne divizije [1. mart 1943] 100
Štabu Prve [proleterske narodnooslobodilačke udarne] brigade [1. mart 1943] 101
Bosanski korpus [Štabu Prvog bosanskog narodnooslobodilačkog udarnog korpusa] [2. mart 1943] 102
IV oper[ativna] zona [Štabu Devete dalmatinske narodnooslobodilačke udarne divizije] [2. mart 1943] 103
[Sretenu Žujoviću, članu Politbiroa CK KPJ i Vrhovnog štaba NOV i POJ] [2. mart 1943] 104
[Velimiru Terziću, zamjeniku načelnika Vrhovnog štaba NOV i POJ] [2. mart 1943] 105
[Izvršnom komitetu Komunističke internacionale] [2. mart 1943] 106
Zapovijest za likvidaciju njemačkih i ustaških snaga u dolini Vrbasa [3. mart 1943] 108
Štabu [Prvog] bos[anskog] [narodnooslobodilačkog udarnog] korpusa [3. mart 1943] 112
[Sretenu Žujoviću, članu Politbiroa CK KPJ i Vrhovnog štaba NOV i POJ] [3. mart 1943] 113
[Izvršnom komitetu Komunističke internacionale] [3. mart 1943] 114
Pohvale Vrhovnog štaba narodnooslobodilačke vojske i partizanskih odreda Jugoslavije jedinicama 4. crnogorske proleterske i 3. krajiške udarne brigade [3. mart 1943] 115

Bos[anskom] korpusu [Štabu Prvog bosanskog Narodnooslobodilačkog udarnog korpusa] [4. mart 1943] 116
Četvrtoj oper[ativnoj] zoni [Štabu Devete dalmatinske narodnooslobodilačke udarne divizije] [4. mart 1943] 117
Štab III [narodnooslobodilačke udarne] divizije [4. mart 1943] 118
Štabu X hercegovačke [narodnooslobodilačke udarne] brigade [4. mart 1943] 119
Štabu II dalmatinske [narodnooslobodilačke udarne] brigade [4. mart 1943] 120
[Izvršnom komitetu Komunističke internacionale] [4. mart 1943] 121
Štabu I proleterske [udarne] divizije [5. mart 1943] 122
Štabu III [narodnooslobodilačke udarne] divizije [5. mart 1943] 123
[Izvršnom komitetu Komunističke internacionale] [5. mart 1943] 124
Glavnom štabu [NOV i PO] Hrvatske [6. mart 1943] 125
Četvrtoj [operativnoj] zoni [Štabu Devete dalmatinske narodnooslobodilačke udarne divizije] [6. mart 1943] 126
Štabu III [udarne] divizije [6. mart 1943] 127
Štabu I [proleterske] divizije [6. mart 1943] 128
Štabu IV operativne zone [Štabu Devete dalmatinske narodnooslobodilačke udarne divizije] [7. mart 1943] 129
Štabu I [proleterske udarne] divizije [7. mart 1943] 130
Štabu III [narodnooslobodilačke udarne] divizije [7. mart 1943] 131
[Izvršnom komitetu Komunističke internacionale] [7. mart 1943] 132
Štabu III [narodnooslobodilačke udarne] divizije [8. mart 1943] 133
Štabu II [proleterske udarne] divizije [8. mart 1943] 134
Štabu III [narodnooslobodilačke udarne] divizije [8. mart 1943] 135
[Izvršnom komitetu Komunističke internacionale] [8. mart 9143] 136
[Izvršnom komitetu Komunističke internacionale] [8. mart 1943] 137
Štabu VII nar[odno]oslobodilačke] udarne hrvatske divizije [9. mart 1943] 138
Štabu IV operativne zone [Štabu Devete dalmatinske narodnooslobodilačke udarne divizije] [9. mart 1943] 141
Drugu Veljku [Pavlu Iliću, pomoćniku načelnika Vrhovnog štaba NOV i POJ] [10. mart 1943] 142
Štabu II prol[eterske udarne] divizije [11. mart 1943] 143
[Izvršnom komitetu Komunističke internacionale] [13. mart 1943] 144
Štabu II prol[eterske udarne] divizije [15. mart 1943] 145
[Izvršnom komitetu Komunističke internacionale] [16. mart 1943] 146
Ekonomskom odsjeku Vrhovnog štaba [17. mart 1943] 147
[Izvršnom komitetu Komunističke internacionalne i radio-stanici „Slobodna Jugoslavija" [17. mart 1943] 149
[Izvršnom komitetu Komunističke internacionale] [17. mart 1943] 150
Štabu I [proleterske udarne] divizije [18. mart 1943] 151
[Izvršnom komitetu Komunističke internacionale] [18. mart 1943] 152
Štabu I prolet[erske] brigade [drugu Plavom [Mijalku Todoroviću] i Miloju [Milojeviću] [19. mart 1943] 153
[Izvršnom komitetu Komunističke internacionale] [19. mart 1943] 154
[Štabovima Operativne grupe divizija Vrhovnog štaba NOV i POJ] [21. mart 1943] 155
Štabu III [narodnooslobodilačke udarne] divizije [21. mart 1943] 157
Štabu I [proleterske udarne] divizije [22. mart 1943] 158

Štabu II [proleterske udarne] divizije [22. mart 1943] 159

Štabu I [proleterske udarne] divizije [22. mart 1943] 160

[Izvršnom komitetu Komunističke internacionale] [22. mart 1943] 161

Štabu II prol[eterske] divizije [23. mart 1943] 162

[Izvršnom komitetu Komunističke internacionale] [23. mart 1943] 163

Štabu Treće [narodnooslobodilačke] udarne divizije [23. mart 1943] 164

Pohvala [23. mart 1943] 167

[Izvršnom komitetu Komunističke internacionale] [24. mart 1943] 168

Štabu I [proleterske udarne] divizije [24. mart 1943] 169

Štabu III [narodnooslobodilačke udarne] divizije [24. mart 1943] 170

Štabu II [proleterske udarne] divizije [24. mart 1943] 171

Štabu IV operativne zone [Štabu Devete dalmatinske narodnooslobodilačke udarne divizije] [24. mart 1943] 172

Štabu III [narodnooslobodilačke udarne divizije] [24. mart 1943] 173

Glavnom štabu [NOV i PO] Hrvatske [24. mart 1943] 174

Depeša

[Štabu Prvog bosanskog narodnooslobodilačkog udarnog korpusa] [24. mart 1943] 175

Štabu I [proleterske udarne] divizije [25. mart 1943] 176

Štabu Druge proleterske udarne divizije Drugoj prol[eterskoj] diviziji [25. mart 1943] 177

Štabu III [narodnooslobodilačke udarne] divizije [25. mart 1943] 178

Štabu IV operativne zone [Štabu Devete dalmatinske narodnooslobodičake udarne divizije] [25. mart 1943] 179

Štabu IV operat[ivne] zone [Štabu Devete dalmatinske narodnooslobodilačke udarne divizije] [26. mart 1943] 180

Štabu III [narodnooslobodilačke udarne] divizije [28. mart 1943] 181

Štabu VII hrvatske divizije [28. mart 1943] 182

Štabu III krajiške brigade I proleterske divzije [28. mart 1943] 183

Štabu IV Operat[ivne] zone [Štabu Devete dalmatinske narodnooslobodilačke udarne divizije] [29. mart 1943] 185

Štabu III [narodnooslobodilačke udarne] divizije [29. mart 1943] 186

[Izvršnom komitetu Komunističke internacionale] [29. mart 1943] 187

Isi Jovanoviću, sekretaru Pokrajinskog komiteta KPJ za Bosnu i Hercegovinu [29. mart 1943] 188

[Izvršnom komitetu Komunističke internacionale] [29. mart 1943] 189

Štabu Bos[anskog] korpusa [30. mart 1943] 190

Štabu [Treće i Devete NOU divizije] [30. mart 1943] 191

Štabu VII hrvatske divizije [30. mart 1943] 194

Štabu II proleterske divizije [30. mart 1943] 195

Štabu III [narodnooslobodilačke udarne] divizije [30. mart 1943] 197

[Štabovima Treće i Devete NOU divizije] [30. mart 1943] 198

Štabu III [narodnooslobodilačke udarne] divizije [30. mart 1943] 199

[Izvršnom komitetu Komunističke internacionale] [30. mart 1943] 200

[Izvršnom komitetu Komunističke internacionale] [30. mart 1943] 201

[Izvršnom komitetu Komunističke internacionale] [31. mart 1943] 203

[Izvršnom komitetu Komunističke internacionale] [31. mart 1943] 204

Štabu II [proleterske udarne] divizije [1. april 1943] 206

[Izvršnom komitetu Komunističke internacionale] [1. april 1943] 207
Štabu II [proleterske udarne] divizije [3. april 1943] 208
Štabu IV operativne zone [Štabu Devete dalmatinske udarne divizije] [3. april 1943] 209
Štabu II [proleterske udarne] divizije [3. april 1943] 210
Štabu I proleterske divizije [4. april 1943] 211
[Izvršnom komitetu Komunističke internacionale] [4. april 1943] 214
[Izvršnom komitetu Komunističke internacionale] [4. april 1943] 215
Štabu I [proleterske udarne] divizije [4. april 1943] 216
Štabu II [proleterske udarne] divizije [4. april 1943] 217
Glavnom štabu Hrvatske [14. april 1943] 218
[Štabu Prvog bosanskog narodnooslobodilačkog udarnog korpusa] [4. april 1943] 219
Štabu II [proleterske udarne] divizije [5. april 1943] 220
Štabu III divizije [7. april 1943] 221
Štabovima bataljona, brigada i divizija [7. april 1943] 222
[Izvršnom komitetu Komunističke internacionale] [7. april 1943] 225
Radio-stanici „Slobodna Jugoslavija" [7. april 1943] 227
[Izvršnom komitetu Komunističke internacionale] [7. april 1943] 228
Štabu I [proleterske udarne] divizije [8. april 1943] 229
Štabu II [proleterske udarne] divizije [8. april 1943] 230
Štabu I [proleterske udarne] divizije [8. april 1943] 231
Štabu III divizije [9. april 1943] 232
Štabu III divizije [9. april 1943] 233
Štabu IV operat[ivne] zone [Štabu Devete dalmatinske udarne divizije] [9. april 1943] 234
Štabu I [proleterske udarne] divizije [9. april 1943] 235
Štabu II [proleterske udarne] divizije [9. april 1943] 236
[Izvršnom komitetu Komunističke internacionale] [9. april 1943] 237
Prvoj diviziji [Štabu Prve proleterske udarne divizije] [10. april 1943] 238
Štabu I [pàoleterske udarne] divizije [10. april 1943] 239
Štabu II [proleterske udarne] divizije [10. april 1943] 240
Prvoj diviziji [Štabu Prve proleterske udarne divizije] [10. april 1943] 241
Drugoj diviziji [Štabu Druge proleterske udarne divizije] [10. april 1943] 242
[Aleksandru Rankoviću, članu Politbiroa CK KPJ i Vrhovnog štaba NOV i POJ] [10. april 1943] 243
[Izvršnom komitetu Komunističke internacionale] [11. april 1943] 244
Štabu I [proleterske udarne] divizije [11. april 1943] 245
Štabu II prol[eterske] divizije [11. april 1943] 246
Drugoj diviziji [Štabu Druge proleterske udarne divizije] [11. april 1943] 247
Štabu I [proleterske udarne] divizije [11. april 1943] 248
Štabu II [proleterske udarne] divizije [11. april 1943] 249
Godišnjica stvaranja II proleterske brigade [April 1943] 250
Deveta dalmatinska [divizija] ili Operat[ivna] zona [Štabu Devete dalmatinske udarne brigade [sredina aprila 1943] 254
[Štabu Devete dalmatinske udarne divizije] [12. april 1943] 255
Štabu II [proleterske udarne] divizije [12. april 1943] 258

Štabu I [proleterske udarne] divizije [12. april 1943] 259
Štabu I [proleterske udarne] divizije [12. april 1943] 260
[Izvršnom komitetu Komunističke internacionale] [12. april 1943] 261
[Izvršnom komitetu Komunističke internacionale] [13. april 1943] 262
Štabu II [proleterske udarne] divizije [13. april 1943] 263
[Štabu Prvog bosanskog udarnog korpusa] [13. april 1943] 264
Glavni štab [NOV i PO] Hrvatske [13. april 1943] 265
Štabu I [proleterske udarne] divizije [13. april 1943] 266
Štabu I [proleterske udarne] divizije [13. april 1943] 267
Štabu II [proleterske udarne] divizije [13. april 1943] 268
Štabu II prol[eterske udarne] divizije [13. april 1943] 269
[Velimiru Terziću, pomoćniku načelnika Vrhovnog štaba NOV i POJ] [14. april 1943] 270
[Velimiru Terziću, pomoćniku načelnika Vrhovnog štaba NOV i POJ] [14. april 1943] 271
Štabu I [proleterske udarne] divizije [14. april 1943] 272
Štabu I [proleterske udarne] divizije [14. april 1943] 273
Štabu I [proleterske udarne] divizije [14. april 1943] 274
Štabu II [proleterske udarne] divizije [14. april 1943] 275
Štabu I [proleterske udarne] divizije [14. april 1943] 276
Štabu II [proleterske udarne] divizije [15. april 1943] 277
Štabu I [proleterske udarne] divizije [15. april 1943] 278
Štabu III [udarne] divizije [15. april 1943] 279
Štabu III [udarne divizije] [15. april 1943] 280
Štabu I [proleterske udarne] divizije [15. april 1943] 281
Štabu II [proleterske udarne] divizije [15. april 1943] 282
Velimiru Terziću, pomoćniku načelnika Vrhovnog štaba NOV i POJ [15. april 1943] 283
Štabu I [proleterske udarne] divizije [15. april 1943] 284
Štabu II [proleterske udarne] divizije [15. april 1943] 285
[Izvršnom komitetu Komunističke internacionale] [15. april 1943] 286
Štabu II [proleterske udarne] divizije [16. april 1943] 287
Dnevna zapovijest Vrhovnog komandanta NOV i POJ o pohvali 1. proleterske udarne brigade [Sredina aprila 1943] 288
Naša Narodnooslobodilačka vojska odlično je položila svoj ispit [sredina aprila 1943] 289

PRILOZI

Četnici [30. januar 1943] 295
[Generalnom sekretaru KPJ Josipu Brozu Titu] [11. februar 1943] 298
Politodjelu III dalmatinske NOU brigade [14. februar 1943] 299
Divizijskim komitetima KPJ [24. februar 1943] 301
Politodelu Treće sandžačke brigade Prve proleterske divizije [24. februar 1943] 303
Politodelu Prve dalmatinske brigade Treće udarne divizije [24. februar 1943] 306

NAPOMENE

HRONOLOGIJA 363
BIOGRAFSKE BELEŠKE 383
REGISTAR GEOGRAFSKIH NAZIVA 408
SKRAĆENICE 415
POPIS ILUSTRACIJA 418

NIRO »KOMUNIST« — Izdavački centar »Komunist«, Beograd
Izdavačko-knjižarsko poduzeće »Naprijed«, Zagreb
Beogradski izdavačko-grafički zavod, Beograd

JOSIP BROZ TITO
SABRANA DJELA

Tom 14

*Recenzenti*
dr Pero Damjanović
Pero Morača
Fabijan Trgo

*Registri*
Aleksandar Spasojević

*Prevodilac*
Ljubinka Ribar

*Izbor fotografija*
Mehmedalija Bojić

*Likovno rješenje korica*
Jovan Lukić

*Grafička oprema*
Vladana Mrkonja
Miloš Majstorović

*Korektor*
Dušan M. Obradović

*Štampa*

Beogradski izdavačko-grafički zavod, Beograd,
Bulevar vojvode Mišića br. 17

Tiraž 20 000

*Izišlo iz štampe* oktobra 1982.